T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AŞÇI İBRAHİM DEDE: "RÛHU'L-BEYÂN"DAKİ FARSÇA TANIKLAR VE ÇEVİRİSİ (II/353-454)

İREM DİKEN

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ CUMHUR ÜN

EDİRNE 2022

Tezin Adı: Aşçı İbrahim Dede: "Rûhu'l-Beyân"daki Farsça Tanıklar ve Çevirisi (II/353-454)

Hazırlayan: İrem DİKEN

ÖZET

Aşçı İbrahim Dede: "Rûhu'l-Beyân"daki Farsça Tanıklar ve Çevirisi (II/353-454)

Bu tez çalışmasının amacı, meşhur Türk alim, mutasavvıf ve müfessiri İsmâîl Hakkı Bursevî (1653-1725)'nin "Rûhu'l-Beyân"ındaki Farsça nazım ve nesir parçalarına şerh olarak yazılan Aşçı İbrahim Dede'nin "Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye"sinin ikinci cildini ilmi usullere uygun olarak açıklığa kavuşturmaktır. Ortaya koyduğumuz bu metin ile mezkur dört ciltlik eser üzerinde yapılacak diğer çalışmalar için kolaylık sağlamayı ve Türk edebiyatının zengin kaynaklarından bir şerh eserini daha bilim dünyasının yararına sunmayı temenni ediyoruz.

Çalışmamız, şerh kavramına değindiğimiz *Giriş*; şarih Aşçı İbrahim Dede'nin biyografisi ve eserleri hakkında bilgi verdiğimiz *1. Bölüm*; "Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye" adlı eseri çeşitli yönlerden incelediğimiz *2. Bölüm*; metin tesisinde esas kabul ettiğimiz ölçütleri sıraladığımız *3. Bölüm*; transkripsiyonlu metne yer verdiğimiz *4. Bölüm*; genel değerlendirmelerimizi sunduğumuz *Sonuç*; istifade ettiğimiz tüm kaynakları belirttiğimiz *Bibliyografya* ve *Ekler* bölümlerinden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aşçı İbrahim Dede, İsmâîl Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân, Farsça, Şerh.

Title of the Dissertation: Aşçı Ibrahim Dede: Persian Testimonies in "Rûhu'l-Beyân" and their Translations (II/353-454)

Submitted by: Irem DIKEN

ABSTRACT

Aşçı Ibrahim Dede: Persian Testimonies in "Rûhu'l-Beyân" and their Translations (II/353-454)

The purpose of this dissertation is to clarify scientifically the second volume of Aşçı Ibrahim Dede's "Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye", which was written as a commentary on the Persian poem and prose parts of "Rûhu'l-Beyân" of Ismâîl Hakkı Bursevî (1653-1725) who was a famous Turkish scholar, mystic and explicator of Quran. By introducing this work, we wish to provide convenience for the future works which will be done on the aforementioned four volume work and present another commentary work, which is one of the rich sources of Turkish literature, to the scholarly world.

Our study consists of following chapters: In the Introduction we deal with the concept of commentary. In the Chapter 1, we give information about the biography and works of the commentar Aşçı Ibrahim Dede. In the Chapter 2, we study the work called "Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye" in various aspects. In the Chapter 3, we give a list of criteria which we use as bases for the construction of the text. In the Chapter 4, we present the text with transcription. In the Conclusion, we introduce our general evaluations. In the Bibliography and Supplements chapters, we specify the sources which we utilize.

Key Words: Aşçı Ibrahim Dede, Ismâîl Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân, Persian, Commentary.

ÖN SÖZ

Şerh sahasına katkı sağlamak amacıyla hazırladığımız bu çalışma, hem zahiri hem de batını yönüyle büyük takdir toplamış bir zat olan Aşçı İbrahim Dede'nin dört ciltlik "Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye" adlı eserinin ikinci cildinin (II/353-454) Latin harflerine aktarılmasından ibarettir. Bahsi geçen eser, İsmâîl Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde geçen Farsça nazım ve nesir parçalarını şerh etmesi bakımından önem arz etmektedir. Eseri mühim kılan diğer bir husus da çeşitli ayet-i kerime, hadis-i şerif ve tasavvuf terimlerine yer vermiş olmasıdır. Bundan başka, İran edebiyatının meşhur alim, mutasavvıf ve şairlerinden yüzlerce tanığın terceme ve şerhini ihtiva etmesi yönüyle de dikkate değer bir nitelik taşımaktadır.

Çalışmamız, şerh kavramına değindiğimiz *Giriş*; şarih Aşçı İbrahim Dede'nin biyografisi ve eserleri hakkında bilgi verdiğimiz *1. Bölüm*; "Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye" adlı eseri çeşitli yönlerden incelediğimiz *2. Bölüm*; metin tesisinde esas kabul ettiğimiz ölçütleri sıraladığımız *3. Bölüm*; transkripsiyonlu metne yer verdiğimiz *4. Bölüm*; genel değerlendirmelerimizi sunduğumuz *Sonuç*; istifade ettiğimiz tüm kaynakları belirttiğimiz *Bibliyografya* bölümlerinden oluşmaktadır.

Gerek lisans ve lisansüstü eğitimim sürecinde gerek ise tez çalışmam boyunca her türlü ilgi ve desteğini gördüğüm, kendimi geliştirmem hususunda çok büyük emeği olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Cumhur ÜN'e, ilim yolundaki teşviklerinden dolayı teşekkürlerimi arz ederim.

Kıymetli eserleriyle çalışmamıza yol gösteren diğer tüm bilim insanlarına da sonsuz teşekkürlerimi sunuyor, ebediyete irtihal etmiş olanlara ise ayrıca rahmet diliyorum.

İrem DİKEN

Edirne 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **II**

ÖN SÖZ ..... **III**

İÇİNDEKİLER ..... **IV**

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ ..... **VI**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **VII**

GİRİŞ **1**

1. BÖLÜM: AŞÇI İBRAHİM DEDE'NİN HAYATI VE ESERLERİ **4**

1.1. Hayatı **4**

1.2. Eserleri **9**

1.2.1. Tercemetü'l Fârisiyye fî Tefsîri'l-Hakkıyye 9

1.2.2. Kavâ'idü'l-Fârisiyye 9

1.2.3. Risâle-i Tercemetü'l-Hakâyıkı'l-Hakîkıyye 10

1.2.4. Risâle-i Terceme-i Ahvâl-i Aşçı Dede-i Nakşî Mevlevî 10

2. BÖLÜM: TERCEMETÜ'L-FÂRİSİYYE FÎ TEFSÎRİ'L-HAKKIYYE **13**

2.1. Nüsha Tavsifi **13**

2.2. Eserin Gayesi ve Muhtevası **14**

2.3. Eserin Kaynakları **16**

2.3.1. İsmâîl Hakkı Bursevî ve Rûhu'l-Beyân 17

2.3.1.1. İsmâîl Hakkı Bursevî 17

2.3.1.2. Rûhu'l-Beyân 20

2.3.2. İsmâîl Rusûhî-i Ankaravî ve Mesnevi Şerhi 21

2.3.2.1. İsmâîl Rusûhî-i Ankaravî 21

2.3.2.2. Mesnevî Şerhi 22

2.3.3. Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Dîvân-ı Hâfız..... 23

2.3.3.1. Sûdî-i Bosnevî..... 23

2.3.3.2. Şerh-i Dîvân-ı Hâfız..... 24

2.4. Şerh Metodu 26

2.5. Dil ve Anlatım Biçimleri..... 28

2.6. İmla Özellikleri 31

a. Harfler ve Harf Değişimleri..... 31

b. Fonetik ve Morfolojik Hususiyetler 31

2.7. İmla Hataları ve İfade Bozuklukları..... 32

a. İmla Hataları 32

b. İfade Bozuklukları 33

3. BÖLÜM: METİN TESİSİNDE İZLENEN YÖNTEM 42

4. BÖLÜM: TRANSKRİPSİYONLU METİN 49

SONUÇ..... 320

BİBLİYOGRAFYA 322

EKLER..... 329

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

آ	a, ā	ش	ş
أ ا	a, e, ı, i̇, u, ü	ص	ṣ
ء	’	ض	ż, ḍ
ب	b	ط	ṭ, ḋ
پ	p	ظ	ẓ
ت	t	ع	‘
ث	s̲	غ	ġ
ج	c	ف	f
چ	ç	ق	ḳ
ح	ḥ	ک	k, g, ñ
خ	ḫ	ل	l
د	d	م	m
ذ	z̲	ن	n
ر	r	و	v, o, ö, u, ū, ü
ز	z	ه	h, a, e, í
ژ	j	ی	y, ı, i, ī, á, é
س	s		

Tablo 1

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.a. : Adı geçen adres

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen madde

a.g.s. : Adı geçen sözlük

a.g.t. : Adı geçen tez

bkz. : Bakınız

gös. yer. : Gösterilen yer

h. : Hicri

R.B. : Rûhu'l-Beyân

R.M.Ş. : Rusûhî Mesnevî Şerhi

s. : Sayfa/Sayfalar

S.H.Ş. : Sûdî Hâfız Şerhi

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Arapça "ش ر ح" sülâsî kökünden türemiş olan şerh kelimesi lügatlerde, "bir kitâbın ibâresini yine o lisânda veya bir lisân-ı âharda tafsîl ve îzâh ederek müşkilâtını açma, bir kitâbın ibâresini kelime-be-kelime açıp îzâh ederek yazılan kitâb"[1], "müşkil ve mübhem ve mahfî makûlesini keşf ü izhâr eylemek"[2], "açmak; bir metnin gavamızı ve dakayıkını ve havi olduğu nikatı izah ve tefsir etmek"[3] gibi manâlara gelmektedir.

İslam kültürü içerisinde daha çok Arapça olmak üzere, Farsça ve Türkçe birçok şerh eseri kaleme alınmıştır. Bu dillerde şerhi yapılan eserlerin çoğu dini ve ilmi bir kimliğe sahiptir. Şerh geleneği çerçevesinde dini eserlere yapılan şerhlerin, edebi eserlere yapılan şerhlere nispetle fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda metin şerhi ile dini yaşam arasında sıkı bir münasebet olduğunu söylemek mümkündür.

Şarihlerin ideal şerh modeli arayışlarında Kur'an-ı Kerim tefsirlerinin rolü büyük olmuştur. Bu mesele hakkında Tunca Kortantamer şunları zikreder:

> *"Şiir metinlerinin şerhi İslâm kültür dünyasında varlığının bütün karakteristik çizgilerini tıpkı filoloji, belâgat, tarih, biyografi ve benzeri birçok dal gibi Kur'anı ve onun i'câzını daha iyi anlamaya yönelik araştırmalara borçludur. Bilhassa filologlar, müfessirler, kelâmcılar ve filozoflar bu alanda büyük çalışmalar yapmışlardır."*[4]

Âmil Çelebioğlu, şerh metinlerinin ehemmiyetini şu sözleri ile vurgular:

---

[1] Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaâdet 1899, s. 773.
[2] Mütercim Âsım Efendi, *El-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, Hazırlayan: Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, Pasifik Ofset, Cilt 2, İstanbul 2013, s. 1157.
[3] Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük Türk Lûgati: Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lûgatleri*, Maarif Matbaası, Cilt 3, İstanbul 1943, s. 217.
[4] Tunca Kortantamer, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sayı VIII, İzmir 1994, s. 1-10.

"Eski şerhlerde ileri sürülen fikirlerin, yorumların isâbeti, metodu, haklı veya haksız ne kadar münakaşa ve tenkid edilirse edilsin onlar, günümüzde kaybolan veya değişen kültür dünyamız ve kültür târihimiz hattâ tefekkür târihimiz açısından değerlendirilmemiş en zengin ve ansiklopedik kaynaklarımızdan olmakla ayrı bir ehemmiyeti hâizdir."[5]

Mine Mengi, metin şerhlerinin amacını şu şekilde ifade eder:

"Eski metinlerde örneklerinin sık görüldüğü derkenarlardan, yani asıl metinle birlikte, metnin sayfa kenarlarında yer alan şerhlerden; tek mısraın, beytin, cümlenin, bir şiirin mısra ve beyitlerinin metin içindeki şerhlerine; ya da müstakil kitap şerhlerine kadar birçok çeşidinin görüldüğü şerhler, divan edebiyatında önemli yer tutarlar. Hâşiye, hâmiş, telhis, ta'likat gibi çeşitlerinin de bulunduğu şerhlerin genelde ortak yanları, açıklama gerektiren kelimeyi, mısraı, beyti, ibareyi, cümleyi ya da metni anlaşılır kılmak amacıyla, açıklamayı esas almalarıdır."[6]

"Metin şerhleri, edebî metinlerin yazıldıkları devirde veya sonraki devirlerde nasıl anlaşıldığını gösteren en sağlıklı vesîkalardır."[7] Kütüphanelerde unutulmaya yüz tutmuş çok kıymetli geleneksel şerh eserlerinin gün yüzüne çıkarılması, muhtevalarının incelenip işlenmesi, şerh sahasındaki yerinin belirlenmesi ve kendi türündeki diğer şerhlerden farklarının tespit edilmesi hem dil-edebiyat hem de bilim tarihi açısından yapılacak tahlil çalışmalarına ışık tutacaktır.

Bu nedenle İsmâîl Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirindeki Farsça bölümleri daha anlaşılır kılmak adına yazılmış, dini, edebi, tasavvufi, tarihi ve kültürel malzemeden müteşekkil *Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyyle* adlı şerhin de günümüz literatürüne kazandırılması son derece yararlı olacaktır.

---

[5] Âmil Çelebioğlu, "Yûnus'un Şiirleriyle İlgili Şerhler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınevi, İstanbul 1998, s. 547.
[6] http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/6.php (20.02.2022).
[7] Cumhur Ün, *Kilisli Mustafa Rûhî Efendi'nin Rûhu'ş-Şurûh'u*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Enstitüsü, Doktora Tezi), Edirne 2007, s. V.

Tez konumuz olan bu şerh metni ile birlikte İsmâîl Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân*'ı, İsmâîl Rusûhî-i Ankaravî'nin *Mesnevî Şerhi*, Sûdî-i Bosnevî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ı ve Aşçı İbrahim Dede'nin *Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye* adlı eserinin birinci ve ikinci cildi ele alınarak mukayeseli şekilde incelenecektir.

1. BÖLÜM: AŞÇI İBRAHİM DEDE'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı[8]

Kendisini, "İsmim İbrahim, mahlasım Halil" şeklinde tanıtan Aşçı İbrahim Dede,[9] 1828 senesinde İstanbul'un Kandilli semtinde dünyaya gelmiştir. Kastamonu kökenli bir aileye mensup olan İbrahim Dede'nin annesi, Bolulu Hasan Ağa'nın kızı olan Behiye Hanım; babası ise Uzun Halil Ağa ile Emine Molla'nın evliliğinden dünyaya gelen Mehmet Ali Efendi'dir. Halil İbrahim'in dedesi Uzun Halil Ağa'nın erken yaşta vefat etmesi üzerine babası Mehmet Ali Efendi, amcasının yanında büyümüştür. İbrahim Dede'nin babaannesi Emine Molla ise bu vefattan sonra Bolulu Hasan Ağa'yla evlenmiştir. Mehmet Ali Efendi de üvey babası Bolulu Hasan Ağa'nın önceki evliliğinden olan kızı Behiye Hanım ile evlendirilmiş ve bu evlilikten Halil İbrahim dünyaya gelmiştir. İbrahim Dede, kendisinden önceki kız kardeşinin vefat etmesi hasebiyle ailenin tek çocuğu olmuştur.

Oğlu Halil İbrahim doğduğunda Mehmet Ali Efendi, Şumnu'da, Asâkir-i Nizâmiye-i Şâhâne'de başçavuş olarak görev yapmaktaydı. Öncesinde yeniçeri olan Mehmet Ali Efendi, yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla birlikte bir müddet Kandilli'de ikamet etmiştir. Sonrasında ise Nizâm-ı Cedîd ordusu kurulunca buraya yazılmış ve ilerleyen zamanlarda mülazım olmuştur.

İbrahim Dede'nin, Bolulu Hasan Ağa ile Emine Molla'nın evliliğinden olan Esma adlı bir halası vardır. Esma Hanım, Salih Paşa'nın yetiştirmesi Beşir Ağa ile evlendirilmiştir. Beşir Ağa ve eşi Esma Hanım, Salih Paşa'nın aldığı Şehzadebaşı'ndaki konakta yaşamaya başlayınca Bolulu Hasan Ağa ile eşi Emine Molla da onların yanına yerleşmiştir. Babası asker olduğu için annesiyle Kandilli'de

---

[8] Aşçı İbrahim Dede'nin biyografisini hazırlarken istifade ettiğimiz kaynak: Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, *Çok Yönlü Bir Sufinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı*: *Aşçı Dede'nin Hatıraları,* Kitabevi, Cilt 1, İstanbul 2006.

[9] "Dede: Mevlevî tarîkatı şeyhlerine verilen unvândır. Bu unvânı alabilmek için pîr mutfağında hizmet etmek şarttı. Buna, pîr aşkına hizmet de denir. Mevlevîler'de binbir güçlükle çilleyi ikmâl etmiş, şeyhlik icâzeti almış olanlara dede derlerdi." Bkz.: Ahmet Talât Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar Ve İzahı*, Berikan Yayıncılık, Ankara 2016, s. 131.

kalan İbrahim Dede de sık sık halasını ziyaret etmiş ve eniştesi Beşir Ağa ile vakit geçirmiştir.

İbrahim Dede, eğitimine Kandilli Mahalle Mektebi'nde başlamış, sonrasında eniştesi Beşir Ağa'nın talebi üzerine kendisi ve annesi Şehzadebaşı'na gelmiştir. Burada, Şehzade Câmi'nin kayyımbaşısının hocalığını yürüttüğü taş mektebe kaydolmuştur. Sıbyan Mektebi'nde iken boş zamanlarını Yenikapı'da Rıfaî Dergahı şeyhi olan Mehmed Efendi'nin yanında geçiren İbrahim Dede'nin daha küçük yaşta gönlünde ilahi aşk vuku bulmuştur. Bu okuldan sonra Süleymaniye Rüşdiyesi'ne yazılmıştır (1841). Bu süreçte kendisini tamamen derslerine ve ibadetlerine vermiştir. Bu konuda eniştesi, İbrahim Dede'ye büyük ölçüde rol model olmuştur; zira İbrahim Dede, himayesinde olduğu eniştesi Beşir Ağa'nın dine ve tasavvufa olan düşkünlüğünden çok etkilenirdi.

İbrahim Dede, Süleymaniye Rüşdiyesi'nden mezun olunca askerlik mesleğine intisap etmiş ve Bâb-ı Seraskeri'de Muhtar Efendi'nin yanında göreve başlamıştır (1847). Yaşamı, Erzurum, Erzincan, Şam ve Edirne'deki memuriyetleriyle devam etmiştir. Sabahları işe gitmeden evvel Bayezit Câmi'nde Kara Halil Efendi'nin izhar derslerine iştirak etmiş ve böylece daha Rüşdiye'de geliştirdiği Arapçasını daha da ilerletmiştir.

İbrahim Dede sonraları annesinin vasıtasıyla ve ısrarıyla Çerkes bir cariye olan Hamîde Hanım ile evlendirilmiştir. Bu nikah, onun Kasımpaşa Mevlevîhânesi'ne intisabının başladığı zamanlara tekabül etmiştir (1853). Bir süre sonra bu evlilikten oğlu Hüsameddin Çelebi dünyaya gelmiştir (1854). Bir sabah çıkan yangından dolayı evleri yanmış ve geçici bir süreliğine süt kardeşi Ahmet Bey'in Beşiktaş'taki konağına yerleşmiştir. Burada iken mümeyyiz vekilliğine yükselmiş ve maaşında büyük bir artış olmuştur.

İbrahim Dede'nin tasavvuf ehliyle olan ilk münasebeti Muhtar Efendi vesilesiyle olmuştur. Onu Kadîrîlik ile tanıştıran Muhtar Efendi, şeyhi olduğu Kartal Baba Tekkesi'ni sık sık ziyaret ederdi. Bu ziyaretlere İbrahim Dede de eşlik ederdi. Bundan sonra kaleme devam ederken tanıştığı ve dost olduğu Osman Bey'in Nakşibendiliğe dair anlattıklarından etkilenen İbrahim Dede, Halvetî şeyhlerinden

Hasan Efendi ile Kızıl Dede Efendi'ye intisap etmiştir. Bir süre sonra da *Mesnevî* sohbetlerine katılmış ve Kasımpaşa Mevlevîhânesi'ne ara ara uğramıştır. Buranın postnişini ve aynı zamanda Şeyh Hasan Efendi'nin dostu olan Hakkâk Kadrî Dede Efendi'nin müridi olarak Mevlevîliğe girmiştir (1854).[10] İbrahim Dede artık, sabah Mevlevîhânenin mutfağında sema meşkine, oradan kaleme, kalem çıkışı da tekrar Mevlevîhâne'ye giderek günlerini bu şekilde geçirmeye başlamıştır. Kasımpaşa Mevlîhânesi'nde geçirdiği süre zarfı boyunca oradaki dedeler ve hizmetlilerle samimi ilişkiler kurmuştur. Bir ara Mesnevîhân Hacı Hüsameddin Efendi'nin *Mesnevî* derslerine de katılmıştır. Sonrasında Kasımpaşa Mevlevîhânesi'nde "Şeyh Köçeği" mevkı'ne getirilmiştir.

İbrahim Dede, Osmanlı-Rus Savaşı'nın başladığı 1856 senesinde Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn Ruznamçeciliği görevi için Erzurum'a tayin edilmiştir. Bilahire aynı yılın sonbaharında Dördüncü Ordu karargahı Erzincan'a taşınmış ve kendisi de buraya geçmiştir. Erzincan'da iken "Terzi Baba" olarak bilinen Mehmet Vehbî Hayyât ile tanışmış ve onun halifesi olan Fehmî Efendi'ye intisap ederek Hâlidiyye tarikatına girmiştir. Burada iken kısa bir süre sonra da ikinci oğlu Salih dünyaya gelmiştir (1859). İlerleyen zamanlarda Hristiyanların huzursuzluk çıkarmasından dolayı Meclis-i Ordu-yı Hümâyûn'la beraber kısa bir süreliğine Erzurum'da bulunmuştur (1861). Ardından orduyla beraber tekrar Erzincan'a dönmüştür (1862). Bir müddet sonra da kızı Fatıma Zehra doğmuştur (1863). Çok geçmeden önce kızı Fatıma Zehra'yı; birkaç yıl sonra da eşi Hamîde Hanım'ı kaybetmiştir (1865). İki oğluyla zor zamanlar geçiren İbrahim Dede, Müşir Derviş Paşa'nın oğluna dadılık eden Hatice Hanım ile nikahlandırılmıştır (1865).

1865 senesinin sonbaharında Terzi Baba Türbesi yakınında Şeyh Fehmî Efendi için dergah yaptırılmaya karar verilmiştir. 14 Temmuz 1867'de tamamlanan dergah, büyük bir merasimle açılmıştır. Erzincan'da saygıdeğer kişilerin bulunduğu bu davetin açılış öncesinde İbrahim Efendi, dergahın bütün işlerini üstlenmiştir.

[10] Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, *a.g.e.*, s. XI-XIX; Hakan Yekbaş, "İbrâhîm, Aşçı Halîl İbrâhîm Dede", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, *http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ibrahim-asci-halil-ibrahim-dede*, (14.09.2021).

Konukların son derece memnun kaldığı bu merasimde Halil İbrahim, misafirler için kırk sofranın hazırlanmasında gösterdiği aşçılık maharetinden dolayı "Aşçı Dede" unvanını almıştır. Ömrü boyunca kullanacağı bu isim, Terzi Baba'nın halifesi Şeyh Fehmî Efendi tarafından kendisine verilmiştir.

Aşçı Dede'nin memuriyet hayatı mezkur şehirlere gidip-gelmekle geçmiş ve Derviş Paşa'nın ısrarları sonucu görevinden istifa etmiştir (1871). Derviş Paşa, Şam'daki çiftliğin idaresi için Aşçı Dede'yi görevlendirmiş ve onu Şam'a göndermiştir (1872). Aşçı Dede, Şam'a gelişiyle eski kalem arkadaşı olan Kadîrî şeyhi Muhtar Efendi ile irtibata geçmiştir. Burada iken Muhtar Efendi'nin tanıştırmış olduğu seçkin kişilerin sohbetinde bulunma şansına nail olmuştur. Onun hem zahir hem de batın yönünün büyük takdir toplaması neticesinde kendisine iki kanat sahibi manasına gelen "Zü'l-cenâheyn Sultân Baba Efendi" lakabı takılmıştır.

Aşçı Dede, sonraları istifasından dolayı büyük pişmanlık duymuştur; zira çiftlik işlerindeki bazı sıkıntılar huzurunu kaçırmıştır. Çareyi istifa etmekte görmüş ve tekrar memuriyet hayatına geri dönmeyi arzu ederek İstanbul'a gelmiştir (1873). Buradan redif yoklamacısı olarak Şam'a atanmış ve kısa süre içinde jurnal kaleminde sınıf-ı evvel olmuştur (1874). Bunun vermiş olduğu sevinç ile Emeviye Câmi'nde tek başına hatm-i hacegana başlamıştır. Şam'da kaldığı süre zarfı boyunca çeşitli sufi çevrelerle münasebet kurmuş ve tasavvuf bilgisini geliştirmiştir.

Aşçı Dede, 1880 senesinde Levâzım İkinci Şubesi'ne memur olmuştur. Aynı senede hacca giden Fehmî Efendi burada vefat etmiştir. Aşçı Dede hatıratında, Fehmî Efendi'nin ölümünden duyduğu derin üzüntüyü dile getirmiş ve bunun sonucunda etrafına topladığı küçük bir grubla salevat-ı şerifeler okutmaya başlamıştır. Bu esnada *Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye*'nin telifine de başlamıştır (1886). Bundan sonraki amacı, Hicaz'da ikamet ederek şeyhi Fehmî Efendi'nin türbedarlığını yapmak ve dünyayla olan bütün ilişkilerini koparmak olmuştur.

Aşçı Dede aynı zamanda kerametlerle dolu bir zattır. 1890 senesi güzünde Halep ve Hama'ya sirayet eden veba salgını, Şam'a tesir edememiştir. Çevresindekiler bu durumu, onun kentte bulunmasından kaynaklı bir hikmet olarak

değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı-Yunan ve Rus-Japon Savaşları'na "manevi kumandanlık" ettiği de olmuştur. İleride bu keşif ve kerametleri, kendisine "Edirne Kutbu" denilmesine sebep olacaktır.

Şam'da Levazım Birinci Şubesi hulefasından Ahmed Tevfîk Efendi, Aşçı Dede'ye intisap eden ilk isim olmuştur (1891). Aşçı Dede, ertesi yıl hava değişimi için İstanbul'a gelmiş; ancak eşi Hatice Hanım'ın rahatsızlanmasıyla tekrardan Şam'a dönmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu arada eşi vefat etmeden ve Şam'a gitmeden evvel, eşinin de isteği üzerine Dilber Hanım ile evlendirilmiştir (1893). Çok geçmeden de eşi Hatice Hanım vefat etmiştir.

Aşçı Dede, Beşinci Ordu Levâzım Üçüncü Şube müdürü olarak terfi ettirilmiştir (1894). Sonrasında İkinci Ordu Levâzım Dördüncü Şube Müdürlüğü için Edirne'ye tayin edilmiştir. 1898 senesinde hac görevini ifa etmiştir. Burada iken aynı zamanda şeyhi Fehmî Efendi'nin ve sevdiği birçok dostunun türbelerini de ziyaret etmiştir. Hac dönüşü İstanbul'a; bir müddet sonra da Edirne'ye gitmiştir. Edirne Mevlevîhânesi haziresinde tertip edilen cemiyetle Aşçı Dede'nin sikkesi tekbirlenmiş ve böylece dedelik makamı resmi bir hüviyet kazanmıştır.

Son günlerini eşiyle birlikte Medine'de geçirmek isteyen Aşçı Dede'nin yaşı bir hayli ilerlemiştir. Göz rahatsızlığının da şiddetlenmesiyle emekliye ayrılmak istemiştir. Emeklilik işlemlerinin tamamlanmasını bekleyerek Eyüp'te bir ev kiralamıştır.[11] Aşçı Dede'nin kabri ve vefat tarihi muayyen değildir. Eserinde verdiği son tarih ve cümleler şöyledir:

> *"İşte azizim, bu gün fî gurre-i Ramazân sene 324 [19 Ekim 1906] yevm-i perşembedir, artık tekaütlük mekaütlük rüya ve hayal, mecaz ve hakikat [sayfa başı yırtık] ulûhiyete müteveccihen mühr-i*

[11] Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, *a.g.e.*, Cilt 1, s. XIX-XLVI.

imsâkı zâhir ü bâtın ağzımıza Aşçı Dede'nin kepçesiyle vurduk. Es-selâmu aleykum ve aleykum."[12]

1.2. Eserleri

1.2.1. Tercemetü'l Fârisiyye fî Tefsîri'l-Hakkıyye

İsmâîl Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l Beyân adlı tefsirinde geçen Farsça metinlerin Türkçeye terceme ve şerhini içermektedir. Aşçı Dede, 1886 senesinde başlamış olduğu bu eserini, 1889 yılında dört cilt olarak tamamlamıştır.[13] Eserin diğer özelliklerine has ayrıca bir başlık açılacağı için burada bu kadarını söylemekle iktifa edilmiştir.

1.2.2. Kavâ'idü'l-Fârisiyye

Farsça gramer risalesidir. "Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l- Hakkıyye" adlı eserin son cildinde yer alıp 446-604 sayfaları arasını kapsamaktadır. 1889 yılında tamamlandığı düşünülen bu eserin giriş bölümünde Farsça gramerine ait temel bilgilerin örnekleri ile beyit ve fiillerin çekimleri yer almaktadır. Son bölümde ise alfabetik olarak kelimelerin açıklamaları bulunmaktadır.[14] Aşçı Dede, bu eseri için şu notu düşmüştür:

"Muahheren dahi bir sühûlet ve kolaylık olmak ve oldukça kavâ'id-i Fârisiyyeye ıttılâ kesb olunmak üzere kavâ'id-i Fârisiyyenin dahi bir muhtasarca beyânına lüzum görünüp Kavâ'idü'l-Fârisiyye nâmıyla bir risâle yapıp mezkûr tercemeye ilâve kılınmıştır."[15]

---

[12] Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 1826.
[13] Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, *a.g.e.*, Cilt 1, s. XLVII.
[14] Esra İpek Turan, *Aşçı Dede Halil İbrahim Efendi'nin Fars Dili Ve Gramerine Dair Çalışmaları*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007, s. 13.
[15] Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, *a.g.e.*, Cilt 1, s. XLVIII.

1.2.3. Risâle-i Tercemetü'l-Hakâyıkı'l-Hakîkıyye

Eserin nüshası henüz elde edilememiştir; ancak Aşçı Dede, bu eseri için şunları zikreder:

> *"İşte mezkûr dört cilt Rûhu'l-Beyân serâpâ kıraat ve mütalâa olunduğu gibi altı cilt Mesnevî-i şerîf dahi elden geçmiş olduğundan bunlarda müşahede olunan rumûz u işârât, fakiri bir başka renk ve hâle sokup artık bir dereceye kadar cemâl-i hakikat yüz göstermiş ve yüz vermiş olmasıyla, gönül arzu ve emel etti ki bir de hakikat ve butûn cihetinden bazı şeylerin meydân-ı aşk u muhabbete getirilip bâzâr-ı uşşâkta bir salâ nidası edelim. Gerçi pek çok ahvâl-i hakîkati ve âlem-i gayb ü butûnu beyan eder kütüb-i şerîfeler te'lif olunmuş mevcuttur. Bu abd-i âsî biçare böyle topal eşek ile kervana karışmak mahzâ hata ise de ancak hakîkat-i ahvâli bir derece daha açık söylemek ve bir de bazı teşbîhât u temsîlât ile gaip ve butûn ahvalini tecessüm ettirip işi tamamıyla meydana koymak efkâr-ı kemterîye mebni böyle bir risale te'lifine bed' ve mübâşeret ile Risâle-i Tercümetü'l-Hakâyıkı'l-Hakîkiyye namını verdim azizim."*[16]

1.2.4. Risâle-i Terceme-i Ahvâl-i Aşçı Dede-i Nakşî Mevlevî

Hatırat niteliği taşıyan bu eser, Aşçı Dede'nin çocukluk, gençlik ve ihtiyarlık dönemlerine ilişkin anılarını ihtiva etmektedir. Hatıratında, aile ve arkadaş çevresi, okul ve memuriyet hayatı, tasavvuf camiasıyla ve tasavvufi zümreyle olan münasebeti gibi birçok konuda yaşamından kesitler sunmuştur.

Eser, hatıraların içinde tasavvufi bilgilerin yer alması yönüyle hem bir tasavvuf kitabı hem de İstanbul, Erzincan, Erzurum, Şam, Hicaz ve Edirne gibi o

[16] Gös. yer; Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, *a.g.e.*, Cilt 1, s. XLIX.

dönemin mühim kültür merkezlerinden bahsetmesi yönüyle tarihi bir vesika niteliğindedir.[17]

Aşçı Dede, Şam'da hikmet sahibi bir zattan esrarengiz sözler işitmesi neticesinde bu eseri yazmaya karar vermiş; Edirne'de bulunduğu sırada ise eserini kaleme almıştır.[18] Aşçı Dede, eserin yazılış gayesini ve muhtevasını şöyle dile getirir:

> *"Mahlûk-ı Hüdâ'yı irşat ve tarîk-i müstakîm ve râh-ı hakîkate davet makâmında ba'de'l-vefât bu üç cilt risâlemi halîfe nasb ve tayin etmek niyet-i hayriyyesiyle kaleme alınıp meydân-ı aşk u muhabbete konulmuştur."*[19]

> *"Attar dükkânı, yanında pek aşağı kalır; yaştan kurudan, aşktan meşkten, zâhir ü bâtın her ne ki istersin mevcûtdur Aşçı Dede'nin kitâbında."*[20]

Eserin mevcut bulunan iki nüshası vardır. Aşçı Dede'nin gözden geçirdiği, Rusûhî'den iktibaslar ile *Işknâme*, *Risâle-i Ma'rifetü'n-Nefs* ve *Nevhatu'l-Uşşâk* gibi eserlerden eklemelerde bulunduğu nüsha, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde Türkçe Yazmalar Bölümü'nde büyük boyda 78, 79 ve 80 numaralarda; diğer eksik nüsha ise 3222 numarada kayıtlıdır. Aşçı Dede'nin 1884-13 Haziran 1885'te tamamladığı birinci cildin istinsahı İkinci Ordu Dördüncü Levâzım Şubesinde sivil mülazım olan Mustafa Efendi tarafından 7 Ağustos 1899-7 Nisan 1900'da bitirilir. Aşçı Dede'nin 14 Haziran 1885-13 Ağustos 1900 arasında yazdığı ikinci cildin istinsahı ise 14 Nisan 1900-13 Ağustos 1900 arasında tamamlanır. 1901 Nisan-Mayısında üçüncü cildin istinsahını ve önceki ciltlerin derkenarlarını kısmen Hâşim

---

[17] Nihat Azamat, "Aşçı İbrâhim Dede Mecmuası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul 1991, s. 546-547.
[18] Müzeyyen Şentürk, *19. Yüzyılda Edirne'de Tasavvufî Hayat (Aşçı Dede'nin Hatıraları Işığında)*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2019, s. 22-23.
[19] Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, *a.g.e.*, Cilt 1, s. XLIX.
[20] Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, *a.g.e.*, Cilt 3, s. 1289.

Efendi yapar. Eserin celi yazıları ise Hafız Mehmed Efendi'ye aittir. Bu nüsha aynı zamanda Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi tarafından yayıma hazırlanan nüshadır.

"Aşçı Dede'nin hatıralarından seçmeleri, *Haber Akşam Postası*'nda elli üç tefrika halinde yayımlanmıştır. Reşat Ekrem Koçu, seçme ve sadeleştirme yaparak yüz yirmi beş sayfa halinde hatıraları yayımlanmıştır: *Aşçıdede Halil İbrahim, Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Bir Eser: Hatıralar* (Hazırlayan: Reşat Ekrem Koçu), İstanbul, 1960. Bununla ilgili bir de Almanya'da doktora tezi yapılmıştır: Marie Luise Bremer, *Die Memoiren des Turkischen Derwischs Aşçı Dede İbrahim*, Walldorf-Hessen, 1959."[21]

[21] Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, *a.g.e.*, Cilt 1, s. XLIX-L.

2. BÖLÜM: TERCEMETÜ'L-FÂRİSİYYE FÎ TEFSÎRİ'L-HAKKIYYE

2.1. Nüsha Tavsifi[22]

Çalışmamız, *Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye* adlı dört ciltlik eserin ikinci cildinin 353-454 sayfa aralığındaki bölümü kapsamaktadır. İlgili bölümün mevcut bulunan yegane ve müellif nüshası bugün, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nin Türkçe Yazmalar Bölümü'nde 3211 numarasıyla; diğer ciltler ise 3210 (I. Cilt), 3212 (III. Cilt) ve 3213 (IV. Cilt) numaralarıyla kayıtlıdır.

İkinci ciltte Ia-XIIIa arası metnin fihristi mevcuttur. İlk bölüm, klasik usule uygun olarak besmele-i şerife ile başlar. Aynı varakın sol tarafında eserin kaçıncı cilt olduğu "el-cildü's-sânî min-Rûhi'l-Beyân" şeklinde yazılıdır. Metin, kırmızı çerçeve içindedir. Metin ile ilgili açıklamalar bu çerçevenin dışında derkenar olarak yer almaktadır. Başlıklar da dahil olmak üzere siyah renk mürekkep kullanılmıştır. Farsça ve Arapça ibareler parantez içerisinde gösterilmiştir. Yanlış yazılan kelimelerin üzeri çizilmiş ve genellikle satır üzerinde ya da nadiren de olsa kelimenin hemen yanında düzeltme yoluna gidilmiştir. Sonradan eklenilen veya satır hizasına sığmayan kelimeler de satırın hemen üstüne yazılmıştır.

II. cildin özellikleri:

İstinsah tarihi: h. 1137/1725
Dış ebat: 360 x 240 mm
İç ebat: 257 x 156 mm
Sayfa sayısı: 1109
Satır sayısı: 21
Varak sayısı: 554
Hat cinsi: Rik'a

[22] Eser ile ilgili verilecek olan tüm bilgiler, dijital kütüphane kaydından alınmıştır. Bkz.: http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr (10.09.2021).

Cilt: Zerendudlu, vişneçürüğü, meşin
Kağıt: Aharlı

2.2. Eserin Gayesi ve Muhtevası

Aşçı Dede, Ağustos 1886 senesinde başlamış olduğu bu eserini, 15 Nisan 1889 tarihinde dört cilt olarak Bursalı Hafız Efendi'nin yardımıyla tamamlamıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi bu eser, İsmâîl Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde geçen Farsça metinlerin Türkçeye terceme ve şerhini içermektedir.

Şerh metinleri genel itibariyle daha çok tasavvuf sahasında yazılan metinlerdir. Dolayısıyla bu tür metinlerin, edebi türdeki şerh metinlerine nispetle didaktik olduğunu söylemek mümkündür; zira amaç sanattan ziyade İslami esasları topluma talim edip aşılamaktır. "Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye" de yegane kaynağını *Rûhu'l-Beyân*'dan alması hasebiyle dini-ahlaki konulara ağırlık veren tasavvufi bir şerhtir. Şüphesiz bunda, Aşçı Dede'nin yetiştiği tasavvufi çevrenin de mühim bir tesiri vardır.

Esasen Aşçı Dede'nin maksadı hem İslami esasları telkin etmek hem de *Rûhu'l-Beyân* okurlarından Farsçaya aşina olmayanlara kılavuzluk etmektir. Kendisi bunu, şerhinin I. cildinin ilk sayfasında şöyle ifade eder:

> *"...Tefsīr-i şerīf-i nefîsleriniñ miṯli görülmemiş ve görülmek iḥtimālinden baʻīd olup ancaḳ baʻżı yerleri lisān-ı şīrīn-i Fārisī ile muvaşşaḥ olmasına ve baʻżı ẕevāt-ı kirāmıñ Fārisīyle ʻadem-i iştiġāllerinden nāṣī o lisān ile beyān ḳılınan ḥikem ü nüketi fehm ü iẕʻāndan maḥrūm ḳalmaları ṭabīʻī görünmüş olmasına mebnī bu ʻabd-i ʻāṣī o miṯilli ẕevātı şu ḥikem u nüketden daḥı müstefîd étmek ve bu yüzden müşārun ileyh Ḥażretleriniñ rūḥāniyyet-i ḳudsiyyeleri berekātiyle dünyā vü āḫiret behremend-i necāt u maġfiret olmaḳ emeliyle Fārisī olan elfāẓıñ ġāyet muḫtaṣar ve müfîd olaraḳ başḳa başḳa maʻnālarını bi'l-irā'e nihāyetinde daḫı maḥṣūl-i beyt ve ʻibāre ne ise anı da ḫülāṣa vechile beyān étdim ve Tercemetü'l-Fārisiyye fî-Tefsīri'l-Ḥaḳḳıyye nāmını vérdim."*

Buna göre Aşçı Dede, *Rûhu'l-Beyân* adlı eserin harikulade bir tefsir olduğunu kabul görmekle birlikte tefsirin, Fars lisanıyla süslenilmiş bazı bölümlerinin mezkur lisanı bilmeyen zatlar için güçlük oluşturabileceğini düşünmüş, bu zatların ibarelerdeki nükteleri idrak edip onlardan faydalanabilmeleri için de olabildiğince mücmel şekilde ve her kelimenin farklı farklı manalarına delalet ederek "Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye" adlı eserini vücuda getirmiştir.

Bu eserde, Abdurrahmân Molla Câmî gibi İran edebiyatının meşhur birçok şair ve yazarlarının nazım/nesir parçaları mevcuttur; ancak daha ziyade Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'si ile Hâfız-ı Şîrâzî ve Sa'dî-i Şîrâzî'den yapılan Farsça iktibaslar yer almaktadır.[23] Nazmın yanında Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'den alınan nesirler de çoğunluktadır. Ayrıca eserde konuya ilişkin birçok ayet-i kerime, hadis-i şerif/hadis-i kudsi, tasavvuf terimleri ve Arapça/Farsça darb-ı meseller de zikredilmiştir. Aynı zamanda eseri, dördüncü cildin sonunda *Kavâ'idü'l-Fârisiyye*'nin bulunması ve onun öncesinde de her ciltte bazı Farsça kelime ve fiillerin lugat ve ıstılahi manalarının açıklanması yönüyle bir sözlük olarak değerlendirebilmek de mümkündür.

Muhteva olarak başta Cenâb-ı Hakk olmak üzere O'nun zâtî-sübûtî sıfatları, İlâhî tecelliyât, tâat u ibâdet, evâmir u nevâhî, enbiyâ, mucizât, imamlar ve mezhepler, dört büyük melekler, şeytan, ifrit, peri gibi mahlûklar, bazı hayvanat, tabiat unsurları, dünya nimetleri, dünyevî arzular, ölüm, cennet ve cehennem, âhiret âlemi, kıyâmet alâmetleri, nefisle mücâhede, hevâ vü hevesin fenâlığı, dünya vü mâfîhânın fânîliği, terk-i dünyâ, terk-i şehevât, mürşit ile sûfînin vasıfları, vahdet-i vücûd, fenâ-bekâ hâli, yedi letâif, din düşmânlarının âkıbetleri, kabile âdetleri, hakîkî aşk, gönlü pak tutma, mahabbet, zikr, güzel ahlâk, dostluk, sıdk, ihlâs, sabır, kanaat, tevâzu, şükr, tevekkül, tefekkür tevbe, afv, merhamet, lutf ve daha birçok konudan müteşekkil bir şerh eseridir.

[23] Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, *a.g.e.*, Cilt 1, s. XLVII-XLVIII.

Hülasa bu eser, peygamberler tarihi ve İslam tarihinde iz bırakmış hadiselerden, nasihat niteliği taşıyan evliya menkabelerinden, Reşîdüddîn-i Meybüdî'nin *Keşfü'l-Esrâr*'ı gibi tasavvufi eserinden, Nizâmî-i Gencevî'nin *Husrev u Şîrîn*'i gibi edebi eserinden alıntılar içeren bir eser olması yönüyle zengin bir muhtevaya sahiptir. Tüm bu özellikleri ile "Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye", dini konuları geniş ölçüde ihtiva etmesi cihetiyle oldukça muteber bir şerhtir.

2.3. Eserin Kaynakları

Aşçı Dede, "Tercemetü'l- Fârisiyye fî Tefsîri'l-Hakkıyye" adlı eserini, İsmâîl Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde yer alan Farsça metinlerin Türkçeye tercemesiyle meydana getirmiştir. Dolayısıyla eserin birincil kaynağı bu tefsirdir.

Diğer bir kaynak da İsmâîl Rusûhî-i Ankaravî'nin *Mesnevî Şerhi*'dir. Aşçı Dede, *Mesnevî*'de geçen beyitleri İsmâîl Rusûhî-i Ankaravî'nin *Mesnevî Şerhi* ile mukayese eder ve beyitlerin şerhte geçtiği sayfa numaralarını derkenarda vererek okuyucuya kontrol imkanı sunar. Aynı yöntem *Rûhu'l-Beyân* için de uygulanır.

Bir başka kaynak ise Sûdî-i Bosnevî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ıdır. Aşçı Dede metninde, Hâfız-ı Şîrâzî'ye ait beyitlerin şerhleri için *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'dan faydalandığına dair açıkça bir ifade bulundurmamış olsa da[24] şerhlerin benzerliğinden dolayı çıkardığımız sonuca göre mezkur eseri örnek aldığı düşünülebilir. Aşağıda, sözü edilen isimler ve eserlerin üzerinde durulacaktır.[25]

[24] Metinde, *Rûhu'l-Beyân* ve *Mesnevî Şerhi* için cilt ve sayfa numaraları zikredilir; ancak Hâfız-ı Şîrâzî'ye ait beyitler için bu yöntem uygulanmaz ve herhangi bir sayfa numarası ya da eser ismi zikredilmez.

[25] Eserin kaynakları elbette yukarıda zikrettiğimiz eserler ile sınırlı değildir; ancak metni çözümlememiz esnasında temel üç eser üzerinden kıyaslama yapacağımız için sadece bu eserler hakkında bilgi verilmiştir.

2.3.1. İsmâîl Hakkı Bursevî ve Rûhu'l-Beyân

2.3.1.1. İsmâîl Hakkı Bursevî

İsmâîl Hakkı Bursevî, Eylül 1653'de bir Pazar günü, bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Aydos kasabasında dünyaya gelmiştir.[26] Beyitlerinde[27] mahlasının Hakkî olduğunu; şiirlerinde de bu mahlası[28] kullandığını belirtmektedir.

Annesi, Kadı Ahmet Efendi kızı Kerîme Hanım; babası, Bayram oğlu Mustafa Efendi'dir.[29] Aslen İstanbullu olan Mustafa Efendi, Aksaray yangını sonrası malını ve mülkünü kaybetmiş, bunun neticesinde ise İstanbul'dan Aydos'a yerleşmek mecburiyetinde kalmış, kalan beş-altı yıllık ömrünü de ziraatla uğraşarak geçirmiştir.[30] İsmâîl Hakkı, daha yedi yaşındayken annesi Kerîme Hanım'ı kaybetmiş, bu vefattan sonra da kendisine büyükannesi bakmaya başlamıştır. İsmâîl Hakkı'nın İbrahim adında bir ağabeyi de vardır. Onunla birlikte ders çalışmış ve yirmi ay kadar ağabeyine hocalık yapmıştır.[31]

İsmâîl Hakkı Bursevî'nin tahsil hayatı 1659'da Rumeli'de başlamış, 1672'den sonra da İstanbul'da devam etmiştir. Bu on altı yıl süren tahsil hayatını, Celvetiye tekkelerinde ve Celvetiye şeyhlerinin ders halkalarında bulunarak geçirmiş, böylece hem tasavvufi hem de şer'i ilimlere vakıf olmuştur. Tahsilinin ilk beş yılını, Şeyh Ahmed Efendi'nin yanında Aydos'ta geçirmiştir. Sonraki yedi yılını Edirne'de, Şeyh Abdülbâkî Efendi'nin yanında, daha çok dini ilimleri tahsil ederek geçirmiştir. Kalan son üç yılını ise şeyhi Atpazarlı Osman Efendi'yle beraber İstanbul'da geçirmiştir. Bu süre zarfında hem tahsilini hem de sülukunu ikmal etmiş

---

[26] Muhammet Ali Eşmeli, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediyye Şerhi (II. Cilt) Ferahu'r-Rûh*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001, s. 4.

[27] *Çün itdün mahlasum yâ Rab Hakkî / Beni abdü'l-Hak eyle vir terakkî* Bkz.: Murat Yurtsever, *İsmâil Hakkî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, (Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Bursa 1990, s. 2.

[28] İsmâil Hakkı Bursevî bu mahlası, hocası Osman Fazlî'nin Mehmed Cudî adındaki oğlu için yazdığı tarihte kullanmış ve hocası da bu mahlası çok beğenerek ona mükafat olarak vermiştir. Bkz.: Muhammet Ali Eşmeli, *a.g.t.*, s. 4.

[29] Gös. yer.

[30] Murat Yurtsever, *a.g.t.*, s. 3.

[31] Muhammet Ali Eşmeli, *a.g.t.*, s. 4.

ve 1672 senesinde Osman Fazlî'ye intisap ederek Celvetiye şeyhi olarak irşad faaliyetine başlamıştır.

Mezkur üç hoca arasından Osman Fazlî, İsmâîl Hakkı Bursevî'nin hem hocası hem de şeyhidir. Dolayısıyla, Osman Fazlî'nin İsmâîl Hakkı üzerindeki etkisi -onun diğer hocalarına nispetle- daha büyük olmuştur. Kendisi de şeyhi Osman Fazlî'den bahsederken ona olan hürmet ve muhabbetinin diğer hocalarından daha fazla olduğunu dile getirir.[32] İsmâîl Hakkı, sonraları şeyhi Osman Fazlî'nin tavsiyesiyle halvete girmiş tecvid, hat ve musiki hocalarından dersler almıştır.[33] Bundan başka kendisinden kelam ve feraiz ilimlerini, *el-Mutavvel* haşiyesini hazırladığı sırada *el-Mutavvel*'i ve fıkıh usulüne dair *Tenkihu'l-usul* adlı eseri okudu. Mehmed Efendi'den tecvid ve diğer bazı hocalardan Farsça dersleri aldı. Meşhur şairlerin Farsça divanlarını ve ayrıca bazı eserleri inceledi.[34] İsmâîl Hakkı, irşad faaliyeti boyunca hem muallim hem vaiz hem mürşit hem de müellif olarak çeşitli hizmetlerde bulunmuştur.[35]

İsmâîl Hakkı, ilk hocalık görevine yirmi yaşında iken Bursa'da başlamış, ardından 1675 senesinde Üsküp'e tayin edilmiştir. Burada altı sene kadar kalmış ve Şeyh Mustafa Uşşâkî'nin kızı Ayşe Hanım ile evlenmiştir (1677).[36] 1681 senesinde diğer bir tayin yeri olan Köprülü'ye geçmiştir. Köprülü'de on dört ay kalan İsmâîl Hakkı, Ustrumca'ya gitmiş ve üç yıl da burada kalmıştır. Rumeli'de kaldığı süre zarfında halka dini nasihat ve telkinlerde bulunmuş; ancak insanların kulak vermeyişi üzüntü duymasına ve zor günler geçirmesine sebep olmuştur.

İsmâîl Hakkı, 1685'te Osman Fazlî'nin halifesi olarak Bursa'ya tayin edilir. Bursa'da geçen yılları, tasavvufî bakımdan hayatının en verimli dönemidir; zira *Dîvân*'ını bu dönemde kaleme alıp tefsiri *Rûhu'l-Beyân*'ı da yine burada iken ikmal

[32] *Abd-i Hakk'am kul u kurbânem ana / Kulının kanı hâcesine sebîl* Bkz.: Murat Yurtsever, *a.g.t.*, s 4.
[33] Murat Yurtsever, *a.g.t.*, s. 3-5.
[34] Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul 2001, s. 102-106.
[35] Murat Yurtsever, *a.g.t.*, s. 5.
[36] Gös. yer; Muhammet Ali Eşmeli, *a.g.t.*, s. 6.

etmiştir.[37] İsmâîl Hakkı'nın buradayken de sıkıntılar peşini bırakmamıştır. Önce geçim sıkıntısı çekmiş, bu sıkıntıdan kurtulduktan sonra da hastalıklarla uğraşmıştır. Kırk gün süren şiddetli bir göz hastalığına tutulmuş ve dokuz yaşındaki kızı Hatice'yi veba hastalığından kaybetmiştir (1688).[38] Tüm bu üzüntülerine rağmen görevlerini yerine getirmeyi ihmal etmeyen İsmâîl Hakkı, Ulu Câmi'de va'zlar vermiş, tasavvufi sohbetler düzenlemiş, boş zamanlarını da eserlerini te'lif etmekle değerlendirmiştir. Şeyhi Osman Fazlî'nin 1690 senesinde vefat etmesiyle Celvetiye silsilesinin otuz ikinci şeyhi olarak görevi devralmıştır. Bununla birlikte 1696-1698 yıllarında ikinci ve üçüncü Avusturya seferine katılıp manevi destekte bulunmuştur.

İsmâîl Hakkı, 1700-1710 yılları arasında iki defa hacca gitmiştir. Şam ve Kahire'de bir müddet kalarak buradaki ilim adamları ile tanışmış ve müzakerelerde bulunmuştur. Ardından 1714 senesinde Tekirdağ'a gitmiştir. Tekirdağ'da üç yıl kaldıktan sonra Bursa'ya dönmüş ve şeyhi Osman Fazlî'nin kızı Ayşe Hanım ile evlenmiştir. 1717 senesinde Muhyiddin-i Arabî'nin kabrini ziyaret etmek için Şam'a gitmiştir. Ailesiyle beraber üç yıla yakın kaldığı Şam'dan ayrılarak Üsküdar'a dönmeye karar vermiştir. Burada da üç yıl kalmış ve tekrardan Bursa'ya dönmüştür.[39] Bursa'dayken tüm kitaplarını vakfedip bir kütüphane kurmuş ve eşyalarını varisleri arasında taksim etmiştir. Geriye kalan meblağsıyla ise "Câmi-i Muhammedî" adıyla bir câmi inşa ettirmiştir.[40]

İsmâîl Hakkı, 20 Temmuz 1725'te Perşembe günü akşamı vefat etmiştir.[41] Kabri Bursa Tuzpazarı'nda, câmi, medresesi ve çilehanesi ile birlikte "İsmâîl Hakkı Tekkesi" adı verilen külliyenin kıble tarafındadır.[42]

---

[37] Murat Yurtsever, *a.g.t.,* s. 5-7.
[38] Muhammet Ali Eşmeli, *a.g.t.,* s. 7.
[39] Murat Yurtsever, *a.g.t.,* s. 8-12.
[40] Muhammet Ali Eşmeli, *a.g.t.,* s. 8.
[41] Bu bilgiye, İsmâil Hakkı Bursevî'nin oğlu Bahaüddin'in, babasının vefatı üzerine düşürdüğü tarihten ulaşılmıştır: *"Pederüm seyyidü'l-aktâb 1137 senesi Zilkadesinin dokuzuncu hamis günü vakt-i zevâlde, dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya rıhlet buyurmuşlardır."* Bkz.: Muhammet Ali Eşmeli, *a.g.t.,* s. 9.
[42] Murat Yurtsever, *a.g.t.,* s. 12.

2.3.1.2. Rûhu'l-Beyân

İsmâîl Hakkı Bursevî, şeyhi Osman Fazlî'nin desteğiyle Ulu Câmi ile muhtelif câmilerde va'zlar vermeye başladı. Temmuz 1685 senesinden itibaren va'zlarında Kur'an-ı Kerim'i Fatiha'dan başlayarak tefsir etti ve va'zda söylediklerine tasavvufi yorumlar ekledi. Arapça olarak kaleme alınan "Rûhu'l-Beyân" böylelikle üç cilt olarak Eylül 1705'te tamamlandı.[43]

"Rûhu'l-Beyân" adlı tefsirin şekillenmesinde, İsmâîl Hakkı'nın okuduğu kitaplar ve meydana getirdiği tefsir mecmuaları etkili olmuştur. Eserin kaynağının büyük çoğunluğunu, meşhur müfessirlerin kaleminden çıkmış tasavvufi tefsirler ve onların eserlerinden yapılan iktibaslar oluşturur. Esere en önemli kaynak ise Necmeddîn-i Dâye'nin *Bahrü'l-Hakâ'ık* adlı eseri gösterilir. Bundan başka, eser üzerinde, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin ve Osman Fazlî Efendi'nin de etkilerini görmek mümkündür.

Esere, sırasıyla; şer'i esas ve hükümler, tasavvufi yorumlar, tergib ve terhibe dair meseleler ilave edilmiştir. Eserde ayrıca, hikayeler, ibretlik kıssalar ve Abdurrahmân Molla Câmî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Hâfız-ı Şîrâzî, Sa'dî-i Şîrâzî gibi meşhur şairlerin sufiyane tarzdaki Farsça beyitleri de mevcuttur. Bu özellikleriyle "Rûhu'l-Beyân" hem tefsir hem de nasihat niteliğinde bir eserdir. Tasavvufi yönü ağır basan bir tefsir kitabı olmasına karşın tefsir vecihleri olabildiğince az tutulmuş ve ayetlerin kolay anlaşılması amaçlanmıştır. "Rûhu'l-Beyân", bugün bile vaizler ve müfessirler için önemli bir kaynak olmuştur.

Eserin müellif hattı nüshası Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde on altı defter halinde mevcuttur. (numara: 12-27). Eser, üç cilt olarak h. 1255'te İstanbul ve Bulak'ta; dört cilt olarak h. 1264, h. 1276'da Bulak'ta, h. 1285, h. 1286 ve h. 1306'da İstanbul'da; altı cilt olarak h. 1278, h. 1287'de Bulak'ta ve son olarak on cilt halinde h. 1330'da İstanbul'da basılmıştır.

[43] Ali Namlı, *a.g.m.*, s. 102-106.

Aşçı İbrahim Dede, Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye adlı eserinde, tefsirde geçen Farsça metinleri Türkçeye terceme etmiştir (İÜ Ktp., TY, nr. 3210-3213).[44] Çalışmamızda, "Rûhu'l-Beyân"ın II. cildinin 297-411 sayfa aralığı mukayese edilmiştir.[45]

2.3.2. İsmâîl Rusûhî-i Ankaravî ve Mesnevi Şerhi

2.3.2.1. İsmâîl Rusûhî-i Ankaravî

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Ankara'da dünyaya gelen İsmâîl-i Ankaravî'nin doğum tarihi hakkında kesin bir kanaat yoktur.[46] Künyesi tam olarak İsmâîl bin Ahmed Rusûhiyyi'l-Ankaraviyyi'l-Mevlevî'dir. Hem şarih hem de şair olan İsmâîl-i Ankaravî, şiirlerinde Rusûhî mahlasını kullanmış ve bu adla ününü duyurmuştur. İsmâîl-i Ankaravî'nin babası Ahmed Efendi; annesi ise Sâliha Hatun'dur.[47]

İlk öğrenimine Ankara'da başlamıştır. Kaynaklarda Ankaravî'nin, ailesinden miras kalan sermaye ile ticarete giriştiği; ancak ticari konuda başına gelen talihsizlikler yüzünden bu işinden vazgeçtiği ve Kahire'ye giderek ilimle meşgul olduğu söylenmektedir. Şer'i ilimleri, daha tasavvuf yoluna girmeden Mısır'da tahsil etmiştir. Ankaravî, aynı zamanda Mısır'ın başkenti olan Kahire'de Mevlevîliğe intisap ederek Mesnevî-i Şerîf kıraatına mezun olmuştur. 1599'da Mısır'dan Ankara'ya dönerek Mesnevî-i Şerîf kıraatı ve va'zına başlamıştır. Bu süreçte Arapça ve Farsça bilgisini bir hayli ilerletmiştir. Göz rahatsızlığına çare bulmak amacıyla kısa süreliğine Konya'ya gitmiştir ve bir müddet burada yaşamıştır. Bir süre sonra da İstanbul'a yerleşmiş ve şeyhi I. Bostan Çelebi'nin isteğiyle Galata Mevlevîhânesi'ne girerek buranın şeyhi olmuştur.

---

[44] Ali Namlı, "Rûhu'l-Beyân", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* Cilt 35, İstanbul 2008, s. 211-213.
[45] Bkz.: İsmâîl Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân,* Matbaa-i Nefîse, Cilt II, İstanbul 1889.
[46] Erhan Yetik, "Ankaravî, İsmâil Rusûhî", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* Cilt 3, İstanbul 1991, s. 211-213.
[47] Erdoğan Taştan, *İsmâîl Rüsûhî Ankaravî'nin Mesnevi Şerhi (Mecmû'atü'l-Letâ'if ve Matmûratü'l Ma'ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme,* (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2009, s. 18, 20.

İsmâil Ankaravî, esasen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sine yazdığı şerhle meşhur olmuş bir zattır. Hatta bu sebepten dolayı çevresindekilerce; "Hazret-i Şârih" diye anılmıştır. Kendisi, Herevî, İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârız ve Mevlânâ gibi büyük mutasavvıfların eserlerini şerh etmiştir. İsmâîl-i Ankaravî, Mevlevîliğin esaslarına ve ehl-i sünnet ilkelerine son derece bağlı, sohbeti halvete; hizmeti inzivaya tercih eden bir mutasavvıftır. Müridlerinin ilmi ve tasavvufi açıdan iyi yetişmelerini sağlamak maksadıyla risaleler te'lif etmiş, bazı klasik kaynakları terceme etmiş, tefsir ve belagat ilmine ilişkin eserler kaleme almıştır.[48]

İsmâîl-i Ankaravî, *Mesnevî* şerhinin tamamlanma sürecinde rahatsızlanır ve kısa süre sonra Galata Mevlevîhânesinde vefat eder. Kabri, Mevlevîhâne bahçesindedir. Vefat tarihi hakkında net bir bilgi olmasa da kaynaklardan hareketle en muhtemel tarih, 1041/1631 yılıdır.[49]

2.3.2.2. Mesnevî Şerhi

"Mecmû'atü'l-Letâ'if ve Ma'mûretü'l-Ma'ârif" olarak da bilinen bu eser, Ankaravî'nin en meşhur eseridir. Ankaravî, şerhini yazmadan evvel *Câmi'u'l-Âyât* adlı eserini yazarak *Mesnevî*'de geçen Arapça beyitler ve ibareler ile ayet ve hadisleri şerh etmiştir. Sonrasında, *Fâtihu'l-Ebyât*'ı te'lif etmiş ve *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyti ile kimi kelime ve kavramları şerh etmiştir. Şerhin şekillenmesinde bu iki eser etkili olmuş ve müellif, mezkur eserlerden hareketle *Mesnevî*'nin diğer kısımlarını da şerh ederek eserini tamamlamıştır.

Ankaravî, şerhinde tefsir, hadis, tasavvuf, kelam, hikmet, fıkıh gibi konuları içeren eserlerden yararlanmıştır. Bunlar dışında, İbnü'l-Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye* ve *Füsûsu'l-Hikem*'inden, İbnü'l-Fârız'ın *Dîvânı*'ndan, Buhârî ve Müslim'in hadis kitaplarından ve İmâm Süyûtî'nin *Câmi'u's-Sagîr*'inden istifade etmiştir.[50]

---

[48] Zehra Sema Demir, "Rusûhî, Ankaravî İsmail", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rusuhi-ankaravi-ismail, (11.10.2021).
[49] Semih Ceylan, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, (Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Bursa 2005, s. 149.
[50] Erdoğan Taştan, *a.g.t.*, s. 58, 61.

Ankaravî'den sonra gelen Mesnevî şarih ve mütercimleri, onun yöntemlerinden ve şerhinden yararlanmıştır. Mesnevî okutacak kişilere verilen icazetnamelerde, "*...şârih Ankaravî'nin tahkikatına uyarak*" şeklinde bir kayıt görülür. Bu bilgi bize, Ankaravî'nin Mevlevî tekkelerinde büyük ölçüde sözü geçen bir zat olduğunu gösterir. Batı'da, -başta Nicholson olmak üzere- Mevlânâ ve *Mesnevî* üzerinde çalışanlar en çok Ankaravî'den faydalanmışlardır.[51]

Bu şerhin, İstanbul ve Kahire'de yapılan baskıları mevcuttur. Kahire Dâru't-Tıbâati'l-Hidîvâne Baskıları: 1221/1806 (I.), 1241/1835 (II.), 1251/1845 (III.). İstanbul Matbaa-i Âmire Baskıları: 1257/1841 (I.), 1289/1872 (II.).[52] Mukayesede 1835 yılı Kahire baskısı esas alınmıştır.[53]

2.3.3. Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Dîvân-ı Hâfız

2.3.3.1. Sûdî-i Bosnevî

Asıl adı Ahmed olan Sûdî-i Bosnevî, Bosna'nın Çayniça nahiyesine bağlı Sudiçi köyünde dünyaya gelmiştir. İlköğrenimine Foça'da başlayıp Sarayova'da devam etmiş, sonrasında ise İstanbul'a yerleşmiştir. Burada iken İstanbul'un önemli semtlerine gezilerde bulunmuş ve birçok alimle tanışma fırsatı elde etmiştir. Eğitimi için İstanbul'dan sonra Bağdat'a gitmiş, büyük evliyaullahın türbelerini ziyaret etmiştir. Bağdat'tan sonra da Diyarbakır'a geçmiş ve Mes'ûdiyye Medresesi'nde tahsil görerek Muslihuddîn-i Lârî, Molla Ahmed-i Kazvînî, Mevlânâ Sabûhî-i Bedahşanî gibi devrinin meşhur üstatlarından Farsçayı ve Fars dili edebiyatını öğrenmiştir. Diyarbakır'dan sonra Şam'da bulunmuş ve Halîmî-i Şirvanî'den *Gülistân*'ı okumuştur. Şam'da uzun müddet kalıp kendini geliştirdikten sonra Kûfe ve Trablus'a gitmiştir. Necef'teyken Efdalüddîn'in derslerine katılmış, *Hâfız Dîvânı*'na ait bazı meseleleri ona sormaya imkan bulmuştur. Hac vazifesini de ifa ettikten bir müddet sonra İstanbul'a dönmüş ve İbrahim Paşa Sarayı'ndaki "Gılmân-ı

[51] Zehra Sema Demir, *a.g.m.*
[52] Erdoğan Taştan, *a.g.t.*, s. 94.
[53] Bkz.: İsmâîl Rusûhî-i Ankaravî, *Şerh-i Mesnevi*, Dâru't-Tıbâ'ati'l-Hidîvâne, Cilt I-VI, Kahire 1835.

Hâssa"ya müderris olarak atanmıştır. Emekliye ayrıldıktan sonra ise eser te'lif etmekle meşgul olmuştur.[54]

Sûdî, ömrünü ilmi seyahatlerle geçirmiş ve bunun tesiriyle şerh ve terceme sahasında büyük başarılara ulaşmıştır. Onun şerh ve tercemeleri, Farsçaya ve Arapçaya ne denli vakıf olduğunun bir göstergesi olmuştur. Sûdî de devrinin birçok şarihi gibi Hâfız'ın *Dîvânı*'na ve Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine Türkçe şerhler yazmıştır. Şerhlerini kaleme alırken metot olarak alan araştırmalarına dayalı, muasırlarına nazaran daha ilmi bir sistem benimsemiş, kendinden önceki şarihleri takip etmeyip orijinaliteyi yakalamayı gaye edinmiştir. Şerhinde, diğer başka şarihlerin şerhlerinde yer alan kusurları sert bir üslupla tenkit ettiği de olmuştur.[55]

Sûdî-i Bosnevî'nin vefat tarihi, *Şerh-i Bostân*'daki fevaid kaydında yer alan "ġazā" kelimesinin ebced hesabına göre 1008/1599-1600 yılıdır. Mehmed Tahir, onun İstanbul'da Aksaray-Yusuf Paşa Câmii'ndeki mezarlığa defnedildiğini söylemiş; ancak mezartaşı, yol çalışması esnasında kaldırıldığından dolayı tespit edilememiştir.[56]

2.3.3.2. Şerh-i Dîvân-ı Hâfız

Hâfız-ı Şîrâzî'nin dîvânına yaptığı bu şerhi Sûdî, 1595 senesinde tamamlamıştır. Sûdî, önce kelimelerin lugat ve ıstılahi manalarını vererek gramatikal açıdan incelemesini yapmış, sonra ise beyitleri şerh etmiştir. İçlerinden anlaşılması güç olan beyitleri kendi görüşleri ve yorumları doğrultusunda açıklığa kavuşturmuştur. Yeri geldiğinde de Sürûrî ve Şem'î'nin hatalarını eleştirmiştir.[57]

---

[54] Bedriye Gülay Açar, *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Aralık 2018, s. 6-7.

[55] Sevinç Kaya, *Sûdî'nin Hâfız-ı Şirâzî Dîvânı Şerhi (148a-172b Varakları Arası Transkripsiyonlu Metin)*, (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Erzincan 2019, s. 5-6; Mehmet Taha Ayar, "Hafız-ı Şirazi Divanı ve Osmanlı Şerhleri", *Misbah*, Sayı 3-4 (1), 2013, s. 294.

[56] İbrahim Kaya, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz: Sûdî'nin Hâfiz Dîvânı Şerhi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, Cilt 1, İstanbul 2020, s. 62.

[57] Mustafa Atila, *Muslihuddîn Mustafâ Sürûrî Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz İnceleme-Metin-Sözlük*, (Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Diyarbakır 2019, s. 60; Deniz Özen, *Sûdî'nin*

Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ı te'lif ederken on bir nüshadan faydalandığını söyleyen Sûdî, şerhinde nüsha farklılıklarını dile getirir ve bunlardan hangisinin beyte daha uygun düştüğünü ifade eder. Hâfız'a aidiyeti kesin olmayan bazı şiirleri tespit eder ve bunların Hâfız'a nispet edilmesini ona atılan bir iftira sayar.[58]

Sûdî özellikle Ritter, Ethé ve Zebîhullâh Safâ ve Bosnalı müellifler tarafından övgülere mazhar olmuş bir şarihtir.[59] Abdülbaki Gölpınarlı, *Hâfız Dîvânı* tercemesinde Sûdî'nin şerhinden şu şekilde bahseder:

> *"Hafız'ın en mükemmel şerhi de Şem'î ile çağdaş olan Sûdî şerhidir. Sûdî, Hafız'a ait menkabe kitaplarını görmüş, şifahî rivayetleri tespit etmiş, mazmunları tahlil ederken en adî bir giyime kadar o devrin bütün hususiyetlerini araştırmış, gazeller arasına karışan ve Hafız'a ait olmayan gazelleri büyük bir isabetle bulmuştur. Farsçaya iyiden iyiye vakıf olan Sûdî, iyi de tarih bilir... O devirde Şiraz'da saltanat süren ve vezirlik eden padişahlarla vezirlerden ve bunlarla çağdaş olanlardan, Hâfız'la muasır bulunan şairlerden, münasebet düştükçe bahseder. Üstadı Molla Halîmi ile Camî'nin kız kardeşi oğlu Molla Muhammed Emin ve divan sahibi Mevlâna Sabûhiyy-i Bedahşî, Molla Ahmed-i Kazvini, şeyh, molla ve şair olan Huseyn-i Harezmî, Molla Muslihuddin-i Lârî ve Necef'te mücavir olan Mevlâna Efdaleddin gibi devrinin büyük âlimleriyle Hafız'ın müşkül beyitlerini müzakere ettiğini bir münasebetle kaydeden Sûdî, Hafız'ı hakikaten pek mükemmel anlamıştır."*[60]

Şerh-i Dîvân-ı Hâfız ilk defa üç cilt olarak (Bulak 1250/1834), daha sonra Mehmed Vehbî Konevî şerhinin derkenarında iki cilt (İstanbul 1288/1871) halinde

---

Hâfız-ı Şirâzî Dîvânı Şerhi (75a- 99b Varakları Arası Transkripsiyonlu Metin-İnceleme), (Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Erzincan 2018, s. 11.

[58] İbrahim Kaya, *a.g.e.*, s. 65.

[59] İbrahim Kaya, *a.g.e.*, s. 63.

[60] Abdülbaki Gölpınarlı, *Hafız Divanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992, s. XXVII.

neşredilmiştir.[61] Mukayesede 1834 yılı Bulak baskısı esas alınmıştır.[62] Eser, İsmet Settârzâde tarafından Farsçaya terceme edilmiştir. Herman Brockhaus tarafından da Almancaya terceme edilmiş ve yayımlanmıştır.[63]

Gerek tekniği gerek ise titizliği bakımından çağdaşlarını geride bırakan Sûdî'nin bu şerhi, bugün bile İran'da en iyi Hâfız şerhi olarak nitelendirilir.

2.4. Şerh Metodu

Aşçı Dede'nin birinci cilt ile ikinci cilt arasındaki takip ettiği terceme ve şerh metodu birbirinden farklıdır. Birinci ciltte, Farsça beyitten hemen sonra, "ma'ânî-i elfâz" başlığı altında kelimelerin manaları sıralanmaktadır. Akabinde, "mahsûl-i beyt" başlığıyla da beyit, Türkçenin söz dizimine uygun şekilde aktarılmaktadır. Çalıştığımız ikinci ciltte ise hem ayrıntıya girmemek hem de kelime manalarının birinci ciltte yeterince öğrenildiği farzedilerek ayrı ayrı başlık açılmaktan vazgeçilmiş, kelimeler ile ilgili bir açıklama yapılmaksızın basit terceme yöntemiyle beyitlerin Farsça imlası ve Türkçeye çevirisiyle iktifa edilmiştir. Ayrıca, öncesinde metnin birinci cildinde geçen ve ikinci cildinde yine görülen beyit şerhlerinin tekrar edilmesine lüzum görülmemiş, yalnızca ilgili bölümün daha öncesinde *Rûhu'l-Beyân*'ın birinci veya ikinci cildinde geçtiği sayfa numarası, "... *sahîfede mezkûrdur, mürâcaat oluna.*" şeklinde ifade edilerek verilmiştir.[64] Bazen de müellif, birinci ciltte şerh ettiği beyti ikinci ciltte yeniden şerh etmiş ve *Rûhu'l-Beyân*'a ait herhangi bir sayfa numarası zikretmemiştir.

Çalıştığımız eserin ikinci cildinde Farsça ibareler, ayet-i kerimeler ve hadis-i şerifler parantez içerisinde gösterilmiş, ardından tercemesi verilmiştir. Şarih

---

[61] Muhammed Aruçi, "Sûdî Bosnevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul 2019, s. 466.
[62] Bkz.: Sûdî-i Bosnevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, Bulak Matbaası, Cilt I-III, Kahire 1834.
[63] İbrahim Kaya, *a.g.e.*, s. 46.
[64] Bizden hemen önce bu konu hakkında çalışılmış olan tezde müellifin zikrettiği sayfa numaraları Rûhu'l-Beyân'a değil, Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye'nin birinci/ikinci cildine ait olduğu zannedilmiş, dolayısıyla da sayfa numaraları tespit edilememiştir. Yine bu konu hakkında çalışılmış olan ilk üç tezde ise sayfa numaralarını tespit etmeye teşebbüs dahi edilmemiştir. Üstelik şerh metodundan bahsedilirken müracaat edilmesi istenilen sayfa numaraları için, Aşçı Dede'nin kendi eserine gönderme yaptığı söylenilmiş ve doğruluğu irdelenmeyerek yanlış bilgi verilmiştir.

beyitleri ve nesir parçalarını kendi cümleleriyle Türkçeye çevirmiştir. Yalnızca *Mesnevî*'ye ait beyitlerde doğrudan İsmâîl Rusûhî-i Ankaravî'nin *Mesnevî Şerhi*'nden alıntılanan cümleler göze çarpmaktadır.[65] Bununla birlikte müellifin Hâfız-ı Şîrâzî'ye ve Sa'dî-i Şîrâzî'ye ait beyitlere yaptığı şerhlerinin, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, *Şerh-i Gülistân*[66] ve *Şerh-i Bostân*'da yer alan şerhlerle olan benzerliği de dikkat çekmektedir.

Şarih, umumi olarak nazım parçalarını beyit beyit değil de mısra mısra almış ve her mısradan sonra o mısrayı şerh etmiştir. Daha çok Hâfız-ı Şîrâzî'ye ait beyitler beyit beyit şeklinde şerh edilmiştir. Uzun nesirleri ise toplu halde değil, cümle cümle alarak şerh etmiştir. Böylelikle aslında şerh daha anlaşılır, yalın ve kısa hale gelmiştir.

Müellifin şerhinde, sade bir dil ve açık bir üslup baskındır. Şarih, eş anlamlı sözcükleri birlikte kullanarak anlamı kuvvetlendirmiştir. Zikredilen parçanın hemen ardından o parçaya uygun ayet-i kerime, hadis-i şerif, Farsça bir fiil veya ibare zikrederek de parçanın vermek istediği mesajı kavratmıştır. Bundan dolayı beyit veya nesir parçası ne kadar karışık olursa olsun şerh, bir o kadar açık ve hemen hemen konuya az çok hakim olan herkesin anlayabileceği düzeydedir.

Yine bu ciltte, tercemenin tek başına yetersiz kaldığı durumlarda -birinci ciltteki gibi- "ya'nî" şeklinde açıklamalara da başvurulmuştur. Bu açıklamalar, kısa birkaç cümle veya uzun paragraf halinde olabilmektedirler. Bundan başka, metnin çerçevesi dışına yer yer derkenarlar da ilave edilmiş ve böylece anlam daha tafsilatlı şerh edilmiştir.

Derkenarlarda beyit şerhinin yanı sıra bazı Farsça fiil ve kelimelerin lugat ve ıstılahi manaları da mevcuttur. Bunun dışında derkenarlarda, Farsça ibarelerin

[65] Bu durum, her zaman için söz konusu değildir. Müellif, özellikle R.M.Ş.'de sayfa numarasını tespit edip belirtemediği *Mesnevî* beyitlerini kendisi şerh etmiştir.
[66] Örnek olarak metnin 421. sayfasının derkenarında yer alan açıklama, *Şerh-i Gülistân*'daki ifade ile birebir aynıdır.

Rûhu'l-Beyân'daki sayfa numarası ve *Mesnevî*'de geçen beyitlerin -hepsi olmamak kaydıyla- *Mesnevî Şerhi*'ndeki cilt ve sayfa numarası verilmiştir.

Farsça nazım ve nesir parçalarının kime ait olduğu mısradan hemen evvel "*Kâle'l-Hâfız, Kâle's-Sa'dî…*" şeklinde yazılmıştır; ancak zaman zaman metinde Hâfız-ı Şîrâzîden, Sa'dî-i Şîrâzî'den veya Molla Câmî'den alıntılanan beyitler olmasına rağmen müellif, herhangi bir isim zikretmemiştir. Ayrıca müellif, *Mesnevî*'de geçen beyitlerde de şair ismi zikretmemiş, onun yerine "*Fi'l-Mesnevî*" şeklinde bir açıklama yaparak beyitlerin *Mesnevî*'den alındığını belirtmiştir.

Ayet-i kerimeler, hadis-i kudsiler ve hadis-i şerifler beyitle veya nesirle bağlantılı olarak dolaylı yoldan şerh edilmeye çalışılmış, Arapça darb-ı meseller ise şerh edilmemiştir.

2.5. Dil ve Anlatım Biçimleri

İncelediğimiz *Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye* adlı 19. yüzyıl Türkçesinin özelliklerini taşıyan bu eser, dini ve tasavvufi bir şerh eseri olması sebebiyle didaktik bir amaç gütmektedir. Bu doğrultuda da bilgi ve öğüt vererek okuyucusunu eğitmeye çalışmaktadır. Bundan dolayı şiirin estetik yönünden ziyade öğretici niteliğinin ağır bastığı bu eserde dil, oldukça sadedir. Türkçe kelimelerin oranı Arapça ve Farsça kelimelere nispetle daha fazladır.

Şarihin şerhindeki asıl amacı, Farsçaya aşina olmayanlara en kolay yoldan Farsçayı öğretebilmektir. Dolayısıyla süsten ve sanattan uzak, hatta çoğu zaman halkın dahi anlayacağı düzeyde basit kelimeler seçilmiş ve samimi bir sohbet havası eşliğinde anlatılmıştır. Aşçı Dede, tasavvufi yorumlara fazlaca girmeyip şerhini daha yüzeysel ve bir o kadar da anlaşılır kılmak istemiştir. Şerh; ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler/hadis-i kudsiler, kısas-ı enbiya ve darb-ı meseller ile desteklenmiştir.

Şarihin en sık başvurduğu anlatım şekli; nasihat yoluyla anlatımdır. Şarihin sufi kişiliğinin ön plana çıktığı ve tasavvufi remzlerin yoğunlukta olduğu bu anlatımda, Allah'a kulluk vazifesinin önemi vurgulanmış, emavir u nevahi dile getirilmiş ve kulun, hakiki aşka kavuşabilmesi için tavsiyeler verilmiştir:

Bāġçeniñ dā'im tāze ve laṭīf olan servisi gibi rāh-ı 'aşḳda, dā'imā şerī'at-ı Muḥammediyyede istiḳāmetle ādāb-ı şer'den bir edebi terk étmeyip ve bir kerāheti irtikāb étmeyip şerī'at-ı muṭahhireye ve cevher-i 'aḳla noḳṣān-ı 'ārıż olmayaraḳ Ḥażret-i Allâh'dan 'aşḳ u ma'rifetu'llâhı ve şevḳ-ı liḳā'u'llâhı ṭaleb eyleyesiñ 'azīzim. (s. 364)

Şarābıñ ṭortusuna ve ṣāfīsine seniñ içün ḥükm yoḳdur, ḫāmūş ol. Zīrā bizim sāḳīmiz her ne ki eyledi, 'ayn-ı ilṭāfdır. Ya'nī; ey ṭālib-i Ḥaḳḳ! Kendi 'ibādet ve mücāhedātıña naẓar ile 'ucb u ġurūr édip kimseniñ 'aybına ve noḳṣānına naẓar etme. Zīrā, "Yuḍillu men yeşā'u ve yehdī men yeşā'" Allâh'dır. İs'ād ü işḳādan seniñ eliñde bir ḥükm yoḳdur. Nāsıñ noḳṣānından keff-i lisān édip hemān kendi ḥālini murāḳıb ol kí ḥakīm-i lem-yezel her ne kí işlerse 'ayn-ı luṭfdur, ẓulm mutaṣavver degildir. İsti'dād-ı fiṭrīleri ḥükmünce cümle ẓuhūrāt, şu'ūnāt ḥikmetdir démekdir 'azīzim. (s. 406-407)

Şarihin sıkça kullandığı bir başka anlatım türü de soru-cevaba dayalı anlatımdır. Burada şarih, mükaleme yoluyla meramını anlatmak istemiştir:

Yolu ḥaḳīḳat ṭarafına iletmezseñ ne olur? Ḫayālde ya'nī; ḫayāl 'āleminden ne fā'ide ḥāṣıl olur? Hīç. Çocuḳlarıñ ḫayālde gördükleri oyundan ne ḥāṣıldır? Hīç. Hevā degil mi 'azīzim? (s. 365)

Naẓāre eyleyem, baḳayım o müzeyyen ve sevilir olan maḥbūbuñ cemāline 'azīzim. Naṣıl on degnek yiyebilir misiñ ma'şūḳuñ içün? Yér iseñ 'aşḳ olsun. Yiyemez iseñ 'āşıḳım déme 'azīzim. (s. 382)

Şarih bazen de tasvir yoluyla iki unsuru birbirine kıyas eder ve böylelikle hem söylemek istediğini okuyucusunun zihninde canlandırır hem de seçilen örnekler ile anlatımını zenginleştirir[67]:

[67] Metnin I. cildinde şerh çok daha tafsilatlı yapıldığından dolayı şarihin bu benzetmeleri, I. ciltte daha yoğundur. Yeri geldiğinde I. ciltteki şerhler çalışmamıza alınacağı için oradaki tasvir örneklerini görmek de mümkün olacaktır.

Ya‘nī; seyl ṣuyu gāh yuḳarıdır ve gāh aşağıdır. Dağlardan, tepelerden, ovalardan gider. Ḥattá deryāya vāṣıl oluncaya ḳadar. Andan ṣoñra alçaḳlıḳ, yükseklik, cūş, ḫurūş, sis, ṣulaḳ ḳalmaz. İşte ‘āşıḳ da ma‘şūḳuna vāṣıl oluncaya ḳadar gāh sürūr ve gāh ġam böyle gider ‘azīzim. (s. 362)

Samūr kürküñ nāzını ve sincāb kürküñ minnetini çekerler. Ya‘nī; ṣoġuḳdan muḥāfaẓa olunmaḳ üzre böyle kürklere muḥtāc olurlar. Lâkin ‘aşḳ u maḥabbet ḥarāretiyle duḫānı başından çıḳan ‘āşıḳ, ṣādıḳ-ı ‘uryān olaraḳ erba‘īn içinde ve ḳarlar üzerinde geşt ü güẕārı hezār müşāhede olunmuşdur ‘azīzim. (s. 385)

Şarih, zaman zaman şerhine aldığı atasözleri ile anlatımını destekleyerek düşüncesini özetler:

Anıñla kí ehl-i cennetden her birisi ol nesneyi kí ṭutarlar, rāżıdırlar. Ya‘nī; ne şey’ kendilerine i‘ṭā vü iḥsān olunmuşsa aña rāżılardır. Öyle dünyādaki gibi ḳomşunuñ ṭavuġu ḫoros görünmez ‘azīzim. (s. 399)

Belkí āteş cümle ‘āleme urdu. Ya‘nī; edebsiziñ āteş-i ḳahrı ve ġażabı ṭaraf-ı İlâhiyyeden cümle ‘āleme érişir. Yalñız o ādemiñ nefsinde ḳalmaz démekdir. Ya‘nī; bir kötünüñ yedi maḥalleye żararı vardır dédikleri işte budur. (s. 407)

Şarih, çoğu zaman fikirlerinin doğruluğunu mutlak kılmak adına şerhine uygun düşen bir ayet-i kerimeyi veya hadis-i şerifi alarak şerhini delil yoluyla kuvvetlendirmiş olur:

Yüz cihetden ne deñli kí günāh baḥrine ġarḳım tā kí ‘aşḳa āşinā oldum; ehl-i raḥmetdenim. Ya‘nī; benim Mevlā’ma ḥüsn-i ẓannım şöyledir kí; yüz cihetden her ne ḳadar günāh deryāsına ġarḳ isem daḫı: “İnne’l-ḥasenāti yuẕhibne’s-seyyi’āt” āyet-i kerīmesi sırrınca; kerem ü tevfīḳ-ı Ḫüdā ile tā kí ‘aşḳ-ı İlâhiyyeye āşinā oldum; raḥmet-i vāsi‘a-i İlâhiyyeye maẓharım ‘azīzim. (s. 367)

Ya‘nī; ey ġāfil! Dergāh-ı Ḥaḳḳ, bir ulu dergāhdır kí anda şāh-ı levlāk ve ḥabīb-i ḫālıḳu’l-eflāk (ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem) daḫı (Mā ‘arafnāke ḥaḳḳa ma‘rifetike) buyurmaḳla iẓhār-ı ‘acz ü iḥtiyāc édip ẕāt-ı āfitāb-ı ‘ālem-ārāsını ẕerre ḥesābında ḳılmışdır. Bunuñ gibi ulu dergāhda kendisini ḥaseb ü neseb ile ulu görmek, edebe lā’ıḳ u münāsib degildir ‘azīzim. (s. 387)

2.6. İmla Özellikleri

a. Harfler ve Harf Değişimleri

• گ (kâf-ı Fârisî) harfi yerine ک (kâf-ı Arabî) harfi kullanılmıştır.

• پ (pe) harfi yerine ب (be) kullanılmıştır: s. 358 پاس (pas) yerine باس , s. 386 طوپراق (ṭopraḳ) yerine طوبراق gibi.

• ت (te) harfi yerine د (dâl) kullanılmıştır: s. 365 سوت (süt) yerine سود , s. 368 قنات (ḳanat) yerine قناد gibi.

• چ (çim) harfi yerine ج (cim) kullanılmıştır: s. 356 بلچق (balçıḳ) yerine بلجق , s. 386 چوجق (çocuḳ) yerine جوجق gibi.

• غ (gayın) harfi yerine خ (hı) kullanılmıştır: s. 367 باغشلر (bağışlar) yerine باخشلر gibi. Bazen de غ (gayın) harfi yerine ع (ayın) kullanıldığı görülür: s. 385 صغوق (ṣoġuḳ) yerine صعوق gibi.[68]

• ق (kâf) harfi yerine خ (hı) kullanılmıştır: s. 380 مسقره (masḳara) yerine مسخره , s. 397 يوقسه (yoḳsa) yerine يوخسه gibi.

b. Fonetik ve Morfolojik Hususiyetler

• -ır/-ir (ير) muzari eki ve -lı/-li (لى) isimden isim sıfat yapma eki yuvarlak vokallidir: s. 367 ulaşur, s. 403 żiyālu.

[68] Bu tarz kelimeler, günümüz telaffuzuna uygun şekilde transkribe edilmiştir.

• Akuzatif eki, bazı kelimelerde 3. şahıs iyelik ekinden sonra -n şeklindedir: s. 380 aġzın, s. 392 ḳuṣūrların.

• Türkçe kökenli kelimelerin genitif veya datif eki alması durumlarında bazen ünsüz yumuşamasına aykırılık söz konusu olmuştur: s. 386 çocuḳuñ, s. 394 ṭuzaḳa.[69]

• Bazı kelimelerin ilk harfinin imlada düştüğü görülür: s. 360 urur, s. 397 imdi.

• Bazı kelimelerin iki şekilli kullanımı mevcuttur: s. 388 ġıẕā/ġıdā, etmek/ekmek.[70]

• Arkaik kelimeler kullanılmıştır: 354 ḳande, s. 398 eygü.

• Metinde, nadiren de olsa bazı kelimelerde harekelendirme yapılmış, bazı kelimelere de sadece şedde veya tenvin işareti konulmuştur: s. 365 مُكَلَّل mükellel, s. 411 كرّمنا kerremnā, s. 421 بحقٍ bi-ḥaḳḳın.

2.7. İmla Hataları ve İfade Bozuklukları

a. İmla Hataları[71]

s. 353'te بعوض/بعوضة be'ūḍ/be'ūḍa kelimelerindeki ع , غ ile, كلفنى kellefenī kelimesindeki ن , ت ile; s. 354'te پاسخ pāsuḫ kelimesindeki پ , ى ile; s. 356'da تک teg kelimesindeki ت , ن ile; s. 359'da براق berrāḳ kelimesindeki ق , ک ile; s. 366 البته elbette kelimesindeki ت , د ile; s. 368'de قوپاريلمشدر ḳoparılmışdır kelimesindeki ل , ر ile; s. 371'de غجدوانى Ġucduvānī ismindeki غ , ع ile; s. 377'de پاس pas kelimesindeki س , ص ile; s. 379'da حارث Ḥāriṯ ismindeki ث , ت ile; s. 381'de صوردم ṣordum

[69] Metinde, "ṭuzaġa, çocuġuñ" şeklinde düzeltilerek transkribe edilmiştir.
[70] Buna kendi/kendü, kimse/kimesne kelimeleri de dahil olup transkribe ederken tek şekli (kendi-kimse) tercih edilmiştir.
[71] Metni çözümleme esnasında karşılaştığımız vezni ya da şerhi bozan bazı ciddi hatalar, o anda müdahale edilip açıklanması gerektiğinden dolayı bunlar, *Transkripsiyonlu Metin* bölümündeki dipnotlarda gösterilerek izah edilmiştir. Aynı şekilde metinde unutalan veya silinmiş olan eksik harfler ile şerh edilmeyen kelimeler köşeli parantez içerisinde eklendiği için burada tekrardan zikredilmesine lüzum görülmemiştir. Yalnızca, basit imla hataları bu başlık altında toplanmıştır.

kelimesindeki ص , س ile; s. 381’de سوزلرى sözleri kelimesindeki ز , ى ile; s. 383’te طاپمق ṭapmaḳ kelimesindeki ط , ت ile; s. 385’te محتاج muḥtāc kelimesindeki ح , خ ile, بربـاد berbād kelimesindeki د , ت ile; s. 389’da قولاق ḳulaḳ kelimesinde sondaki ق , ع ile; s. 391’de خبرسزلک ḫabersizlik kelimesindeki ک , ق ile; s. 407’de پيمانه peymāne kelimesindeki ن , ى ile; s. 409’da اياق ayaḳ kelimesindeki ق , غ ile, هضم hażm kelimesinde ه , ح ile, سكيجى siñici kelimesindeki ک , ن ile; s. 410’da صافيلكى ṣāfīligi kelimesindeki ک , غ ile; s. 413’te قاذورات ḳaẕūrāt kelimesindeki ذ , ز ile, ندانى ne-dānī kelimesindeki ن , ک ile; s. 424’te آرمود armud kelimesindeki د , ط ile; s. 443’te خاطف ḫāṭıf kelimesindeki خ , ح ile; s. 451’de دالغه dalġa kelimesindeki غ , ق ile yazılmıştır.

s. 360’taki derkenarda حجت الزام ilzām-ı ḥuccet terkibi yerine الزام و حجت , s. 368’de قوپاريلمشدر ḳoparılmışdır kelimesi yerine قوپاريرمشدر , منزل مقصود menzil-i maḳṣūd terkibi yerine منزل و مقصود , s. 370’de يكروزه yekrūze kelimesi yerine بيكروزه , s. 371’de كتف ketf kelimesi yerine كفت , s. 377’de حكيم ḥakīm kelimesi yerine حكم , s. 379’da سخن suḫan kelimesi yerine سخان , s. 390’da ساحل سلامت sāḥil-i selāmet terkibi yerine ساحل و سلامت , s. 399’da ملائكۀ كرام melā’ike-i kirām terkibi yerine ملائكه و كرام , s. 404’te سجدها secdehā kelimesi yerine سجودها , s. 419’da خرسز ḫırsız kelimesi yerine حرصيص , s. 425’te فينو fino kelimesi yerine فونه , s. 437’de كهف kehf kelimesi yerine كفه , s. 442’de تجليات جمال الهى tecelliyāt-ı cemāl-i İlâhī terkibi yerine تجليات و جمال الهى yazılmıştır.

b. İfade Bozuklukları[72]

• Şarihin umumi olarak beyitleri mısra mısra şerh etmesi veya kırık mana vermesi durumu, beyitteki anlam bütünlüğününün korunamamasına ve anlam karmaşasına sebep olmuştur:

Cū‘ bāşed ġıẕā-yı ehl-i ṣafā
Miḥnet ū ibtilā-yı ehl-i hevā (s. 364)

[72] Burada, müellifin yanlış anladığı ve anlaşılır olmayan bazı ifadeleri zikredilecektir. Bunların tümü *Transkripsiyonlu Metin* bölümündeki ilgili kısmın dipnotunda açıklanmıştır. Yine de örnek vermek ve ifade bozukluklarını bütünüyle görebilmek için bazıları bu başlık altında verilmiştir.

(Ehl-i ṣafā ve ehl-i göñlüñ ġıdāsı açlıḳ, cū‘ olur, ehl-i nefs ve ehl-i hevānıñ ġıdāsı da miḥnet ü ibtilā olur.)

Beytin şerhinden anlaşılacağı üzere müellif, ikinci mısrayı şerh ederken birinci mısrayı kelimelerinden yardım almış ve bunun sonucunda şerhte bir anlam karmaşası meydana gelmiştir. Beytin asıl anlatmak istediği şudur; safa ehlinin gıdası yani nefis terbiyeleri için elzem olan perhizkarlıktır; açlıktır. Açlık da heva ehlinde bulunan nefs-i şumun hoşuna gitmeyeceği için ona sıkıntı vermektedir. Yani; müellifin ifade ettiği gibi "heva ehlinin gıdası" burada bahis mevzuu değildir. Kaldı ki heva ehlindeki kötü nefsi besleyen elem değil, olsa olsa sürurdur. Şerhin şu şekilde ifade edilmesi daha uygundur:

Safâ ehlinin gıdâsı olan açlık, hevâ ehlinin mihnet ü ibtilâsıdır.

Çí sūd ez-revzen-i cennet eger Şīrīn ma‘āẕa’llâh
Zi-kūy-ı ḫod derī der-ravża-i Ferhād ne-gūşāyed (s. 382)

(Ne fā’ide cennet penceresinden? Eger Şīrīn-nām maḥbūbe Cenāb-ı Ḥaḳḳ’a ṣıġınırım. Şīrīn maḥbūbe, kendi köyünden Ferhād’ıñ ravżasına bir ḳapı açmadı.)

Müellif, beyti şerh ederken beytin ilk mısrasındaki kelimelerin sırasına göre gitmeyip de "Cenâb-ı Hakk'a sığınırım" ifadesini "Eger Şîrîn-nâm mahbûbe" ifadesinden önce kullanmış olsaydı şerh daha açık ve anlaşılır olurdu:

Cennetin penceresinden ne fayda? Maâzallâh/Cenâb-ı Hakka'a sığınırım eğer Şîrîn kendi köyünden Ferhâd'ın bağçesine bir kapı açmazsa.

Suḫan be-luṭf u kerem bā-duruşt gūy me-gūy
Kí jeng-ḫūrde ne-gerded be-nerm sūhān pāk (s. 386)

(Sözü, kelāmı luṭf u kerem ile söyle. Sertlik, ḳabalıḳ ile söz söyleme ‘azīzim. Zīrā pas, kir yémiş, törpü ile yumuşaḳ, pāk olmaz. Ya‘nī; pas ve kirli olan démir öylece törpü ile yumuşaḳ ve pāk olmaz; ancaḳ āteş ister kí pası, kiri zā’il olur, yumuşaḳ ola démekdir.)

Müellifin bu şerhi, bir sonraki mısranın şerhinde vereceği örnek ile uyuşmamaktadır. Bunun sebebi ise "hûy" yerine "gûy" denilmesinden

kaynaklanmaktadır.[73] Oysa ki burada "duruşt" kelimesini sıfat olarak değil, şahıs anlamıyla düşünmek daha doğrudur. Yani; sana ihanet, düşmanlık eden **dürüşt hūylu kimseye** sözü, lutf u kerem ile **söyleme**. Zira pas yemiş yani; pas gibi sert ve kirli olan o dürüşt huylu, senin lutf u kerem ile söylenen sözlerin karşısında yumuşak ve pak olmaz denilmek istenmektedir. İlk mısrada "gûy" sözcüğü tercih edilse dahi ikinci mısra ile uyuşması için; "Sözü, lutf u kerem ile söyleme, sertlik, kabalık ile söyle." şeklinde şerhinin yapılması gerekirdi; çünkü alt mısrada ateşin, demirin pasını yok ettiği, yani; ateşin demiri erittiği söylenmektedir. O halde çivi çiviyi söker mantığıyla nasıl ki ateş demirin pasını pak eder ve onu sert iken yumuşak hale getirir, insan da o şekilde sertlik ve kabalıkla söz söyleyerek kaba huylu kimseyi pak hale getirir ve yumuşatır.

Çun der āvered ez-'adem be-vucūd
Çí 'aceb bāz eger kuned mevcūd (s. 402)

(Çünkí 'ademden vücūda getirmekde. Ne 'aceb? Ya'nī; 'aceb degildir. Öldükden ṣoñra géri eger éder mevcūd, 'aceb degildir.)

Özellikle de ikinci mısranın şerhinde kelimelere sırasıyla mana verilip sonrasında şerhin toparlanılmamasından kaynaklanan bir karmaşa söz konusudur. Şerhin kurallı cümleye uygun aktarımı şöyle olmalıdır:

Madem ki O, ademden vücûda getirir, (O halde) eğer (öldükten sonra) tekrar var eder ise şaşılacak nedir?/ne vardır? Yoktur. Yani; yoktan var eden Alâhu Teâlâ'nın ölüleri yeniden diriltmesine taaccüb edilecek bir şey yoktur. Müellif şerhinin çerçevesinden çıkmayarak beyit şerh edilir ise de:

Çünki (O) ademden vücûda getirir. Ne aceb? Eğer (öldükten sonra) geri mevcûd eder ise.

Pes peyember guft behr-i īn-ṭarīḳ
Bā-vefāter ez-'amel ne'bved refīḳ

[73] Başka bir nüshada gûy yerine hûy yazılmıştır.

Ger buved nīkī ebed yāret şeved
V'er buved bed der-leḥad yāret şeved (s. 427)

(İmdi ṣalla'llâhu 'aleyhi ve sellem Efendimiz bu ṭarīḳ içün buyurdu: "Vefādan ziyāde 'amelden refīḳ olmaz." Ya'nī; vefādan eygü 'amelde arḳadaş yoḳdur. Eger ebed[ī] eygülügü olur, o saña yār, dost olur. Eger kötü, ḳabīḥ 'amel ola, ḳabrde seniñ yāriñ o olur démekdir.)

Mesnevî'den alınan bu beyitlerin ikinci mısralarında ifade bozuklukları görülmektedir. Müellif, ilk beytin ikinci mısrasına yaptığı şerhte vefanın önemi üzerinde durup vefalı olmak amellerin en iyisidir gibi bir algı oluşturmuştur. Halbuki burada asıl unsur vefa değil, ameldir. Yani amelden daha vefalı yoldaş yoktur denilmek istenmektedir. Şarih devamında eğer (amelin) iyi olur ise ebediyen yarin/dostun olur dedikten sonra, kötü olur ise tekrardan kabirde yarin olur diyerek mantık hatâsı yapmıştır. Dini inançlara göre kötü amelin kabirde insâna huzur vereceği düşünülemeyeceğine ve iki aynı kelimeden ziyade iki tezat unsurun (yârin/mârın-dost/düşmân) ahengi sağlamak amacıyla bir arada kullanılma ihtimalinin daha yüksek olabileceğine göre son mısradaki kelimenin "yāret" değil, "māret" şeklinde düzeltilmesi ve şerhinin de "eğer (amelin) kötü olur ise o, kabirde senin yılanın olur." şeklinde yapılması icap ederdi.

'Aḳl çí dāned çí maḳāmest īn "'ışḳ şināsed kí"
Çí dāmest īn (s. 441)

('Aḳl ne bilir ne maḳāmdır? Bu 'aşḳ ṭanıyıcı kí. Ne dāmdır, ne ṭuzaḳdır bu. Ya'nī; bu maḳāmı 'aḳl bilmez bu 'aşḳ ṭanıyıcı kí bu ne ṭuzaḳ ne dāmdır, kimse bilmez démekdir.)

Müellif, tırnak içerisinde verdiğimiz bu kısmı bir sonraki mısraya aktarması gerekirdi. Müellif, muhtemelen Kâşifî'ye ait bu parçayı nesir olarak düşündüğü için bölmüştür; ancak vezin (Müfteilün/Müfteilün/Fāilün) ve kafiyeden de anlaşılacağı üzere bu parça nesir değil, nazımdır. Dolayısıyla nesirde yapıldığı gibi mısranın ortadan bölünmesi yanlıştır. Hem bu şekilde şerhte de anlam karmaşası meydana gelmiştir. Şu şekilde yazılıp şerh edilmesi gerekirdi:

‘Aḳl çí dāned çí maḳāmest īn
‘Işḳ şināsed kí çí dāmest īn

Akıl ne bilir ne makâmdır bu? Aşkı tanır ki (tanıdığını zanneder ki) ne tuzaktır bu.

- Nesirlerde de zaman zaman karışıklıklar söz konusudur:

Üst āferīnende-i ḫalā’ıḳ u eflāk naẓm “Ḫālıḳ-ı eflāk u encum ber-‘alā” (s. 375)

(O, Cenāb-ı Ḥaḳḳ’dır; ḫalā’ıḳı ḫalḳ u īcād édici ve eflāki bir üslūb üzre ve yıldızları ‘alā bālāda ḫalḳ édici O’dur.)

Tırnak içerisinde verdiğimiz bu mısra *Mesnevî*’ye ait olsa da müellif bunu fark edememiş ve ayrı verilmesi gereken bu mısrayı kendisinden önce gelen parçaya bağlamıştır. Dolayısıyla nesir ve beyit mısrasının şerhi birbirine girmiştir. Ayrıca, eksik verilen kelimeler de yine şerhi bozmuştur. Müellif şerhinin dışına fazlaca çıkmadan nesrin ve *Mesnevî* beytinin şerhini şu şekilde düzeltmeye çalıştık:

O, Cenâb-ı Hakk’dır; [bir üslûb ile] halâ’ıkı [ve eflâkı] halk u îcâd edici. Eflâki ve yıldızları alâ [vü] bâlâda halk edici O’dur.

Seyyālī kí vaż‘ u şekl ne-peẕīred… (s. 384)

(Seyelān, aḳıcı bir ṣudur kí bir yérde va‘ż; ḳoymaḳ, durmaḳ ve bir şekl ḳabūl étmez.)

Bu nesrin şerhinde müellif, va‘z kelimesinin lugat anlamını açıkladıktan sonra fiile bağlayıp mana vermeyi unuttuğundan dolayı kelime, cümle içerisinde işlevsiz durumda kalmıştır. Kelimenin lugat manasının verilmesi yerine “Bir yerde durmaz ve bir şekl kabul etmez.” şeklinde şerhinin yapılması, illa kelime anlamı verilecekse de bunun metin içerisinde değil, derkenarda verilmesi cümleyi kavrayabilmek adına daha uygun düşerdi.

Duşnām dād ve saḳaṭ guf ve fitne vu āşūb ber ḫāst (s. 391)

(O müneccim, o ādeme kötü söz vérdi ve saḳaṭ ya‘nī; kötü kelām söyledi ve fitne ḳarışıp fitne ḳalḳdı.)

Müellif, بر خاستن (ber ḫāsten) birleşik fiilinin "kalkmak" manası yerine "peydâ olmak" manasını tercih etseydi ve şerhini de "Fitne ve karışıklık peydâ oldu." şeklinde yapmış olsaydı "fitne ortadan kalktı, yok oldu" gibi bir yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermemiş olacaktı.

Ez-şikāf-ı kūhhā ḫānehā-yı museddes (s. 411)

(Müseddes ḫāneler dağlarıñ yarıḳ yerlerine bal arısınıñ binā étmesine Cenāb-ı Ḥaḳḳ aña ilhām étdi demekdir.)

Cümleyi şerh etmeden evvel gereken açıklama yapılsaydı ve sonrasında nesir şerh edilseydi nesrin ne demek istediği daha iyi anlaşılırdı:

Bal arısı, Cenâb-ı Hakk'ın ilhâmı vesîlesiyle barınabilmek için *dağların yarık/oyuk yerlerinden altıgen evler (kovanlar)* binâ etti.

Ez-ẓulmet-ābād-ı nā-būd be-ṣaḥrā-yı envār-ı vucūd āverd (s. 413)

(Ẓulmetden ma'mūr, ābādān olur, ṣaḥrā-yı envār vücūda getirir Bārī Te'ālá Ḥażretleri démekdir.)

Müellif beyti "…ābād-ı nā-būd" şeklinde yazmasına rağmen şerhini "ma'mūr ābādān olur" şeklinde yanlış yapmıştır. Zulmet-ābād; karanlık yer manasına gelen bir sıfat terkibidir. Nā-būd ise mevcut olmayan, yok anlamına gelen bir kelimedir. Müellif ibareyi şerh ederken iki ayrı kelimeyi (آباد نا "ābād nā") birleştirerek elif ve nûnun yerini değiştirmiş ve bu kısmı "ābādān" diye şerh etmiştir. Haliyle geriye kalan būd kelimesini de fiil olarak düşünüp "olur" manasını vermiştir. Müellif, şerhin devamını "ṣaḥrā-yı envār vücūda getirir" şeklinde yapmıştır. Nesirde, nā-būd/yokluk-vucūd/varlık şeklinde iki tezat kelimenin bulunduğu düşünülürse bu kısmı da "ṣaḥrā-yı envār-ı vucūd" şeklinde izafetli okumak gerekir. Buna göre şerh şöyle olmalıdır:

(Bârî Teâlâ Hazretleri) Yokluk zulmeti yerinden varlık nûrlarının sahrâsına getirdi. Yanî; Cenâb-ı Hakk, insânoğlunu yoktan var etti.

Ve vuḳū' ān der-nıṣf-ı zamān īn ḥareket (s. 417)

(O lemḥ-i baṣarıñ vuḳū'u nıṣf-ı zamānda bu ḥareket démek.)

Yine şerhteki devrik cümle yapısı, manayı güçleştirmiştir. Şarih, şunu demek istemektedir:

(Kıyâmetin), onun (o gözün) bu (iki) hareketinin (açma, kapama) yarı zamânında meydâna gelmesi, vukû bulması dahi mümkündür.

• Bazı kelimelerin manalarının yanlış verildiği olmuştur:

Çu devlet şud zi-bed-ḫˇāhān nihānī (s. 442)

(Devlet gibi gitdi. Bed, kötü oḳuyuculardan gizlice.)

Ḫˇāh, eklendiği kelimeye "isteyen"; ḫˇān da yine eklendiği kelimeye "okuyan" anlamı katar. Şerhe göre ya "ḫˇāhān" kelimesinin "ḫˇānān" şeklinde değiştirilmesi ya da şerhin "isteyenlerden" şeklinde düzeltilmesi lazımdır. Burada kötü bir şeyi okumaktan ziyade kötülüğü istemek daha makul olacağı için mısraya dokunmayıp yalnızca şerhi, "isteyenlerden" şeklinde düzelttik.

Zi-peykān 'ālemī-rā jāle bi'grift (s. 451)

(Peykānlıḳdan 'ālemi, cihānı kir ve pas ṭutdu.)

Müellif, **ژاله** "jāle" kelimesine kir, pas anlamı vermiş olsa da bu kelimenin anlamı; çiy, şebnem, doludur. Mısrada ise peykânlar (temrenler) dolu gibi âlemi tuttu yani; âleme yağdı denilmek istenmektedir. Müellifin "jāle" kelimesini kir, pas anlamına gelen "jeng" kelimesi ile karıştırdığını düşünmekteyiz.

• İsmâîl Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân*'ında eser ismine yaptığı bir kısaltmayı müellif, sıradan bir kelime zannetmiş ve şerhine alarak açıklamıştır:

معرب ز ه (s. 372)

(Ciriş [kiriş] kí calḳı [çalġı] ālātlarındandır.)

Müellif, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin *Mevâhib-i 'Aliyye*'sinden yapılan iktibasın rumuzu olan معرب ز ه "mu'arreb zi-mevâhib" ifadesini Farsça bir ibare zannetmiş olmalı ki زه zih: "kiriş"in; "Bazı telli müzik araçlarında kullanılan tel" anlamını düşünerek bu şekilde şerhini yapmıştır.

• Farsça sona gelen edâtlardan “rā (را)” ekinin Klasik Farsçada birden fazla kullanım alanına sahip olması, şerhin bazı yerlerinde anlatım bozukluğuna neden olmuştur.

…merā berāy-ı u mī-zenend (s. 382)

(Beni anıñ içün uruyorlar.)

Yani; bana onun için vuruyorlar.

Tu-rā dīde der-ser nihādend u gūş (s. 389)

(Saña göz ve ḳulaḳ başında[74] *ḳomuşlar.)*

Yani; senin başına göz ve kulak koymuşlar denilmek istenmektedir.

Bes kí der-ḫāk ten-durustān-rā defn kerdend (s. 414)

(Çoḳ kí vücūdları ṣıḥḥat ü dürüst ḫākde, ṭoprаḳda defn éderler.)

Yani; çok [kerre vâkı olmuştur] kí vücûtları sıhhat ü dürüst [olanları] hâke, toprağa defn ederler.

Vey-rā dīdem kí īn āyet mī-ḫ̌āned (s. 415)

(Aña gördüm kí bu āyet-i kerīmeyi oḳur.)

Yani; onu gördüm ki bu âyet-i kerîmeyi okur.

• Şerhte, ifade bozukluklarının dışında gramer kaidelerinin büyük çoğunluğuna uyulmamıştır. Bunlardan dikkat çekenler şunlardır:

Āferīn ber-naẓar-ı pāk-ı ḫaṭā-pūşeş būd (s. 363)

(Āferīn, taḥsīn olsun ḫaṭā setr édici olan pīriñ pāk naẓarına.)

بودن (būden) “olmak/-imek” fiilinin mazi kökü olan بود (būd/buved) kelimeye “oldu/-idi” gibi anlamlar verir; ancak şerhe göre بود değil, بودن fiilinin dua

[74] Burada aynı zamanda Farsça ön edatlardan “در (der)” edatının da datif eki yerine lokatif eki olarak kullanılmasından kaynaklanan karışıklık göze çarpmaktadır.

kipi olan باد “bād” kelimesi tercih edilmelidir. Bād, eklendiği kelimeye “olsun” anlamı katar. Āferīn-bād: âferîn olsun, mübārek-bād: mübârek olsun gibi.

…mā u-rā ḥiss u nuṭḳ dādīm (s. 384)

(Ben o ādeme ḥiss u nuṭḳ vérdim.)

Farsçada I. çokluk şahıs zamiri ما (mā) ve دادن (dāden) “vermek” fiilinin mazi I. çokluk şahıs hali داديم (dādīm) şerhte görüldüğü üzere yanlış ifade edilmiştir. Doğrusu, “Biz o âdeme hiss u nutk verdik.” olmalıdır.

Müellif, s. 393’teki *Mesnevî* beytinde geçen Farsça III. çokluk şahıs zamiri ايشان (īşān) “onlar” kelimesini iki kez “bunlar” şeklinde şerh etmiştir; fakat Farsçada bunlar kelimesinin karşılığı اينها (īnhā)’dır. Aynı şekilde s. 412’deki اينها (īnhā) “bunlar” kelimesini de müellif, “onlar” şeklinde şerh etmiştir.

Ey besā esb-i tīz-rev kí bi-mānd
Kí ḫar-ı leng cān be-menzil burd (s. 414)

Müellif, her iki mısranın fiillerini “yolda kalır, menzil-i maksûduna iletir.” şeklinde muzari zamanlı olarak şerh etmiştir. Oysa ki fiiller, Feilâtün (Fâilâtün) /Mefâilün/Feilün (Fa‘lün) veznine göre “yolda kaldı, menzil-i maksûduna iletti.” şeklinde mazi zamanlı şerh edilmelidir. Bunun gibi gramer kaidelerine uymayan daha birçok şerh mevcuttur.

3. BÖLÜM: METİN TESİSİNDE İZLENEN YÖNTEM

• "Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye" adlı eser, 19. yüzyıla ait bir şerh eseridir. Dolayısıyla yakın devir metni olduğu için Eski Anadolu Türkçesi'nin fonetik/morfolojik hususiyetlerine riayet edilmemiştir; ancak "*urur, anıñ, déyü, eygü, imdi, ṭaşra, ḳangı*" gibi kelimelerin yazımı hususunda metindeki imlaya sadık kalınmıştır.

• Metinde değişen sayfa numaraları **[353]**, **[354]** şeklinde metnin içerisinde verilmiştir.

• Metindeki Arapça ve Farsça nazım/nesir parçaların orijinal hali sayfanın ortasına hizalanmış ve kalın puntoyla yazılmıştır. Bu parçalar, italik olarak transkribe edilmiştir.

• Metinde yer alan tüm haşiyeler dipnotta gösterilmiştir.

• Bazı Arapça kelimeler, uzun ünlü barındırmadıkları halde uzun telaffuz edilirler (lâkin, kezâlik, ilâh, sübḥānehû). Transkripsiyonda böyle kelimelerin, uzun ünlü barındıran kelimelerle olan farkını gösterebilmek adına, uzun ünlüsü bulunanlar düz çizgiyle (ā, ī, ū); uzun ünlüyle yazılmadıkları halde uzun telaffuz edilenler ise düzeltme (şapka) işaretiyle (â, î, û) transkribe edilmiştir.

• Bazı Farsça kelimelerin Latin harflerine aktarılmasında ekseriyetle tercih edilen "o" harfli imlanın yerine "u" harfli imla kullanılmıştır: s. 356 guft (<goft), s. 355 kuned (<koned).

• Metnin Arapça kısımlarında ve Arapça kökenli kelimelerde konsanantlar ince sırada da olsa, ince dar ve yuvarlak vokal olan "ü" harfi kullanılmayıp "u" harfi kullanılmıştır[75]: s. 353 kulli (<külli), s. 358 muheyyā (<müheyyā).

[75] Bu madde oluşturulurken Doç. Dr. Abdülkadir Dağlar'ın, doktora metni için izlediği yöntem örnek alınmıştır. Bkz.: Abdülkadir Dağlar, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Kayseri 2009, s. 191.

• “o” ve “ü” harfli imla yerine “u” harfli imlânın tercih edilmesi sadece Farsça ve Arapça olan manzum/mensur parçaların transkribe edilmesinde izlenilen bir yöntemdir. Şerhteki Türkçe kısımlarda, -Türk telaffuzuna uygun olması açısından- bu kurala uyulmamıştır. Söz gelimi, s. 365’te geçen Farsça kökenli “دوست” kelimesi, transkribe edilirken “dūst”; şerhi yapılırken ise “dost” şeklinde yazılmıştır. Yine s. 370’te geçen Farsça kökenli “بلبل” kelimesi, transkribe edilirken “bulbul”; şerhi yapılırken ise “bülbül” şeklinde yazılmıştır.

• Farsça beyitlerde geçen “ve” bağlacı transkripsiyonda, -kendisinden önce gelen kelimenin vokal veya konsanantla bitmesi durumuna göre- “u” veya “vu” olarak transkribe edilmiştir. Beyit şerh edilirken parça, artık nazımdan çıktığı için rabıt vâvı “ve”; zıt ya da eş anlamlı olan kelimelerin arasına gelen atıf vâvları da yine gereğine göre “u”, “ü”, “vü” olarak yazılmıştır.

• Metnin manzum kısımlarında, vezin zaruretinden kaynaklı imaleli okunması gereken kısa vokalli atıf, rabıt ve kişi zamiri vâvları, uzun vokal olarak gösterilmiştir:

*Hīn muḳābil şev tu bā-ḫaṣm **ū** bugū* (Bkz.: s. 354)

• Metnin manzum kısımlarında, vezin icabı “vokalin vokale vaslı” durumlarında, ilk kelimedeki vokal düşürülmüş, yerine kesme işareti (’) konulmuştur:

*Ber-şeyāṭīn **v’Ādemī** zād ū perī* (Bkz.: s. 353)

• Metnin manzum kısımlarında, vezin gereği “vokalin konsonanta vaslı” durumlarında ikinci kelimenin ilk vokali düşürülmüş, konsonanttan önce kesme işareti (’) konulmuştur:

*Peşşe **bi’grift** ān zamān rāh-ı gurīz* (Bkz.: s. 354)

• Metnin manzum kısımlarında, hâ-yı resmiyye ile biten bazı terkipler vezne uygunluk açısından sakin okunmuştur:

*Çun Ḫudā ḫ ̌āhed kí **perde-y kes** dered* (Bkz.: s. 380)

• Bazı harfler, vezin zaruretinden dolayı hıfz olunmuştur:

*Elā tā ne-dārī zi-**kuştenş** bāk* (Bkz.: s. 437)

• Orijinalinde şedde bulunan bazı sözcükler, vezin dolayısıyla şeddesiz okunmuştur[76]:

*Tā tu nānī be-**kef** ārī vu be-ġaflet ne'ḫrī* (Bkz.: s. 388)

• Bir ismin sonuna yây-ı vahdet gelince ismin sonundaki hây-i mahfî ۀ şeklinde yazılır.[77] Metnin manzum kısımlarında rastlanılan bu değişim, vezin dikkate alınarak ('ī), ('), ('y) şeklinde gösterilmiştir:

***Naẓāre'ī** kunem ān çehre-i nigārīn-rā* (Bkz.: s. 382)

*Der-gerdenem zi-**ḫalḳa'** zulfeş selāsilest* (Bkz.: s. 402)

*Nigāhdār ser-i **rişte'y** tā nigehdāred* (Bkz.: s. 428)

• Klasik Farsça'da görülen bazı birleşimler genel usule uyularak kesme işareti (') ile ayrılmıştır[78]:

*Kirm bāşed **k'eş** vaṭan sergīn buved* (Bkz.: s. 435)

• Bazı beyitlerin eksik verilen mısraları köşeli parantez içerisinde eklenilmiş ve şerh edilmiştir:

[Fi'l u ḳavl iẓhār-ı sırrest ū żamīr] (Bkz.: s. 427)

[Fi'l ve söz, ḳalbi ve içindeki sırrı açığa çıḳarır.]

---

[76] Bu mevzu ile ilgili bilgi için bkz.: Mehmet Fatih Köksal, *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, 2. baskı, Kesit Yayınları, İstanbul 2017, s. 44.

[77] Ahmed Ateş, *Farsça Grameri*: G*ramer, Arûz, Metinler, Sözlük ve Bibliyografya*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1962, s. 56.

[78] Üç kelimeden müteşekkil verne [ve+eger+ne] kelimesinde iki kesme işareti kullanılması görüntü kalabalığı yaratacağı için kelimenin bütününün kesme işareti ile ayrılmasına lüzum görülmeyip "verne" şekli tercih edilmiştir. Bkz.: Mehmet Kanar, *Farsça Dilbilgisi: Konuşma, Çeviri Tekniği, Anahtar Kelimeler*, 2. baskı, Say Yayınları, İstanbul 2019, s 773.

• Farsça bildirme eki olan -est (است) ile yakın/miş'li geçmiş zamanlı şahıs eklerinin (-em, -ī, -est, -īm, -īd, -end) metinde ayrı yazıldığı yerler kesme işareti (') ile belirtilmiştir: s. 368 kende'est, s. 358 reste'end.

• Arapça ve Farsça kelimelerin çevriyazıdaki durumu konusunda, Prof. Dr. İsmâîl Ünver'in önerileri[79] dikkate alınmıştır. Buna göre, Arapça ve Farsça kelimelerin başına gelen hal ekleri, edatlar ve ön ekler kısa çizgiyle (-); Arapça ve Farsça kelimelerin sonuna gelen edatlar ile yapım/çekim eki görevini üstlenen ekler ise sonuna geldikleri kelimeye bitişik yazılmıştır.[80]

• Farsça bazı kelimelerde yazılışta var olan; ancak okunmayan bir vâv harfi mevcuttur. Bu tarz kelimelerde yer alan vâv-ı madûle harfi "ˇ" şeklinde gösterilmiştir: s. 357 ẖˇān, s. 371 ẖˇāce.

• Arapça kökenli kelimelerde, kelime sonunda bulunan bazı ye'ler (ى) "a" sesi verir. Bu kurala elif-i maksure denir. Bu tarz kelimelerdeki ye (ى) sesi "á" şeklinde transkribe edilmiştir: s. 355 te'ālá, s. 357 ḥattá.

• Bugün İstanbul ağzında "e" şeklinde telaffuz edilen ve yazı dilinde de böyle geçen sesli, eski imlada i (ى) ile yazılırdı.[81] Bu i/e değişikliği "é" şeklinde transkribe edilmiştir: s. 362 yémek, s. 368 géce.

• Bazı Farsça kökenli kelimelerde kelime sonunda bulunan he'ler (ه) "i" sesi verir. Bu ses, "í" şeklinde transkribe edilmiştir: s. 355 egerçí, s. 360 belkí.

---

[79] İsmail Ünver, "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", *Türkoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2008, s. 1-46.

[80] İstisnai durum olarak Farsça sona gelen edatlardan "rā (را)" başa gelen edatlar gibi kısa çizgiyle ayrılarak yazılmıştır. Ayrıca, klasik Farsçada kalıplaşmış sözcüklerden olan "bedu (بدو)", "burū (برو)", "bugū (بکو)", "merā (مرا)" gibi kelimeler kısa çizgiyle ayrılmayıp bitişik yazılmıştır. Yine Farsça ön edatların, birleşik fiillerden ayırt edilebilmesi için der guẕaşten, der āmeden, ber āverden gibi bazı birleşik fiiller kısa çizgi konulmadan ayrı yazılmıştır. Farsçadaki "ender (اندر)" edatı, lokatif eki fonksiyonunda kullanıldıysa kısa çizgi ile belirtilmiş, içinde anlamında kullanıldıysa kısa çizgi konulmadan ayrı yazılmıştır.

[81] Faruk Kadri Timurtaş, *Tarihî Türkiye Türkçesi Araştırmaları: III. Osmanlı Türkçesi Grameri*, 16. baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, s. 43.

• Okunuşunda ikilemde kalınan bazı Farsça fiil (tuvānisten/tevānisten) ve kelimeler (engebīn/engubīn) için Francis Joseph Steingass[82] ile Ziyâ Şükûn'un[83] sözlüklerinden istifade edilmiştir.

• Her iki türlü de okunmaya müsait olan; āşnā/āşinā, āşkār/āşikār, āsmān/āsumān, pādşāh/pādişāh, mihrbān/mihribān, kāmrān/kāmurān gibi kelimeler vezne göre okunmuştur. Nesirlerde ortadaki vokal okunmadan; şerhlerde ise Türkiye Türkçesindeki haline uygun olması açısından vokal eklenerek yazılmıştır.

• Müellif tarafından belirtilen *Rûhu'l-Beyân* sayfaları **Ṣaḥīfe (298)** şeklinde; belirtilmemiş olup da bizim tespit ettiğimiz *Rûhu'l-Beyân* sayfaları ise **[Ṣaḥīfe (386)]** şeklinde köşeli parantez içerisinde yazılmıştır. Ayrıca, metinde yer alan Farsça manzum/mensur parçaların tümü *Rûhu'l-Beyân* ile mukayese edilmiş, farklılıklar dipnotta gösterilmiştir.

• Metinde bulunan *Mesnevî* beyitlerinin yazımı *Mesnevî Şerhi* ile mukayese edilmiş, farklılıklar dipnotta gösterilmiştir.

• Müellif tarafından cilt ve sayfa numarası belirtilen *Mesnevî* beyitleri **Meṣnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 400** şeklinde; belirtilmemiş olup da cilt ve sayfa numarasını bizim tespit ettiğimiz *Mesnevî* beyitleri ise **[Meṣnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 298]** şeklinde köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir.

• Müellif tarafından belirtilen Hâfız-ı Şîrâzî'ye ait beyitler **Ḳāle'l-Ḥāfıẓ** şeklinde; belirtilmemiş olup da bizim tespit ettiğimiz Hâfız'ın beyitleri ise **[Ḳāle'l-Ḥāfıẓ]** şeklinde köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir.

• Metinde Hâfız-ı Şîrâzî'ye ait olan beyitlerin yazımı *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* ile mukayese edilmiş, farklılıklar dipnotta gösterilmiştir.

---

[82] Francis Joseph Steingass, *Persian-English Dictionary*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005.
[83] Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lugat (Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ)*, Maarif Matbaası, İstanbul 1944.

- Hâfız-ı Şîrâzî'ye ait beyitlerin, Sûdî şerhinin kaçıncı cildinde ve hangi sayfada geçtiği beyitten hemen evvel **[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 365]** şeklinde köşeli parantez içerisinde verilmiştir.

- Müellif, metninde müracaat edilmesini istediği bazı bölümlerin *Rûhu'l-Beyân*'da geçtiği sayfa numaralarını *"...sahîfede mezkûrdur, mürâcaat oluna."* şeklinde vermiştir. Bu sayfa numalarından yola çıkarak daha önce zikredilen beyitler metnin I. cildi ve/veya II. cildinde tespit edilmiş, beyitlerin yazımı ve şerhleri ile ilgili gereken açıklamalar yapılmıştır. Müellif, *Rûhu'l-Beyân*'da geçen sayfa numaralarını zaman zaman zikretmese dahi yine de daha önce zikredilen beyitler metnin I. cildi ve/veya II. cildinde tespit edilmiş ve sayfa numarası dipnotta gösterilmiştir.

- Metinde geçen beyitleri daha tafsilatlı şerh etme gayesiyle *Mesnevî Şerhi*, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, ve metnin I. cildi ile II. cildinde yer alan şerhlerden faydalanılmış, gerek görülen yerlerde bu şerhler dipnota aktarılmıştır. Eğer, bahsi geçen eserlerdeki şerhler ile metnin çalıştığımız kısımlarında yer alan şerhler aynı veya benzer ise bu şerhlerin tekrar edilmesine lüzum görülmemiştir.

- Dipnotta, müellifin şair/yazar adını zikretmeden alıntıladığı parçalar tespit edilmiş ve bu parçaların hangi şair veya yazara ait olduğu bildirilmiştir.

- Dipnotta, -kaynak kullanılarak- metinde geçen şahıs, eser ve yer adlarının kısaca izahı yapılmıştır.

- Metinde geçen ayet-i kerimeler Latin harflerine aktarılmış, mealleri https://www.kuranmeali.com/ adresinde bulunan Elmalılı Hamdi Yazır mealinden alınmıştır. Sure adı, sure ve ayet numaraları, ayetlerin mealleri dipnotta verilmiştir. Metinde, ayetin tamamının değil de sadece bir kısmının verildiği yerler olmuştur. Bu kısımlar, dipnottaki ayet mealinde koyu renkle gösterilmiştir. Metinde, dolaylı yoldan işaret edilen ayet-i kerimeler de yine dipnotta açıklanmıştır.

- Metinde geçen Arapça ibareler ve hadis-i şeriflerin tümü Latin harflerine aktarılmış, mealleri dipnotta verilmiştir.

• Klasik metinlerde yaygın teamül halini alan پ (pe) yerine ب (be), چ (çim) yerine ج (cim), د (dâl) yerine ط (tı), ت (te) yerine د (dâl) gibi harflerin kullanımı bu şerh eserinde de görülür.[84] Bu tarz kelimeler, günümüz imlasına göre transkribe edilmiştir.[85]

• Metinde gözden kaçırılmış; ancak anlam açısından bulunması gereken harf ve sözcükler ile eksik verilen beyit mısraları köşeli parantez içerisinde [ ] eklenmiştir.

• Metinde "de/da" ve "ki" bağlaçlarının bazen birleşik yazıldığı yerler olmuştur. Böyle durumlarda birleşik yazılan bağlaçlar tashih edilerek ayrı yazılmıştır.

• Metinde kâf-i nûnî (ک) yerine nûn (ن); nûn (ن) yerine kâf-i nûnî (ک) kullanılan bazı yerler olmuştur. Bunlar da keza düzeltilerek yazılmıştır.

• Şerhlerdeki ifade bozuklukları dipnotta düzeltilmiştir.

• Metinde yanlış yazıldığını düşündüğümüz birtakım sözcükler ve harfler tashih edilerek yazılmıştır. Bu sözcüklerin metindeki vaziyetlerinin bir kısmı *Transkripsiyonlu Metin* bölümündeki dipnotlarda gösterilmiş; bazısı da *İmlâ Hatâları ve İfâde Bozuklukları* başlığı altında verilmiştir.

---

[84] Bu mevzu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, 4. baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 626-627.
[85] Diğer harf değişimlerine örnek için bkz.: *İmla Özellikleri*.

4. BÖLÜM: TRANSKRİPSİYONLU METİN

یا زنده می سازیم باوقات[86] طاعات و مرده می کردانیم بمتابعت شهوات

Yā zinde mī-sāzīm be-evḳāt-ı ṭā‘āt ve murde mī-gerdānīm be-mutāba‘at-ı şehevāt[87]

[353] Yā diri, zinde düzeriz ṭā‘āt vaḳtleriyle ya‘nī; ṭā‘at vaḳtinde ṭā‘at, ‘ibādet étmekle zinde éderiz yā mürde, ölü éderiz şehevāt-ı nefsāniyyesine teba‘iyyetle.

و هو علی کل شیء قدیر[88]

Ve huve ‘alá kulli şey’in ḳadīr

Meşnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 400

Fi’l-Meşnevī

پشه[89] آمد از حدیقه وز کیاه

Peşşe āmed ez-ḥadīḳa v’ez-giyāh

Peşe ḥadīḳa ve giyāhdan ya‘nī; bostān, mer‘ādan geldi.

وز سلیمان کشت[90] پشه داد خواه

V’ez-Suleymān geşt peşşe dādḫˇāh

Ve Ḥażret-i Süleymān’dan peşe bād elinden dādḫˇāh oldu. Böyle déyü.

ای[91] سلیمان معدلت می کستری

Ey Suleymān ma‘delet mī-gusterī

---

[86] Metinde **بواقت** yazılmıştır. Bkz.: I cilt s. 352.
[87] Çalışmamızın ilk sayfası olan 353. sayfa direkt olarak parçanın şerhi ile başladığından dolayı ilkin, şerhin āit olduğu nesir parçası verilmiştir.
[88] “Mutlak hükümrānlık elinde bulunan Allâh, yüceler yücesidir **ve O’nun her şeye gücü yeter.**” (el-Mülk 67/1)
[89] **Derkenār:** Peşe: Sivrisinek dénilen ḥayvān-ı ẕāt-ı şerīfdir kí paşalarıñ, begleriñ ḳulağında sāz çalar parasız pulsuz.
[90] **R.B. کشته** “geşte”
[91] **R.B. کای** “k’ey”

Kí ey Süleymān! ‘Adālet eylersiñ.

بر شیاطین و آدمی زاد و پری

Ber-şeyāṭīn v’Ādemī zād ū perī

Şeyāṭīn ve Ādemī zād ve perī üzre.

مشکلات هر ضعیفی از تو حل

Muşkilāt-ı her-ża‘īfī ez-tu ḥall

Her bir ża‘īfiñ müşkilleri senden ḥalldir.

پشه باشد در ضعیفی خود مثل

Peşşe bāşed der-ża‘īfī ḫod meṯel

Peşe ḫod ża‘īflikde meṯel oldu ve tā anı ġāyetle ża‘īf olan şeyde ḍarb-ı meṯel ḳıldı. Nitekim bir kimse ziyāde ża‘īf olsa ‘Arab anıñ ḥaḳḳında fülānıñ, اضعف من بعوضة[92] dérler ve bir şey’ bir yérde ġāyetle nādir ve ‘azīzü’l-vücūd olsa اعز من مخ البعوض[93] dérler. Ve bir kimse bir kimseye teklīf-i mā-lā-yuṭāḳ ḳılsa كلفنى مخ البعوض[94] dérler.

داد ده ما را ازین غم کن جدا

Dād dih mā-rā ez-īn ġam kun cudā

Dād vér, bizi bu ġamdan cüdā eyle.

دست گیر ای دست تو دست خدا

Dest gīr ey dest-i tū dest-i Ḫudā

---

[92] Eḍ‘afu min be‘ūḍa | “Sivrisinekten daha zayıf.”
[93] E‘azzu min muḫḫi’l-be‘ūḍ | “Sivrisinek beyninden daha azīz, nādir, kıymetli.”
[94] Kellefenī muḫḫa’l-be‘ūḍ | “[el-be‘ūḍat] (bā’nın fethiyle) Sivrisineğe denir, cüssesi hurde olduğu için. Cem‘-i cinsi بعوض [be‘ūd]dur; yukālu: ارض كثيرة البعوض اي البق Ve minhu tekūlu’l-‘Arab: كلفنى مخ البعوض اي ما لا يكون Ya‘nī ‘Bana mümkinü’l-husūl olmayan nesne teklīf eyledi.” http://www.kamus.yek.gov.tr/

Elimizi ṭut ey Süleymān. Zīrā seniñ eliñ Ḫüdā elidir. Ya‘nī; sen Ḥażret-i Ḥaḳḳ’ıñ nā’ibisiñ ve sende olan ḳudret ü ḳuvvet Allâh’ıñ ḳudret ü ḳuvvetidir.

پس سلیمان کفت ای انصاف جو

Pes Suleymān guft ey inṣāfcū

Pes Süleymān ‘aleyhi’s-selām peşeye dédi: “Ey ‘adl ü inṣāf ṭaleb édici!”

داد و انصاف از که می خواهی بکو

Dād u inṣāf ez-kí mī-ḫ ̔āhī bugū

‘Adl ü inṣāf kimden istersin söyle ve saña ne ẓulm oldu bir bir naḳl eyle.

کسیت آن ظالم که از باد [و] بروت

Kīst ān ẓālim kí ez-bād [ū] burūt

Kimdir ol ẓālim kí kibr u ġurūrundan.

ظلم کردست و خراشیدست[95] روت

Ẓulm kerdest ū ḫırāşīdest rūt

Saña ẓulm étmişdir ve seniñ yüzüñü ṭırmalamışdır ve benden ḫavf eylememişdir.

[Meṯnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 401]

کفت پشه داد من از دست باد

Guft peşşe dād-ı men ez-dest-i bād

Peşe Ḥażret-i **[354]** Süleymān ‘aleyhi’s-selāma dédi: “Ey Süleymān! Benim dādım bādıñ elindendir.”

---

[95] Metinde **خراشیده است** “ḫırāşīde’est” yazılmıştır; ancak bu şekilde okuyuş vezni (Fāilātün/Fāilātün/Fāilün) bozacağından dolayı **خراشیدست** “ḫırāşīdest” şeklinde düzeltme yapılmıştır. **R.B.**’de vezne uygun hāli verilmiştir.

کو دو دست ظلم بر[96] ما بر کشاد

K'ū du-dest-i ẓulm ber-mā ber guşād

Kí yel, rūzgār bizim üzerimize ẓulmüñ iki elini açdı. Ya'nī; ziyāde ẓulm ile bize ġalebe ḳıldı dédi.

بانک زد آن شه که ای باد صبا

Bāng zed ān şeh kí ey bād-ı ṣabā

Ol şāh bāng urdu böyle déyü kí ey bād-ı ṣabā.

پشه افغان کرد از ظلمت بیا

Peşşe efġān kerd ez-ẓulmet bi-yā

Peşe seniñ ẓulmüñden efġān ü şikāyet eyledi ve gel déyü Ḥażret-i Süleymān emr eyledi.

هین مقابل شو تو با خصم و بکو

Hīn muḳābil şev tu bā-ḫaşm ū bugū

Āgāh ol, seniñ ḫaşmıñla muḳābil ol ve söyle.

پاسخ خصم و بکن دفع عدو[97]

Pāsuḫ-ı ḫaşm ū bi-kun def'-i 'adū

Ve ḫaşma cevāb söyle ve 'adūyu def' eyle.

باد چون بشنید آمد تیز تیز

Bād çun bi'şnīd āmed tīz tīz

---

[96] **R.B.**'de **بر** "ber" geçmiyor.

[97] **R.B.:**
هین مقابل شو بخصمت روبرو
یا سخن کو و بکن دفع عدو
Hīn muḳābil şev ba-ḫaşmet rū-be-rū
Yā suḫan gū ū bi-kun def'-i 'adū

Bād çünkim Süleymān ‘aleyhi’s-selāmıñ emrini işitdi, tīz tīz geldi.

پشه بکرفت آن زمان راه کریز

Peşşe bi’grift ān zamān rāh-ı gurīz

Peşe ol zamān ḳaçmaḳ yolunu ṭutdu ve ḳarārı firāra tebdīl étdi.

پس سلیمان کفت ای پشه کجا

Pes Suleymān guft ey peşşe kucā

Pes Süleymān ‘aleyhi’s-selām peşeye dedi: “Ey peşe! Ḳande gidersin?”

باش تا بر هر دو[98] رانم من قضا

Bāş tā ber-her-du rānem men ḳażā

Ṣabr eyle tā ben her ikiñiziñ üzerine infāẕ-ı ḥükm édem.

کفت ای شه مرک من از بود اوست

Guft ey şeh merg-i men ez-būd-ı ūst

Peşe, Ḥażret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selāma dédi: “Ey şāh! Benim merg ve helākim ol bādıñ būdundandır. Ya‘nī; ḥużūr ve vücūdundandır.”

خود سیاه این روز من از دود اوست

Ḫod siyāh īn rūz-ı men ez-dūd-ı ūst

Benim günümüñ siyāhkār ve mükedder olması ḫod, anıñ dūdundandır. Ya‘nī; ġalebe vü ḳahrındandır.

او چو[99] آمد من کجا یابم قرار

Ū çu āmed men kucā yābem ḳarār

Ol bād çünkim gele, ben ḳarārı ḳande bulurum?

---

[98] **R.B. دو را رانم** “du-rā rānem”
[99] **R.B. چون** “çun”

کو بر آرد از نهاد من دمار

K’ū ber āred ez-nihād-ı men demār

Zīrā ol bād beni ṭabī‘atımdan helāklik getirir. Ya‘nī; mertebe-i helāke yetirir. Pes bu ḳıṣṣadan ḥiṣṣe beyānına şurū‘ édip buyururlar:

همچنین جویای[100] درکاه خدا

Hemçunīn cūyā-yı dergāh-ı Ḫudā

Ḥażret-i Ḫüdā’nıñ dergāhını ṭaleb édici buncılayındır.

چون خدا آید[101] شود جوینده لا

Çūn Ḫudā āyed şeved cūyende lā

Çünkim Ḫüdā gele ve tecelliyāt-ı ẕātiyye ve esmā’ vü ṣıfātiyyesiyle ẓuhūr ḳıla; ṭālibiñ vücūdu fānī **[355]** ve lā olur.

کرچه آن وصلت بقا اندر بقاست

Gerçí ān vuṣlat beḳā ender beḳāst

Egerçí ol vuṣlat-ı İlâhī ‘āşıḳa min-ḥayṯü’l-ma‘ná beḳā ender beḳādır.

لیک ز اول آن بقا اندر فناست

Līk zi-evvel ān beḳā ender fenāst

Velâkin ibtidādan evvel beḳā’-i ḥaḳīḳī, fenā’-i vücūd-ı mecāzīdedir.

سایهایی که بود جویای نور

Sāyehāyī kí buved cūyā-yı nūr

Şol bir sāyeler kí nūr ṭaleb édicidir.

نیست کردد چون کند نورش ظهور

[100] **R.B. جویاری** “cūyārī”
[101] **R.B. آمد** “āmed”

Nīst gerded çun kuned nūreş ẓuhūr

Ol sāyeler nīst ü maḥv olur çünkí anıñ nūru ẓuhūr eyleye.

عقل کی ماند چو باشد سرده[102] او

‘Aḳl key māned çu bāşed ser-dih ū

‘Aḳl, ḥīn-i vuṣlatda ḳaçan ḳalır? Çünkim ol ‘āşıḳ başı vérici ola ve vücūdunu vech-i bāḳī müşāhedesinde fānī ḳıla.

کل شیء هالک الا وجهه[103]

Kullu şey’in hālikun illā vecheh

Her şey’ fi’l-ḥaḳīḳa hālikdir. ‘Aḳl daḫı eşyādan bir şey’dir. Ol daḫı fī-ḥadd-i ẕāta hālikdir. İllā ol Allâh’ıñ ẕātı degil kí anıñ ẕātı ezel[en] ve ebed[en] dā’im ü bāḳīdir.

[Meṯnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 402]

هالک آید[104] پیش وجهش هست و نیست[105]

Hālik āyed pīş-i vecheş hest u nīst

Ol dā’im ü bāḳīniñ ẕātı ḳatında hālik-i mevcūd u ma‘dūm gelir. Ya‘nī; cemī‘-i eşyā kí fi’l-ḥaḳīḳa hālikdir. El’ān hālik olan şey’ Ḫüdā-yı Te‘ālánıñ vech-i bāḳīsi ḥużūrunda men vech hest ve men vech nīst gelir. Ḫüdā-yı Te‘ālá ile ḳā’im ve anıñ esmā vü ṣıfātıyla muttaṣıf olduġu i‘tibār ile mevcūddur. Ammā ḥaḳīḳate naẓar[an] o imkānı i‘tibārıyla ma‘dūm u fānīdir. Zīrā bu eşyānıñ fi’l-ḥaḳīḳa vücūdu yoḳdur. Belkí muḥaḳḳıḳlar ḳatında emr-i i‘tibārīdir. Pes her şey’iñ iki i‘tibārı oldu. Allâh’la ḳā’im olduġu cihetden mevcūd ve Allâh’dan ḫālī ve ġayrı olduġu i‘tibār ile ma‘dūm

---

[102] **R.B. مرده** “murde”

[103] “Allâh ile birlikte başka bir Tanrı’ya tapıp yalvarma! O’ndan başka tanrı yoktur. **O’nun zātından başka her şey helāk olacaktır.** Hüküm O’nundur ve siz ancak O’na döndürüleceksiniz.” (el-Ḳaṣaṣ 28/88)

[104] **R.B. آمد** “āmed”

[105] Bu mısrā‘ I. ciltte şöyledir:
ملک آمد پیش وجهش نیستیست
Mulk āmed pīş-i vecheş nīstīst

ve hālikdir. Pes hālik olan eşyā anıñ vech-i bāḳīsi ḥużūrunda men vech hest ve men vech nīst gelmiş olur.

هستی[106] اندر نیستی خود طرفه ایست[107]

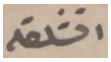
Hestī ender-nīstī ḫod ṭurfe'īst

Yoḳlukda varlıḳ-ı ḫod ziyāde 'acebdir. Ya'nī; her şey' ḫod fi'l-ḥaḳīḳa hālik ü fānī iken yine 'aynü'l-fenāda mevcūd ve bāḳī olmaları ziyāde ġarībdir. Bā-ḫuṣūṣ kí bu cümleden insānıñ aṣlına naẓar eyleseñ maḥżā **[356]** fānī iken vücūd i'tibāriyle mevcūd olmuşdur. 'Aynü'l-fenāda bāḳī olmaḳ maḥall-i ta'accübdür 'azīzim.

Ṣaḥīfe (298)

کفت نماز بامداد بروشنایی کنید که

Guft namāz-ı bāmdād be-rūşenāyī kunīd kí

Efendimiz buyurdu. Ṣabāḥ namāzını édiñiz kí ya'nī; ortalıḳ żiyālandıḳda ḳılıñız kí.

مزد بزرکتر باشد

Muzd buzurgter bāşed

Ücreti ziyāde büyük olur.

یعنی باخر وقت و این مذهب ابو حنیفه رحمه الله باشد که

Ya'nī bi-āḫir vaḳt u īn meẕheb Ebū Ḥanīfe raḥmetu'llâh bāşed kí

---

[106] **R.B. هست** "hest"

[107] Bu beyit, I. cildin 626. sayfasında zikredilmiştir. 626. ve 627. sayfada yer alan beytin şerh şöyledir: "O Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ ḥużūrunda mülk yoḳluḳdadır. Ya'nī; dünyā vü āḫiret ve içinde olanlar 'ademdir, yoḳdur. Ancaḳ Ḥaḳḳ vardır. Böyle yoḳluḳ içinde varlıḳ, ḥaḳīḳatde ta'accüb olunur şeydir. Yoḳluḳda varlıḳ göstermek Cenāb-ı Ḥaḳḳ'a maḫṣūṣdur. Yoḳ olan şey'[i] var gibi saña gösterir 'azīzim. Lâkin bunuñ var olması, yoḳ olması böyle söz ile olmaz. 'Ayn-ı baṣīret lāzımdır kí göresiñ, īmān édesiñ kí bu seniñ var ẓann étdigiñ yoḳ imiş; ancaḳ seniñ bu ḥiss gözüñ dā'imā böyle ġalaṭ görür. Şaşı ādem ṭavanda olan bir 'aded şīşeyi iki görür. Ḥālbukí o şīşe bir 'adeddir. İşte anıñ gibi ne ḳadar mevcūdāt görür iseñ anlarıñ hepsi yoḳdur. Ancaḳ bir olan, var olan vücūd-ı Ḥaḳḳ'dır. O yoḳ olan mevcūdāt, var olan vücūd-ı Ḥaḳīḳīyle ḳā'im ü dā'imdir. Nitekim şīşeniñ birisi aṣl olan şīşe ile ḳā'imdir ve bu, baḫṣ-i ṭavīldir sulṭānım."

Ya‘nī; āḫir vaḳt kí şemsiñ ṭulū‘na ḳarībdir. Bu meẕheb, Ebū Ḥanīfe raḥmetu’llâhıñ olur kí.

نماز باخر وقت فاضلتر باشد

Namāz be-āḫir vaḳt fāżılter bāşed

Namāz, āḫir vaḳtde ziyāde fāżıl olur.

یعنی که وجوب متأکدتر باشد که

Ya‘nī kí vucūb mute’ekkidter bāşed kí

Ya‘nī; vücūbī ziyāde müte’ekkiddir. Ya‘nī; vücūbuñ te’kīdi ziyāde olur kí.

بفوات نزدیکتر باشد

Bi’fvāt nezdīkter bāşed

Vaḳtiñ fevti ziyāde ḳarīb olur.

و مذهب امام شافعی رحمه الله کفت اول الوقت رضوان الله

Ve meẕheb-i İmām Şāfi‘ī raḥmetu’llâh guft evvelu’l-vaḳt rıḍvānu’llâh

İmām Şāfi‘ī raḥmetu’llâh meẕhebi buyurdu: “Evvel vaḳt, Allâh’ıñ rıḍvānı.”

و اخر الوقت عفو الله و عفو نباشد الا از کناه

Ve āḫiru’l-vaḳt ‘afvu’llâh ve ‘afv ne-bāşed illā ez-gunāh

Ve āḫiru’l-vaḳt ‘afvu’llâh olur ve ‘afv olmaz. İllā günāhdan olur.

پس معلوم کشت که اول وقت فاضلتر باشد

Pes ma‘lūm geşt kí evvel vaḳt fāżılter bāşed

İmdi ma‘lūm oldu kí evvel vaḳt ziyāde fāżıl olur ‘azīzim. Lâkin fī-zamāninā vaḳtiñ ne evveli ve ne āḫiri ḳaldı. Hemān namāz ḳıl da işiñ ortasını bul ‘azīzim.[108]

[108] **Derkenār:** (Ḫayru’l-umūri evsaṭuhā.) [“İşlerin en hayırlısı orta olanıdır.”]

Ṣaḥīfe (299)

Meşnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 18

Fi'l-Meşnevī

صوفی ابن الوقت باشد ای رفیق

Ṣūfī ibnu'l-vaḳt bāşed ey refīḳ

Ey refīḳ! Ṣūfī ibnü'l-vaḳt olur.

نیست فردا کفتن از شرط طریق

Nīst ferdā guften ez-şarṭ-ı ṭarīḳ

Yarın déyü söylemek, şarṭ-ı ṭarīḳdan degildir. Ya'nī; hemān! Dem bu dem, sā'at bu sā'at. Yarın yoḳdur. İşte ṣūfīleriñ meslegi, ṭarīḳı budur kí emān vérmez. Hemān elinde furṣat var iken işini tamām éder.

بوی کرفته بواسطهٔ بسیار بودن در آب

Būy girifte be-vāsıṭa-i bisyār-būden der-āb

Ābda, ṣuda çoḳ olmaḳ. Ya'nī; çoḳ durmaḳ vāsıṭasıyla ve sebebiyle ḳoḳu ṭutmuş. Ya'nī; kötü, pis ḳoḳu ṭutmuş démekdir.

چون لایی که در تک حوض و جوی باشد

Çun lāyī kí der-teg-i ḥavż u cūy bāşed

Balçıḳ gibi kí ḥavuż ve ırmaḳ **[357]** dibinde olur ve besī besī ḳoḳar.

Ḳāle'l-Kāşifī

صاحب تبیان کفته که حق سبحانه و تعالی آدم را از خاک افرید

Ṣāḥib-i Tibyān gufte kí Ḥaḳḳ Subḥānehû ve Te'ālá Ādem-rā ez-ḫāk āferīd

Ṣāḥib-i Tibyān[109] démiş kí: Ḥaḳḳ Sübḥānehû ve Te‘ālá Ḥażretleri Ādem ‘aleyhi’s-selāmı ṭopraḳdan ḫalḳ u īcād eyledi.

بر آن وجه که آب بر خاک بارانید تا کل شد

Ber-ān vech kí āb ber-ḫāk bārānīd tā gil şud

Ol vech üzre kí ābı, ṣuyu ṭopraḳ üzerine yaġdırdı. Ḥattá çamur oldu.

و مدتی بگذشت تا حمأ کشت

Ve muddetī bu’gẕeşt tā ḥame’ geşt

Ve bir müddet geçdi. Ḥattá ḥame’ oldu.

پس آنرا تصویر کرد مسنون بمعنی مصور است

Pes ān-rā taṣvīr kerd mesnūn be-ma‘ná muṣavver’est

İmdi andan ya‘nī; ḥame’ olan ṭīnden taṣvīr eyledi. Ya‘nī; mesnūn u muṣavver étdi. Ṣūret-i insānı üzre taṣvīr buyurdu. Eller, ayaḳlar, ḳollar, başı, gözü ekmel, mükemmel ṣūretde böyle ḳurumuş ṭīnden ṣūret-i Ādem’i taṣvīr buyurdu.

آنکه بگذاشت تا خشک شد و بمرتبهٔ صالصال رسید

Ānkí bu’gẕāşt tā ḫuşk şud ve be-mertebe-i ṣālṣāl resīd

Bir vaḳt geçdi. Ḥattá ḳuru oldu ve mertebe-i ṣālṣāla ulaşdı.

Ḳāle’l-Mevle’l-Cāmī

ملائک را چه سود از حسن طاعت

[109] “Ayıntābī Mehmed Efendi’nin (ö. 1111/1699) Kur’ān-ı Kerīm’in ilk Türkçe matbū tefsīri olan eseridir. Eserin mukaddimesinde Sultan IV. Mehmed, kendisinden Kur’ān’ı Türkçeye terceme ve tefsīr etmesini istediği ve ona dört aded tefsīr ile on aded lugat kitābı hediye ettiği yazılıdır. Bunun üzerine Ayıntābī, Hıdır bin Abdurrahman el-Ezdī’nin *et-Tibyān fī tefsīri’l-Kur’ān* adlı eserini esās alarak iki yıl içinde terceme-te’līf karışımı bir eser vücūda getirmiştir. Müellif hattından birini padişaha sunmuş, diğerini ise halka hasretmiştir. Ayıntābī, āyeti tefsīr etmekten ziyāde tefsīri terceme etmiştir. Tefsīr halkın seviyesine uygun bir biçimde yazıldığı için halkı aşan ilmī tartışmalara girilmemiş, dil tahlīlleri ve edebī sanatlara yer verilmemiştir; ancak halkın ilgi duyabileceği kıssaları uzunca anlatmış, bazı rivāyetlere, günlük hayātla ilgili fıkhī konulara yer verdiği de olmuştur.” Recep Arpa, “Tibyân Tefsiri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul 2012, s. 127-128.

Melā'ik-rā çí sūd ez-ḥusn-i ṭā'at

Melā'ikeye ne fā'ide ḥüsn-i ṭā'at u 'ibādet? Hīç.

چو فیض عشق بر آدم فرو ریخت

Çu feyż-ı 'ışḳ ber-Ādem furū rīẖt

Çünkí feyż-ı 'aşḳ, Ādem üzre aşaġı döküldü. Artıḳ melā'ikeniñ ḥüsn-i ṭā'at u 'ibādetinden kendilerine bir fā'ide yoḳdur; ancaḳ Ḥażret-i Ādem'e secde ve ta'ẓīm ü tekrīm étmekden başḳa fā'ide yoḳdur.

Ṣaḥīfe (300)

ببهت خلافت زمین

Be-beht-i ẖilāfet zemīn

Arżda, yerde ẖalīfe olmaḳ ḥayreti ve sebebiyle démekdir.

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ[110]

فرشته عشق نداند که چیست قصه مخوان
بخواه[111] جام[112] و کلابی[113] بخاک آدم ریز[114]

Firişte 'ışḳ ne-dāned kí çīst ḳıṣṣa me-ẖ ̌ān
Bi-ẖ ̌āh cām u gulābī be-ẖāk-i Ādem rīz

Firişte bilmez kí 'aşḳ nedir? Ḳıṣṣa oḳuma! Cām iste ve Ḥażret-i Ādem'iñ ẖākine bir gülāb dök. Ya'nī; vāriṯ-i Muḥammedī olan merdān-ı Ḫüdā'nıñ ba'de tekmīlü'l-umūri'd-dīniyye tekālīf-i şer'iyyeniñ netīcesi ve melā'ike üzre insānıñ bā'iṯ-i fażīleti olan miḥnet ü belāya ve tekālīf-i şāḳḳa ile maḳām-ı "Ḳābe

[110] Zikredilecek olan beyit, Sūdī'nin şerhinde tespīt edilememiştir.
[111] Bu fiil, metinde ve **R.B.**'de ẖ ̌ānden (okumak) fiilinin muzārisi olan **خوان** "ẖ ̌ān" şeklinde yazılmıştır; ancak anlam gereği doğrusu, ẖ ̌āsten (istemek) fiilinin muzārisi olan **خواه** "ẖ ̌āh" olmalıdır.
[112] **Derkenār:** Cām: Ḳadeḥ.
[113] **Derkenār:** Gülābī: Gül ṣuyu.
[114] **Derkenār:** Rīz: Dök.

Ḳavseyn”e[115] teraḳḳī, i‘ṭā vü iḥsān édici ‘aşḳ u maḥabbet-i İlâhī ve esrār-ı ma‘rifet-i nā-mütenāhī **[358]** devletine erişdi. Vāṣıl ḳıldıḳları ḥālāt-ı ‘aşḳı ve derdmend insānıñ derd ü belā ile bulduġu şarāb-ı belādan ḳadeḥ-i velāda çeşīde étdigi ẕevḳ-ı rūḥāniyyeti melek bilmez kí bu ‘aşḳ ve bu leẕẕet-i ‘aşḳ nedir? Gerçí fi’l-cümle anlarıñ daḫı maḥabbeti vardır. Ammā sāyeperverleriñ maḥabbeti bī-derd olduġundan ḳadri yoḳdur ve teraḳḳīsi daḫı yoḳdur. Anlar insān-ı ‘āşıḳıñ derdle olan ‘aşḳını ẕevḳle bilir déyü lāf étme. Sen ey ‘āşıḳ! Derd ü belā ile olan ‘aşḳ cāmını iste ve üç yüz yıl girye ile bizlere rāh-ı ‘aşḳ[ı] ve ḫalīfetu’llâhlıḳ yolunu ta‘līm buyuran peder-i büzürgvārımız, ḫalīfetu’llâh olan Ādem ṣafiyyu’llâh Efendimiziñ:

خمرت طينة آدم بيدى[116] الخ

Ḫammertu ṭīnete Ādeme bi-yedī…ilâḫ

Ḥadīṯ-i ḳudsīsi sırrınca; belā-yı ‘aşḳla yoġrulan ve maḫzen-i esrāru’llâh olan vücūd-ı mes‘ūd üzre dök ve andan istidād eyle ve anıñ yoluna gitmege sa‘y eyle ‘azīzim.

Ḳāle’ṣ-Ṣā’ib

مهیای فنا را از علایق نیست پروایی

Muheyyā-yı fenā-rā ez-‘alāyıḳ nīst pervāyī

Fenāya ḥāżırlanmış olan Ādem-i ‘āşıḳ[ıñ] ‘alāyıḳ-ı dünyā vü āḫiretden pervāsı, ḳorḳusu yoḳdur. Zīrā kí fenā-fi’llâh olmaġa kendisini ḥāżırlamışdır. Artıḳ anıñ hīçbir ta‘alluḳdan ve ‘alāyıḳdan ḫavf[ı], pervāsı yoḳdur.

---

[115] **فكان قاب قوسين او ادنى** | Fekāne ḳābe ḳavseyni ev edná. “Onunla arasındaki mesāfe, **iki yay kadar**, yāhud daha az kaldı.” (en-Necm 53/9) “Kāb kelimesi, yayın ortasındaki ok konulan yere; kavseyn ise bu noktadan itibāren yayın iki yanındaki uzunluğa denir. Sonuç olarak bu söz, ‘iki yay aralığı kadar’ demektir. Din bilginleri, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in mi‘rācının yaşandığı gece, ona yaklaşanın Cebrā’īl veyā Allâh (c.c.) olduğunu söylerler. Sūfîler bu āyeti, daha ziyāde mecāzī anlamıyla benimsemişler ve bunu Allâh (c.c.) ile Hz. Peygamber (s.a.v.)’in arasındaki yakınlığın delīli olarak görmüşlerdir.” İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 25. baskı, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s. 245.

[116] “Ādem’in hamurunu kendi elimle yoğurdum.”

نیندیشد ز خاک[117] آنکس که دامن[118] در کمر دارد[119]

Ne-yendīşed zi-ḫāk ānkes kí dāmen der-kemer dāred

Endīşe, efkār étmez ṭopraḳdan, tuzdan ol kimse kí etegini belindeki kemerde ṭutar. Ya‘nī; etegini beline ṣoḳmuş Ādem, tuzdan, ṭopraḳdan, çamurdan endīşe éder mi? Étmez.

[Meşnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 298]

آن صفای آینه وصف داست

Ān ṣafā-yı āyine vaṣf-ı dilest

O āyīne ṣafāsı göñlüñ vaṣfıdır. Ya‘nī; āyīneye ṣafā-yı göñülden baḫş u iḥsān olur. Göñlüñ ṣafāsı aña ‘aks étmişdir.

صورت بی منتها را قابلست

Ṣūret-i bī-muntehā-rā ḳābilest

Nihāyetsiz olan ṣūreti ḳābildir o āyīne.[120]

اهل صیقل رسته اند از برد ژنک[121]

Ehl-i ṣayḳal reste’end ez-burd jeng

Ṣayḳal ehli āyīneniñ kir ve pasını iletmekden ḳurtulmuşlardır.

---

[117] I. ciltte **خار** “ḫār”
[118] I. ciltte **دامان** “dāmān”
[119] Bu beyit, I. cildin 120. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
“Mülk-i fenāya müheyyā ve ḥāżırlanmış olan ẕāt[ıñ] şuña buña ta‘alluḳdan pervāsı yoḳdur. Ya‘nī; o gibi olan ẕāta dünyā vü mā-fīhā, anı yolundan ‘avḳ u te’ḫīr édemez. Öyle olan ẕāt dikenden endīşe vü tefekkür étmez kí benim üstümü başımı yırtar déyü. Zīrā entārīniñ etegini belindeki kemere ṣarmışdır, diken aña żarar u ziyān étmedigi gibi işte bu dünyāda ḫār gibi olup öyle olan ẕātıñ dāmen-i ḳalbine mā-sivā dikenleri żarar u ziyān étmez.”
[120] **R.M.Ş.**’de yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Ol āyineniñ ṣafāsı vaṣf-ı dildir. Ya‘nī; Rūmīler dīvārı āyine-i ṣāfī eylediklerinden murād, vaṣf-ı ṣafā-yı dildir ki ṣūret-i bī-müntehāya ḳābildir. Ya‘nī; göñül ki ṣāf u pāk ola, nihāyetsiz ṣuveriñ ve nuḳūş u eşkāliñ anda nümāyān olmasına ḳābil olur.”
[121] **R.M.Ş.**:
اهل صیقل رسته اند از بو و رنک
Ehl-i ṣayḳal reste’end ez-bū vu reng
Ehl-i ṣayḳal bū ve rengden ḳurtulmuşlardır.

هر دمی بینند خوبی بی درنک[122]

Her demī bīnend ḫūbī bī-direng

Her zamān, her nefes gözleri maḥbūbu görürler tevaḳḳufsuz, bilā-tevaḳḳuf. **[359]** Her dem her nefes maẓhar-ı tecelliyāt-ı İlâhī olurlar ‘azīzim. Zīrā kí āyīne-i ḳalb ṣāfī, berrāḳ olduġundan oraya behemeḥāl ‘aks-ı cemāl-i yār olur sulṭānım.

Ṣaḥīfe (301)

آدمی چیست برزخی جامع

Ādemī çīst berzaḫī cāmi‘

Ādem nedir? Cāmi‘ berzaḫdır.

صورت خلق و حق درو واقع

Ṣūret-i ḫalḳ ū Ḥaḳ der-ū vāḳı‘

Ṣūret-i ḫalḳ u Ḥaḳḳ anda vāḳı‘ olmuşdur.

متصل با دقایق جبروت

Muttaṣıl bā-deḳāyıḳ-ı ceberūt

Ceberūtuñ deḳāyıḳına muttaṣıldır.

مشتمل بر حقائق ملکوت[123]

---

[122] Aslında müellif, beytin ilk mısrā‘ının çeviri ve şerhini, I. cildin 22. sayfasında, **R.M.Ş.**’deki gibi yapmıştır. I. cildin 22. ve 23. sayfasında yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Ehl-i cilā olan evliyā-yı kirām ve ḫavāṣṣ-ı mü’minīn, ḳoḳudan ve elvāndan ḳurturmuşlardır. Ya‘nī; dünyānıñ rāyiḥa-ı ṭalebiyyesinden ve türlü türlü olan ve ziynet baḫş éden metā‘ından ḫalāṣī olmuşlardır. Ya‘nī; bunlarıñ maḥabbeti ḳalblerinden çıḳmışdır, bunlar her nefesde güzeli bilā-tevaḳḳuf ve bilā-şekk görürler. Ya‘nī; aṣl u ḥaḳīḳatde güzel olan şey’i bilā-tevaḳḳuf görürler.”

[123] Zikredilen son iki beyit, Abdurrahmān Molla Cāmī’ye āittir ve daha öncesinde I. cildin 609. sayfasında zikredilmiştir. Beyitlerin şerhi şöyledir:
“Ādem, insān nedir? Cāmi‘ berzaḫdır. Berzaḫ; meşelā ṭatlı ṣu ile acı ṣu berāber aḳıp birbirine ḳarışmamaḳ. İşte bu iki ṣuyuñ arasına berzaḫ derler. Bu dünyādan āḫirete gidenler, ölenler ‘ālem-i berzaḫdadır. Ya‘nī; ne dünyāda ve ne āḫiretde, ikisiniñ arasındadır. Zīrā daha rūz-ı maḥşer olmadı, āḫiret yoḳdur. İşte iki ‘ālemiñ arasında bir ‘ālem vardır kí, aña ‘ālem-i berzaḫ derler; bunun gibidir. Bu berzaḫ baḫşi ġāyet uzundur. Anı maḥallinde beyān éderiz. İşte insān da böyle ‘ālem-i ḫalḳ ile ‘ālem-i Ḥaḳḳī cāmi‘dir. Ḫalḳ ṣūretini ve Ḥaḳḳ’ıñ esmā vü ṣıfātı ṣūretini cāmi‘ ve vāḳı‘dır. ‘Ālem-i

Muştemil ber-ḥaḳā'ıḳ-ı melekūt

Melekūtuñ ḥaḳāyıḳı üzre şāmildir, ḥāmildir insān ‘azīzim. Bunlarıñ tafṣīlātı maḥallinde ẕikr olunmuşdur sulṭānım.

Ṣaḥīfe (302)

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 365]

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ

ملک در سجدۂ آدم زمین بوس تو نیت کرد
که از[124] حسن تو چیزی[125] یافت بیش از حد[126] انسانی

Melek der-secde-i Ādem zemīnbūs-ı tu niyyet kerd
Kí ez-ḥusn-i tu çīzī yāft bīş ez-ḥadd-ı insānī[127]

Melek, Ādem'e secde étdikde seniñ zemīnbūsuñu niyyet eyledi. Zīrā insāna mensūb olan ḥadden ziyāde seniñ ḥüsnüñden bir nesne buldu. Ya‘nī; āṩār-ı ‘ilm-i İlâhīyi gör kí melek, Ādem ‘aleyhi's-selāma secde étdikde saña ta‘ẓīm u tebcīle niyyet eyledi. Zīrā melā'ike, insānıñ ḥaḳīḳatinden ziyāde Ādem ‘aleyhi's-selāmda seniñ ḥüsnüñden ve envār-ı ẕātıñdan bir nesne buldu. Anıñ içün Ḥażret-i Ādem'e ḳabbele édip seniñ nūruña secde eylediler.

Ṣaḥīfe (303)

Meṩnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 97

Fi'l-Meṩnevī

آدمی را دشمن پنهان بسیست

---

ceberūt ile berāberdir. Ḥaḳāyıḳ-ı melekūt ile müştemildir. Ya‘nī; insān bir ‘ālem-i kübrādır kí cümle ‘avālim anda gizlidir. ‘Ālem-i ḫalḳ, ‘ālem-i Ḥaḳḳ, eflāk ü arż, dünyā vü āḫiret her ne kí vardır; bunlarıñ cümlesini insān cāmi‘dir ‘azīzim.”

[124] **R.B.** ve **S.H.Ş.**’de **در** “der”

[125] Metinde ve **R.B.**’de **لطفی** “luṭfī”; ancak anlam açısından **S.H.Ş.**’deki gibi **چیزی** “çīzī” olmalıdır.

[126] **R.B.** ve **S.H.Ş.**’de **طور** “ṭavr” [Müellif, metinde ṭavr kelimesinin üzerini çizip ḥadd yazmıştır.]

[127] **S.H.Ş.**’de yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Melek secde-i Ādem'de seniñ zemīnbūsluġuña niyyet eyledi. Ya‘nī; Ādem'e secdeden murād ḥaḳīḳatde saña secde idi. Zīrā seniñ ḥüsnüñde bir nesne buldu ṭavr u ‘ādet-i insāndan ziyāde. Ya‘nī; sende bir nesne buldu kí ol nesne, nev‘-i insānda bulunmaz. Ammā Ādem'de mevcūd idi. Pes, bu vechle aña secde eyledi.”

Ādemī-rā duşmen-i pinhān besīst

Ādemīniñ pinhān düşmeni ziyāde çoḳdur. Meṣelā cinn ü perī ve şeyāṭīn ü ‘afārīt gibi.

آدمئ با حذر عاقل کسیست[128]

Ādemī-i bā-ḥaẕer ‘āḳıl kesīst

Ḥaẕer ve tedārikle olan Ādemī, ‘āḳıl bir kimsedir.

خلق پنهان زشتشان و خوبشان

Ḫalḳ-ı pinhān zişt-i şān ū ḫūb-ı şān

Ẕikr olunan maḫlūḳ, pinhāndır. Bunlarıñ żararları ve nef‘leri ve kemlikleri ve iyilikleri.

می زند بر دل بهر دم کوبشان

Mī-zened ber-dil be-her dem kūb-ı şān

Her demde ḳalb üzre anlarıñ kūb ve te’ṯīri urur. Ya‘nī; vesvese vü iġvāsı ve ilhām u efkār-ı ḥaseneyi ilḳāsı göñül üzre [urur.] Her demde bunlarıñ kūbu ya‘nī; şeyāṭīniñ vesvese ile dögmesi ve melā’ikeniñ ilhāmla ḳulūbu dögmeleri her dem dillere vāṣıl olur.

بهر غسل ار در روی در جویبار

Behr-i ġusl er der-revī der-cūybār

Ḥaḳḳ Sübḥānehû ve Te‘ālánıñ melā’ike ve cinn ü şeyāṭīnden maḫlūḳāt-ı ḫafiyyesi vardır kí **[360]** kimi insāna dost ve kimi insāna düşmendir. Anlar kí nūrīlerdir, insāna dost ve anlar kí nārīlerdir, insāna düşmendir. Egerçí bunlarıñ ẕevātı bi-ḥasebi’ẓ-ẓann mestūre vü maḫfiyyedir. Lâkin fi‘lleri ve eṣerleri vücūd-ı insānīde ẓāhir u bedīdār olur. Meṣelā ḳaçan sen ġusl içün bir cūybāra dāḫil olsañ.

[128] Bu beyit, I. cildin 2. ve 737. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

بر تو آسیبی زند در آب خار

Ber-tu āsībī zened der-āb ḫār

Saña āb dibinde olan ḫār bir āsīb urur. Ya‘nī; ayaġıña batıp elem vérir.

کرچه پنهان خار در آبست پست

Gerçí pinhān ḫār der-ābest pest

Egerçí ḫārıñ vücūdu āb içinde pest ve pinhândır.

چونکه در تو می خلد دانی که هست

Çunkí der-tū mī-ḫaled dānī kí hest

Çünkí ol ḫār saña bata, bilirsiñ kí āb içinde ḫār vardır. Pes dā’imā hemezāt-ı şeyāṭīn ve ilhāmāt-ı melā’ike-i muḳarrebīn, ḳulūb-ı mü’minīne gelip te’s̲īr ve ḫalecān ü ıżṭırāb verdigi içün buyururlar kí:

خار خار وحیها[129] و وسوسه

Ḫārḫār-ı vaḥyhā vū vesvese

Göñülde ḫār ḫārı ya‘nī; ilhāmāt-ı melekiyye ve hemezāt-ı şeyṭāniyye cihetinden olan ıżṭırābātı.

از هزاران کس بود نی یک کسه

Ez-hezārān kes buved nī-yek kese

Nice biñ kimseden olur. Yalñız bir kimseden degil. Ya‘nī; yalñız bir melekden kí ḳarīniñdir. Hemān andan ilhām ola ve ġayrı melā’ikden olmaya ve hemān ḳarīniñ olan bir şeyāṭīnden vesvese ola ve ġayrı şeyāṭīnden olmaya; böyle degildir. Belkí nice yüz biñ melā’ikden gerekse saña müvekkel ve gerekse saña ġayr-ı müvekkel bu ıżṭırābāt ve ilhāmāt ḥāṣıla olur. Ke̲z̲âlik şeyāṭīnden de böyledir.

---

[129] Metinde ve **R.M.Ş.**’de **وحیلها** “…u ḥīlehā?” olarak yazılmıştır. Sehven fazladan **ل** “lām” harfi konulan bu kelimenin vezin (Fāilātün/Fāilātün/Fāilün) ve anlam bakımından doğrusu, -**R.B.**’de de olduğu gibi- **وحیها** “vaḥyhā” olmalıdır.

باش تا حسهای[130] تو مبدل شود

Bāş tā ḥisshā-yı tū mubdel şeved

Mü’mine bu iki ḫāṭıranıñ mā-beynini farḳ u temyīz eylemek lā-büddür ve lāzımdır. Eger sen bunlarıñ vücūduna inkār eylerseñ ṣabr eyle tā seniñ ḥavāssıñ bu dünyāda mevt-i iḫtiyārıyla veyāḫud mevt-i ıżṭırārıyla mübdel ola ve ‘ālem-i melekūt-ı ekber ve melekūt-ı aṣġar derḥāl ẓuhūra gele.

تا ببینی شان و مشکل حل شود

Tā bi-bīnī şān u muşkil ḥall şeved

Tā bu melā’ike vü şeyāṭīni göresiñ ve müşkil ḥall ola. Ol zamān bilirsiñ.[131]

از کل خشک از لای سیاه بوی ناک

Ez-gil-i ḫuşk ez-lāy-ı siyāh-būynāk

Ḳuru çamurdan siyāh, ḳara **[361]** ḳoḳmuş balçıḳdan.

یعنی او را از اخس عناصر آفریدی که خاکست

Ya‘nī u-rā eḫass-ı ‘anāṣır āferīdī kí ḫākest

Ya‘nī; Ādem’i eḫass-ı ‘anāṣırdan ḫalḳ eyledigi ṭopraḳdır.

او مرا از اشرف آن که آتش است

U merā ez-eşref-i ān kí āteş’est

Ve bizi ol eşref olan şeyden kí ḫalḳ eyledi. Āteşdir dédi şeyṭān.

---

[130] **R.B. خسهای** “ḫashā” şeklinde yanlış yazılmıştır.

[131] **Derkenār:** Pes mü’mine bu iki ḫāṭıranıñ mā-beynini farḳ u temyīz [eylemek] lā-büdd ü lāzımdır. Eger sen bunlarıñ vücūduna inkār eylerseñ ṣabr eyle tā seniñ ḥavāssıñ bu dünyāda mevt-i iḫtiyārıyla veyāḫud mevt-i ıżṭırā[r]ıyla mübeddel ola ve ‘ālem-i melekūt-ı ekber ve melekūt-ı aṣġar derḥāl ẓuhūra gele tā bu melā’ike vü şeyāṭīni göresiñ ve müşkil ḥall ola. Ol zamānda bilesiñ tā kimleriñ sözünü redd eylemişsiñ ve kimleri kendine server ḳılmışsıñ. Bu söz, melā’ike vü şeyāṭīniñ vücūdunu inkār eyleyen ṭavā’ife, ilzām-ı ḥuccetdir. Zīrā felāsife vü ‘uḳalādan ba‘żı kimse vardır kí “Ḫāricde melā’ike vü şeyāṭīniñ vücūdu yoḳdur” dérler. Melā’ike-i semāviyyeden murād, ḳuvā-yı semāviyye ve melā’ike-i arżıyyeden murād, ḳuvā-yı arżıyye ve melā’ike-i insāndan murād, ‘aḳl u fikr ve ḳuvā-yı rūḥāniyye ve ḳuvvet-i ‘ilmiyyedir ve şeyṭāndan murād, nefs-i emmāre ve vesvās ü ḫannāsdan murād, ḳuvvet-i vāhimedir dérler.

پس روحانئ لطیف چرا فرمان جسمانئ کثیف برد و او را سجده کند

Pes rūḥānī-i laṭīf çirā fermān-ı cismānī-i keṯīf bered ve u-rā secde kuned

Şeyṭān dédi kí pes rūḥānī-i laṭīf niçün cismānī-i keṯīfiñ fermānını iletir ve emrini ṭutar ve oña secde éder? Étmez démekdir.

ابلیس نظر بظاهر آدم داشت

İblīs naẓar be-ẓāhir-i Ādem dāşt

İblīs, Ādem ‘aleyhi’s-selāmıñ ẓāhirine naẓar ṭutdu.

و از باطن او غافل بود

U ez-bāṭın-ı u ġāfil būd

İblīs, o Ādem ‘aleyhi’s-selāmıñ bāṭınından ġāfil idi.

صورتش را ویرانه دید ندانست که کنج اسرار در آن خرابه مدفونست

Ṣūreteş-rā vīrāne dīd ne-dānist kí genc-i esrār der-ān ḫarābe medfūnest

İblīs, Ādem ‘aleyhi’s-selāmıñ ṣūretini vīrān gördü. Bilmedi kí esrār ḫazīnesi ol ḫarābe, vīrāne olan maḥalde defn olmuşdur. Bundan ḫaberdār degil idi.

کنج است درین خانه که در کون نکنجد

Genc’est der-īn ḫāne kí der-kevn ne-gunced

Ḫazīne, bu ḫānededir kí kevne ve ‘āleme ṣıġmaz. Ya‘nī; bu ‘āleme ṣıġmayan Ādem’iñ vücūdu, ḫānesindedir.

این کنج خراب از پی آن کنج نهانست

Īn genc *ḫarāb ez-pey-i ān-genc-i nihānest*

Bu ḫarāb olan bu cān ya‘nī; Ādem’iñ ḫarāb görünen ṣūret-i ẓāhiresi ol gizli, nihān olan ḫazīne içündür.

فی الجمله هر آنکس که درین خانه رهی یافت

Fi’l-cumle her ānkes kí der-īn ḫāne rehī yāft

Her ol kimse kí azıcıḳ bu ḫāneye bir yol buldu.

سلطان زمین است و سلیمان زمانست[132]

Sulṭān-ı zemīn'est ve Suleymān-ı zamānest

İşte o kimsedir zemīniñ sulṭānı ve zamānıñ Süleymān'ı 'azīzim.

ارس را در بیابان جوش باشد
بدریا چون رسد خاموش باشد

Aras-rā der-beyābān cūş bāşed
Be-deryā çun resed ḫāmūş bāşed

(221) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca'at oluna.[133]

Ḳāle'ṣ-Ṣā'ib

عاشقانرا تا فنا از شادی و غم چاره نیست

'Āşıḳān-rā tā fenā ez-şādī vū ġam çāre nīst

'Āşıḳlara şādīlik ve ġamdan fānī olmaġa çāre yoḳdur. Ya'nī; bu iki şeyden ḳurtulmaġa çāre yoḳdur.

سیل را پست و بلندی هست تا دریا شدن

Seyl-rā pest ū bulendī hest tā deryā şuden

Seyle ya'nī; seyl ṣuyuna **[362]** alçaḳlıḳ [ve] yükseklik vardır. Ya'nī; seyl ṣuyu gāh yuḳarıdır ve gāh aşaġıdır. Daġlardan, tepelerden, ovalardan gider. Ḥattá deryāya vāṣıl oluncaya ḳadar. Andan ṣoñra alçaḳlıḳ, yükseklik, cūş, ḫurūş, sis, ṣulaḳ ḳalmaz. İşte 'āşıḳ da ma'şūḳuna vāṣıl oluncaya ḳadar gāh sürūr ve gāh ġam böyle gider 'azīzim.

---

[132] Son iki beyit, Mevlānā'nın "Dīvān-ı Kebīr"inde yer almaktadır.

[133] Nizāmī-i Gencevī'nin "Husrev ü Şīrīn"inden alınan bu beyit, daha öncesinde II. cildin 274. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
"Aras dénilen nehr, ṣaḥrālarda, ovalarda cūş ve ḥareket olur / Çünkí deryāya ulaşır sükūt, ḫāmūş olur."

Ṣaḥīfe (304)

Meṣnevī: Cild 5, Ṣaḥīfe 44

Fi'l-Meṣnevī

كر جهان باغی پراز نعمت شود

Ger cihān bāġī purez-ni'met şeved

Farażā eger cihān ni'metden ḍolu bir bāġ olsa.

قسم موش[134] و مار هم خاکی شود[135]

Ḳısm-ı mūş ū mār hem ḫākī şeved

Mūş ve mārıñ ya'nī; fāre ve yılanıñ ḳısmeti hem ḫākī olur. Ya'nī o ni'metlerden fāre ve yılana naṣīb yoḳdur. Anlar yine ancaḳ ṭopraḳ ile idāre olunurlar démekdir.[136]

[Meṣnevī: Cild 5, Ṣaḥīfe 45]

كرم سركين در ميان آن حدث

Kirm-i sergīn der-miyān-ı ān-ḥadeṣ

Keẕâlik sergīn ḳurdu ol ḥadeṣiñ miyānında.

در جهان نقلی ندارد[137] جز خبث

Der-cihān nuḳlī ne-dāred cuz-ḫabeṣ

Cihānda ḫabeṣ ü necesden ġayrı bir nuḳl ṭutmaz; ancaḳ anlarıñ nuḳlunu ṭutar.

---

[134] **R.B. مور** "mūr"
[135] **R.B. بود** "buved"
[136] **Derkenār:** Ya'nī; bu cihānda bir laṭīf ü ḫūb ḫˇān-ı ma'nevī ve ġıdā-yı rūḥānī vaż' olunmuşdur ve ehl-i dile andan yémek müyesser ḳılınmışdır ve anlarıñ gözüne ol ḫˇān, be-ġāyet ẓāhir u 'ayāndır; velâkin ḫasīs ü denī olan ehl-i teniñ gözünde ziyāde nihāndır. Anıñçün kí bu ẕikr olunan ḫˇān-ı ma'nevī, anlarıñ ġıdāsı degildir. Farażī bu cihān, ni'met-i İlâhiyyeden pür u memlū bir bāġ olsa mūş ve mārıñ ḳısmet ü naṣībi yine ḫāke mensūb olan ġıdālar olur. Zīrā anlarıñ ḫˇān-ı ma'nevī ve ni'met-i rūḥānī yémekle isti'dādları yoḳdur.
[137] **R.B. نداند** "ne-dāned"

همه تخت و ملکی پذیرد زوال[138]

Heme taḫt u mulkī peẕīred zevāl

Cümle taḫt, salṭanat ve pādişāhlıḳ zevāl ḳabūl éder. Ya‘nī; bundan cümlesi zevāl ṭutar, fānī olur.

بجز ملک فرمان ده لایزال

Be-cuz-mulk-i fermān-dih-i lā-yezāl

Fermān vérici lā-yezāl olan pādişāhdan ġayrı ancaḳ o bāḳī, dā’im olur.

Ḳāle’l-Kāşifī

یعنی زمان فناء خلق بنفخهٔ اول که نفخهٔ صعقه کویند

Ya‘nī zamān-ı fenā’-i ḫalḳ be-nefḫa-i evvel kí nefḫa-i ṣa‘ḳa gūyend

Ya‘nī; maḫlūḳuñ fānī olması zamānı nefḫa-i evveldir kí nefḫa-i ṣa‘ḳa söylerler. Ya‘nī; ṣā‘iḳa gibi birden bire cümle maḫlūḳ vefāt éder démekdir.

چه قول جمهور آنست که نفخهٔ اول نفخهٔ موت باشد

Çí ḳavl-i cumhūr ānest kí nefḫa-i evvel nefḫa-i mevt bāşed

Ne ḳavl, ne söz-i cumhūr anıñ üzerinedir kí nefḫa-i evvel nefḫa-i mevt olur.

و نفخهٔ ثانی نفخهٔ احیاء و میان دو نفخه بقول اشهر

Ve nefḫa-i s̱ānī nefḫa-i iḥyā’ ve miyān-ı du-nefḫa be-ḳavl-i eşher

Ve nefḫa-i s̱ānī, maḫlūḳuñ iḥyāsı nefḫasıdır. Bu iki nefḫa arası, miyānı ziyāde meşhūr olan ḳavl ile.

چهل سال خواهد بود پس ابلیس چهل سال مرده باشد

Çihil sāl ḫ̔āhed būd pes iblīs çihil sāl murde bāşed

[138] Bu ve sonraki mısrā‘, Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınmıştır ve daha öncesinde I. cildin 724. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

Ḳırḳ sene olmaḳ ister. İmdi iblīs ḳırḳ sene ölmüş olur.

پس انکیخته شود

Pes engīḫte şeved

Bundan ṣoñra ḥaşr olur. Engīḫte, ḥaşr ma‘nāsınadır, ḥaşr [u] neşr içün. Ḥaşrıñ Türkçe ma‘nāsı ḳopmaḳ démekdir. Ya‘nī; ḳabirlerinden ḳopmaḳ, ayrılmaḳ démekdir. **[363]**

Ṣaḥīfe (305)[139]

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 166]

[Ḳāle’l-Ḥāfıẓ]

[من اکر نیکم و کر بد تو برو خود را باش][140]
هر کسی آن درود[141] **عاقبت کار که کشت**[142]

[Men eger nīkem u ger bed tū burū ḫod-rā bāş]
Her kesī ān direved ‘āḳıbet-i kār kí kişt[143]

Herkes kí anı biçer. ‘Āḳıbet-i kār anı ekdi. Ya‘nī; herkes ekdi[g]ini biçer meşhūrdur.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 109]

[Ḳāle’l-Ḥāfıẓ]

شکر خدا که هر چه طلب کردم از خدا

---

[139] Sayfa 304’ün sonunda yer alan **اول که نفخهٔ …** kelimesinden itibāren 305. sayfaya geçilmiştir.
[140] Beytin ilk mısrā‘ı metinde ve **R.B.**’de verilmediğinden köşeli parantez içerisinde gösterdik. Ayrıca, beytin eksiksiz hāli daha öncesinde I. cildin 343; II. cildin 86. sayfasında zikredilmiştir. I. ciltteki şerh şöyledir:
“Ben eger eygüyüm eger kötüyüm sen git kendine ol. Ya‘nī; sen kendi ef‘āl [ü] aḥvāline baḳ. Ġayrılarıñ saña lüzūmu yoḳdur. Her kimse kí onu biçer. ‘Āḳıbet-i kār kí ekdi, nihāyet-i iş ne ekdi ise anı biçer. Burası mezra‘a-i āḫiretdir. Burada eker, āḫiretde biçer; gerek eygü gerek kötü ‘azīzim.”
[141] **Derkenār:** Direved: Biçmek ma‘nāsına.
[142] **Derkenār:** Kişt: Ekdi.
[143] **S.H.Ş.**’nin I. cildinin 167. sayfasında yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Zāhide ḫiṭāb édip buyurur ki ben eger eyi ve eger yaramazım, ya‘nī; eger ṣāliḥ ve eger ṭāliḥim. Sen ne istersin benden? Var kendi [işiñe], herkes ekdigin biçer. Ḥāṣılı, her kimse kendi ‘ameliyle cezālanır. Pes, bizim ṣāliḥ u ṭāliḥ olduġumuzdan saña ne fāyide var, ne ziyān.”

Şukr-i Ḫudā kí her çí ṭaleb kerdem ez-Ḫudā

Cenāb-ı Ḥaḳḳ'a şükr olsun kí her nesneyi ṭaleb eyledim Cenāb-ı Ḥaḳḳ'dan.

بر منتهای همت خود کامران شدم

Ber-muntehā-yı himmet-i ḫod kāmurān şudem

Kendimiñ himmeti[niñ] intihāsı üzre murād sürücü oldum. Ya'nī; kendimiñ himmetiniñ netīcesinden olaraḳ murādıma nā'il oldum démekdir.

بی ره کردن

Bī-reh kerden

Yolunu eylemek. Ya'nī; yolunu żāyi' étmek.

بیاراستن

Bi-yārāsten

Bezemek, ḥüsn vérmek démekdir.

Ṣaḥīfe (306)

Ḳāle'l-Kāşifī

برخی بر آنند که در "بما اغویتنی"[144] با سببی است

Berḫī ber-ānend kí der-"bi-mā aġveytenī" bā sebebī'est

Müfessirīnden birazı, ba'żısı anıñ üzerinedir kí āyet-i kerīmede olan "*bi-mā aġveytenī*" deki bā', bā-yı sebebiyyetdir.

یعنی سبب آنکه مرا کمراه کردی من بیارایم معاصی را بچشم مردمان

Ya'nī sebeb-i ānkí merā gumrāh kerdī men bi-yārāyem ma'āṣī-rā be-çeşm-i merdān

[144] "İblis şöyle dedi: "Rabbim! **Beni saptırdığın için**, mutlaka ben de yeryüzünde onlara günāhları süsleyeceğim ve onların hepsini mutlaka azdıracağım!" (el-Ḥicr 15/39)

Şeyṭān dédi kí ol sebebden kí beni gümrāh eylediñ. Ben de ma‘āṣīyi ādemleriñ gözüne tezyīn éderim, güzel gösteririm dédi.

هر چه بعرف مردمان انرا سوكند توان كفت يمين است و الا لا

Her çí be-‘orf-i merdumān ān-rā sevgend tuvān guft yemīn’est ve illā lā

Her nesne ādemleriñ ‘örfünde, ol nesneye ḳasem, yemīn étmek mümkindir. Aña yemīn dénir. Ve illā yemīn degildir. Ya‘nī; o nesneniñ ġayrısına yemīn, ḳasem étmeg[e] yemīn, ḳasem dénilmez. Ādemleriñ ‘örfünde yemīn neye derler ise işte odur; yemīn démek olur.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 2, Ṣaḥīfe 190]

Ḳāle’l-Ḥāfıẓ

پیر ما كفت خطا بر قلم صنع نرفت
آفرين بر نظر پاک خطا پوشش باد[145]

Pīr-i mā guft ḫaṭā ber-ḳalem-i ṣun‘ ne-reft
Āferīn ber-naẓar-ı pāk-ı ḫaṭā-pūşeş bād[146]

Bizim pīrimiz dédi kí: “Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ ṣun‘ ḳalemi ḫaṭā üzre gitmedi.” Āferīn, taḥsīn olsun ḫaṭā setr édici olan pīriñ pāk naẓarına. Bu beytiñ müfredātıyla tafṣīlātı cild-i evvelde (495) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[147]

---

[145] Metinde ve **R.B.**’de **بود** “būd” yazılmıştır. **بودن** “būden” fiilinin dua kipi olan **باد** “bād”, eklendiği kelimeye “olsun” anlamı katar. Āferīn-bād: Āferīn olsun gibi. Bundan dolayı vezin bakımından sorun teşkīl etmese de anlam açısından uygun olan -**S.H.Ş.** ve I. ciltte olduğu gibi- **باد** “bād” kelimesidir.

[146] Sūdī-i Bosnevī, II. cildin 190. sayfasında bu beyte ilişkin şunları söyler:
“Taḥṣīlim zamānında Şām’da pīrim ve üstādım Molla Ḥalīmī-i Şirvānī, ṣāḥib-i ḳaṣa’id-i ‘acībe vü muḫtera‘āt-ı ġarībe ve Molla Muḥammed Emīn kí Ḥażret-i Mevlānā Cāmī’niñ ḳız ḳarındaşı oġlu idi ve ṣāḥib-i dīvān Mevlānā Ṣabūḥī-i Bedaḫşī. Bunlarıñ her birine bu beytiñ ma‘nāsın ṣordum. Buyurdular kí; bu beyt, ‘Abdu’r-rezzāḳ-ı Yemenī ḳıṣṣasına telmīḥdir ve ammā Molla Aḥmed-i Ḳazvīnī kí Ḥażret-i Sulṭān Süleymān Şām’da aña yüz aḳça oturaḳ eylemiş idi ve Şeyḫ Ḥüseyn-i Ḫˇārizmī kí hem şeyḫ ve hem molla ve hem ṣā‘ir idi ve Āmid’de Molla Muṣliḥu’d-dīn-i Lārī kí hem molla ve hem ṣā‘ir idi. Anlarıñ her birine su’āl eyledim. Buyurdular kí; Ḥażret-i Ḫıżır’la Mūsā Peyġamber ḳıṣṣasına telmīḥdir kí sūre-i Kehf’de masṭūr u meẕkūrdur ve Mevlānā Efḍalü’d-dīn kí İmām ‘Alī Ḥażretleriniñ türbe-i şerīfi mücāvirlerinden idi. Baġdād’da aña su’āl eyledim. Buyurdu kí; ben bu beytiñ ma‘nā-yı ḥaḳīḳīsine vāṣıl degilim.”

[147] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 423. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 122]

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ

طریق صدق بیاموز [از][148] آب صافی دل
براستی طلب آزادکی چو[149] سرو چمن[150]

Ṭarīḳ-ı ṣıdḳ bi-yāmūz [ez-] āb-ı ṣāfī-dil
Be-rāstī ṭaleb āzādegī çu serv-i çemen[151]

Āb-ı ṣāfī gibi olan dilden ṣıdḳ ṭarīḳını ögren. Çemen[iñ] servi[si] gibi āzādeligi rāstlıḳda ṭaleb eyle. Ya'nī:

یوم ینفع الصادقین صدقهم[152]

Yevmu yenfe'u'ṣ-ṣādıḳīne ṣıdḳuhum[153]

Āyet-i kerīmesi sırrınca; ey 'āşıḳ! Erbāb-ı ġaraż olan 'avāmm-ı nāsdan inḳıṭā' ve ictināb édip āb-ı **[364]** ṣāfī gibi küdūrāt-ı mā-sivādan pāk ü bī-ġışş ve her bir 'ameli ḫāliṣ[an] li-vechi'llâh olan 'ārif bi'llâhıñ ḥuccetinden ṣıdḳ ṭarīḳını ögren.

"Bizim pīrimiz dédi kí; Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ ṣun' ḳalemi ya'nī; iş ü 'amel ve aḥvālde tertīb ü düzmesindeki ḳalemi, ḫaṭā üzre gitmedi. Ya'nī; her ne kí ezel-i āzālde yazdı ve taḳdīr eyledi, cümlesi Ḥaḳḳ u ṣavāb ve 'ayn-ı raḥmetdir. Sen taṭbīḳ édemediginden kendi zu'm-ı fāsidince muġāyir ve ḫaṭā gibi görürsüñ. Ḥāşā şümme ḥāşā! Āferīn, taḥsīn olsun ḫaṭā setr édici pīriñ pāk naẓarına. Sen de öyle naẓar-ı pāk ile naẓar édip ḫaṭāları örtücü ol. Ya'nī; maḫlūḳ ḥaḳḳında pāk naẓar ile ḫatālarını görmüş dervīşleriñ: 'Erenler, ḫoş gör!' démesi işte bunuñ içündür."

[148] **R.B.**'de ve **S.H.Ş.**'de de olduğu gibi از "ez" eklenmelidir.

[149] **S.H.Ş.** ز "zi"

[150] Bu beyit ve sonra gelen āyet-i kerīmeler, I. cildin 531. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

[151] **S.H.Ş.**'de yer alan beytin şerhi şöyledir:
"Ṣadāḳat ṭarīḳını ṣāfī-dil ṣudan ögren. Ya'nī; ṣafā-yı bāṭın ister iseñ āb-ı ṣāfīden ṭaleb eyle. Zīrā ẓāhiri ve bāṭını birdir ve eger bir nesnesi var ise ẓāhirindedir, bāṭınında degil. Rāstlıḳda da veyā rāstlıġıla āzādeligi serv-i çemenden ṭaleb eyle. Ya'nī; āzāde-i 'ālem olmaḳ ister iseñ her ḫuṣūṣda serv gibi istiḳāmet üzre ol. Ya'nī; serv ve rāst olup meyve vü bārdan berī olduġu içün aña kimse seng u çūb atmaz, āzādedir."

[152] "Allâh buyurdu ki: 'Bu, **sādıklara doğruluklarının fayda sağladığı gündür.** Onlar için altlarından ırmaklar akan, içinde ebedī kalacakları cennetler vardır'. Allâh onlardan rāzī olmuş, onlar da O'ndan rāzī olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş budur." (el-Māide 5/119)

[153] "Kıyāmet gününde, dünyāda doğru olan, hak ve adāletten ayrılmayanların, bu davranışları sāyesinde kurtuluşa erecekleri açıklanmaktadır." Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 184-185.

فاستقم كما امرت[154]

Fe'staḳım kemā umirte[155]

Āyet-i kerīmesi sırrınca; bāġçeniñ dā'im tāze ve laṭīf olan servi[si] gibi rāh-ı 'aşḳda, dā'imā şerī'at-ı Muḥammediyyede istiḳāmetle ādāb-ı şer'den bir edebi terk étmeyip ve bir kerāheti irtikāb étmeyip şerī'at-ı muṭahhireye ve cevher-i 'aḳla noḳṣān-ı 'ārıż olmayaraḳ Ḥażret-i Allâh'dan 'aşḳ u ma'rifetu'llâhı ve şevḳ-ı liḳā'u'llâhı ṭaleb eyleyesiñ 'azīzim.

جامی بملک و مال چو هر سفله دل مبند

Cāmī be-mulk ū māl çu her sifle dil me-bend

Ey Cāmī Ḥażretleri! Mülk ü māla her sifle gibi göñül baġlama.

کنج فراغ و کنج قناعت ترا بس است

Kunc-i ferāġ u genc-i ḳanā'at tu-rā bes'est

Ferāġat bucaġı [ve] ḳanā'at ḫazīnesi saña yeter, kāfīdir.

جوع باشد غذای اهل صفا

Cū' bāşed ġıẕā-yı ehl-i ṣafā

Ehl-i ṣafā ve ehl-i göñlüñ ġıdāsı açlıḳ, cū' olur.

محنت و ابتلای اهل هوا[156]

Miḥnet ū ibtilā-yı ehl-i hevā

Ehl-i nefs ve ehl-i hevānıñ ġıdāsı da miḥnet ü ibtilā olur.[157]

---

[154] "İşte bundan dolayı **emrolunduğun gibi doğru ol**! Berāberindeki tevbe edenler de (doğru olsunlar). Aşırı gitmeyin! Muhakkak ki O, bütün yaptıklarınızı görüp durmaktadır." (el-Hūd 11/112)

[155] "Fe'stekım (istekım), kıyām (kalkma) kökünden, doğru ol anlamında bir emirdir. Bu sözle, doğru olmanın yararı vurgulanmaktadır. Bu konuda ulu peygamber şöyle buyurur: 'Doğruluğa sarılın, çünkü doğruluk iyiliğe, iyilik cennete götürür. Kişi doğru olmaya devām eder, doğruyu dāimā ararsa Allâh katında sıddīk (çok doğru) olarak yazılır.' " Mehmet Yılmaz, *a.g.e.*, s. 54.

[156] Bu beyitler, Abdurrahmān Molla Cāmī'ye āittir.

[157] Yanī; safā ehlinin gıdāsı olan açlık, hevā ehlinin mihnet ü ibtilāsıdır.

نرکس اندر خواب غفلت یافت بلبل صد وصال

Nergis ender-ḫ ̔āb-ı ġaflet yāft bulbul ṣad viṣāl

Nergis dénilen çiçek ġaflet uyḳusunda, bülbül yüz viṣāl buldu.

خفته تا[158] بینا بود دولت به بیداران رسد[159]

Ḫufte tā bīnā buved devlet be-bīdārān resed

Uyumuş ādem uyanıncaya ḳadar devlet ve rif‘at, uyanıḳ olan ādemlere ulaşdı.

اکر بسیار دانی اندکی کوی

Eger bisyār dānī endekī gūy

Eger çoḳ bilirseñ az, ḳalīl söyle.

یکی را صد مکو صد را یکی کوی

Yekī-rā ṣad me-gūy ṣad-rā yekī gūy

Bir söze yüz söz söyleme! Bire yüz söyleme! Yüz söze bir söz söyle. Yüze bir söyle. Ya‘nī; yüzde bir söyle.

راهیست که حق است بر من رعایت آن

Rāhīst kí Ḥaḳ’est ber-men ri‘āyet-i ān

Bir yol kí Ḥaḳḳ’dır. O yoluñ ri‘āyeti benim üzerimedir.

Ṣaḥīfe (307)

مکر انکس که متابعت تو کند از کمراهان که

Meger ānkes kí mutāba‘at-ı tu kuned ez-gumrāhān kí

---

[158] I. ciltte **نا** “nā”

[159] Bu beyit, Kemāl-i Hucendī’ye āittir ve I. cildin 127. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir: “Nergis gibi olan maḥbūbuñ gözü ġaflet uyḳusuna gitdi. Bülbül yüz viṣāl buldu. Ya‘nī; meydān bülbüle ḳaldı démekdir. Çünkí uyḳuda olan ādem görmez, a‘mā gibidir. Devlet ve ni‘met uyanıḳlıḳda ulaşır. Ya‘nī; dā’imā uyanıḳ olanlara devlet ulaşır ‘azīzim.”

İllā ol kimse kí saña ya‘nī; şeyṭāna mütāba‘at éder, gümrāhlardan kí ya‘nī; yollarını azdırmışlar ṭāġī, bāġī ādemlerden kí.

تو بدو مسلط توانی شد

Tu bedu musallaṭ tuvānī şud

Sen ey şeyṭān! Anlara musallaṭ olmaḳ mümkindir démekdir.

Ḳāle’l-Cāmī

از عالم صورت [که][160] همه نقش و خیالست

Ez-‘ālem-i ṣūret [kí] heme naḳş u ḫayālest

‘Ālem-i ṣūretden cümlesi her ne kí vardır; naḳş u ḫayāldir.

ره سوی حقیقت نبری در چه خیالی

Reh sūy-ı ḥaḳīḳat ne-berī der-çí ḫayālī

Yolu ḥaḳīḳat ṭarafına **[365]** iletmezseñ ne olur? Ḫayālde ya‘nī; ḫayāl ‘āleminden ne fā’ide ḥāṣıl olur? Hīç. Çocuḳlarıñ ḫayālde gördükleri oyundan ne ḥāṣıldır? Hīç. Hevā degil mi ‘azīzim?

Ṣaḥīfe (308)

هفت در دوزخند در تن تو

Heft-der-i dūzaḫend der-ten-i tū

Cehennemiñ yedi ḳapısı seniñ teniñde, vücūduñdadır.

ساخته نقششان درو در بند

Sāḫte naḳş-ı şān der-ū der-bend

Anlarıñ naḳşları o tende, o vücūdda bağlı düzülmüşdür.

هین که در دست تست قفل امروز

[160] **R.B.**’de de olduğu gibi **که** “kí” eklenmelidir.

Hīn kí der-dest-i tust ḳufl imrūz

Āgāh ol kí seniñ eliñdedir bugün o ḳapılarıñ anaḫtarı ‘azīzim.

در هر هفت محکم اندر بند[161]

Der-i her-heft muḥakkem ender bend

Her bir yedi ḳapı muḥakkem baġla vücūd u teniñ içinde démekdir.

Ḳāle’l-Kāşifī

یعنی باغها که دران چشمها روان بود

Ya‘nī bāġhā kí der-ān çeşmhā revān buved

Ya‘nī; bāġlar kí o bāġlarda çeşmler revān olur, aḳar.

از شیر و خمر و انکبین و آب

Ez-şīr ve ḫamr ve engebīn[162] *ve āb*

Sütden [ve] şarābdan ve baldan ve ṣudan.

چنان کرم در تیه قربت براند[163]

Çunān germ der-tīh-i ḳurbet bi-rānd

Öylece ṣıcaḳlıḳ, ḥarāret kí ḳurbet-i İlâhī ṣaḥrāsına, vādīsine sürdü.

که در سدره جبریل ازو باز ماند

Kí der-Sidre Cibrīl ez-ū bāz mānd

---

[161] Sahīfe (308)’den bu yana olan beyitler Senā’ī’ye āittir.

[162] Sözlüklerde, engubīn/engebīn şeklinde geçen ve her iki türlü de okunmaya müsāit olan bu kelimenin, Ferheng-i Ziyā’daki hāli esās alınmıştır. Bkz.: Ziyâ Şükûn, *a.g.s.*, s. 183.

[163] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınan bu ve sonraki mısrā‘, I. cildin 424. sayfasında zikredilmiştir. Şerh benzer olduğu için tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

Ya‘nī; öylece sürdü kí Cebrā’īl andan ya‘nī; Efendimizden Sidre’de[164] géri ḳaldı, ileri gidemedi. Zīrā Efendimiz[iñ] ‘aşḳıyla Cebrā’īliñ ‘aşḳ[ın]da farḳ-ı ‘aẓīm vardır ‘azīzim.

و بیرون کشیم آنچه در سینهای بهشتیان باشد

Ve bīrūn keşīm ānçí der-sīnehā-yı bihiştiyān bāşed

Ṭaşra çekdik, çıḳardıḳ ol nesneyi kí cennet ehliniñ sīnelerinde olur. Ya‘nī; ḥıḳd gibi, birbirin[i] ḳısḳanmaḳ gibi olan ġıll [u] ġışşdan sīnelerini pāk eyledik démekdir.

Ḳāle’l-Kāşifī

در آیند ببهشت در حالتی که برادران باشند یکدیکر را

Der āyend be-bihişt der-ḥāletī kí birāderān bāşend yekdīger-rā

Bir ḥāletde cennete gelirler kí yekdīgerlerine birāder, ḳardaş olurlar.

یعنی در مهربانی و دوستاری

Ya‘nī der-mihrbānī vu dūstārī

Ya‘nī; maḥabbetde [ve] dostluḳda birbirine ḳardaş olur; aṣlā birbirlerine ġıbṭa ve sā’ir bu gibi şeyler yoḳdur démekdir.

برادران نشسته بر تختها از زر مکلل بجواهر

Birāderān nişeste ber-taḫthā ez-zer mukellel be-cevāhir

---

[164] “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Mi‘rāc gecesi yanında ilâhī sırlara mazhar olduğu ağacın adıdır. Burası, Hz. Peygamber (s.a.v.) dışında peygamberlerin ve büyük meleklerin ötesine geçemediği, yaratılmışların ilminin ulaşabileceği son nokta olarak kabūl edilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mi‘rāc gecesi Cebrā’īl ile Sidretü’l-müntehāya kadar gitmiş ve Cebrā’īl’in daha ileriye gitmesine izin verilmemiştir. Bundan dolayı Sidretü’l-müntehā Cebrā’īl’in makāmı sayılmıştır.” Süleyman Uludağ, “Sidretü’l-Müntehâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi,* Cilt 37, İstanbul 2009, s. 152-153.

Altından taḫtlar üzerine oturmuşlar birāder, ḳardaşlar. Cevāhir ile muraṣṣa‘ tāc başlarında.[165]

رویها بیکدیکر آورده اند بهشتیان قفاء یکدیکر نمی بینند

Rūyhā be-yekdīger āverde’end bihiştiyān ḳafā’-i yekdīger ne-mī-bīnend

Yüzlerini yekdīgerine getirmişler. Ya‘nī; yüz yüze otururlar. Ehl-i cennet yekdīgeriniñ arḳasını görmez. Ya‘nī; birbiriniñ arḳasını **[366]** görmezler. Arḳa arḳaya degildir. Ya‘nī; oturduḳları taḫtlar devr éderler. Ḳanġı ṭarafı murād éderler ise serīrler o ṭarafa teveccüh ve devr éderler ‘azīzim.

Ṣaḥīfe (309)[166]

نمی رسد ایشانرا در بهشت رنجی و مشقتی[167] آن سرای تنعم و راحتست

Ne-mī-resed īşān-rā der-bihişt rencī vu meşaḳḳatī ān sarāy-ı tena‘‘um u rāḥatest

Cennetde anlara bir renc ü meşaḳḳat érişmez. O, tena‘‘um ve rāḥat sarāyıdır.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 188]

[Ḳāle’l-Ḥāfıẓ]

پاک و صافی شو و از چاه طبیعت بدر آی

Pāk u ṣāfī şev u ez-çāh-ı ṭabī‘at bi-der āy

Pāk ü ṣāfī ol ve ṭabī‘at ḳuyusundan ṭaşra gel.

که صفایی ندهد آب تراب آلوده[168]

---

[165] **Derkenār:** Mükellel: Başına tāc u iklīl vaż‘ olunmuş olan ādem démekdir.

[166] Sayfa 308’in sonunda yer alan **برادران نشسته …** kelimesinden itibāren 309. sayfaya geçilmiştir.

[167] **R.B.**’de bu kelimeden sonra **که** “kí”

[168] Bu beyit, I. cildin 633. ve 634. sayfasında; II. cildin 276. sayfasında zikredilmiştir. I. ciltte yer alan şerh şöyledir:

“Pāk u ṭāhir ve ṣāfī ol, ṭabī‘at ḳuyusundan çıḳ. Zīrā kí ṭopraḳ ile ālūde olmuş, ḳarışmış ṣu ṣafā vérmez. Evet, cümleniñ ma‘lūmudur; türāb ve çamur ile ḳarışmış ṣu, berrāḳ, ṣāfī, pāk u ṭāhir ṣuyuñ vérdigi ṣafāyı vérmez mi? Elbette vérmez. İşte insān da bunuñ gibi ‘anāṣır-ı erba‘a ḳuyusundan çıḳıp ṣāf u

Kí ṣafāyī ne-dihed āb-ı turāb-ālūde

Zīrā bir ṣafā vérmez ṭopraḳ bulaşmış olan ṣu. Elbette; berrāḳ, ṣāfī ṣu ile çamurlu ṣu bir olur mu? Ṣafā baḫş éder mi? Étmez ‘azīzim.[169]

آورده اند که روزی حضرت پیغمبر صلی الله علیه و سلم در باب بنی شیبه بمسجد الحرام در آمد

Āverde’end kí rūzī Ḥażret-i Peyġamber (ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem) der-bāb-ı Benī-Şeybe be-Mescidu’l-Ḥarām der āmed

Rivāyet olunur kí bir gün (ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem) Efendimiz Ḥażretleri Benī-Şeybe[170] ḳapısından Mescidü’l-Ḥarām’a[171] teşrīf buyurdular.

جمعی از صحابه را دید که می خندند

Cem‘ī ez-ṣaḥābe-rā dīd kí mī-ḫandend

Aṣḥāb-ı kirāmdan bir cemā‘ati gördüler kí gülerler.

فرمود که چیست که شما را خندان می بینم[172]

Fermūd kí çīst kí şumā-rā ḫandān mī-bīnem

Efendimiz buyurdular kí: “Size ne oldu kí gülücü görürüm sizi?” buyurdu.

صحابه رایحهٔ عتابی ازین سخن استشمام نمودند

---

pāk u ṭāhir olmadıḳça ṣafā-yı ḳalb ve tecellī-i Ḥaḳḳ ẓuhūr étmez. Çünkí ḳuyuda çamur ve çör-çöp vardır. Her ne ḳadar ṣuyu berrāḳ ise de dibinde çamuru vardır. Bunuñ gibi bu ‘anāṣır-ı erba‘a ḳuyusunda olan türāb, mā’-i hevā ve nār kí bunlarıñ mecmū‘ından şehevāt-ı nefsāniyye ḥāṣıl olur. Ārzū ve istekler bunlardandır. Egerçí bunları terk édip ṣāfī, berrāḳ olur iseñ ya‘nī; ġıll u gışşdan pāk olur iseñ artıḳ ṣafā-yı ḳalb ve ḥużūr-ı Ḥaḳḳ seniñ içündür ‘azīzim.”

[169] **S.H.Ş.:** “…ya‘nī; sen bir āb-ı ṣāfīsin. Kendiñi türāb-ı ṭabī‘atla ālūde eyleme kí ‘āleme ṣafā ve żiyā véresin.”

[170] “Kureyş kabīlesinin Kābe perdedārlığını yürüten bir koludur. Hz. Peygamber (s.a.v.), Kābe’nin anahtarlarını Osman b. Talha’dan sonra Şeybe b. Osman’a vermiştir.” Adem Apak, “Şeybe (Benî Şeybe)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 47-48.

[171] “Kābe’yi kuşatan ve ibādet için kullanılan alan, Mekke veyā Mekke haremi. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke’nin fethine yönelik fetih konuşmasını Mescid-i Harām’da yapmış ve oraya sığınanların güvende olacağını bildirmiştir.” Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mescid-i Harâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 29, Ankara 2004, s. 273-277.

[172] **R.B.:**
فرمود که مالی اراکم تضحکون چیست که شما را خندان می بینم
Fermūd kí mālī erākum taḍḥakūne çīst kí şumā-rā ḫandān mī-bīnem

Ṣaḥābe rāyiḥa-i ‘itābī ez-īn suḫan istişmām numūdend

Aṣḥāb-ı kirām[a], Efendimiziñ bu nuṭḳ-ı sa‘ādetlerinden ‘itāb u tekdīr ḳoḳusu ḳoḳlamaḳ āşikār oldu. Ya‘nī; Efendimiziñ bu nuṭḳ-ı sa‘ādetlerinden bir nev‘ tekdīr iştimām nümāyān oldu.

و آن حضرت در گذشت و هنوز بحجره [سعادت] نارسیده باز گشت

Ve ān Ḥażret der guẕeşt ve henūz be-ḥucre-i sa‘ādet nā-resīde bāz geşt

Ol Ḥażret-i Risālet oradan geçdi ve henūz ḥücre-i sa‘ādete[173] ulaşmamış idi. Géri ‘avdet buyurdu. Ya‘nī; aṣḥāb-ı kirām ṭarafına ric‘at buyurdu.

و گفت جبرائیل آمد و پیغام آورد که چرا بندگان مرا نا امید سازی

Ve guft Cebrā’īl āmed ve peyġām āverd kí çirā bendegān-ı merā nā-umīd sāzī

Ve Efendimiz aṣḥāba buyurdu, Cebrā’īl geldi. Cenāb-ı Ḥaḳḳ’dan ḫaber ya‘nī; vaḥy getirdi kí: “Niçün benim bendegānımı, ḳullarımı nā-ümīd düzersiñ, ümīdsiz édersiñ?” Ya‘nī ḫaber dér kí: “Ben ‘aẕīmü’ş-şān, ġafūr [u] raḥīmim.” démekdir.

من آمر زنده ام کسی را که آمرزش طلبد

Men āmir zinde’em kesī-rā kí āmirziş ṭalebed

Cenāb-ı Ḥaḳḳ buyurur kí: “Ben ġaffārım, maġfiret édiciyim. Bir kimse kí **[367]** benden maġfiret ṭaleb éder, ‘afv u maġfiret éderim.” démekdir.

و بخشنده ام بر کسی که توبه کند

Ve baḫşende’em ber-kesī kí tevbe kuned

---

[173] “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in defnedildiği yer. Burası aynı zamānda Hz. Āişe’nin (r. anha) odasıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.), Mescid-i Nebevī’yi inşā ederken iki tane oda yaptırdı. Birini, Hz. Sevde’ye (r. anha); diğerini ise Hz. Āişe’ye verdi. Hz. Peygamber (s.a.v.), Ebū Bekir ve Hz. Ömer’in (aleyhimü’s-selām) kabirleri bu türbede yer alır.” Ahmet Önkal, “Hücre-i Saâdet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul 1998, s. 456-458.

Ve bağışlarım, luṭf u iḥsān éderim bir kimse üzerine kí tevbe vü istiġfār éder, anıñ günāhını bağışlarım, ‘afv éderim.

و بانکه عذاب من بر عاصی که از توبه و استغفار منحرفست

Ve b’ānkí ‘aẕāb-ı men ber-‘āṣī kí ez-tevbe vu istiġfār munḥarifest

Ve benim ‘aẕābım ol kimseye kí ‘iṣyān üzerine olup tevbe vü istiġfārdan münḥarif olur. Ya‘nī; tevbe vü istiġfār étmez, işte ‘aẕābım ol ‘āṣī kimseyedir buyurur.

کرچه جرم من از عدد بیش است

Gerçí curm-ı men ez-‘aded bīş’est

Egerçí benim cürmüm ‘adedden ziyādedir. Ya‘nī; ta‘dāda gelmez.

سبقت رحمتی ازان بیش است

Sebḳat-ı raḥmetī ez-ān bīş’est

Seniñ raḥmetiñiñ sebḳati andan ziyādedir.

چه عجب کر عذاب ننماید

Çí ‘aceb ger ‘aẕāb ne-numāyed

Ne ‘aceb ya‘nī; ‘aceb degildir eger ‘aẕāb görmezseñ.

بر کنه پیشکان ببخشاید

Ber-guneh-pīşegān bi-baḫşāyed

Günāh ṣan‘atlı ya‘nī; işi gücü günāh işlemek. Böyle ādemler ‘aẕāb görmezse ‘aceb degildir. Zīrā kí günāh bağışlayıcı Cenāb-ı Ḥaḳḳ ‘afv éder, bağışlar ise bunlarıñ ‘aẕāb görmemesi[ne] ta‘accüb olunmaz démekdir.

Ṣaḥīfe (310)

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 2, Ṣaḥīfe 436]

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ

هر چند غرق بحر كناهم ز صد[174] جهت
تا[175] آشنای عشق شدم[176] [ز][177] اهل[178] رحمتم[179]

Her çend ġarḳ-ı baḥr-ı günāhem zi-ṣad cihet
Tā āşinā-yı 'ışḳ şudem [z'] ehl-i raḥmetem

Yüz cihetden ne deñli kí günāh baḥrine ġarḳım tā kí 'aşḳa āşinā oldum; ehl-i raḥmetdenim. Ya'nī; benim Mevlā'ma ḥüsn-i ẓannım şöyledir kí; yüz cihetden her ne ḳadar günāh deryāsına ġarḳ isem daḫı:

ان الحسنات يذهبن السيئات[180]

İnne'l-ḥasenāti yuẕhibne's-seyyi'āt

Āyet-i kerīmesi sırrınca; kerem ü tevfīḳ-ı Ḫüdā ile tā kí 'aşḳ-ı İlâhiyyeye āşinā oldum; raḥmet-i vāsi'a-i İlâhiyyeye maẓharım 'azīzim.

بدرستی ترا مژده ميدهيم

Bu'drustī tu-rā mujde mī-dihīm

---

[174] **R.B.** **شش** "şeş"
[175] Metinde ve **R.B.**'de **كر** "ger" şeklinde yazılan bu kelimenin anlam açısından doğrusu, -**S.H.Ş.** ve I. ciltteki gibi- **تا** "tā"dır.
[176] Bu fiil, metinde ve **R.B.**'de **شدن** "şuden" (olmak) fiilinin muzāri I. teklik şahıs çekimi olan **شوم** "şevem" şeklindedir; ancak anlam gereği doğrusu, -**S.H.Ş.** ve I. ciltte de olduğu gibi- şuden fiilinin māzī I. teklik şahıs çekimi olan **شدم** "şudem"dir.
[177] Metinde ve **R.B.**'de **ز** "zi" geçmiyor; ancak **S.H.Ş.** ve I. ciltte mevcūttur. Anlam ve vezin (Mefūlü/Fāilātü/Mefāīlü/Fāilün) gereği mef'ūlün 'anh eki olan "zi" eklenmiştir.
[178] Metinde ve **R.B.**'de bu kelime yerine **غرق** "ġarḳ" yazılmıştır; ancak anlam gereği doğrusu -**S.H.Ş** ve I. ciltte olduğu gibi- **اهل** "ehl" olmalıdır.
[179] Bu beyit, I. cildin 473. sayfasında zikredilmiştir. 474. sayfada yer alan beytin şerhi şöyledir:
"Her ne ḳadar günāha garḳ olmuşum yüz ṭarafdan, yüz cihetden tā kí āşinā-yı 'aşḳ oldum; ehl-i raḥmetden olurum. Ya'nī; günāhım[ıñ] ḥadd ü ḥesābı yoḳdur. Lâkin 'āşıḳım ve bu 'aşḳım sebebiyle Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ raḥmetine maġrūr olurum ve hem de 'aşḳım sāyesinde maġfūr olan zümreden olurum lā-şekk ü lā-şübhe."
[180] "Gündüzün her iki tarafında ve gecenin saçaklarında (gündüze yakın olan saatlerinde) namāz kıl! **Muhakkak ki, iyilik kötülükleri giderir.** Bu ise, düşünebilenlere bir öğüttür." (el-Hūd 11/114)

Ḍoġru, ṣaḥīḥ saña müjde, tebşīr véririz İsḥāḳ-nām ġulām ile démekdir.[181]

یعنی وقتی که بلوغ رسد علم نبوت بوی خواهد رسید

Ya‘nī vaḳtī kí bulūġ resed ‘alem-i nubuvvet būy ḫ ̌āhed resīd

Ya‘nī; bir vaḳt kí bulūġ[a] ulaşır. Ya‘nī; ‘aḳl bāliġ olduġu vaḳt ‘alem-i nübüvvet [ḳoḳusu] aña ulaşmaḳ ister. Ya‘nī; beni olur démekdir.

آیا بشارت میدهید مرا

Āyā beşāret mī-dihīd merā

‘Acabā baña beşāretimi vérirsiñiz? Démekdir.

پس بچه نوع مژده میدهید مرا

Pes be-çí nev‘ mujde mī-dihīd merā

İmdi ne nev‘ ile baña müjde vérirsiñiz? **[368]**

از بخشش آفریده کار خود

Ez-baḫşeş āferīdekār-ı ḫod

Kendi ḫallāḳınıñ baḫş u iḥsānından ümīdi[ni] ḳaṭ‘ étmez; illā ḍāll olan kimseler ḳaṭ‘-ı ümīd éder démekdir.

Ṣaḥīfe (311)

که زاد راهروان چستیست و چالاکی

Kí zād-ı rāhrevān çustīst u çālākī

Zīrā yolcularıñ azıḳı, ḳatıġı çābuḳ u çālāk olur. Ya‘nī; bir an evvel menzil-i maḳṣūdlarına ulaşmaḳdır anlarıñ zād u azıḳı, ḳatıġı démekdir.

بلکه آمده ایم بتو

[181] **و بشرناه باسحق نبیاً من الصالحین** | Ve beşşernāhu bi-İsḥâḳa nebiyy[en] mine’ṣ-ṣāliḥīn. “Ona bir de sālihlerden bir peygamber olmak üzere İshâk’ı müjdeledik.” (eṣ-Ṣāffāt 37/112)

Belkí āmede’īm be-tu

Belkí saña gelmişiz démekdir.

و آورده ایم بتو

Ve āverde’īm be-tu

Daḫı saña getirmişiz. Ya‘nī; seniñ içün ḳavmiñe ‘aẕāb getirdik démekdir.

Ḳāle’l-Kāşifī

پس برون بر از شهر اهل خود را بشب

Pes birūn ber ez-şehr ehl-i ḫod-rā be-şeb

İmdi ṭaşra ilet şehrden kendi ehlini gécede.

در پاره که از شب بکذرد

Der-pāre kí ez-şeb bu’gẕered

Géceden bir miḳdār geçer. Ol zamān ehlini şehrden ṭaşra ilet démekdir.

و بروید

Ve bi-revīd

Gidiñiz! Démekdir.

Ḳāle’l-Kāşifī

شهر ستان پنجم است اهل آن هلاک نخواهند شد

Şehrsitān pencum’est ehl-i ān helāk ne-ḫ ̌āhend şud

Beş şehrsitān vardır kí anlarıñ ehli helāk olmaḳ istemez. Ya‘nī; o beş şehrsitān ehli helāk olmayacaḳdır démekdir.

بریده و بر کنده است

Burīde ve ber kende’est

Kesilmiş, ḳaṭ‘ olmuş ve ḳoparılmışdır. Ya‘nī; yerlerinden ḳaṭ‘ ve köklerinden ḳoparılmışdır démekdir.

Ṣaḥīfe (312)

بابدان یار کشت همسر لوط
خاندان نبوتش کم شد

Bā-bedān yār geşt hem-ser-i Lūṭ
Ḫānedān-ı nubuvveteş gum şud

(111) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[182]

بیش اند ناس صورت و نسناس سیرتان

Bīş’end nās ṣūret ū nasnās sīretān

Çoḳdurlar, nās ṣūret ve maymun sīretliler çoḳdur.

خلقی که آدم اند بخلق و کرم کم اند

Ḫalḳī kí ādem’end be-ḫulḳ u kerem gum’end

Bir ḫalḳ kí ādemdirler. Ya‘nī; anlar bir ḫalḳ, bir ādemdirler kí aḫlāḳ ve keremi noḳṣāndır.

Meṯnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 130

Fi’l-Meṯnevī

افت و خیزان میرود[183] مرغ کمان

Uft u ḫīzān mī-reved murġ-ı gumān

---

[182] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Gülistān” adlı eserinden alınan bu beyit, daha öncesinde I. cildin 299; II. cildin 117. sayfasında zikredilmiştir. II. cildin 117. ve 118. sayfalarında yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Lūṭ ‘aleyhi’s-selāmıñ zevci, ḥaremi kötüler ile yār, dost oldu. Anıñ nübüvvetiniñ ḫānedānlıġı żāyi‘ oldu. Ya‘nī; o ḫātūn, ḫānedān-ı nübüvvetden olmadı bedler ile hem-nişīn, hem-ṣoḥbet olduġundan ötürü démekdir. ”

[183] Bu fiil, metinde ve **R.M.Ş.**’de **میپرد** “mī-pered” şeklinde yazılmıştır. Fiil, vezin bakımından sorun teşkīl etmese de anlam açısından “uçar” anlamına gelen pered değil, “gider” anlamına gelen reved olmalıdır. **R.B.**’de bu fiil **میرود** “mī reved” şeklinde doğru yazılmıştır.

Ve düşerek ḳalḳaraḳ gider gümān ḳuşu.

با یکی پر بر امید آشیان

Bā-yekī per ber-umīd-i āşiyān

Bir ḳanat ile āşiyānesi ümīdi üzre ya‘nī; maḳām-ı ḥaḳīḳate vāṣıl olmaḳ ricāsı üzre gider.

چون ز ظن وا رست علمش رو نمود

Çun zi-ẓann vārest ‘ilmeş rū numūd

Çünkim ẓanndan ḳurtuldu ve ‘ilm, ol gümān ḳuşuna yüz gösterdi.

شد دو پر آن مرغ یک پر پر[184] کشود[185]

Şud du per ān murġ-ı yek-per per guşūd

İki per oldu aña ve ol murġ-ı yek-per, ḳanat açdı ve maḳām-ı ḥaḳīḳat cānibine uçdu ‘azīzim. **[369]**

Ḳāle’l-Mevle’l-Cāmī

نشان عشق چه پرسی ز هر نشان بکسل

Nişān-ı ‘ışḳ çí pursī zi-her nişān bu’gsil

‘Aşḳıñ nişānını ne su’āl édersiñ? Her bir nişāndan gusil, münḳaṭı‘ ol! İşte budur nişān-ı ‘aşḳ ‘azīzim.

که تا اسیر نشانی به بی نشان نرسی

Kí tā esīr-i nişānī be-bī-nişān ne’rsī

Zīrā, ḥattá esīr-i nişān olan, bī-nişān olana ulaşmaz.

---

[184] Metinde ve **R.M.Ş.**’de **بر** “ber” yazılan bu kelimeyi **پر** “per” şeklinde düzelttik.
[185] **R.B.:**
شد دو پر از مرغ پرها را کشود
Şud du per ez-murġ perhā-rā guşūd

چون زن لوط مهمانان نیکو رو را دید خبر بقوم فرستاد

Çun zen-i Lūṭ mihmānān nīkū rū-rā dīd ẖaber be-ḳavm firistād

Çünkí Lūṭ ‘aleyhi’s-selāmıñ ẖātūnu, zevcesi müsāfirleriñ eygü, güzel yüzlü[sünü] gördü, Lūṭ ḳavmine ẖaber gönderdi.

شاد شدن

Şād şuden

Sürūr olmaḳlıḳ démekdir.

پس مرا رسوا مکنید در نزد ایشان

Pes merā rusvā mī-kunīd der-nezd-i īşān

Lūṭ ‘aleyhi’s-selām ḳavmine dédi kí: “İmdi beni anlarıñ yanında ya‘nī; müsāfirleriñ ḥużūrunda rüsvāy édersiñiz.” dédi.

و مرا خوار و خجل مسازید پیش مهمانان

Ve merā ẖˇār u ẖacel me-sāzīd pīş-i mihmānān

“Daẖı müsāfirleriñ öñünde beni ẖor ve ẖacel düzmeyesiñiz, éylemeyesiñiz!” dédi.

از حمایت عالمیان یعنی غریبان که فاحشهٔ ایشان مخصوص بغربا بوده

Ez-ḥimāyet ‘ālemiyān ya‘nī ġarībān kí fāḥişe-i īşān maẖṣūṣ be-ġurebā būde

‘Ālemleri ḥimāye vü muḥāfaẓa édersiñ dédiler ḳavmi Ḥażret-i Lūṭ’a. Ya‘nī; fi‘l-i fāḥişe, ġarīblere maẖṣūṣdur. Bu iş, ġurebāya olur. Çünkí ḳavm-i Lūṭ, o fi‘l-i fāḥişeyi diyār-ı āẖardan gelenlere éderlerdi. Kendi şehrlerinde olanlara étmezler imiş. Kim bilir? Öyle diyorlar. Ya‘nī; bizim gibi ḳomşusunu becermez imiş. Ḥaḳḳ-ı civāriyyete ri‘āyet édermişler.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 268]

Ḳāle’l-Ḥāfıẓ

تیمار غریبان سبب ذکر جمیلست

جانا مکر این قاعده در شهر شما نیست

Tīmār-ı ġarībān sebeb-i ẕikr-i cemīlest
Cānā meger īn ḳā'ide der-şehr-i şumā nīst[186]

Ġarībleri luṭf u kerem u iḥsān ile oḳşamaḳ güzel ẕikre sebeb olur. Cānān! Meger bu ḳā'ide siziñ şehriñizde yoḳdur. Bu beytiñ müfredātıyla tafṣīlātı cild-i evvelde[187] (233) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca'at oluna.[188]

Ḳāle's-Sa'dī[189]

غریب آشنا باش و سیاح دوست

Ġarīb āşinā bāş u seyyāḥ dūst

Ġarībe āşinā ol ve seyyāḥa dost ol.

که سیاح جلاب نام نکوست

Kí seyyāḥ cellāb-ı nām-ı nikūst

Zīrā seyyāḥ, eygü nāmı celb édicidir. Ya'nī; geşt ü güẕārında seniñ güzel nāmıñı söyler démekdir.

Ḳāle's-Sa'dī[190]

---

[186] **S.H.Ş.**'de yer alan beytin şerhi şöyledir:
"Ġarīblere tīmār eylemek ẕikr-i cemīle sebebdir. Ey cānān! Bu ḳā'ide siziñ şehriñizde ke'enne yoḳdur. Zīrā ben ġarībim ve baña hīç naẕarıñ yoḳdur. Ẕikr-i cemīle ṭālib degil misin yoḫsa? Ya'nī; iyilikle añılmaḳ istemez misin?"
[187] II. cildin 116. sayfasında da zikredilmiştir.
[188] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 170. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
"Diyār-ı ġurbetde olan ġarībleri luṭf u kerem u iḥsān ile oḳşamaḳ, anlara iltifāt étmek güzel ẕikre sebeb ü vesīle olur. Ya'nī; siziñ güzel aḫlāḳıñızı ẕikr étmege sebebdir. Ey benim cānānım! Meger kí siziñ şehriñizde bu ḳā'ide ya'nī; böyle ġarībleri oḳşamaḳ yoḳdur. Eger olsa idi siz de böyle bī-çāre ġarīb olan 'āşıḳıñızı iltifāt ile oḳşar idiñiz. Démek olur kí siziñ şehriñiz olan ḥüsn [ü] melāḥat ü cemālde böyle ḳā'ide yoḳdur. Evet yoḳdur, tā kí o şehrden çıḳıp bizim gibi şehr-i ḳabīḥ u melāmet olan şaç ve şaḳal memleketine dāḫil olmayınca bizim gibilere iltifāt étmez. Andan şoñradaki olan iltifāt da para étmez 'azīzim."
[189] Sa'dī-i Şīrāzī'nin "Bostān" adlı eserinden alınmıştır.
[190] Sa'dī-i Şīrāzī'nin "Bostān" adlı eserinden alınacak olan bu parçalar daha öncesinde I. cildin 653. ve 654. sayfasında zikredilmiştir. Şerhin yetersiz kaldığını düşündüğümüz durumlarda I. ciltten yapacağımız şerh açıklamaları yine dipnotta -sayfa numarası da belirtilerek- gösterilecektir.

خرابت کند شاهد خانه کن

Ḫarābet kuned şāhid-i ḫāne-ken

Ḫāne ḳoparıcı maḥbūb seni ḫarāb éder.

برو خانه [370] آباد کردان بزن

Burū ḫāne ābād gerdān be-zen

Git! Ḫāneyi ābād, ma‘mūr eyle zen, ḳadın ile.

نشاید هوس باختن با کلی

Ne-şāyed heves bāḫten bā-gulī

Lāyıḳ degil heves oynamaḳ bir gül ile kí

که هر بامدادش بود بلبلی

Kí her bāmdādeş buved bulbulī

Kí her ṣabāḥ vaḳtinde anıñ bir bülbülü olur.

مکن بد بفرزند مردم نکاه

Me-kun bed be-ferzend-i merdum nigāh

İnsānlarıñ çocuḳlarına kötü naẓar ile eyleme.

که فرزند خویشت بر آید تباه

Kí ferzend-i ḫ ̆īşet ber āyed tebāh

Kí kendi çocuġuna gelir tebāh. Ya‘nī; ḫüsrān, helāk olmaḳ démekdir.

چرا طفل یکروزه هوشش نبرد

Çirā ṭıfl-ı yek-rūze hūşeş ne-burd

Niçün bir günlük çocuġa anıñ ‘aḳlı iletmez ya‘nī; ‘aḳlı bir şey’e érmez bir günlük çocuġa niçün naẓar édersiñ? Démekdir.

که در صنع دیدن چه بالغ چه خرد

Kí der-ṣun‘ dīden çí bāliġ çí ḫurd

Zīrā Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ ṣun‘unu görmek ne olur? Gerek bāliġ ādem gerek çocuḳ. Ya‘nī; ṣun‘-ı Ḫüdā’y[ı] görmek ne olur? Ṣun‘-ı Ḫüdā’yı dīger yer[ler]de de görürsüñ démekdir.[191]

محقق همی بیند از آب و کل[192]

Muḥaḳḳıḳ hemī bīned ez-āb u gil

Ehl-i ḥaḳīḳat böylece görür ṣudan [ve] çamurdan ṣun‘-ı Ḫüdā’yı démekdir.

که در خوبرویان چین و چکل

Kí der-ḫūb-rūyān-ı Çīn ū Çigil

Kí Çīn ve Çigil memleketiniñ güzelleriniñ yüzlerinde gördükleri ṣun‘-ı Ḫüdā’yı ehl-i ḥaḳīḳat, ṣu ve çamurda görür; yāḫud anları ṣu ve çamur gibi görür aṣılları i‘tibāriyle démek de olabilir.[193]

Ṣaḥīfe (313)[194]

چون نبی از هستی خود سر بتافت

Çun nebī ez-hestī-i ḫod ser bi-tāft

---

[191] “Niçün ‘aḳlı érmez, bir günlük çocuḳda ṣun‘-ı İlâhī[yi] görmek istemezsiñ? Ya‘nī; anda da ṣun‘ı İlâhī müşāhede olunur. Çünkí ṣun‘-ı İlâhī[yi] görmek bāliġ olsun yāḫud çocuḳ olsun ne ola?” (Bkz.: I. cilt s. 654-655)

[192] Bu mısrā‘, I. cildin 654. sayfasında şöyledir:

محقق همی بیند اندر ابل

Muḥaḳḳıḳ hemī bīned ender-ibil

“Ehl-i ḥaḳīḳat böylece ṣun‘-ı İlâhī[yi] devede görür kí.” (Bkz.: I. cilt s. 655) | **R.B.**’de de metindeki hāliyle yer alan bu mısrā‘ın her iki versiyonunda da vezin bakımından bir sakınca görülmez; ancak anlam açısından mukâyese unsurlarının (insān/çocuk-hayvān/deve) benzer cinsten olması yönüyle yukarıda verdiğimiz I. ciltteki hāli daha uygundur.

[193] “…Çīn ve Çigil memleketleriniñ güzel yüzlerinde ikisi de birdir. Gördükleri ṣun‘-ı İlâhīyi anlar devede görürler démekdir. Ve’l-ḥāṣıl ṣun‘-ı İlâhīyi maḥbūblarda görmekden ise devede ve sā’ir eşyāda daha a‘lā vü bālā görürsüñ; ancaḳ maḥbūblarda görmek herḥālde nefs ü hevā cihetinden ḫavf olunur kí ṣoñra iş dīgeriniñ kesb éder, ṣaḳın! Bundan ise ẕī-rūḥuñ ġayrısına veyā ḥayvānāta naẓar édip anda görürseñ eygüdür. Lâkin velâkin burasını naṣıl ‘arż édelim? Zīrā kí baḥr-i ‘amīḳ, baḥṣ-i ṭavīl bir māddedir ‘azīzim.” (Bkz.: I. cilt s. 655)

[194] Sayfa 312’nin sonunda yer alan **چرا طفل یکروزه …** kelimesinden itibāren 313. sayfaya geçilmiştir.

Çünkí nebī (ṣalla'llâhu 'aleyhi ve sellem) Efendimiz Ḥażretleri kendi varlığından baş çevirdi.

فرق پاکش از "لعمرک"[195] تاج یافت

Farḳ-ı pākeş ez-le'amruk tāc yāft

Anıñ pāk u ṭāhir olan ser-i sa'ādetine le'amruk ḫiṭābından tāc buldu.[196]

داشت از حق زندکی در بندکی

Dāşt ez-Ḥaḳḳ zindegī der-bendegī

Bendelikde Cenāb-ı Ḥaḳḳ'dan zindelik, ḥayāt-ı ebedī ṭutdu.

شد لعمرک جلوهٔ آن زندکی

Şud le'amruk cilve-i ān-zindegī

Le'amruk ḫiṭāb-ı 'izzeti ol zindeligiñ cilvesi oldu.

بر آمدن خرشید

Ber āmeden ḫurşīd

Güneşiñ yuḳarı gelmesi. Ya'nī; ḳuşluḳ vaḳti démekdir.

زبر آن شهر ستانها را

Zeber ān şehrsitānhā-rā

O şehrsitānı yuḳarıdır.

زیر آن یعنی زیر و زیر کردانیم آنرا

Zīr-i ān ya'nī zīr u zeber gerdānīm ān-rā

---

[195] **لعمرک انهم لفی سکرتهم یعمهون** | Le'amruke innehum lefī sekratihim ya'mehūn. "Rasūlüm! **Ömrüne yemin olsun ki** gerçekten onlar, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardı." (el-Ḥicr 15/72)

[196] "Le'amruk; 'ömrün hakkı için' anlamına gelen bir kasem sözüdür. 'Başım için, dinin hakkı için' gibi anlamlara gelir. Hicr sūresi 72. āyette Allâhu Teālā, Peygamberimizin ömrü için kasem etmektedir. Bu söz, Peygamberimizin başına konmuş bir tāc, bir menşūr olarak ele alınır." İskender Pala, *a.g.e.*, s. 285.

O şehrsitānıñ altına ya‘nī; alt u üst eyledik anları démekdir.

مر خداوند آن فراست را كه [371] بزيركى در نكرند

Mer Ḫudāvend ān firāset-rā kí be-zīrekī der nigerend

Taḥḳīḳ Cenāb-ı Ḥaḳḳ ol firāseti kí zīreklik ile naẓar édeler.

Ṣaḥīfe (314)[197]

و حقيقت ايشان بسيمات آن بشناسد

Ve ḥaḳīḳat-ı īşān be-sīmāt-ı ān bi’şnāsed

Daḫı anlarıñ ḥaḳīḳatlerini sīmālarında ṭanı[r]lar, bilirler démekdir.

آورده اند كه خواجهٔ بزركوار قطب الاخيار خواجه عبد الخالق غجدوانى قدس سره

Āverde’end kí ḫˇāce-i buzurgvār-ı ḳuṭbu’l-aḫyār Ḫˇāce ‘Abdu’l-ḫālıḳ-ı Ġucduvānī (ḳuddise sırruhû)

Rivāyet éderler kí ḳuṭbü’l-aḫyārıñ ulusu Ḫˇāce ‘Abdü’l-ḫālıḳ-ı Ġucdüvānī[198] (ḳuddise sırruhû) Ḥażretleri.

روزى در معرفت سخن مى كفت

Rūzī der-ma‘rifet suḫan mī-guft

---

[197] Sayfa 313’ün sonunda yer alan **زير و زير ...** kelimesinden itibāren 314. sayfaya geçilmiştir.

[198] “Yūsuf Hemedānī Hazretlerinin dördüncü halīfesi; Hācegān tabakasının önde gelenidir. Gucdüvān kasabasında doğmuş olan Hāce Abdülhālık Hazretlerinin doğum tārīhi hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Abdülhālık Hazretleri, Gucdüvān kasabında büyüdü ve sonrasında ilim tahsīlini yapmak üzere Buhārā’ya gitti. Burada iken İmām Sadrüddīn Hazretlerinden tefsīr dersleri okudu. Tarīkat-ı Nakşibendiyye’de ilk defa vukūf-ı adedī ile hafī zikir yapan Hāce Abdülhālık-ı Gucdüvānī Hazretleri oldu. Bundan dolayı kendisine ‘Silsile-i Aliyye’nin Reīsi’ denilmiştir ve Üveysī’dir. Bu zikir netīcesinde idrākin fevtinde fütūhāt ve terakkiyāt hāsıl olmuştur. Bu zikr-i hafīyi Hācegān devām ettirdiler. Hāce Abdülhālık-ı Gucdüvānī Hazretleri’nin hakkında ‘Hızır Aleyhisselām, talīm ve telkīnde şeyhi; Yūsuf Hemedānī Hazretleri de sohbette şeyhidir.’ Denilmiştir. İleriki zamānlarda velāyet ve kerāmetleri büyük bir mertebeye ulaşır ve sayısız mürīdi olur. Hāce Abdülhālık-ı Gucdüvānī Hazretleri, 575 (Mīlādī 1180) senesinde āhirete irtihāl ettiler ve buraya defnedildiler. Eserleri; Yūsuf Hemedānī Hazretlerinin menkıbelerini naklettiği *Makāmāt-ı Hemedānī*, hadīs-i şerīfe dāir Farsça eseri *Vāridāt* ve Hāce Evliyā Kebir için yazdığı risālesi *Risāletü’l-Vasiyye fī Ādābi’t-Tarīka*’dır.” Heyet, *Silsile-i Sâdât-ı Nakşibendiyye (Silsiletü’z-Zeheb)*, Fazilet Neşriyat Yayınları, İstanbul 2020, s. 123-128.

Bir gün ma‘rifetden kelām söyler idi.

ناکاه جوانی در آمد بصورت زاهدان

Nāgāh cevānī der āmed be-ṣūret-i zāhidān

Añsızın bir cevān, deliḳanlı zāhidler ṣūretinde geldi.

خرقه در بر و سجاده بر کتف در کوشهٔ بنشست

Ḫırḳa der-ber ve seccāde ber-ketf der-gūşe’ bi’nşest

Ḫırḳa omuzunda [ve] seccāde arḳasında bir köşede oturdu.

و بعد از زمانی بر خاست و کفت حضرت رسالت صلی الله علیه و سلم فرمود[199] که

Ve ba‘d-ez-zamānī ber ḫāst ve guft Ḥażret-i Risālet (ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem) fermūd kí

Cevān bir zamāndan ṣoñra ayaġa ḳal[ḳ]dı ve dédi kí; Ḥażret-i Risālet (ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem) buyurdu kí:

اتقوا فراسة المؤمن فانه ینظر بنور الله[200]

İtteḳū firāsete’l-mu’mini feinnehû yenẓuru bi-nūri’llâh

سر این حدیث چیست

Sırr-ı īn-ḥadīṯ çīst

“Bu ḥadīṯiñ sırrı nedir?” dédi.

حضرت خواجه فرمودند که سر این حدیث آنست که

Ḥażret-i Ḫˇāce fermūdend kí sırr-ı īn-ḥadīṯ ānest kí

Ḥażret-i Ḫˇāce, o cevāna cevāb olaraḳ buyurdu[lar] kí: Bu ḥadīṯiñ sırrı oldur kí,

---

[199] **R.B. فرموده** “fermūde”

[200] “Mü’minlerin firāsetinden çekininiz. Zīrā onlar, Allâhu Teālā’nın nūru ile görürler.”

زنار ببری و ایمان آری

Zunnār bu'brī ve īmān ārī

Zünnārı keserseñ, ḳaṭ‘ éderseñ [ve] īmān getirirseñ.

جوان کفت نعوذ بالله که در من زنار باشد

Cevān guft ne‘ūẕu bi'llâh kí der-men zunnār bāşed

Cevān dédi: "Ben Allâh'a ṣığınırım kí bende zünnār olur."

خواجه بخادم کفت خرقه از سر جوان بر کش

Ḫ̌āce be-ḫādim guft ḫırḳa ez-ser-i cevān ber keş

Ḫ̌āce, ḫādima dédi: "Ḫırḳayı cevānıñ başından yuḳarı çek."

زنار بدید آمد جوان فی الحال زنار ببرید و ایمان آورد

Zunnār bi-dīd āmed cevān fi'l-ḥāl zunnār bu'brīd ve īmān āverd

Zünnār āşikāre geldi, ẓāhir oldu. Cevān derḥāl zünnārı ḳaṭ‘ eyledi ve īmāna getirdi.

و حضرت خواجه فرمودند که ای یاران بیایید تا بر موافقت این نو عهد که

Ve Ḥażret-i Ḫ̌āce fermūdend kí ey yārān bi-yāyīd tā ber-muvāfaḳat īn nev ‘ahd kí

Ve Ḥażret-i Ḫ̌āce buyurdu[lar] kí: "Ey yārān! Geliñiz. Ḥattá bu yeñi ‘ahd kí ya‘nī; cevāna muvāfaḳat édelim kí."

زنار ظاهر ببرید زنارهای باطن را قطع کنیم

Zunnār-ı ẓāhir bu'brīd zunnārhā-yı bāṭın-rā ḳaṭ‘ kunīm

[372] "Bu cevān ẓāhir zünnārını kesdi, ḳaṭ‘ eyledi. Bāṭın zünnārlarını da biz ḳaṭ‘ édelim." Buyurdu.

خروش از مجلسیان بر آمد و در قدم خواجه افتادند

Ḫurūş ez-meclisiyān ber āmed ve der-ḳadem-i Ḫ̌āce uftādend

Meclisde olanlardan cūş, ḫurūş yuḳarı geldi ve Ḫ̌āceniñ ayaġına düşdüler.

تجدید توبه کردند

Tecdīd-i tevbe kerdend

Yeñi tevbe eylediler, tecdīd-i tevbe eylediler.[201]

توبه چون باشد پشیمان آمدن

Tevbe çun bāşed peşīmān āmeden

Peşīmānlıḳ gelmekden. Çünkí tevbe olur.

بر در حق نو مسلمان آمدن

Ber-der-i Ḥaḳḳ nev Muselmān āmeden

Ḥaḳḳ ḳapısı üzerine bir yeñi Müselmān gelmekden.

عام را توبه ز کار بد بود

ʻĀmm-rā tevbe zi-kār-ı bed buved

ʻAvāmmıñ tevbesi kötü işden olur.

خاص را توبه ز دید خود بود

Ḫāṣṣ-rā tevbe zi-dīd-i ḫod buved

Ḫavāṣṣıñ tevbesi kendini görmekden olur.

---

[201] Bahsi geçen kıssa şöyledir:
"…Bir āşūra günü mürīdlerine marifet hakkında sohbet ediyordu. Koltuğunun altında seccādesi, sırtında hırkası ile zāhid görünümlü bir genç huzūruna geldi. Hāce Abdülhālık Hazretleri ona baktı. Bir müddet sonra bu genç ayağa kalkıp: "Rasūlüllâh (s.a.v.) '(Kāmil) Müminin firāsetinden sakınınız. Zīrā o Allâhü Teālā'nın nūruyla bakar.' buyurdular. Bu hadīsin sırrı nedir?" diye sordu. Hâce Abdülhālık Hazretleri:
"Bu hadīsin sırrı, belindeki zünnārı (Hristiyan keşişlerin bağladığı kuşağı) kesmen ve Allâhü Teālā'ya īmān etmendir." buyurdular. Genç: "Zünnār kuşanmaktan Allâh'a sığınırım." dedi. Hāce Abdülhālık Hazretleri hizmetkārına kontrol etmesini işāret etti. Hizmetkār kalkıp hırkasını açınca altında zünnārı gördü. O genç, zünnārı kesip hemen Müslümān oldu. Hāce Abdülhālık Hazretleri: "Dostlarım ve mürīdlerim! Bizler de zünnārı keselim ve tevbe edelim. Bu, ahdi yenilemektir. Bu genç zāhirī zünnārı kestiği gibi biz de gurur ve kibirden ibāret olan bātınī zünnārı keselim. Bu genç bugün affolunduğu gibi biz de mağfirete nāil olalım." buyurdular. Bu sözler üzerine mürīdlerde mānevī bir hāl hāsıl olup hepsi Hāce Abdülhālık Hazretlerinin ayaklarına kapandılar. Günāhlarından dolayı Allâhü Teālā'ya tevbe ettiler." Heyet, *a.g.e.*, s. 125-126.

Ṣaḥīfe (315)

پس انتقام کشیدیم از ایشان "بعذاب یوم الظلة"[202]

Pes intiḳām keşīdīm ez-īşān be-ʻaẕābu yevmi'ẓ-ẓulleh

İmdi yevmi'ẓ-ẓulleh ʻaẕābıyla anlardan intiḳām çekdik. Yaʻnī; aldıḳ démekdir.

بر راهی روشن و هویداست که مردم میکذرند و می بینند

Ber-rāhī-i rūşen u huveydāst kí merdum mī-guẕerend ve mī-bīnend

Bir rūşen [u] āşikār yol üzeri kí yaʻnī; bir ṭarīḳ-ı rūşen u ẓāhir kí insān oradan geçerler ve görürler. Yaʻnī; böyle bir yoluñ üzeridir [kí] herkes oradan geçer ve görür démekdir.

[معرب زه][203]

خیانت کردن

Ḫıyānet kerden

Ḫıyānetlik eylemek démekdir.

Ḳāle's-Saʻdī

قناعت کن ای نفس بر[204] اندکی

Ḳanāʻat kun ey nefs ber-endekī

Ey nefis! Az, ḳalīl şey' üzerine ḳanāʻat eyle.

---

[202] **فکذبوه فاخذهم عذاب یوم الظلة انه کان عذاب یوم عظیم** | Fekeẕẕebūhu feeḫaẕehum ʻaẕābu yevmi'ẓ-ẓulleh innehû kāne ʻaẕābe yevm$_{in}$ ʻaẓīm. "Hülāsa, onu yalancı saydılar da kendilerini o **gölge gününün azābı** yakalayıverdi. O cidden büyük bir günün azābı idi!" (eş-Şuʻarā 26/189)

[203] Aşçı Dede, Hüseyin Vāiz-i Kāşifī'nin *Mevāhib-i ʻAliyye*'sinden yapılan iktibāsın rumūzu olan **معرب ز ه** "muʻarreb zi-mevāhib" ifādesini Farsça bir ibāre zannetmiş olmalı ki **زه** zih: "kiriş"in; "Bazı telli müzik araçlarında kullanılan tel" anlamını düşünerek "*Ciriş [kiriş] kí calḳı [çalġı] ālātlarındandır.*" şeklinde şerhini yapmıştır.

[204] I. ciltte **بد** "bed"

که سلطان و درویش بینی یکی[205]

Kí sulṭān u dervīş bīnī yekī

Kí sulṭān ve dervīş[i] bir görürsüñ. Ya‘nī; rūz-ı maḥşerde sulṭān ve dervīş birdir. Belkí dervīş sulṭāndan ‘ālī vü bālādır.

مبر طاعت نفس شهوت پرست

Me-ber ṭā‘at-ı nefs-i şehvetperest

Şehvetperest olan nefse ṭā‘at iletme. Ya‘nī; nefsine ṭā‘at étme.

که هر ساعتش قبلهٔ دیگرست[206]

Kí her sā‘ateş ḳıble-i dīgerest

Kí anıñ her sā‘ati dīger bir ḳıbledir. Ya‘nī; bir an, dehr [degil, her] sā‘at bir şey’e teveccüh éder démekdir.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 2, Ṣaḥīfe 162]

[Ḳāle’l-Ḥāfıẓ]

کوی توفیق و سلامت[207] **در میان افکنده اند**

Gūy-ı tevfīḳ ū selāmet der-miyān efkende’end

---

[205] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınan bu beyit, daha öncesinde I. cildin 265. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
“Ey bed, kötü olan nefs-i şūm! Azıcıḳ ve ḳalīl olan şey’e ḳanā‘at eyle ve rāżı ol. Ḥırş u ṭama‘ étme kí pādişāh ile faḳīr[i] bir ve berāber görürsüñ. Nerede? Dünyāda, ḥammāmda, āḫiretde, maḥşer yerinde. Evet, ḥammāmda pādişāh ile faḳīr birdir. Anıñ gibi ehl-i ḳanā‘at ‘indinde bu ikisiniñ farḳ u temyīzi yoḳdur. Belkí faḳīriñ sulṭāndan daha ziyāde ḳadr u menzileti vardır. Pādişāh ol kimsedir kí bu dünyāda faḳīr ola, āḫiretde sulṭān ola; faḳīr ol kimsedir kí bu dünyāda pādişāh ola, āḫiretde faḳīr ola.”

[206] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınan bu beyit, daha öncesinde I. cildin 160. sayfasında zikredilmiştir. 160. ve 161. sayfada yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Şehvet-i hevā vü hevese ṭapan nefse iṭā‘at eyleme. Ya‘nī; aña inḳıyād édip muṭī‘ olma. Zīrā kí o nefs-i şūmuñ her sā‘at ḳıblesi başḳadır. Ya‘nī; bir ārzū vü heves üzre durmaz, her sā‘at yüz türlü şey’e meyl ü teveccüh édip seni oraya sevḳ éder. Nihāyetü’l-emr bu şaḥrā-yı fenāda seni mecnūn édip gidecegiñ yolu bildirmez, seni ḥayrān ü sergerdān bıraġır. Āḫiretde de seni éridip cehenneme aḳadır [aḳtarır]. Nefs-i emmāre, ādemi ḫor u ḥaḳīr u ẕelīl éder. Eger ‘aḳıllı iseñ o nefs-i emmāreyi ‘azīz ü muḥterem ṭutma. Dā’imā aña ḥaḳāret ve ẕillet olan şeyleri emr eyle. Olmaya kí o saña emr étmesin, sen aña emr ét, baḳ, édebilir iseñ. Édemiyorsañ biraz mücāhede eyle. Anıża‘īf ü zebūn eyle kí ṣoñra saña yalvarmaya başlasın. Bundan başḳa çāre yoḳdur ‘azīzim.”

[207] **S.H.Ş. کرامت** “kerāmet”

Tevfīḳ u selāmet ṭopu[nu] ortaya bıraḳmışlar. Ya‘nī; tevfīḳ u selāmet ṭopu meydānda, ortadadır.

کس بمیدان در نمی آید سوارانرا چه شد[208]

Kes be-meydān der ne-mī-āyed suvārān-rā çí şud

Bir kimse meydāna gelmiyor, süvārīlere **[373]** ne oldu?

Ṣaḥīfe (316)

[Meṣnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 226]

بی خبر کازار این آزار اوست

Bī-ẖaber k’āzār-ı īn āzār-ı ūst

Bī-ẖaber, bilmez kí bunu incitmek onu incitmekdir. Ya‘nī; Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ın sevgilileri olanları incitmek, Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ı incitmekdir.

آب این خم متصل با آب جوست

Āb-ı īn-ẖum muttaṣıl bā-āb-ı cūst

Bu kūbuñ ṣuyu, ırmaġıñ ṣuyuna muttaṣıldır. Ya‘nī; enbiyā vü evliyā, kūb içindeki ṣu gibidir. O ṣu da deryā-yı bī-nihāye, raḥmet-i İlâhiyyedendir.

Ḳāle’l-Kāşifī

خروج ناقه از سنک معجزه است

H̱urūc nāḳa ez-seng mu‘cize’est

Deveniñ ṭaşdan çıḳması mu‘cizedir.

مشتمل بر بسیاری از غرائب

---

[208] **S.H.Ş.**’de yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Tevfīḳ u kerāmet gūyunu ortaya atmışlardır. Ammā kimse meydāna girmez, atlılara ne oldu? Ya‘nī; tevfīḳ u sa‘ādet ortada ḥāżır u müheyyādır. Ammā tevfīḳ u sa‘ādete ṭālib yoḳ kí çevgān-ı irādetle ḳapıp kendine taḫṣīṣ eyleye. Ḥāṣılı, her ḫuṣūṣda ve her ḥālde evvelki ṭālibler ve ṣāḥib-i irādetler ḳalmadı.”

Muştemil ber-bisyārī ez-ġarā’ib

Pek çoḳ ġarā’ib ü ‘acāyib müştemildir. Ya‘nī; ziyāde ġarā’ib ü ‘acāyibden olur bu deveniñ ẓuhūru. Şöyle kí;

چون بزرکی خلقت که هرکز شتری بعظمت او نبوده

Çun buzurgī-i ḫilḳat kí hergiz şuturī be-‘aẓamet-ı u ne-būde

O deveniñ ḫilḳatde olan büyüklügü aṣlā bir devede onuñ ‘aẓīmliginde, büyüklüginde olmamış. Ya‘nī; öyle bir büyük deve idi kí anıñ emṣālini hīçbir deve görmemiş idi.

و زادن بعد از خروج یعنی ولادتها مثلها فی العظم فی الحال

Ve zāden ba‘d-ez-ḫurūc ya‘nī vilādethā miṣlhā fi’l-‘iẓam fi’l-ḥāl

O deveniñ ṭaşdan ḫurūcu anda, ol ḥālde, ol ānda kendisi gibi büyüklükde ‘aẓīm olaraḳ ḍoġurması. Ya‘nī; ṭaşdan çıḳdıġı ānda kendisi gibi bir deve daha ḍoġurdu. İşte bundan büyük, ġarīb, ‘acīb şey’ olmaz.

و بسیاری شیر که همه ثمود را کافی بود

Ve bisyārī şīr kí heme Ṣemūd-rā kāfī būd

Ol ḳadar sütü çoḳ idi kí cümle ḳavm-i Ṣemūd’a kifāyet éderdi.

و بر سر جاه آمدن آب در روز نوبت او

Ve ber-ser-i cāh āmeden āb der-rūz-ı nevbet-i u

Daḫı ol deve ṣu içmek nevbeti gününde, ḳuyunuñ ṣuyu ḳuyunuñ başı üzerine gelirdi. Ya‘nī; deveniñ ṣu içmek nevbetinde ḳuyunuñ ṣuyu ṭaşardı. Ḥattá ḳuyunuñ aġzına gelirdi kí deve andan ṣu içsin.

و خوردن تمام آب را بیک نوبت

Ve ḫurden tamām āb-rā be-yek nevbet

Ve bir nevbetde ḳuyunuñ tamām ṣuyunu içerdi. İşte bunlar[ıñ] cümlesi ġarā’ib ü ‘acā’ibden bir büyük mu‘cizedir.

روی بکردانیدن از چیز

Rūy bi'grdānīden ez-çīz

Bir nesneden yüz çevirmeklikdir. İ'rāżıñ ma'nāsı démekdir.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 378-379]

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ

باب زمزم و کوثر سفید نتوان کرد
کلیم [374] بخت کسی را که بافتند سیاه

Be-āb-ı zemzem u kevs̱er sefīd ne'tvān kerd
Gilīm-i baḫt-ı kesī-rā kí bāftend siyāh

Zemzem ve kevs̱er ṣuyuyla mümkin degildir beyāż eylemek. Bir kimseniñ kí baḫt u ṭāli'i kilīmini siyāh ile doḳudular. Bu beytiñ müfredātıyla tafṣīlātı cild-i evvelde (573) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca'at oluna.[209]

بتراشیدن

Bi-terāşīden

Tırāş étmek, ḳazımaḳ démekdir.

کوه

Kūh

Cebel, ḍaġ démekdir.

ذو النون المصری قدس سره میکوید روزی در اثناء سفر بدر شهری رسیدم

[209] Bu beytit, daha öncesinde I. cildin 485. ve 486. sayfalarında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
"Zemzem ve kevs̱er ṣuyuyla mümkin degildir beyāż eylemek. Bir kimseniñ kí baḫt u ṭāli'i kilīmini siyāh ile doḳudular, artıḳ anı beyāż étmek mümkin olmaz. Ya'nī; ezel-i āzālde Cenāb-ı Ḥaḳḳ naṣıl murād ve taḳdīr étmiş ise öyle olur. Anıñ tebdīl ü taġyīri mümkin degildir. Anıñ içün evliyā-yı kirām ḥażerātı, işiñ ibtidāsından ḫavf éderler. Ġāfilīñ, işiñ intihāsından ḫavf éderler. Ya'nī; ezelde ne olmuş ise olmuşdur, ṣoñradan bir şey' olmaz. Ya'nī ḥāṣā oldu, Cenāb-ı Ḥaḳḳ bilmiyordu, ṣoñradan bildi de öyle eyledi ma'nāsına degildir, kí küfrdür. Ezel-i āzālde 'ilm-i İlâhiyyesiyle naṣıl olacaġını bildi ve öylece ḫalḳ u īcād ve murād étdi 'azīzim."

Ẕu'n-nūni'l-Mıṣrī (ḳuddise sırruhû) mī-güyed rūzī der-eṣnā'-i sefer be-der-i şehrī resīdem

Ẕü'n-nūn-ı Mıṣrī[210] (ḳuddise sırruhû) söyler kí; eṣnā-yı seferde bir gün bir şehriñ ḳapısına ulaşdım.

خواستم که در اندرون شهر روم بر در آن شهر کوشکی دیدم

Ḫ'āstem kí der-enderūn-ı şehr revem ber-der-i ān-şehr koşkī dīdem

İstedim kí şehriñ içerisine gideyim. Ol şehriñ ḳapısı üzerinde bir köşk, ḳaṣr gördüm.

و جویی روان بنزدیک جوی رفتم

Ve cūyī revān be-nezdīk-i cūy reftem

Bir ırmaḳ aḳar, ırmaġın yanına gitdim.

و طهارت کردم چون چشم بر بام کوشک افتاد

Ve ṭahāret kerdem çun çeşm ber-bām-ı koşk uftād

Ve ṭahāret eyledim. Ya'nī; ābdest aldım. Çünkí gözüm köşküñ ḍamına düştü. Ya'nī; yuḳarı ḳaṣra baḳdım.

کنیزکی دیدم ایستاده[211] در غایت حسن و جمال

Kenīzekī dīdem īstāde der-ġayet ḥusn u cemāl

---

[210] Evliyānın büyüklerinden. Künyesi, Ebü'l-Feyz, adı Sevbān bin İbrâhîm'dir. Mısır'ın İhmīm (Ahmīm) şehrinde doğdu. Doğum tārīhi bilinmemektedir. 245 (m. 860) senesinde Mısır'da vefāt etti. Amr bin Ās'ın (radıyallahü anh) yanına defn edildi. Mısır'da tasavvuf ilmini ilk defa o açıklamıştır. Yüksek din ilimlerinin sekizincisi olan tasavvuf (ahlāk) ilmi, onun açıklamasından ve izahlarından sonra Mısır'da yayılmış ve nice kimselerin dünyā ve āhiret saādetine kavuşmasına sebeb olmuştur. Hocası, Mālikī mezhebinin imāmı, Mâlik bin Enes'tir. Onun eseri Muvattā'yı bizzat kendisinden okumuş ve fıkıh ilmini ondan öğrenmiştir. Tasavvuf ilmini Şeyh İsrāfil'den öğrenip kemāle ulaştı. Eserleri: *el-Kasīde fi's-san'ati'l-kerīme, Risāle fī 'anāsıri's-selāse, Risāle fī havāssi'l-iksīr, Risāle fī tedbīri'l-haceri'l-kerīm, Risāle fi'l-hacer, Risāle fi's-san'a, Sıfatü'l-mü'min ve'l-mü'mine.*" Necdet Tosun, "Zünnûn el-Mısrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 575-576; http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/ZUNNUN-I-MISRI/1580, (07.11.2021).

[211] **Derkenār:** Īstāde: Ḳā'im, durucu olan kimse démekdir.

Bir cāriye gördüm ḳā’im durur, ġayet ḥüsn ü cemāl ṣāḥibi.

چون نظر او بمن افتاد

Çun naẓar-ı u be-men uftād

Çünkí o cāriyeniñ naẓarında baña düşdü.

کفت ای ذو النون چون ترا از دور دیدم

Guft ey Ẕu’n-nūn çun tu-rā ez-dūr dīdem

O cāriye dédi: “Ey Ẕü’n-nūn! Çünkí seni uzaḳdan gördüm.”

پنداشتم که مجنونی و چون طهارت کردی

Pendāştem kí mecnūnī ve çun ṭahāret kerdī

Ẓann étdim kí mecnūndur. Çünkí ṭahāret eylediñ, ābdest aldıñ.

تصور کردم که عالمی

Taṣavvur kerdem kí ‘ālimī

Taṣavvur eyledim kí bir ‘ālimdir, kimsedir.

و چون از طهارت فارغ شدی و پیش آمدی

Ve çun ez-ṭahāret fāriġ şudī ve pīş āmedī

Çünkí ṭahāretden fāriġ olduñ ve öñüme geldiñ.

پنداشتم که عارفی اکنون محقق شدم که نه مجنونی و نه عالمی و نه عارف

Pendāştem kí ‘ārifī eknūn muḥaḳḳaḳ şudem kí ne mecnūnī ve ne ‘ālimī ve ne ‘ārif

Ẓann étdim kí bir ‘ārifdir. Şimdi muḥaḳḳaḳ oldum kí ne mecnūnsuñ ve ne ‘ālimsiñ ve ne ‘ārifsiñ.

کفتم چرا کفت

Guftem çirā guft

Ben dédim kí; niçün? O cāriye dédi:

اکر دیوانه بودی طهارت نکردی

Eger dīvāne būdī ṭahāret ne-kerdī

Eger dīvāne **[375]** olsaydıñ ṭahāret étmezdiñ.

و اکر عالم بودی نظر بخانهٔ بیکانه و نا محرم نکردی

Ve eger ‘ālim būdī naẓar be-ḫāne-i bī-gāne vü nā-maḥrem ne-kerdī

Ve eger ‘ālim olsaydıñ ġayrıñ ḫānesine ve nā-maḥreme naẓar étmezdiñ.

و اکر عارف بودی دل تو بماسوی الله مائل نبودی

Ve eger ‘ārif būdī dil-i tu be-mā-siva’llâh mā’il ne-būdī

Ve eger ‘ārif olsaydıñ seniñ göñlüñ mā-siva’llâha mā’il olmazdı.[212]

Ṣaḥīfe (317)[213]

Ḳāle’l-Ḫucendī

سالک پاک رو نخوانندش

Sālik pāk-rū ne-ḫ̌ānendeş

O sāliki pāk-rū oḳumazlar. Ya‘nī; ol sālike, ol dervīşe pāk yüzlü démezler.

آنکه از ماسوی منزه نیست[214]

Ānkí ez-mā-sivá munezzeh nīst

Ol kimse kí mā-sivādan münezzeh degildir; aña pāk yüzlü démezler.

---

[212] Bahsi geçen kıssa şöyledir:
“…Bir gün bir çeşmeden abdest alıyordu. Karşıdaki, evin penceresinde, güzel elbiseler giymiş güzel bir kadına gözü ilişince “Kimdir bu güzel?” dedi. Bunun üzerine o kadın “Yā Zünnūn! Seni uzaktan gördüğümde ālim bir zāt sandım. Yakınıma gelince, söylediklerini duydum. Deli, cāhil ve hakkı bilmez biri imişsin” dedi. Zünnūn-i Mısrī: “Bunları neden söylüyorsun?” deyince, kadın; “Deli olmasaydın abdestsiz yere basmazdın. Ālim olsaydın, yabancı kadınların yüzüne bakmazdın. Şāyet ārif olsaydın, Allâhü teālādan başka yerde gözün olmazdı” dedi ve kayboldu. Bunun üzerine Zünnūn-i Mısrī, “Anladım ki, bu bir tenbīh, bir īkāz idi, o kadın insānlardan değil idi” dedi.” *A.g.a.*

[213] Sayfa 316’nın sonunda yer alan **کنیزکی دیدم ایستاده …** kelimesinden itibāren 317. sayfaya geçilmiştir.

[214] Bu beyit, II. cildin 326. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

آستین کوتهی چه سود آنرا

Āstīn kūtehī çí sūd ān-rā

Astārınıñ yeñi ḳıṣa olma[sı] aña ne fā'ide éder? Ya'nī; étmez.

که ز دنیاش دست کوته نیست

Kí zi-dunyāş dest kūteh nīst

Kí ol kimseniñ dünyādan eli ḳıṣa degildir. Astārınıñ yeñiniñ ḳıṣa olması ne fā'ide éder eliñe? Dünyādan ḳıṣa degildir.

دو چشم از پی صنع باری نکوست[215]

Du çeşm ez-pey-i ṣun'-ı Bārī nikūst

İki göz, ṣun'-ı Bārī içün eygüdür.

ز عیب برادر فرو کیر و دوست

Zi-'ayb-ı birāder furū gīr u dūst

Birāderiñ 'aybından gözlerini aşaġı ṭut ey dost! Yāhud birāderiñ ve dostuñ 'aybını görmek içün ṣun'-ı Bārī'yi müşāhede eyle démekdir.

در معرفت دیدهٔ آدمیست

Der-i ma'rifet dīde-i ādemīst

Ādemin gözü ma'rifet içündür.

---

[215] Sa'dī-i Şīrāzī'nin "Bostān" adlı eserinden alınan bu mısrā' ile sonraki mısrā', daha öncesinde I. cildin 28; II. cildin 350. sayfasında zikredilmiştir. I. cildin 29. sayfasında yer alan beytin şerhi şöyledir:
"Lisān, Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ şükrünü īfā étmek içün gelmişdir. Ġıybet ile lisānını döndürme. Ey ḥaḳḳ añlayıcı! Ḳulaḳ, Ḳur'ān-ı 'aẕīmü'ş-şānıñ güẕergāhı ve pend ü naṣīḥatıñ yoludur. Ya'nī; ḳulaḳdan bunlar istimā' olur. Bühtān, bāṭıl işitmeklige sa'y u ġayret eyleme. İki göz, Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ ṣun' u īcādı olan eşyāyı görmek içün eygüdür. Ḳarındaşınıñ 'aybını aşaġı ṭut ve dostuñ ya'nī; birāderiñ ve dostun[uñ] 'ayblarını gözünden ve ḳulaġından [aşaġı ṭut.] Ya'nī; anlarıñ 'ayblarını görme ve işitme démek olur."

که بکشوده بر آسمان و زمیست[216]

Kí bu'gşūde ber-āsumān ū zemīst[217]

Kí āsumān u zemīn üzre açılmışdır. Bunlara naẓar ile ma'rifet-i İlâhī kesb étmekdir.

کرچه قیامت دیر آمد ولی می آمد

Gerçí ḳıyāmet dīr āmed velī mī-āmed

Egerçí ḳıyāmet geç gelir. Lâkin gelir, muḥaḳḳaḳdır.

Ḳāle'l-Kāşifī

یعنی عفو کن حق نفس خود را

Ya'nī 'afv kun ḥaḳḳ-ı nefs-i ḫod-rā

Kendi nefsiniñ ḥaḳḳını 'afv eyle, bağışla.

و در صدد مکافات مباش

Ve der-ṣaded-i mukāfāt me-bāş

Mükāfāt ṣadedinde olma. Ya'nī; saña birisi ẓulm ü ta'addī eyledi, sen ḥaḳḳını aña bağışla. Lâkin aña ḳarşılıḳ mükāfāt édeyim déyü mükāfāt ṣadedinde olma.

Ḳāle'l-Kāşifī

[Meşnevī: Cild 4, Ṣaḥīfe 286]

اوست آفرینندهٔ خلائق و افلاک نظم "خالق افلاک و انجم بر علا"[218]

Ūst āferīnende-i ḫalā'ıḳ u eflāk naẓm "Ḫālıḳ-ı eflāk u encum ber-'alā"

---

[216] Bu beyit de yine Sa'dī-i Şīrāzī'nin "Bostān" adlı eserinden alınmıştır.

[217] Vezin (Feūlün/Feūlün/Feūlün/Feūl) ve kāfiye zarūretinden dolayı kelime sonundaki ن "nūn" hıfz olunmuştur.

[218] Tırnak içerisinde verdiğimiz bu mısrā' *Mesnevī*'ye āit olsa da müellif bunu fark edememiş ve ayrı verilmesi gereken bu mısrā'ı kendisinden önce gelen parçaya bağlamıştır.

O, Cenāb-ı Ḥaḳḳ'dır; [bir üslūb ile] ḫalā'ıḳı [ve eflākı] ḫalḳ u īcād édici. Eflāki ve yıldızları 'alā [vü] bālāda ḫalḳ édici O'dur.[219]

مردم [376] و دیو و پری و مرغ را[220]

Merdum ū dīv ū perī vū murġ-rā

İnsānı ve şeyṭānı ve cinni ve ḳuşu ḫalḳ édici O'dur.

خالق دریا و دشت و کوه و تیه

Ḫālıḳ-ı deryā vu deşt ū kūh u tīh

Deryāyı ve ṣaḥrāyı ve dağı ve ovaları ḫalḳ édici O'dur.

ملکت او بی حد و او بی شبیه

Mulket-i Ū bī-ḥad ū Ū bī-şebīh

O'nuñ mülkü bī-ḥadd u bī-nihāyedir ve o Cenāb-ı Ḥaḳḳ, bī-şebīh ya'nī; miṣl ü naẓīri yoḳdur.

[Meṣnevī: Cild 4, Ṣaḥīfe 263]

نقش او کردست و نقاش من اوست

Naḳş ū kerdest u naḳḳāş-ı men ūst

O Cenāb-ı Ḥaḳḳ naḳş éder ve benim naḳḳāşım O'dur.

غیر اکر دعوی کند او ظلم جوست

Ġayr eger da'vá kuned ū ẓulmcūst

---

[219] Mesnevī mısrā'ı bir önceki parçaya bağlandığından dolayı şerhte de bir karışıklık olmuştur. Şerhin daha uygun hāli **R.M.Ş.**'deki gibi olmalıdır:
'Alā üzre eflāk u encümüñ ḫālıḳı.

[220] *Mesnevī*'den alınan bu beyit daha öncesinde I. cildin 580. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

Başḳası eger bunları da‘vā éder ya‘nī; Cenāb-ı Ḥaḳḳ’dan ġayrısı ben yaptım, ben étdim déyü da‘vā éder ise bu kimse ẓālimdir; o Cenāb-ı Ḥaḳḳ da ẓulmü arayıcıdır. Ya‘nī; kimseniñ ḥaḳḳı[nı] bir kimsede bıraḳmaz démekdir.

دانا باهل وفاق و نفاق

Dānā bi-ehl-i vifāḳ u nifāḳ

Ehl-i vifāḳ ve ehl-i nifāḳı bilicidir. Ehl-i küfrü ve ehl-i īmānı bilir.

Ṣaḥīfe (318)

و در نیسیر آورده که هفت کاروان قریش در یکروز بمکه در آمدند

Ve der-teysīr āverde kí heft-kārvān-ı Ḳureyş der-yek-rūz be-Mekke der āmedend

Teysīr-nām[221] tefsīrde rivāyet olunur kí Ḳureyş’in yedi kārvānı bir günde -cümlesi démek- Mekke’ye geldiler.

با مطاعم بسیار و ملابس بیشمار

Bā-meṭā‘im-i bisyār ve melābis-i bī-şumār

Çoḳ yiyecek ve [ṣayısız] giyecek şeyler ile geldiler.

و در خاطر مبارک حضرت خطور فرمود که

Ve der ḫāṭır-ı mubārek-i Ḥażret ḫuṭūr fermūd kí

(Ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem) Efendimiz Ḥażretleriniñ ḫāṭır-ı mübāreklerine ḫuṭūr étdi, buyurdu kí:

مؤمنان را کرسنه و برهنه کذرانند و مشرکان را این همه مال باشد

Mu’minān-rā gurisne ve berehne guẕerānend ve muşrikān-rā īn heme māl bāşed

[221] “Ebū Amr ed-Dānī’nin kırāat-i seb‘aya dāir eseri. Eserin mukaddimesine göre; kendisinden, ālimlerin sahīh kabūl ettiği meşhūr rivāyet ve tarīkleri ihtivā eden yedi kırāate dāir muhtasar bir eser kaleme alınması istenir ve bunun üzerine müellif, *et-Teysīr* adlı kitābı hazırlar.” Abdurrahman Çetin, “et-Teysîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul 2012, s. 57.

Mü’minler aç ve çıplaḳ eyyāmlarını geçirirler. Müşriklere bu cümle māl olur.

و دیکر دادیم ترا قرآن عظیم که

Ve dīger dādīm tu-rā Ḳur’ān-ı ‘aẕīm kí

Daḫı saña dīger, başḳa vérdim kí Ḳur’ān-ı ‘aẕīmdir kí.[222]

نزد ما قدر او بزرک و ثواب او بسیارت

Nezd-i mā ḳadr-i u buzurg ve s̲evāb-ı u bisyāret

Bizim nezdimizde, ‘ind-i ulūhiyyetimizde o Ḳur’ānıñ ḳadri büyükdür ve anıñ s̲evābı çoḳdur.

پیش دریای قدر [و] حرمت تو

Pīş-i deryā-yı ḳadr [u] ḥurmet-i tu

Seniñ ḳadr [ü] ḥürmet deryāsınıñ öñünde. Ya‘nī; Efendimiziñ ‘inda’llâhda olan ḳadr [ü] ḥürmet-i deryā-yı bī-nihāye gibidir işte bu deryānıñ öñünde.

نه محیط فلک حبابی نیست

Nuh muḥīṭ-i felek ḥabābī nīst

Ḍoḳuz felekiñ muḥīṭi olan ‘avālim-i cihān ve kāffesi bir ḥabāb degildir. Ḥabāb; ṣuyuñ yüzünde ḥāṣıl olan ṣu yercikler[i.]

داری آن سلطنت که [377] در نظرت

Dārī ān salṭanat kí der-naẕaret

Ol salṭanat kí ṭutarsañ seniñ naẕarıñda.

ملک کونین در حسابی نیست

[222] **و لقد اتیناک سبعا من المثانی والقران العظیم** | Ve leḳad āteynāke seb‘[an] mine’l-me s̲ānī ve’l-Ḳur’āne’l-‘aẕīm. “Andolsun ki, biz sana tekrārlanan yedi āyeti (Fātihayı) ve yüce Kur’ān’ı verdik.” (el-Ḥicr 15/87)

Mulk-ı kevneyn der-ḥesābī nīst

Dünyā vü āḫiretiñ mülkü ḥesābda yoḳdur.[223] Ya‘nī; Efendimiziñ salṭanat-ı ma‘neviyyesine nisbet[le] anıñ naẓarında dünyā vü āḫiret ü mā-fīhā ḥesābda yoḳdur. Ya‘nī; pek cüz’ī vü ḳalīl, ẕerre gibi ḳalır, ḥesāba dāḫil olmaz démekdir.

Ṣaḥīfe (319)

Ḳāle’l-Kāşifī

و اندوه مخور بر یاران خود به بی نوایی و درویشی

Ve endūh me-ḫur ber-yārān-ı ḫod be-bī-nevāyī vu dervīşī

(Ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem) Efendimize ḫiṭābdır: Keder, ġam yeme ya‘nī; mükedder ü maġmūm olma kendi yārān, dostlarıñ üzerine kí bunlar bī-nevā vü dervīş, muḥtāc [u] faḳīrdirler déyü.[224]

فرو بردن

Furū burden

Aşaġı iletmek démekdir.

و در کشف الاسرار گفته که خفض جناح کنایه است

Ve der-Keşfu’l-Esrār gufte kí ḫafḍ-ı cenāḥ kināye’est

Keşfü’l-Esrār[225] kitābında söylenmişdir kí āyet-i kerīmede[226] olan ḫafḍ-ı cenāh lafẓ-ı şerīfi kināyedir.

---

[223] Sāhip olduğun saltanata nazaran dünyā ve āhiret mülkü hesābta yoktur. Yanī; sāhip olduğun saltanat karşısında dünyā ve āhiret mülkünün ne önemi vardır? Kıymeti yoktur.

[224] Yanī; īmān etmeyen kāfirlerin fakīr ve muhtāc olduklarına üzülme.

[225] “Reşīdüddīn-i Meybüdī’nin (ö. 520/1126’dan sonra) Farsça tasavvufī Kur’ān tefsīri. Bu eserde ilk olarak ele alınan āyetin Farsça çevirisi verilmiş sonrasında āyet, diğer eserlerden de yararlanılarak yorumlanmıştır. Meşhūr kırāatler, āyetlerin nüzūl sebebleri ve ilgili hükümler açıklanmıştır. Son olarak da āyetin tasavvufī tefsīri yapılmıştır. Bu sırada daha önce yaşamış sūfīlerin sözlerine, şiir ve menkıbelerine de geniş yer verilmiştir.” Rıza Kurtuluş, “Keşfü’l-Esrâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 25, Ankara 2002, s. 319.

[226] **لا تمدن عینیک الی ما متعنا به ازواجا منهم ولا تحزن علیهم واخفض جناحک للمؤمنین** | Lā-temuddenne ‘ayneyke ilā mā metta‘nā bihī ezvāc[en] minhum ve lā-taḥzen ‘aleyhim va’ḫfiḍ cenāḥake li’l-mu’minīn. “Sakın o

از خوش خویی و مقدرست که خلعت خلق عظیم

Ez-ḫoş-ḫūyī ve muḳadderest kí ḫil‘at-ı ḫulḳ-ı ‘aẓīm

Güzel ḫūy ve aḫlāḳdan kināyedir ve muḳadderdir kí ḫulḳ-ı ‘aẓīm ḫil‘atı.

جز بر بالای آن حضرت نیامده

Cuz-ber-bālāyī ān Ḥażret ne-yāmede

Bālā olan Ḥażret-i Risālet Efendimizden ġayrısına gelmemişdir; ancaḳ ḫulḳ-ı ‘aẓīm ḫil‘at-ı şerīfi Efendimize iḥsān olunmuşdur ‘azīzim.

ذات ترا وصف نکو خوییست

Ẕāt-ı tu-rā vaṣf-ı nikū-ḫūyīst

Seniñ ẕāt-ı şerīfiñ eygü ḫūyuñ vaṣfıdır.

خوی تو سرمایهٔ نکوییست

Ḫūy-ı tu sermāye-i nikūyīst

Seniñ ḫūyuñ eygülük sermāyesidir.

روز ازل دوخته حکیم قدیم

Rūz-ı ezel duḫte ḥakīm-i ḳadīm

Ḥakīm-i ḳadīm olan rūz-ı ezel dikmişdir, elbiseyi dikdikleri gibi.

بر قد تو خلعت خلق عظیم

Ber-ḳad-i tū ḫil‘at-ı ḫulḳ-ı ‘aẓīm

Seniñ ḳadd [ü] ḳāmetiñe ḫulḳ-ı ‘aẓīm ḫil‘atı dikmişdir ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem.

پاره پاره یعنی بخش کردند قرآنرا

---

kāfirlerden birtakımlarına verip de kendilerini zevklendirdiğimiz şeye (mal ve servete) heveslenip göz dikeyim deme. Onlardan dolayı üzülme. Müminlere merhamet **kanatlarını indir**.” (el-Ḥicr 15/88)

Pāre pāre ya‘nī baḫş kerdend Ḳur’ān-rā

Pāre pāre, parça parça tefrīḳ étmeklik Ḳur’ān-ı ‘aẕīmü’ş-şānı démekdir.

Ṣaḥīfe (320)

Ḳāle’l-Maġribī

اکرچه آینه[227] داری از برای رخش

Egerçí āyine’ī dārī ez-berāy-ı ruḫeş

Egerçí āyīne ṭutarsañ anıñ yanaġı içün.

ولی چه سود که داری همیشه آینه تار

Velī çí sūd kí dārī hemīşe āyine tār

Lâkin çí fā’ide kí? Dā’imā āyīneyi paslı, kirli ṭutarsañ.

بیا بصیقل توحید ز آینه[228] بر دار

Bi-yā be-ṣayḳal-ı tevḥīd zi-āyine ber-dār

Gel! Tevḥīd ṣayḳalıyla **[378]** āyīneden yuḳarı ṭut.

غبار شرک که تا پاک کردد از زنکار[229]

Ġubār-ı şirk kí tā pāk gerded ez-zengār

Şirk tozunu kí ḥattá pāk eyleseñ āyīneyi kirden, pasdan, pislikden.

Ṣaḥīfe (321)

پس آشکارا کن و بظاهر قیام نمای بانچه فرستاده اند از او امر و نواهی

Pes āşkārā kun ve bi-ẓāhir ḳıyām numāy b’ānçí firistāde’end ez-u emr u nevāhī

---

[227] Metinde ve **R.B.**’de **آیینه** “āyīne” yazılmıştır. Bu şekilde okuyuş vezni (Mefāilün/Feilātün/Mefāilün/Feilün) bozacağı için kelime, **آینه** “āyine” şeklinde düzeltilmiştir.
[228] Metinde **آیینه** “āyīne” şeklinde yazılan bu kelime, vezin gereği **R.B.**’de olduğu gibi **آینه** “āyine” şeklinde okunmalıdır.
[229] **R.B. ژنکار** “jengār”

İmdi āşikāre eyle ve ẓāhir eyle, ḳıyām göster, ẓāhir[an] ḳā'im ol ol nesne ile kí gönderilmişdir o emr u nevāhīden. Bunları āşikāre eyle ve bunlar ile ẓāhir[an] ḳā'im ol démekdir.

Ḳāle'l-Mevle'l-Cāmī

رسید جان بلب و دم نمی توانم زد

Resīd cān be-leb ū dem ne-mī-tuvānem zed

Cān dudaġa érişdi. Nefes urmaġa ḳādir degilim. Ya'nī; cān dudaġı geldi; velâkin söyleyemem, ḳādir degilim.

که سر عشق همی ترسم آشکار شود

Kí sırr-ı 'ışḳ hemī tersem āşikār şeved

Böylece ḳorḳarım kí sırr-ı 'aşḳ āşikāre olur. İşte bundan, ḫavf u ḳorḳumdan, cān dudaġa geldi. Dem, nefes urmaġa ḳādir degilim démekdir.

نکتهٔ عرفان مجو از خاطر آلودکان

Nukte-i 'irfān me-cū ez-ḫāṭır-ālūdegān

'İrfān nüktesini isteme, ṭaleb étme ḫāṭırı bulaşıḳ olanlardan.

جوهر مقصود را دلهای پاک آمد صدف[230]

Cevher-i maḳṣūd-rā dilhā-yı pāk āmed ṣadef

Maḳṣūd cevherine pāk ve ẓāhir olan göñüller, diller ṣadef geldi. Ya'nī; o cevheriñ ḳābı, ṣadefi pāk olan göñüllerdir 'azīzim.

Ḳāle'l-Kāşifī

بدرستی که ما کفایت کردیم از تو شر استهزا کنندکان

Bu'drustī kí mā kifāyet kerdīm ez-tu şerr-i istihzā-kunendegān

[230] Bu beyit, II. cildin 276. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

Ḍoġru, ṣaḥīḥ kí biz ‘aẓīmü’ş-şān kifāyet éderiz; istihzā édicileriñ şerrini senden izāleye biz kāfīyiz démekdir.

آنانکه میزنند و شریک میکنند با خدای حق خدای دیکر باطل

Ānānkí mī-zenend ve şerīk mī-kunend bā-Ḫudā-yı Ḥaḳḳ Ḫudā-yı dīger-bāṭıl

Onlar kí ururlar ve şerīk éderler; Ḥaḳḳ olan Ḫüdā ile dīger bāṭıl olan Ḫüdā’yı şerīk éderler.

پس زود بدانند عاقبت کار

Pes zūd bi-dānend ‘āḳıbet kār

İmdi ‘āḳıbet kārı, en ṣoñ işi tīz, ‘acele bilirler.

و بینند مکافات کردار خود را

Ve bīnend mukāfāt-ı kirdār-ı ḫod-rā

Ve daḫı görürler kendileriniñ fi‘lleriniñ, işleriniñ mükāfātını, cezāsını démekdir.

Ṣaḥīfe (322)

Ḳāle’l-Kāşifī

Fī-tefsīrihî

آورده اند که پنج تن از اشرف[231] قریش در اذا و آزار سید عالم صلی الله علیه و سلم [379] بسیار کوشیدندی

Āverde’end kí penc ten ez-eşref-i Ḳureyş der-eẕā vu āzār Seyyid-i ‘ālem (ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem) bisyār kūşīdendī

Rivāyet éderler kí eşref-i Ḳureyş’den beş ten ya‘nī; vücūd kimse (ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem) Efendimizi eẕā, incitmek içün çoḳ çalışdılar. Ya‘nī; bu beş kimse çoḳ [çalışdılar] Efendimize eẕā [vermek] ve incit[mek içün.]

[231] **R.B. اشراف** “eşrāf”

و هر جا [که][232] ویرا دیدندی بفسون و استهزاء پیش آمدندی

Ve her cā [kí] vey-rā dīdendī be-fusūn u istihzā' pīş āmedendī

Ve her yerde kí Efendimizi görürlerdi, efsūn ve istihzā' ile öñüne gelirlerdi.

روزی آن حضرت در مسجد حرام نشسته بود با جبرائیل

Rūzī ān Ḥażret der-Mescid-i Ḥarām nişeste būd bā-Cebrā'īl

Bir gün ol Ḥażret-i Efendimiz Cebrā'īl ile Mescid-i Ḥarām'da oturmuşdu.

این پنج تن بر آمدند و بدستور معهود سخن کفته بطواف حرم مشغول شدند

Īn penc ten ber āmedend ve be-destūr-ı ma'hūd suḫan gufte be-ṭavāf-ı ḥarem meşġūl şudend

Bu beş kimse geldiler, 'ādet-i ma'hūdeleri üzre Efendimize söz söylediler. Ḥaremiñ ṭavāfıyla meşġūl oldular.

جبرائیل فرمود یا رسول الله مرا فرموده اند که شر ایشانرا کفایت کنم

Cebrā'īl fermūd yā Rasūlu'llâh merā fermūde'end kí şerr-i īşān-rā kifāyet kunem

Cebrā'īl buyurdu: "Yā Rasūlu'llâh! Baña buyurmuşdur, emr eylemişdir Ḥaḳḳ kí şunlarıñ şerrine kifāyet édeyim."

پس اشارت کرد بساق ولید بن مغیره و بکف عاص بن وائل

Pes işāret kerd be-sāḳ-ı Velīd bin Muġīre ve be-keff-i 'Āṣ bin Vā'il

[232] **R.B.**'de de olduğu gibi **که** "kí" eklenmelidir.

İmdi Cebrā'īl, Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ emriyle Velīd bin Muġīre'niñ[233] bacaġına işāret buyurdu. 'Āṣ bin Vā'il'iñ[234] [ayaġınıñ] ucuna işāret buyurdu.

و به بینی حارث بن قیس وبروی اسود بن عبد یغوث

Ve be-bīnī-i Ḥāriṯ bin Ḳays ve be-rūy-i Esved bin 'Abdi Yaġūṯ

Ḥāriṯ bin Ḳays'ıñ[235] burnuna ve Esved bin 'Abdi Yaġūṯ'uñ[236] yüzüne işāret buyurdu.

و بچشم اسود ابن مطلب و هر پنج ازیشان در اندک زمانی هلاک شدند

Ve be-çeşm-i Esved ibni Muṭṭalib ve her penc ez-īşān der-endek zamānī helāk şudend

---

[233] "Velīd bin Mugīre, milādī 530 yılı civarında Mekke'de doğdu. Babası Mugīre, Kureyş içerisinde zenginliği ve cömertliğiyle tanınırdı. Kaynaklarda Velīd'in demirci olduğu söylenir. Velīd bin Mugīre, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in davetini kabūl etmedi ve kendisine şiddetle karşı çıktı. Kibir, bencillik ve ihtirāsı yüzünden şirk ile rūhunu kirletti ve Kur'ān-ı Kerīm için sihir dedi, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Kur'ān-ı Kerīm ile alay etti. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Kur'ān ile alay eden beş kişinin uğradığı felāketlerin, Kabe'de, Rasūl-i Ekrem (s.a.v.)'in yanına gelen Cebrāīl tarafından tertīblendiği belirtilmektedir. Buna göre; Cebrāīl, Kabe avlusunda bunların her birinin ölümünü hazırlamıştır. Kabe'ye giren Velīd, Rasūlullâh (s.a.v.) ile Cebrāīl'in önünden geçer. Bu sırada Cebrāīl, onun yıllar önce bir oka basmasıyla yaralanan topuğundaki yaraya işāret edince yara açılmış, irin toplayıp şişmiş ve patlayarak doksan yaşını geçmiş olan Velīd'in ölümüne yol açmıştır." Mustafa Fayda, "Velîd b. Mugīre", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul 2013, s. 33-34.

[234] "Ās bin Vāil, Kureyş kabilesinin Sehm kolunun reisi olup Cāhiliye devrinde Mekke'nin ileri gelenlerinden sayılırdı. Güçsüz ve kimsesizlere yaptığı zulümlerle tanınmıştır. Satın aldığı malların bedelini ödemez, insanlara haksızlık eder, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e dil uzatmaktan hiç çekinmezmiş. Hicretten birkaç ay önce ölmüştür." Mustafa Fayda, "Âs b. Vâil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul 1991, s. 449.

[235] "Hāris bin Kays'ın dedesi Adiyy, onun babası Saad, onun babası Sehm'dir. Selim kabīlesine mensūbdur. Rasūlullâh (s.a.v.)'e eziyet eden ve alay edenlerdendi. İbnü'l-Gaylata diye bilinir. Gaylata, onun annesinin adıdır. Bir taş alır ona ibādet eder, ondan daha güzel bir taş bulduğu zamān bu sefer birincisini atıp ikincisine ibādet ederdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) için: 'O arkadaşlarını aldatıyor, öldükten sonra dirileceklerini vaad ediyor.' derdi. Çok tuzlu bir balık yemiş ve ölünceye kadar su içip durmuştu. Diğer rivāyetlere göre kesilen bir hayvānın kanı onu tutmuş ve bundan dolayı ölmüş. Kimilerine göre kafası irinle dolarak ölmüştür." http://www.normalift.com/kitap/files/oth/%C4%B0BN%20ES%C4%B0R/SF/02/024.htm (14.11.2021).

[236] "Esved'in dedesi Vehb, onun babası Abdu Menaf, onun da babası Zühre'dir. Peygamberimiz (s.a.v.)'in dayısının oğludur. Efendimizle ve Müslümānlarla alay edenlerdendi. Müslümānlardan fakir kimseleri gördüğü zamān arkadaşlarına: 'Bunlar, yeryüzünün krallarıymışlar: Kisra'nın mülküne konacaklarmış.' deyip alay ederdi. Peygamber (s.a.v.)'i gördüğü zamān ise ona: 'Yā Muhammed, bugün gökten kimse seninle konuşmadı mı?' gibi sözler sarfederdi. Bir gün evden çıkıp gitmiş, sam yeli üzerine esmiş ve yüzü kararmıştı. Ailesinin yanına döndüğü zamān onu tanımadılar ve kapıyı yüzüne kapadılar. Bu şekilde geri dönmüş ve susuzluktan ölmüştür. Kimilerine göre ise Cebrāīl'in göğe işāret etmesiyle derisi soyulmuş, irin toplamış ve sonunda ölmüştür." *A.g.a.*

Esved ibni Muṭṭalib'iñ[237] gözüne işāret étdi [ve onlardan] her beş[i] az zamānda helāk oldular.

ولید بدکان تیر تراشی بکذشت و پیکانی[238] در دامن او آویخت

Velīd be-dukkān-ı tīr-terāşī bu'gzeşt ve peykānī der-dāmen-i u āvīẖt

Velīd-nām şaḫṣ, oḳ yapanıñ dükkānından geçdi ve bir oḳ anıñ etegine ṣarıldı.

از روی عظمت سر زیر نکرد که از جامه باز کند آن پیکان ساق ویرا مجروح ساخت

Ez-rūy-ı 'aẓamet ser zīr ne-kerd kí ez-cāme bāz kuned ān peykān sāḳ-ı vey-rā mecrūḥ sāẖt

'Aẓamet yüzünden başını aşaġı eylemedi kí elbisesinden geri eyleye ya'nī; başını aşaġı indirip[239] ve o oḳ, anıñ bacaġına mecrūḥ düzdü.

ورک شریانی ازان بریده کشت و بدوزخ [380] رفت

Verek şiryānī ez-ān burīde geşt ve be-dūzaḫ reft

[Ḳalça kemiginiñ], şiryānı[nı], ḍamarını andan ḳaṭ' étdi ve cānı cehenneme gitdi.

و خاری در کف پای عاص خلیده پایش ورم کرد و بران بمرد

Ve ẖārī der-keff-i pāy-ı 'Āṣ ẖalīde pāyeş verem gerd ve ber-ān bi-murd

Bir ẖārdı kí 'Āṣ'ıñ ayaġınıñ altına ya'nī; içine batdı. Anıñ ayaġı şişdi ve andan mürd oldu.

و از بینی حارث قیح روان شده جان بداد

---

[237] "Esved'in dedesi Esed, onun babası Abduluzza, onun da babası Kusayy'dır. O da diğerleri gibi Müslümānlarla alay edenlerdendi. Künyesi Ebu Zemea'dır. O ve arkadaşları Peygamber (s.a.v.) ve ashābı için: 'Yeryüzünün kralları yanımızdan geçiyor, bunlar Kisra'nın ve Kayser'in hazīnelerini ele geçireceklermiş.' derdi. Esved, bir ağacın gölgesinde otururken Cebrāīl, ağacın yaprağı ve dikeniyle onun yüzüne ve gözlerine kör oluncaya kadar vurmaya başlamıştır." *A.g.a.*

[238] **Derkenār:** Peykān: Aġacıñ ucunda olan démire dérler.

[239] **Derkenār:** Oḳu elbisesinden çıḳarmadı.

Ve ez-bīnī-i Ḥāriṯ ḳayḥ revān şude cān bi-dād

Ve Ḥāriṯ'iñ burnundan irin revān oldu, cān vérdi.

و اسود روی خود را بخاک و خاشاک [و خار] میزد تا هلاک شد

Ve Esved rūy-ı ḫod-rā be-ḫāk u ḫāşāk [u ḫār] mī-zed tā helāk şud

Ve Esved kendi yüzünü, ṭopraḳ ve çöp ve dikenlere urdu. Ḥattá helāk oldu.

و چشم اسود بن مطلب نا بینا شد از غضب سر بر زمین زد تا جانش بر آمد

Ve çeşm-i Esved bin Muṭṭalib nā-bīnā şud ez-ġażab ser ber-zemīn zed tā cāneş ber āmed

Esved bin Muṭṭalib'iñ gözü kör oldu. Ġażabından başını yere urdu. Ḥattá anıñ cānı yuḳarı geldi. Ya'nī; cānı çıḳdı démekdir.

Meṯnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 78

Fi'l-Meṯnevī

آن دهان کژ کرد واز[240] تسخر بخواند

Ān dehān kej kerd u ez-tesḫar bi-ḫˇānd

Ol bir kimse aġzını egri eyledi. Masḫaralıḳ cihetinden oḳudu.

[Meṯnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 79]

مر محمد را دهانش کژ بماند

Mer-Muḥammed-rā dehāneş kej bi-mānd

Ya'nī; Ḥażret-i Muḥammed 'aleyhi's-selām'ıñ nām-ı şerīfini istihzā ile aġzın egerek ẕikr ḳıldı, anıñ aġzı egri ḳaldı.

باز آمد کای محمد عفو کن

Bāz āmed k'ey Muḥammed 'afv kun

---

[240] **R.B. وز** "v'ez"

Géri geldi, böyle déyü kí: Ey Muḥammed! ‘Afv eyle.

ای ترا الطاف[241] علم من لدن

Ey tu-rā elṭāf-ı ‘ilm-i min-ledun

Ey Rasūl-i Ḥaḳḳ! Seniñ içün Allâh ḳatında olan ‘ilmiñ luṭfları vardır.

من ترا افسوس می کردم ز جهل

Men tu-rā efsūs mī-kerdem zi-cehl

Ben cehlimden seni temesḫur eyledim.

من بدم افسوس را منسوب و اهل

Men budem efsūs-rā mensūb u ehl

Temesḫura mensūb u ehl ben oldum.

چون خدا خواهد که پردهٔ کس درد

Çun Ḫudā ḫ ̌āhed kí perde-y kes[242] *dered*

Çünkim Ḫüdā-yı Te‘ālá Ḥażretleri isteye kí kimseniñ perdesini yırta.

میلش اندر طعنهٔ پاکان برد[243]

Meyleş ender-ṭa‘ne-i pākān bered

Anıñ meylini, pāklarıñ ṭa‘nesine iletir.

---

[241] Metinde, **R.B.**’de ve **R.M.Ş.**’de bu kelimeden sonra **و** “u” yazılmıştır. Şerhe göre bu kelimeyi ve devāmını, “elṭāf-ı ‘ilm-i min-ledun” şeklinde okumak gerektiğinden dolayı **و** (vāv) konulmamıştır.

[242] “Perde-i kes” şeklinde okunması gereken bu terkīb, vezin (Fāilātün/Fāilātün/Fāilün) zarūretinden dolayı sākin okunmuştur.

[243] Bu beyit, I. cildin 605. ve 606. sayfasında zikredilmiştir. 606. sayfada yer alan beytin şerhi şöyledir:

“Cenāb-ı Ḥaḳḳ ister, diler ise kí bir ḳulunuñ perde-i nāmūsunu yırta, o ḳulunuñ meylini enbiyā-yı ‘iẓām ve evliyā-yı kirām ve ṣuleḥā-yı ümmet ḥaḳḳında ṭa‘n [u] teşnī‘ étmege iletir. Ya‘nī; enbiyā vü evliyā ve ṣuleḥāya dil uzatır; bil kí o kimseye Cenāb-ı Ḥaḳḳ ṭarafından ġażab olmuşdur. Zīrā meşhūrdur; kelbiñ ölümü gelirse cāmi‘ duvārına işer. İşte anıñ gibi böyle olan kelbler de beytu’llâh olan enbiyā vü evliyāya, ḥāşā! Şān-ı ‘ālīlerinden birṭaḳım hezeyān éderler ve “ilá-cehennem” ve “bi’se’l-maṣīr”e giderler ‘azīzim.” [**إلى جهنم** | İlá cehennem. “Cehenneme.” (Āl-i ‘İmrân 3/12)] [**بئس المصير** | Bi’se’l-maṣīr. “Ne kötü gidilecek yerdir!” (el-Mülk 67/6)]

ور خدا خواهد که پوشد عیب کس

V'er Ḫudā ḫ̆āhed kí pūşed 'ayb-ı kes

Ve eger Ḫüdā-yı Te'ālá Ḥażretleri isteye kí kimseniñ 'aybını örte.

کم زند در عیب[244] معیوبان نفس

Kem zened[245] der 'ayb-ı ma'yūbān nefes

Ma'yūblarıñ 'aybına nefes urmaz ve anlarıñ 'ayb u ḳadḥına müte'alliḳ söz söylemez.

تنک میشود سینهٔ تو

Teng mī-şeved sīne-i tu

Efendimize ḫiṭābdır: **[381]** Ḍar olur seniñ sīne vü ṣadr-ı şerīfiñ.

بانچه کافران میکویند

B'ānçí kāfirān mī-gūyend

Ol nesne ile kí kāfirler söylerler.

یعنی دشوار می آید ترا کفتار کفار

Ya'nī duşvār mī-āyed tu-rā guftār-ı kuffār

Ya'nī; saña çetīn, zor gelir küffārıñ sözleri.

پس تسبیح کن تسبیحی مقترن بحمد پروردکار تو

Pes tesbīḥ kun tesbīḥī muḳterin be-ḥamd-ı Perverdgār-ı tu

İmdi tesbīḥ eyle, öyle bir tesbīḥ eyle kí seniñ Perverdigārıñ ḥamdına muḳārin eyle.

یعنی بکو سبحان الله و الحمد لله

---

[244] **R.M.Ş.**'de **غیب** "ġayb" yazılmış olsa da **عیب** "'ayb" olarak şerh edilmiştir.
[245] Şem'ī Şemullâh'ın *Şerh-i Mesnevī*'sine göre kem zened burada, ne-zened ma'nāsına gelir. Bkz.: Abdülkadir Dağlar, *a.g.t.*, s. 458.

Ya‘nī bugū Subḥāna’llâh ve’l-ḥamdu li’llâh

Ya‘nī; Sübḥāna’llâh ve’l-ḥamdü li’llâh söyle.

لیک ذوق سجدۂ پیش خدا

Līk ẕevḳ-ı secde-i pīş-i Ḫudā

Lâkin Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ öñünde secdeniñ ẕevḳ u ṣafāsı.

خوشتر آید از دو صد دولت ترا

Ḫoşter āyed ez-du ṣad-devlet tu-rā

Ziyāde ḫoş gelir saña iki yüz devletden.

Ḳāle’l-Kāşifī

صاحب کشف الاسرار آورده که از تنک دلئ تو اکاهیم

Ṣāḥib-i Keşfu’l-Esrār āverde kí ez-teng-i dilī-i tu āgāhīm

Ṣāḥib-i Keşfü’l-Esrār’da rivāyet olunur kí Cenāb-ı Ḥaḳḳ, Rasūl-i Ekrem’ine buyurur kí: “Seniñ göñlünüñ darlığından āgāhım.”

و آنچه بتو میرسد از غصۂ بیکانکان خبر داریم

Ve ānçí be-tu mī-resed ez-ġuṣṣa-i bī-gānegān ḫaber dārīm

Ve ol nesne kí saña érişir bī-gānegānıñ ġuṣṣa vü eleminden ḫaberdārım. Ya‘nī; bunlarıñ cümlesinden ḫaberim vardır. “Āmennā ve ṣaddaḳnā”[246] “ve hüve’s-semī‘u’l-‘alīm.”[247]

تو بحضور دل بنماز در آی که

Tu be-ḥużūr-ı dil be-namāz der āy kí

Sen ḥużūr-ı ḳalb ile namāza, ṣalāta gel kí.

---

[246] “İnandık ve tasdīk ettik.”

[247] “Ve O, işitendir, bilendir.” (el-Baḳara 2/137), (el-En‘ām 6/13), (el-Enbiyā 21/4), (el-‘Ankebūt 29/5)

میدان مشاهده است و با مشاهدهٔ دوست بار بلا کشیدن آسان باشد

Meydān-ı muşāhede'est ve bā-muşāhede-i dūst bār-ı belā keşīden āsān bāşed

Namāz müşāhede meydānıdır. Dostuñ, cemāliniñ müşāhedesiyle belā, muṣībet yükünü çekmek āsān u ḳolay olur.

یکی از پیران طریقت کفته که در بازار بغداد دیدم که

Yekī ez-pīrān-ı ṭarīḳat gufte kí der-bāzār-ı Baġdād dīdem kí

Pīrān-ı ṭarīḳatdan birisi söylemiş kí: Baġdād bāzārında gördüm kí.

یکی را صد تازیانه زدند آهی نکرد

Yekī-rā ṣad tāziyāne zedend āhī ne-kerd

Birisine yüz ḳamçı urdular, bir āh eylemedi.

از وی پرسیدم که ای جوانمرد آن همه زخم خوردی و ننالید[ی][248]

Ez-vey pursīdem kí ey cevānmerd ān heme zaḫm ḫurdī ve ne-nālīd[ī]

Andan ṣordum kí: "Ey cevānmerd! O cümle yarayı yédiñ, āh, fiġān [u] nālān eylemediñ."

کفت آری شیخا [382] معذورم دار که

Guft ārī şeyḫā ma'ẕūrem dār kí

O cevānmerd dédi kí: "Evet ey şeyḫ! Beni ma'ẕūr ṭut kí." Ya'nī; āh, efġān étmemekde ma'ẕūrum kí.

معشوقم در برابر بود[249] و میدید که مرا برای و میزنند

Ma'şūḳem der berāber būd ve mī-dīd kí merā berāy-ı u mī-zenend

---

[248] Metinde, fiilin sonunda yer alması gereken māzī II. teklik şahıs eki **(ی)** yazılmamıştır.

[249] Metinde **بوده** "būde"; **R.B.**'de **بود** "būd" yazılmıştır. بودن "būden" imek ek fiilinin ism-i mefūlü olan ve -imiş anlamına gelen "būde" kelimesinden ziyāde ek fiilin III. şahıs çekimi olan ve -idi anlamına gelen "būd" yazılması, hem gramatikal açıdan hem de şerh yönünden daha uygundur.

“Benim ma‘şūḳum berāber idi. Ya‘nī; benimle berāber idi ve görüyor idi kí baña anıñ içün uruyorlar.”

از نظارهٔ وی بالم زخم شعور نداشتم

Ez-naẓāre-i vey bā-elem-i zaḫm şu‘ūr ne-dāştem

“Anıñ baḳmasından yaranıñ, ḍarbıñ elem ve ‘aẕābına şu‘ūr ṭutmadım.” Ya‘nī; duymadım, añlamadım démekdir.

تو تیغ میزن و بکذار تا من بیدل

Tu tīġ mī-zen[250] *u bu’gẕār tā men bī-dil*

Sen ḳılıc ur ve geç tā ben dilsiz, göñülsüz.

نظارهٔ کنم آن چهرهٔ نکارین را

Naẓāre’ī kunem ān çehre-i nigārīn-rā

Naẓāre eyleyem, baḳayım o müzeyyen ve sevilir olan maḥbūbuñ cemāline ‘azīzim. Naṣıl on degnek yiyebilir misiñ ma‘şūḳuñ içün? Yér iseñ ‘aşḳ olsun. Yiyemez iseñ ‘āşıḳım déme ‘azīzim.

Ṣaḥīfe (323)[251]

[Meṣnevī: Cil 1, Ṣaḥīfe 23]

ای برادر بی نهایت درکهیست[252]

Ey birāder bī-nihāyet dergehīst

Ey ḳardaş! Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ dergāhı nihāyetsizdir.

هر کجا که میرسی بالله مایست[253]

---

[250] Şimdiki zamān ön eki olan می “mī” burada, emir fonksiyonunda kullanılmıştır. Bkz.: Ahmed Ateş, *a.g.e.*, s. 31.
[251] Sayfa 322’nin sonunda yer alan **با مشاهدهٔ دوست …** kelimesinden itibāren 323. sayfaya geçilmiştir.
[252] Bu ve sonraki mısrā, I. cildin 400. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.
[253] **R.M.Ş.:**

Her kucā kí mī-resī bi'llâh māyīst

Her nereye kí érişirseñ Cenāb-ı Ḥaḳḳ bizimledir 'azīzim.

پاکست خدای و برترست

Pākest Ḫudāy ū berterest

Cenāb-ı Ḥaḳḳ, pākdır ve ziyāde 'ālīdir.

Ṣaḥīfe (324)

[Meşnevī: Cil 4, Ṣaḥīfe 181]

نفس اکرچه زیرکست و خرده دان

Nefs egerçí zīrekest ū ḫurde dān

Egerçí nefsi zīrekdir ve ufaḳ, daḳīḳ şeyleri bilir.

قبله اش دنیاست او را مرده دان[254]

Ḳıble'eş dunyāst ū-rā murde dān

O nefsiñ ḳıblesi, teveccüh-i dünyādır. O nefsi ölmüş bil, mürdedir. Ya'nī; ol ṣāḥib-i nefs olan insān kí zīrekdir ve ḫurdebīn u 'āḳıldır. Lâkin onuñ maḥabbeti dünyāya ise artıḳ ondan ḫayr yoḳdur. Anı sen ölmüş, mürde bil 'azīzim.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 360]

[Ḳāle'l-Ḥāfıẓ]

نصیب ماست بهشت ای خدا شناس برو
که مستحق کرامت کناهکارانند

Naṣīb-i māst bihişt ey Ḫudā-şinās burū

بر هر آنچه میرسی بالله منیست
Ber her ānçí mī-resī bi'llâh me-īst
Her nereye ulaşırsañ Allâh için durma.

[254] Bu beyit, I. cildin 527. sayfasında zikredilmiştir. Şerh benzer olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

Kí musteḥaḳḳ-ı kerāmet gunāhkārānend[255]

(279) ṣaḥīfede meẕkūrdur.[256]

چه سود از روزن جنت اکر شیرین معاذالله

Çí sūd ez-revzen-i cennet eger Şīrīn ma'āẕa'llâh

Ne fā'ide cennet penceresinden? Eger Şīrīn-nām maḥbūbe Cenāb-ı Ḥaḳḳ'a ṣıġınırım.

ز کوی خود دری در روضهٔ فرهاد نکشاید

Zi-kūy-ı ḫod derī der-ravża-i Ferhād ne-gūşāyed

Şīrīn maḥbūbe, kendi köyünden Ferhād'ıñ ravżasına bir ḳapı açmadı.[257] Ma'āẕa'llâh bundan isti'āẕa éderim kí **[383]** cānān-ı ḥaḳīḳīniñ köyünden ḳabrime pencere açılmayıp da cennetden pencere açılmasında ne fā'ide vardır? Hīç 'azīzim.

قهار بی منازع و غفار بی ملال

Ḳahhār-ı bī-munāzi' u ġaffār-ı bī-melāl

Cenāb-ı Ḥaḳḳ, münāzi'siz ḳahhardır. O uṣanmaz ġaffārdır.

دیان[258] بی معادل[259] و سلطان بی سپاه

Deyyān-ı bī-mu'ādil u sulṭān-ı bī-sipāh

Deyniñ ṣāḥibi ve māliki emsālsiz, naẓīrsiz ve askersiz sulṭāndır.

با غیر او اضافت شاهی بود چنانک

---

[255] **S.H.Ş.**'de yer alan beytin şerhi şöyledir:
"Cennet bizim naṣībimizdir ey Ḫüdā'yı bilici, var git! Zīrā iḥsāna ve kerāmete ve ġufrāna müsteḥaḳḳ, günāhkārlardır. Ya'nī; günāh olmayınca 'afv u ġufrān olmaz."

[256] Bu beyit, daha öncesinde II. cildin 327. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
"Bizim naṣībimiz cennetdir ey Ḫüdā'yı ṭanıyıcı, git işine! Zīrā müsteḥaḳḳ-ı ikrām u iḥsān, günāhkārlardır. Onlar, ikrāma ve iḥsāna kesb-i istiḥḳāḳ étdiler günāhları sebebiyle. Lâkin sen zühd ü 'ibādetiñle müsteḥaḳḳ-ı cennet olduñ 'azīzim, mā-şā'a'llâh sulṭānım."

[257] Yanī; cennetin penceresinden ne fayda? Maāzallâh eğer Şīrīn kendi köyünden Ferhād'ın bağçesine bir kapı açmazsa.

[258] **Derkenār:** Deyyān: Esmā'-i ḥüsnādan. Deyniñ ṣāḥibi, māliki démekdir.

[259] **Derkenār:** Bī-mu'ādil: Emsālsiz, naẓīrsiz.

Bā-ġayr-ı ū iżāfet-i şāhī buved çunānk

Cenāb-ı Ḥaḳḳ'dan ġayrısına şāhlıḳ nisbeti buncılayın olur kí.

بر یک دو چوب پاره ز شطرنج نام شاه[260]

Ber-yek du çūb pāre zi-şaṭranc nām-ı şāh

Şaṭrancdan bir-iki çūb, aġac pāresine şāh déyü nām vérmek gibidir 'azīzim.

Ṣaḥīfe (325)

Ḳāle'l-Kāşifī

در تبیان میکوید که هیچ ملکی فرو نیاید الا که روح با اوست

Der-Tibyān mī-gūyed kí hīç melekī furū ne-yāyed illā kí Rūḥ bā-ūst

Tefsīr-i Tibyān'da söyler kí hīçbir melek aşaġı gelmez. İllā kí Cebrā'īl onuñladır.

و رقیب برو چنانچه بر آدمیان حفظه میباشند

U raḳīb ber-u çunānçí ber-ādemiyān ḥafaẓa mī-bāşend

O Cebrā'īl, o melege nāẓırdır. Öylece kí ādemleriñ üzerinde ḥafaẓa melekleri olurlar. Anıñ gibi Cebrā'īl de anlara öylece ḥafaẓa gibi nāẓırdır.

کس نیست خدای مستحق عبادت مکر من که آفریننده و روزی دهندهٔ همه ام

Kes nīst Ḫudāy musteḥaḳḳ-ı 'ibādet meger men kí āferīnende ve rūzī-dihende-i heme'em

'İbādete müsteḥaḳḳ kimse yoḳdur. İllā ben kí ḫalḳ u īcād édici ve cümleye ben rızḳ véricyim.

پس بترسید از من و جز مرا پرستش مکنید

Pes bi-tersīd ez-men ve cuz-merā perestiş me-kunīd

[260] Buraya kadar olan beyitler Abdurrahmān Molla Cāmī'ye āittir. Son beyit, II. cildin 318. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

İmdi benden ḳorḳuñ, ḫavf édiñ! Ve benden başḳasına ṭapmaḳ eylemeyiñ ancaḳ baña ‘ibādet u ṭā‘at édiñ démekdir.

مرا بندکی کن که دارا منم

Merā bendegī kun kí dārā menem

Baña bendelik, ḳulluḳ eyle kí ḥākim benim.

تو از بندکانی و مولا منم

Tu ez-bendegānī vu Mevlā menem

Sen benim bendegānımdan, ḳullarımdansıñ ve ben Mevlā’yım efendileriñ efendisiyim.

کر تویی جمله در فضای وجود

Ger tuyī cumle der-feżā-yı vucūd

Eger sen vücūd ṣaḥrāsınıñ cümlesiyseñ. Ya‘nī; bī-nihāye olan ṣaḥrā-yı vücūd, senden ‘ibāretdir.

هم خود انصاف ده بکو حق کو

Hem ḫod inṣāf dih bugū Ḥaḳḳ kū

Daḫı kendine inṣāf vér ve Ḥaḳḳ’ı söyle kí ḳanı? Ya‘nī; yoḳdur. Maġrūr olma. İnṣāf eyle, kelām söyle Ḥaḳḳ ḳanı, neredir?

در همه اوست پیش چشم شهود

Der-heme üst pīş-i çeşm-i şuhūd

Müşāhede gözünüñ öñünde cümlesi O’dur. Ya‘nī; sen müşāhede étmediginden kendi cümle ṣaḥrā-yı vücūd benim dersiñ. Ḥālbukí ehl-i müşāhede **[384]** görürler kí cümlesi O’dur, ġayrısı yoḳdur.

Ṣaḥīfe (326)[261]

چیست پنداری هستئ من و تو

Çīst pendārī hestī-i men u tū

Benim, seniñ varlıḳ, mevcūd olmaḳ ẓannı nedir? Hīç. Gūyā benim [de] seniñ de bir varlıġıñ vardır. Böyle ẓann éderiz. Nedir bu ẓann? Hīç. Evhām [u] ḫayālātdır. Var olan Cenāb-ı Ḥaḳḳ'dır.

پاک کن جامی از غبار دویی

Pāk kun ey Cāmī ez-ġubār-ı duyī

Ey Cāmī! Pāk eyle ikilik ġubārından, tozundan.

لوح خاطر که حق یکیست نه دو[262]

Levḥ-i ḫāṭır kí Ḥaḳḳ yekīst ne-dū

Ḫāṭır levḥini pāk eyle kí Ḥaḳḳ birdir, iki degildir.

برترست خدای تعالی و بزرکتر

Berterest Ḫudā-yı Te'ālá vu buzurgter

Cenāb-ı Ḥaḳḳ, ziyāde 'ālīdir ve ziyāde büyükdür. Şerīkden, naẓīrden emṯāli yoḳdur démekdir.

مرایی هر کسی معبود سازد

Murāyī her kesī ma'būd sāzed

Mürāyī olan ādem, riyākār herkesi ma'būd düzer. Ya'nī; herkese ṭapınır démekdir.

---

[261] Sayfa 325'nin sonunda yer alan **هم خود …** kelimesinden itibāren 326. sayfaya geçilmiştir.

[262] "*Ger tuyī cumle der-feżā-yı vucūd*" mısrā'ından başlayan ve buraya kadar süregelen beyitler, Abdurrahmān Molla Cāmī'ye āittir.

مرایی را ازان گفتند مشرک[263]

Murāyī-rā ez-ān guftend muşrik

Mürāyī olan ādeme o sebebden müşrik dérler.

از آب منی که جمادیست بی حس و حرکت و فهم

Ez-āb-ı menī kí cemādīst bī-ḥiss u ḥareket u fehm

Menī ṣuyundan kí cemāddır. Ḥiss u ḥareket ve fehm [u] idrāk anda yoḳdur.

سیالی که وضع[264] و شکل نپذیرد پس او را فهم و عقل دار

Seyyālī kí vaż‘ u şekl ne-pez̲īred pes u-rā fehm u ‘aḳl dār

Seyelān, aḳıcı bir ṣudur kí bir yérde va‘ż; ḳoymaḳ, durmaḳ[265] ve bir şekl ḳabūl étmez. İmdi ey insān! Sen ondan ḫalḳ olduñ. O menī ṣuyuna fehm [u] ‘aḳl ṭut. Ya‘nī; o ṣuyu bir kerre fehm eyle, te‘aḳḳul ét de ṣoñra Cenāb-ı Ḥaḳḳ ile mücādele eyle démekdir.

پس آنکاه او

Pes āngāh u

İmdi ol vaḳt oña démekdir.

یعنی مناظره[266] میکند و میخواهد که سخن خود را بحجت ثابت سازد

Ya‘nī munāẓara mī-kuned ve mī-ḫ‘āhed kí suḫan-ı ḫod-rā be-ḥuccet s̲ābit sāzed

Ya‘nī; Cenāb-ı Ḥaḳḳ’a şerīk eyler ve ister kí kendi sözünü ḥuccet ile s̲ābit düze aḥmaḳ, cāhil insān.

یعنی او در اول جمادی بوده و ما او را حس و نطق دادیم

---

[263] Bu beyit, Abdurrahmān Molla Cāmī’ye āittir ve II. cildin 73. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.
[264] **R.B. و هیولائی که صنع** “ve heyūlā’ī kí ṣun‘”
[265] Yanī; bir yerde durmaz ve şekil kabūl etmez.
[266] **Derkenār:** Münāẓarat: Bir şey’i başḳa bir şey’e naẓīr ḳılmaḳ, anıñ yérine ḳoymaḳ.

Ya‘nī u der-evvel cemādī būde ve mā u-rā ḥiss u nuṭḳ dādīm

Ya‘nī; o ādem evvelde cemād olmuş idi ve biz o ādeme ḥiss u nuṭḳ vérdik.

اکنون باما مجادله میکند

Eknūn bā-mā mucādele mī-kuned

Şimdi bizimle mücādele eyler.

چرا استدلال نمی کند بابداء بر اعاده که هر که بر ابداء قادر بود هرآیینه برین نیز قدرت دارد

Çirā istidlāl ne-mī-kuned be-ibdā’ ber-i‘āde kí her kí ber-ibdā’ ḳādir buved herāyīne ber-īn nīz ḳudret dāred

Niçün istidlāl étmez; ibtidā ile i‘āde üzerine kí ibtidā’ insān ḫalḳ éden[i] ṣoñra anıñ i‘ādesine ḳudretini? Her kimse kí ibtidā’ üzre ḳādirdir, **[385]** ḳādir olur; elbette o i‘āde üzerine de ḳudret ṭutar. Āmennā ve ṣaddaḳnā ‘azīzim.

نه در ابتدا بودی آب منی

Ne-der-ibtidā būdī āb-ı menī

İbtidāda menī ṣuyundan olmadın mı? Evet olduñ.

اکر مردی از سر بدر کن منی[267]

Eger merdī ez-ser be-der kun menī

Eger ādem, insān, merd, kāmil iseñ başından benligi ṭaşra eyle. Ya‘nī; enāniyyetini def‘ u izāle eyle démekdir.

Ṣaḥīfe (327)

در ایشان پوستست کرم کننده یعنی جامها از پشم و موی که سرما باز دارد

Der-īşān pūstest germ kunende ya‘nī cāmehā ez-peşm u mūy kí sermā bāz dāred

[267] Bu beyit, Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınmıştır.

Ya‘nī; anlarda, ḥayvānātda post vardır, ṣıcaḳ eylemişdir. O ḥayvānātıñ elbisesi yüñden ve ḳıldan kí ṣoġuḳu géri ṭutar. Ya‘nī; ṣoġuḳ anlara te’s̱īr étmez.

Ḳāle’ṣ-Ṣā’ib

جمعی که پشت کرم بعشق ازل[268] نیند

Cem‘ī kí puşt germ be-‘ışḳ-ı ezel ne-yend

Bir cemā‘at kí bir ṭā’ife kí ‘aşḳ-ı ezel ile arḳası ṣıcaḳ degillerdir. Ya‘nī; bir ṭā’ife, bir ḳavmiñ kí ‘aşḳ u maḥabbet-i İlâhiyye ile derūnlarında germiyyet u ḥarāret yoḳdur.

ناز سمور و منت سنجاب میکشند[269]

Nāz-ı samūr u minnet-i sincāb mī-keşend

Samūr kürküñ nāzını ve sincāb kürküñ minnetini çekerler. Ya‘nī; ṣoġuḳdan muḥāfaẓa olunmaḳ üzre böyle kürklere muḥtāc olurlar. Lâkin ‘aşḳ u maḥabbet ḥarāretiyle duḫānı başından çıḳan ‘āşıḳ, ṣādıḳ-ı ‘uryān olaraḳ erba‘īn içinde ve ḳarlar üzerinde geşt ü güẕārı hezār müşāhede olunmuşdur ‘azīzim.

شبانکاه باز آوردن اشتر و کوسفند

Şebāngāh bāz āverden uştur ve gūsfend

Géce vaḳti geri ḫānelerine ibl ve ḳoyunlarıñ gelmekligi. Ya‘nī; otluḳdan aḫşam üzerine ḫānelerine ric‘at u ‘avdetleri démekdir.

بچرا هشتن

Bi-çerā hişten

Yaylaga yaylama, otlaġa ḳoyuvermek, ṣalıvérmek démekdir.

بهایم خموشند و کویا بشر

---

[268] I. ciltte **خدا** “Ḫudā”

[269] Bu beyit, I. cildin 625. sayfasında; II. cildin 76. sayfasında zikredilmiştir. Şerh benzer olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

Behāyim ḫamūşend u gūyā beşer

Ḥayvānān, sükūtdurlar. Ya‘nī; nuṭḳları yoḳdur. Söyleyici, nāṭıḳ; beşer, insāndır.

پراکنده کوی از بهایم بتر[270]

Perāgende gūy ez-behāyim beter

Perāgende, perīşān söyleseñ ḥayvānātdan betersiñ. Ya‘nī; aġzına gelen heẕeyānı söylerseñ ḥayvānātdan kötü, berbādsıñ, betersiñ démekdir.

فرو ماندکانرا برحمت قریب

Furū māndegān-rā be-raḥmet ḳarīb

Żu‘afā vü fuḳarā vü bī-çāregāna raḥmet-i İlâhī, ḳarībdir.

تضرع کنانرا بدعوت مجیب[271]

Taẓarru‘ kunān-rā be-da‘vet mucīb

Cenāb-ı Ḥaḳḳ’a taẓarru‘ u niyāz édicileriñ du‘ālarına ṭaraf-ı **[386]** İlâhiyyeden icābet olunur. Ya‘nī; ḳabūl-i dergāh-i İlâhī olur démekdir.

Ṣaḥīfe (328)

Ḳāle’s-Sa‘dī[272]

---

[270] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınan bu beyit, daha öncesinde I. cildin 715. sayfasında zikredilmiştir. 716. sayfada yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Ḥayvānāt sākitdir; insān söyleyicidir. Ya‘nī; ḥayvānān tekellüm étmez. Tekellüm, insānıñ şānıdır. Lâkin perāgende, perīşān aġzına geleni söyler iseñ ḥayvānātdan beter işdesiñ. Öyle aġzına gelen herzeyi söyleme démekdir. Zīrā ādemoġlu nuṭḳ ve ‘aḳl ile ẓāhir olur. Ya‘nī; ḥayvānātdan farḳ u temyīzi nuṭḳu ve ‘aḳlı ile olduġundan öyle heẕeyān söz söyleme. Ṭūṭī ḳuşu gibi bī-ma‘nā söz söyleme ve cāhil olma. Ya‘nī; sözünü ve soḥbetini bilip ‘ārif ü dānā olmaḳdır. Zīrā bu lisān pek büyükdür. Anıñ içün bu lisānıñ ve bir parça olan et parçasınıñ muḥāfaẓasıyçün eṭrāfına ser-ā-pā kemikden dişler ve anıñ üzerine de etden duvaḳ vaż‘ eyle, iḥāṭa ve muḥāfaẓa oluna. Yine böyle iken o lisānını muḥāfaẓa édemeyip bī-ma‘nā ve bī-lüzūm ṭūṭī gibi ötersiñ ve ḳarġa gibi ṣabāḥdan aḫşama ḳadar laḳ laḳ édersiñ ‘azīzim.”
[271] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınan bu beyit, daha öncesinde I. cildin 62. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.
[272] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Gülistān” adlı eserinden alınmıştır.

حلم شتر چنانکه معلومست اکر طفل[273] مهارش کیرد

Ḥilm-i şutur çunānkí ma‘lūmest eger ṭıfl mehāreş gīred

Deveniñ ḥilmi öylece kí ma‘lūmdur. Eger çocuḳ anıñ yularını ṭutar.

و صد فرسنک ببرد کردن از متابعت او نپیچید

Ve ṣad ferseng bi-bered gerden ez-mutāba‘at-ı u ne-pīçed

Ve yüz ferseng maḥalle iletmek eyler. O çocuġuñ mütāba‘atından, aña tābi‘ olmasından o deve, ibl buñalmaz. Ya‘nī; boynunu çevirmez démekdir.

اما اکر درهٔ هولناک پیش آید که موجب هلاک باشد

Ammā eger dere’-i hevlnāk pīş āyed kí mūcib-i helāk bāşed

Ammā eger bir ḳorḳu[n]c dere öñüne gelse kí deveniñ mūcib-i helāki olur.

و طفل بنادانی خواهد که آن جایکه برود زمام از کفش بکسلاند

Ve ṭıfl be-nādānī ḫ̌āhed kí ān cāykí bi-reved zamān ez-keffeş bu’gsilāned

Ve çocuḳ, bilmezlikle ister kí deveyi ol yére getire. Ol vaḳt deve, yularını o çocuġuñ avucundan ḳırar, ḳaṭ‘ éder.

و دیکر مطاوعت نکند که هنکام درشتی[274] ملاطفت مذمومست

Ve dīger muṭāva‘at ne-kuned kí hengām-ı duruştī mulāṭafet mez̲mūmest

Başḳa müṭāva‘at eylemez kí ḳalınlıḳ, ḳabalıḳ vaḳtinde mulāṭafe, laṭīfe eylemek mez̲mūmdur. Ya‘nī; öyle bir tehlike zamānında ḳabalıḳ étmek mez̲mūmdur.

و کفته اند که دشمن بملاطفت دوست نکردد بلکه طمع زیاده کند

Ve gufte’end kí duşmen be-mulāṭafet dūst ne-gerded belkí ṭama‘ ziyāde kuned

---

[273] **R.B. طفلی** “ṭıflī”

[274] **Derkenār: Dürüştī:** Sertlik, ḳalınlıḳ, ḳabalıḳ, pürüzlük, ḫuşūnet ma‘nāsınadır.

Ve söylenmişdir kí düşmān mülāṭafetle dost olmaz. Belkí ṭama‘ı ziyāde éder. Ya‘nī; insān, düşmānına laṭīfe étmek ile dost olmaz. Belkí daha ziyāde düşmenlige ṭama‘ éder.

کسی که لطف کند با تو خاک پایش باش

Kesī kí luṭf kuned bā-tu ḫāk-i pāyeş bāş

Bir kimse kí saña luṭf éder, anıñ ayaġına ṭopraḳ ol, ḫāk-i pāy ol.

و کر خلاف کند در دو چشمش آکن خاک

Ve ger ḫilāf kuned der-du çeşmeş āgen ḫāk

Ve eger ḫilāfını éder ya‘nī; saña luṭf étmez, ihānet, düşmānlıḳ éder; anıñ iki gözüne ṭopraḳ doldur.

سخن بلطف و کرم با درشت کوی[275] مکوی

Suḫan be-luṭf u kerem bā-duruşt gūy me-gūy

Sözü, kelāmı luṭf u kerem ile söyle. Sertlik, ḳabalıḳ ile söz söyleme ‘azīzim.[276]

که ژنک خورده نکردد بنرم سوهان پاک

Kí jeng-ḫurde ne-gerded be-nerm sūhān pāk

---

[275] کوی “gūy” yerine خوی “ḫūy” sözcüğünün tercīh edilmesi anlamca daha uygundur. Bu beytin şerhi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ozan Yılmaz, *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2008, s. 950-951.

[276] Müellifin bu şerhi, bir sonraki mısrā‘nın şerhinde vereceği örnek ile uyuşmamaktadır. Bunun sebebi ise “ḫūy” yerine “gūy” denilmesinden kaynaklanmaktadır. Oysa ki burada “duruşt” kelimesini sıfat olarak değil, şahıs anlamıyla düşünmek daha doğrudur. Yanī; sana ihānet, düşmānlık eden **dürüşt hūylu kimseye** sözü, lutf u kerem ile **söyleme**. Zīrā pas yemiş yanī; pas gibi sert ve kirli olan o dürüşt hūylu, senin lutf u kerem ile söylenen sözlerin karşısında yumuşak ve pāk olmaz denilmek istenmektedir. İlk mısrā‘da “gūy” sözcüğü tercīh edilse dahi ikinci mısrā‘ ile uyuşması için; “Sözü, lutf u kerem ile söyleme, sertlik, kabalık ile söyle.” şeklinde şerhinin yapılması gerekirdi; çünkü alt mısrā‘da āteşin, demirin pasını yok ettiği, yanī; āteşin demiri erittiği söylenmektedir. O hālde çivi çiviyi söker mantığıyla nasıl ki āteş demirin pasını pāk eder ve onu sert iken yumuşak hāle getirir, insān da o şekilde sertlik ve kabalıkla söz söyleyerek kaba hūylu kimseyi pāk hāle getirir ve yumuşatır.

Zīrā pas, kir yémiş, **[387]** törpü ile yumuşaḳ, pāk olmaz. Ya‘nī; pas ve kirli olan démir öylece törpü ile yumuşaḳ ve pāk olmaz; ancaḳ āteş ister kí pası, kiri zā’il olur, yumuşaḳ ola démekdir.

Ṣaḥīfe (330)

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 402]

Ḳāle’l-Ḥāfıẓ

در محفلی که خورشید اندر شمار ذره ست

Der-maḥfilī kí ḫūrşīd ender-şumār-ı ẕerre’st

Bir meclis kí güneş o meclisde ẕerre ṣayısında, ḥesābındadır. Ya‘nī; güneş o meclisde ẕerre gibidir.

خودرا بزرک دیدن شرط ادب نباشد

Ḫod-rā buzurg dīden şarṭ-ı edeb ne-bāşed

Kendiyi o meclisde büyük görmek şarṭ-ı edeb olmaz ‘azīzim.[277]

Ṣaḥīfe (331)

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 160]

Ḳāle’l-Ḥāfıẓ

مکن بچشم حقارت نکاه[278] بر[279] من مست
که نیست معصیت و زهد بی مشیئت او

Me-kun be-çeşm-i ḥaḳāret nigāh ber-men-i mest
Kí nīst ma‘ṣıyet ū zuhd bī-meşī’et-i ū

---

[277] **Derkenār:** Ya‘nī; ey ġāfil! Dergāh-ı Ḥaḳḳ, bir ulu dergāhdır kí anda ṣāh-ı levlāk ve ḥabīb-i ḫālıḳu’l-eflāk (ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem) daḫı (Mā ‘arafnāke ḥaḳḳa ma‘rifetike) buyurmaḳla iẓhār-ı ‘acz ü iḥtiyāc édip ẕāt-ı āfitāb-ı ‘ālem-ārāsını ẕerre ḥesābında ḳılmışdır. Bunuñ gibi ulu dergāhda kendisini ḥaseb ü neseb ile ulu görmek, edebe lā’ıḳ u münāsib degildir ‘azīzim. [Mā ‘arafnāke ḥaḳḳa ma‘rifetike: “Seni bilinmesi gereken ölçüde bilip tanıyamadık.”]

[278] **R.B.** **ملامت** “melāmet”

[279] **S.H.Ş.** **در** “der”, **R.B.**’de geçmiyor.

Ben-i mest üzre ḥaḳāret çeşmiyle naẓar eyleme. Zīrā ma‘ṣıyet ü zühd, Ḫüdā’nıñ irādetsiz[280] degildir.[281] Ya‘nī; ben mesti meyḫānede görüp ḥaḳāret naẓarıyla naẓar eyleme.

قل كل من عند الله[282]

Ḳul kull^{un} *min-‘indi’llâh*

Āyeti sırrınca; zühd ü ma‘ṣıyet, ḫayr u şerr, Ḫüdā’nıñ meşī’etsiz degildir.

عليكم انفسكم[283]

‘Aleykum enfusekum

هو اعلم بمن اتقى[284]

Huve a‘lemu bi-meni’t-teḳá

Āyet-i kerīmesi sırrınca.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 37]

[Ḳāle’l-Ḥāfıẓ][285]

[280] **S.H.Ş.** irādesinsiz.
[281] **S.H.Ş.:** “… Ḥāşılı; kimini ‘āṣī ve kimini muṭī‘ eyleyen Ḫüdā’dır.”
[282] “Her nerede olursanız olun ölüm size yetişir, son derece sağlam kaleler içinde de bulunsanız yine kurtulamazsınız. Onlara bir iyilik erişirse ‘Bu, Allâh’tandır’ derler, bir kötülüğe uğrarlarsa, ‘Bu, senin yüzündendir.’ derler. Ey Muhammed! **De ki: ‘Hepsi Allâh’tandır.’** Bu topluma ne oluyor ki, hiç söz anlamaya yanaşmıyorlar?” (en-Nisā 4/78)
[283] “Ey inananlar, **kendinize dikkat edin**. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde doğru yoldan sapanlar size zarar veremezler. Hepinizin dönüşü Allâh’adır. Yaptıklarınızı size O haber verecektir.” (el-Māide 5/105)
[284] “Onlar ki günāhın büyüklerinden ve çirkin işlerden kaçınırlar, yalnız bazı küçük kusurlar hāric. Şüphesiz Rabbinin affı geniştir. O, sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz annelerinizin karınlarında bulunduğunuz sırada, sizi en iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın; çünkü **O, kötülükten sakınanı daha iyi bilir.**” (en-Necm 53/32)
[285] Verilecek olan bu beyit, R.B.’de tespīt edilememiştir.

حدیث از مطرب و[286] می کو و راز دهر کمتر جو
که کس نکشود [و][287] نکشاید بحکمت این معما را[288]

Ḥadīṯ ez-muṭrib ū mey gū vu rāz-ı dehr kemter cū
Kí kes ne'gşūd [u] ne'gşāyed be-ḥikmet īn mu'ammā-rā[289]

Déyip ḫodbīnlik eyleme kí 'ilm-i ezelī-i Ḫüdā, bilinir degildir 'azīzim.[290]

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 49]

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ

مکن درین چمنم[291] سرزنش[292] بخود رویی[293]
چنانکه پرورشم[294] میدهند میرویم[295]

Me-kun der-īn çemenem serzeniş be-ḫod-rūyī
Çunānkí perverişem mī-dihend mī-rūyem[296]

---

[286] **S.H.Ş.**'de **و** "ū" unutulmuştur.
[287] **S.H.Ş.**'de de olduğu gibi **و** "u" eklenmelidir.
[288] **Derkenār:** Ya'nī; sözü muṭribden ve meyden söyle ve dehriñ, cihānıñ rāz u esrārını noḳṣān iste. Ya'nī; cihānıñ esrārından söz söyleme, andan bir fā'ide yoḳdur; ancaḳ muṭrib ile meyden söyle. Zīrā kí bu mu'ammāyı ḥikmet ile bir kimse açmadı ve açmaz. Ya'nī; esrār-ı cihānı kimse açmadı ve açmaġa muḳtedir degildir.
[289] Bu beytin benzer şerhi için bkz.: Mehmet Kanar, "Hafız Divan'ı Üzerinde Yeni Bir Çeviri Çalışması: Hafız'ın Şiirlerinin Farsça Öğretimine Katkısı Üzerine Denemeler", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 17, Kasım 2011, s. 143-144.
[290] "*Me-kun be-çeşm-i ḥaḳāret nigāh ber-men-i mest*" mısrā'ı ile başlayan beyit ve buraya kadar süre gelen āyet-i kerīmeler ile Hāfız-ı Şīrāzī'nin beyti, daha öncesinde II. cildin 82. sayfasında zikredilmiştir. Şerhler aynıdır.
[291] II. ciltte **چمن** "çemen" yazılmıştır; ancak bu şekilde okuyuş vezni (Mefāilün/Feilātün/Mefāilün/Fa'lün) bozmaktadır.
[292] **Derkenār:** Serzeniş: Ṭa'n ma'nāsına.
[293] Bu beyit, II. cildin 319. sayfasında zikredilmiştir. Şerh birebir aynıdır.
[294] **Derkenār:** Perveriş: Beslemek.
[295] **R.B.:**
درین چمن نکنم سرزنش بخود رویی
چنانکه پرورشم می دهند و می رویم
Der-īn çemen ne-kunem serzeniş be-ḫod-rūyī
Çunānkí perverişem mī-dihend u mī-rūyem
[296] **S.H.Ş.**'de yer alan beytin şerhi şöyledir:
"Dünyā çemeninde baña ḫod-rūluḳla ya'nī; kendi biticilikle serzeniş ü ṭa'n eyleme. Ya'nī; 'uṣṣāḳ terbiyesine muḳārin olup anlardan behre almamışsın déme. Zīrā ancılayın kí baña perveriş ü terbiye vérirlerse biterim. Ya'nī; 'uṣṣāḳ terbiyesine muḳārin olmuşum ve nice kí baña terbiye vérirlerse ancılayın ẓuhūr éderim. Ḥāṣılı ẓuhūrum anlarıñ terbiyesine tābi'dir."

Bu çemende baña ḫod-rūyluḳla ṭa‘n eyleme. Ancılayın kí baña perveriş vérirler, biterim, ḥāṣıl olurum. Ya‘nī; ey sālik! Bu bāġ-ı ‘ālemde ḫod-rūyluḳla baña ṭa‘n eyleme. Ol ‘ālemi ‘ademden ṣaḥrā-yı vücūda getirici ḫālıḳ-ı balçıġa ancılayın ḥüsn-i ẓannım vardır kí maḥżā kereminden baña feyż bilā-vāsıṭa ile perveriş vérir.

انبتها نباتا حسنا[297]

Enbetehā nebāt[en] *ḥasen*[en]

Āyet-i kerīmesi sırrınca; ravża-i ḳalbimi de esrār-ı ma‘ārifler bitirir ve kendi vuṣlatına yetirir ‘azīzim.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 95]

Ḳāle’l-Ḥāfıẓ

رضا بداده بده وز جبین کره بکشای
که بر من و تو در اختیار نکشادست

Rıżā be-dāde bi-dih v’ez-cebīn girih bu’gşāy
Kí ber-men ū tu der-i iḫtiyār ne’gşādest

Rıżā vérilmişe rıżā vér daḫı añnından ḳırışıḳlıġı aç. Ya‘nī; añnını buruşdurma; **[388]** zīrā kí benim ve seniñ üzeriñe iḫtiyār ḳapısı açılmamışdır. Ya‘nī; fā‘il-i muḫtār degiliz démekdir. Bu beytiñ müfredātıyla tafṣīlātı cild-i evvelde (573) ṣaḥīfe meẕkūrdur,[298] mürāca‘at oluna.[299]

---

[297] “Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve **onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi** ve Zekeriyya’nın himāyesine verdi. Zekeriyya ne zaman kızın bulunduğu mihrāba girse, onun yanında yeni bir yiyecek bulurdu. ‘Meryem! Bu sana nereden geldi?’ deyince, o da: ‘Bu, Allâh katındandır.’ derdi. Şüphesiz Allâh, dilediğine hesābsız rızk verir.” (Āl-i ‘İmrân 3/37)

[298] Bu beyit, II. cildin 58. sayfasında da zikredilmiştir. Orada da şerh edilmeyip I. cildin 573. sayfasına yönlendirilmiştir.

[299] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 484. sayfasında zikredilmiştir. 485. sayfada yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Rıżā vérilmişe rıżā vér; Cenāb-ı Ḥaḳḳ’dan gelen belālara rāżı olmaḳdır. Daḫı alnından ḳırışıḳlıġı aç. Ya‘nī; alnını buruşdurma, ḳaşlarını birbirine çatma vaḳt-i belāda. Zīrā kí benim ve seniñ üzeriñe iḫtiyār ḳapısı açılmamışdır. Ya‘nī; fā‘il-i muḫtār degiliz. Gerçí irāde-i cüz’iyye var ise de iḫtiyārımız elimizde degildir. Burası ma‘lūmdur kí kişi her murād étdigini icrā édemez. Cenāb-ı Ḥaḳḳ murād éder ise olur. Gerçí ẓāhirde saña fā‘il-i muḫtārsıñ dérler. Ammā ḥaḳīḳatde degilsiñ. O seniñ fā‘il-i muḫtārlıġıñ da yine Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ o işi dilemesiyle ve taḳdīr étmesiyle olur ‘azīzim.”

Ṣaḥīfe (332)

بیرون هشتن رمه[300] بچرا[301]

Bīrūn hişten reme be-çerā

Ṭaşra ṣalıvérmek ḳoyun sürüsünü yaylamaya. Ya‘nī; yaylamaḳ içün ḋışarıya ḳoyun sürüsünü ṣalıvérmek démekdir.

Ḳāle’l-Kāşifī

مراد حبوب غاذیه است که زراعت میکنند

Murād ḥubūb ġāẕiye’est kí zirā‘at mī-kunend

Āyet-i kerīmede olan ez-Zer‘[302] lafẓ-ı şerīfinden murād, ġıẕā-yı ḥubūbātdır. Ya‘nī; insānıñ ġıdāsı olan çíler kí zirā‘at éderler. Gerek insānıñ ve gerek ḥubūbātıñ ‘umūmunuñ ġıẕāsıdır kí zirā‘at ile ḥāṣıl olur daḫı zirā‘atsız ḥāṣıl olur.

Ḳāle’l-Kāşifī

یعنی درخت زیتون را

Ya‘nī dıraḫt-ı zeytūn-rā

Ya‘nī; zeytūn aġacı démekdir.

و خرما بنانرا

Ve ḫurmā bunān-rā

A‘lā ve bān olan ḫurmā démekdir.

و تاکها را

Ve tākhā-rā

---

[300] **Derkenār:** Reme: Ḳoyun sürüsü.

[301] **Derkenār:** Çerā: Yaylamaḳ, yaylama démekdir.

[302] **ینبت لکم به الزرع والزیتون والنخیل ولاعناب و من کل الثمرات ان فی ذلک لایة لقوم یتفکرون |** Yenbitu lekum bihi’z-zer‘a ve’z-zeytūne ve’n-naḫīle ve’l-a‘nābe ve min-kulli’ş-şemerāt inne fī-ẕâlike leāyet[en] li-ḳavm[in] yetefekkerūn. “Allâh, sizin için, o su ile **ekin**, zeytin, hurmalıklar, üzümler ve her çeşit meyveleri bitirir. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir topluluk için büyük bir ibret vardır.” (en-Naḥl 16/11)

Daḫı üzüm aġacları kí aṣma ta‘bīr olunur.

Ṣaḥīfe (333)

روضهٔ جانبخش جانها آفرید

Ravża-i cānbaḫş cānhā āferīd

Cān baḫş édici, ravża-i cennetde cānlar ḫalḳ édici.

بغچهٔ کون و مکانها آفرید

Baġçe-i kevn ū mekānhā āferīd

Kevn u mekānlarıñ baġçesini ḫalḳ édici.

کرد از هر شاخها کل برک و بار

Kerd ez-her şāḫhā gul berg u bār

Her bir dallarda gül ve yapraḳ ve meyve eyler.

جلوهٔ او نقش [و][303] دیکر آشکار

Cilve-i Ū naḳş [u] dīger āşikār

O Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ cilvesini naḳş ve başḳa ẓāhir u āşikār eyler.

Ḳāle’s-Sa‘dī[304]

ابر و باد و مه و خورشید و فلک درکارند

Ebr u bād ū meh u ḫūrşīd u felek der-kārend

Buluṭ ve rūzgār ve ay ve güneş ve felek işdedirler. Ya‘nī; her birisi bir işde ve ḫidmetde s̱ābitdir.

تا تو نانی بکف آری و بغفلت نخوری

Tā tu nānī be-kef ārī vu be-ġaflet ne’ḫrī

[303] Vezin (Fāilātün/Fāilātün/Fāilün) ve şerhe göre [u] eklenmelidir.
[304] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Gülistān” adlı eserinden alınmıştır.

Tā kim sen bir etmek ele getiresiñ ve ol ekmegi ġafletle yémeyesiñ. Ekmek ele getirmekden murād, kesb ü taḥṣīldir. Ya‘nī; Ḫüdā bunları saña ḫidmetçi ta‘yīn eylemişdir tā kim sen bu vāsıṭa ile Ḫüdā’ya ‘ibādet ü ṭā‘at eyleyesiñ ‘azīzim.

همه از بهر تو سر كشته و فرمان بردار

Heme ez-behr-i tu ser-geşte vu fermānberdār

Beyt-i evvelde meẕkūr olan eşyānıñ cemī‘i seniñ içün ser-geşte; başı dönmüş ve dā’ir, fermānpeẕīrdir ve seniñ ḫidmetiñde bī-ḳarār **[389]** u bī-s̱ebātdır. Ya‘nī; Ḫüdā bunları saña ḫidmetkār eylemişdir. Sen, Ḫüdā’nıñ ḫidmetinde s̱ābit ü ḳā’im olasıñ.

شرط انصاف نباشد كه تو فرمان نبرى[305]

Şarṭ-ı inṣāf ne-bāşed kí tu fermān ne’brī

Pes şarṭ-ı inṣāf degildir kí sen buyruḳ ṭutmayıp fermānpeẕīr olmayasıñ ‘azīzim, öyle ḥayvānlar gibi yéyip içip gezesiñ. Mā-ṣā’a’llâh sulṭānım.

رام كردانيدن

Rām gerdānīden

Muṭī‘ olmaḳlıḳdır. Emrine inḳıyād u teslīm édip icrā étmeklik.

Ṣaḥīfe (334)

Ḳāle’s-Sa‘dī[306]

ترا ديده در سر نهادند و كوش

Tu-rā dīde der-ser nihādend u gūş

Saña göz ve ḳulaḳ başında ḳomuşlar.[307]

[305] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Gülistān” adlı eserinden alınan bu beyitler daha öncesinde I. cildin 579. sayfasında Şerh benzer olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.
[306] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınmıştır.
[307] Yanī; senin başına göz ve kulak koymuşlar.

دهن جای کفتار و دل جای هوش

Dehen cāy-ı guftār u dil cāy-ı hūş

Aġız söz yeridir, göñül de ‘aḳl yeridir.

مکر باز دانی نشیب[308] از فراز[309]

Meger bāz dānī nişīb ez-firāz

İllā géri bilirsiñ inişi yoḳuşdan.

نکویی که این کوتهست یا دراز

Ne-gūyī kí īn kūtehest yā dırāz

Söylemeyesiñ kí bu ḳıṣadır yāḫud uzundur.

Ṣaḥīfe (335)

[Meṣnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 267]

Fi’l-Meṣnevī

ماهیانرا بحر نکذارد برون

Māhiyān-rā baḥr ne’gẕāred birūn

Balıḳları deñiz, ṭaşra çıḳmaġa ḳomaz.

خاکیانرا بحر نکذارد درون

Ḫākiyān-rā baḥr ne’gẕāred derūn

Ve ḫākileri ya‘nī; insānları deñiz, derūnuna girmege ḳomaz. Zīrā,

اصل ماهی آب [و][310] حیوان از کلست

---

[308] **Derkenār:** Nişīb: İniş.

[309] **Derkenār:** Firāz: Yoḳuş.

[310] Hem şerhe hem de vezne (Fāilātün/Fāilātün/Fāilün) göre -**R.B.**’de de olduğu gibi- **و** “u”eklenmelidir. **R.M.Ş.**’de ve metnin II. cildinin 140. sayfasında da **و** “u” konulmamıştır. Metnin I. cildinin 505. sayfasında ise çok silik de olsa **و** (vāv) harfi gözükmektedir.

Aṣl-ı māhī āb [u] ḥayvān ez-gilest

Balıġıñ aṣlı ābdan ve ḥayvān gildendir. Ya‘nī; insān çamurdan.

حیله و تدبیر اینجا باطلست[311]

Ḥīle vū tedbīr īncā bāṭılest

Ḥīle ve tedbīr bu maḥalde bāṭıldır. Zīrā irādetu’llâh olmayınca mücerred ḥīle ve tedbīr ile bir kimse kendi mertebesinden ḫalāṣ olamaz démekdir ‘azīzim.

سود دریا نیک بودی کر نبودی بیم موج

Sūd-ı deryā nīk būdī ger ne-būdī bīm-i mevc

Deryānıñ fā’idesi, ticāreti eygü olurdu; eger dalġa, mevc ḳorḳusu olmayaydı.

صحبت کل خوش بدی کر نیستی تشویش خار

Ṣuḥbet-i gul ḫoş budī ger nīstī teşvīş-i ḫār

Gülüñ muṣāḥabeti güzel olurdu; eger dikeniñ, ḫārıñ teşvīşi olmayaydı. Ne çāre? Raḳībsiz maḥbūb olmaz. Gülüñ raḳībi de anıñ burnunuñ dibinde bitmiş dikenidir. Amān bu raḳīb pek yaḳındır, ba‘īd olsun.

Ḳāle Ṣāḥibü Keşfü’l-Esrār

آورده اند که حق سبحانه و تعالی از روی ظاهر در زمین دریاها آفرید

Āverde’end kí Ḥaḳḳ Subḥānehû ve Te‘ālá ez-rūy-ı ẓāhir der-zemīn deryāhā āferīd

Rivāyet olunur kí Cenāb-ı Ḥaḳḳ ẓāhir yüzünden arżda, zemīnde deryālar ḫalḳ étdi, yaratdı.

چون قلزم و عمان و محیط و جزائر

Çun ḳulzum u ‘ummān u muḥīṭ u cezā’ir

---

[311] *Mesnevī*’den alınan bu beyitler daha öncesinde I. cildin 505. sayfasında; II. cildin ise 140. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

İşte bu ẕikr olunan deryālar gibi.

و برای عبور بر آن کشتیها مقرر فرموده

Ve berāy-ı ʻubūr ber-ān keştīhā muḳarrer fermūde

Ol deryāları geçmek içün sefīneler, gemiler **[390]** muḳarrer buyurmuşdur.

واز روی باطن در نفس آدمی دریاها بدید کرده

V'ez-rūy-ı bāṭın der-nefs-i ādemī deryāhā bi-dīd kerde

Bāṭın yüzünden nefs-i ādemde daḫı deryālar ẓāhir eylemişdir.

چون دریاهای شغل و غم و حرص و غفلت و تفرقه

Çun deryāhā-yı şuġl u ġam u ḥırṣ u ġaflet u tefriḳa

Şuġl u ġam ve ḥırṣ u ġaflet ve ayrılıḳ gibi deryālar nefs-i ādemde ḫalḳ étmişdir.

و برای عبور ازان کشتیها تعیین نموده

Ve berāy-ı ʻubūr ez-ān keştīhā taʻyīn numūde

Ve bu meẕkūr olan deryāları geçmek içün sefīneler, gemiler taʻyīn göstermişdir.

هر که در کشتی توکل نشیند از دریای شغل بساحل فراغت رسد

Her kí der-keştī-i tuvekkul nişīned ez-deryā-yı şuġl be-sāḥil-i ferāġat resed

Her kim kí tevekkül sefīnesine, gemisine oturdu, şuġl deryāsından ferāġat kenārına, selāmetine, ḳarasına ulaşdı, şuġl deryāsından ve anıñ ḫavfından ḳurtuldu.

و هر که در کشتی رضا در آید از بحر غم بساحل فرح رسد

Ve her kí der-keştī-i rıżā der āyed ez-baḥr-ı ġam be-sāḥil-i feraḥ resed

Ve her kim kí rıżā sefīnesine, gemisine geldi, ġam deñizinden feraḥ, sürūr sāḥiline ḳıyısına, kenārına ulaşdı.

و هر که در کشتی قناعت جای کند از دریای حرص بساحل زهد آید

Ve her kí der-keştī-i ḳanā‘at cāy kuned ez-deryā-yı ḥırṣ be-sāḥil-i zuhd āyed

Ve her kim kí ḳanā‘at sefīnesinde yer, maḥall éder, ḥırṣ deryāsından zühd, taḳvá sāḥiline, ḳıyısına, ḳarasına gelir.

و هر که در کشتی ذکر نشیند از دریای غفلت بساحل آکاهی رسد

Ve her kí der-keştī-i ẕikr nişīned ez-deryā-yı ġaflet be-sāḥil-i āgāhī resed

Ve her gemi kí ẕikru’llâh sefīnesine oturdu, ġaflet deryāsından āgāhlıḳ, uyanıḳlıḳ sāḥil-i selāmetine ulaşdı. Bundan büyük sefīne yoḳdur kí üç enbārlı ta‘bīr olunur. Bu sefīne aṣlā deryādan ḫavf étmez; ancaḳ ḳaraya düşmeden ḳorḳar ‘azīzim.

و هر که بکشتی توحید در آید از دریای تفرقه بساحل جمعیت رسد

Ve her kí be-keştī-i tevḥīd der āyed ez-deryā-yı tefriḳa be-sāḥil-i cem‘iyyet resed

Ve her kim kí tevḥīd sefīnesiyle gele, deryā-yı tefriḳadan cem‘iyyet-i ḫāṭır sāḥiline ulaşır.

و بحقیقت تفرقه در بقاست و جمعیت در فنا

Ve bi-ḥaḳīḳat-ı tefriḳa der-beḳāst ve cem‘iyyet der-fenā

Ḥaḳīḳat-ı tefriḳa beḳādadır ve cem‘iyyet fenādadır. Hem beḳā ve hem fenā olmaḳdır. Buraları ehliniñ ma‘lūmudur.

با وجود ان در مملکت تفرقه و بیخود اندر مرتبهٔ جمع

Bā-vucūd-ı ān der-memleket-i tefriḳa ve bī-ḫod ender-mertebe-i cem‘

Anıñ vücūduyla tefriḳa memleketindedir ve bī-ḫodluḳ ile cem‘ mertebesinde. Ya‘nī; insān kendi vücūduyla bu ‘ālemde tefriḳadadır ve kendisinden maḥv u izāle olup bī-ḫodluḳ ile mertebe-i cem‘dedir ‘azīzim. **[391]**

بحساب خودی قلم در کش

Be’ḥsāb-ı ḫodī ḳalem der-keş

Seniñ varlıġıñ, vücūduñ ḥesābı muḳteżāsı üzre ḳalem çek. Ya‘nī; emr u nehy seniñ vücūduñ, varlıġıñ cihetiyledir.

در ره بیخودی علم بر کش

Der-reh-i bī-ḫodī ‘alem ber keş

Bī-ḫodluḳ, kendinden ḫabersizlik yolunda sancaġı, ‘alemi yuḳarı çek, ḳaldır.

Ṣaḥīfe (336)

تا بجاروب[312] لا نروبی[313] راه

Tā be-cārūb-ı lā[314] *ne-rūbī rāh*

Ḥattá lā lafẓ-ı şerīfi süpürgesiyle süpürmezseñ yolu, ṭarīḳı.

کی رسی در حریم الا الله

Key resī der-ḥarīm-i İlla’llâh

Ya‘nī; böyle lā lafẓ-ı şerīfiyle bu yolu süpürmez iseñ, pāk, ṭāhir étmez iseñ ḳaçan ulaşırsıñ İlla’llâh ḥarīmine, sa‘ādetine ve sarāy-ı hümāyūnuna ‘azīzim?

تا میلی نکند بشما زمین

Tā meylī ne-kuned be-şumā zemīn

Ḥattá arż, yer size meyl eylemesin.

یعنی متحرک و مضطرب نکردد و شمارا نیکو دارد

Ya‘nī muteḥarrik u mużṭarib ne-gerded ve şumā-rā nīkū dāred

Ya‘nī; zemīn, ḥareket ü ıżṭırāb étmesin ve sizi eygü ṭutsun içün.

یعنی بدید کردیم در زمین راهها از هر موضعی بموضعی

---

[312] **Derkenār:** Cārūb: Süpürge.
[313] **Derkenār:** Ne-rūbī: Süpürmez iseñ.
[314] “Farsça Lā süpürgesi demektir. Bu ifādedeki lā, kelime-i tevhīddeki lā’dır. Lā, önüne geldiği bütün putları temizleyen, süpüren bir süpürgeye benzetilmiştir. Nefy ü isbāt zikrinde lā ile kalbde bulunan ilâhlar tefekkür olarak temizlenir. Bu süpürge, Allâh’tan gayrı ne varsa onlara āit sevgi ve bağları siler, süpürür, nefyeder yanī yok eder. Lā, bazen Hz. İbrâhīm’in putları kırdığı baltaya da benzetilir.” Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 3. baskı, Anka Yayınları, Ankara 2005, s. 59.

Ya‘nī bi-dīd kerdīm der-zemīn rāhhā ez-her mevżi‘ī be-mevżi‘ī

Ya‘nī; yerde, arżda āşikār, ẓāhir eyledim yollar, ṭarīḳlar. Her bir mevżi‘den bir mevżi‘e ṭarīḳ[lar] ẓāhir eyledim.

زن نو کن ای دوست هر نوبهار

Zen-i nev kun ey dūst her nevbahār

Her yeñi bahārda sen ey dost! Ḳarını yeñi, cedīd eyle.

که تقویم پارین نیاید بکار[315]

Kí taḳvīm-i pārīn ne-yāyed be-kār

Zīrā geçen seneniñ taḳvīmi işe, kāra gelmez. Ya‘nī; geçen seneniñ taḳvīmi isti‘māl olunur mu? Olunmaz. Anıñ ḥükmü fesḫ oldu démekdir.

منجمی بخانهٔ خود در آمد مرد بیکانه را دید با زن او بهم نشسته

Muneccimī be-ḫāne-i ḫod der āmed merd-i bī-gāne-rā dīd bā-zen-i u be-hem nişeste

Bir müneccim kendi ḫānesine geldi. Bir yabāncı ādemi gördü. Müneccimiñ ḳarısıyla berāber oturmuşdur.

دشنام داد و سقط گفت و فتنه و آشوب بر خاست

Duşnām dād ve saḳaṭ guf ve fitne vu āşūb ber ḫāst

---

[315] Bu beyit, Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınmıştır ve daha öncesinde I. cildin 322. sayfasında zikredilmiştir. 323. sayfada yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Ey dost! Her bir nevbahār geldikde bir yeñi, cedīd ḳadın peydā ét. Zīrā kí geçen seneniñ taḳvīmi bu sene işe yaramaz. Her seneniñ başḳa taḳvīmi lāzımdır. Anıñ gibi sen de her sene bir ḳadın al, eskisi yaramaz artıḳ. Zīrā kí yüz göz olduġuñuz nevbahārda henūz açılmamış bir gül-i ten-i nāzik alıp baġçe-i vücūduna dik kí mevsiminde açılsın, rāyiḥasıyla dimāġ-ı nefs u hevāyı ‘ıtrnāk eylesin, rūḥuñ bir başḳa neş’e ve tecellī bulsun. Zīrā kí kişiniñ ḥaremi kendi nefsi démekdir. Lâkin maḥabbeti nefsānī olmasın. Zīrā anda bir fā’ide-i ma‘nevī yoḳdur. Maḥabbet-i ma‘nevī sırrına maẓhar olursa ol zamān bilir ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem Efendimiziñ Ḥażret-i ‘Āişe (raḍıya’llâhu ‘anha) ḥaḳḳında olan maḥabbet-i risālet-penāhı esrārını şāhım, sulṭānım.”

O müneccim, o ādeme kötü söz vérdi ve saḳaṭ ya‘nī; kötü kelām söyledi ve fitne ḳarışıp fitne ḳalḳdı.[316]

صاحب دلی برین حال واقف شد و کفت

Ṣāḥib-i dilī ber-īn ḥāl vāḳıf şud ve guft

Bir ṣāḥib-i göñül bu ḥālden vāḳıf oldu ve söyledi.

تو بر اوج فلک چه دانی چیست

Tu ber-evc-i felek çí dānī çīst

Ey müneccim! Sen eflāk evcinde ne bilirsiñ, nedir? Ya‘nī; eflākdan ḫaber vérirsiñ. Lâkin bir şey’ bildiginiñ yoḳdur kí.

چو ندانی که در سرای تو کیست[317]

Çu ne-dānī kí der-sarāy-ı tu kīst

Çünkí bilmezsin kí siziñ sarāyda, ḫānede kim vardır. Bunu bilmezsiñ, eflākdan ḫaber vérirsiñ; **[392]** ḫalṭ édersiñ démekdir.

Ṣaḥīfe (337)

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 2, Ṣaḥīfe 71]

Ḳāle’l-Ḥāfıẓ

بکوی عشق منه بی دلیل راه قدم
که من بخویش نمودم صد اهتمام و نشد

Be-kūy-ı ‘ışḳ me-nih bī-delīl-i rāh ḳadem
Kí men be-ḫ ̔īş numūdem ṣad ihtimām u ne-şud[318]

---

[316] Yanī; fitne ve karışıklık peydā oldu.
[317] Üstte yer alan hikāye ve bu beyit, Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Gülistān” adlı eserinden alınmıştır.
[318] **S.H.Ş.**’de yer alan beytin şerhi şöyledir:
“‘Aşḳ maḥallesine yol ḳılavuzu olmayınca ḳadem ḳoma. Ya‘nī; viṣāl-i cānāna bir vāsıṭa lāzımdır. Zīrā ben kendi kendimle yüz türlü ḳaṣd u ihtimām gösterdim. Ammā viṣāl müyesser olmadı. Ya‘nī; her ne ḳadar kí kendim vāsıṭasız sa‘y u kūşiş eyledimse viṣāl-i cānān müyesser olmadı.”

Cild-i evvelde (160) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[319]

آیا کسی که مر[320] آفریند این همه مخلوقات را که مذکور شد

Āyā kesī kí mer āferīned īn heme maḫlūḳāt-rā kí meẕkūr şud

‘Acabā kimdir kí taḥḳīḳ ḫalḳ u īcād éder bu cümle maḫlūḳātı kí ẕikr olunmuşdur.

یعنی خالق را با مخلوق هیچ مشابهتی نیست

Ya‘nī Ḫālıḳ-rā bā-maḫlūḳ hīç muşābehetī nīst

Ya‘nī; Ḫālıḳ’ıñ, maḫlūḳa hīç müşābeheti yoḳdur.

پس عاجز را شریک قادر ساختن غایت عناد و نهایت جهلست

Pes ‘āciz-rā şerīk Ḳādir sāḫten ġāyet ‘inād u nihāyet-i cehlest

İmdi ‘ācizi Ḳādir’e şerīk düzmek, ġāyet ‘inād u nihāyet-i cehldir lā-şekk ü lā-şübhe ‘azīzim.

یاد کردن

Yād kerden

Teẕekkür, taḫaṭṭur étmekdir.

شمردن

Şumurden

Ṣaymaḳ, birer birer ta‘dād étmekdir.

عطاییست هر مو ازو بر تنم

[319] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 115. sayfasında zikredilmiştir. 116. sayfada yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Bu ‘aşḳ köy ü maḥallesine, yoluna delīlsiz ayaḳ koyma. Anıñ içün kí ben kendiligimden ya‘nī; delīlsiz yüz ihtimām gösterdim ise de maṭlūb ḥāṣıl olmadı. Beyhūde sa‘y u ġayret étmiş oldum démekdir.”

[320] **R.B.** مرا “merā”

‘Aṭāyīst her mū ez-U ber-tenem

‘Aṭā vü iḥsāndır o Cenāb-ı Ḥaḳḳ’dan vücūdum, tenim üzerinde olan her bir ḳıl, şa‘r.

چکونه بهر موی شکری کنم[321]

Çigūne beher mūy şukrī kunem

Ne günā her bir mūy u ḳıl içün bir şükr édeyim? Muḥāldir. Ya‘nī; bu ḳılларıñ her birinden başḳa başḳa şükrünüñ edāsına ḳudretimiz yoḳdur. Daha başḳalarınıñ şöyle dursun ‘azīzim.

Ḳāle’ş-Şeyḫ Sa‘dī[322]

عذر تقصیر خدمت آوردم

‘Oẕr-i taḳṣīr-i ḫidmet āverdem

Yā Rabb! Seniñ ẕāt-ı pākiñe lāyıḳ ḫidmet-i ‘ibādet u ṭā‘at getiremeyip belkí ḫidmetinde vāḳı‘ olan ḳuṣūr u noḳṣānıñ ‘özrünü getirdim.

که ندارم بطاعت استظهار

Kí ne-dārem be-ṭā‘at istiẓhār

Zīrā ‘ibādet ü ṭā‘atime i‘timādım yoḳ ve ‘amel-i mūcib-i cennet olmadığın bilirim. Pes i‘timādım maḫż-ı luṭf u kereminedir démekdir.

عاصیان از کناه توبه کنند

‘Āṣiyān ez-gunāh tevbe kunend

‘Āṣīler ve mücrimler günāhlarından tevbe éderler ma‘lūm.

عارفان از عبادت استغفار

---

[321] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınan bu beyit, daha öncesinde I. cildin 3. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.
[322] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Gülistān” adlı eserinden alınmıştır.

‘Ārifān ez-‘ibādet istiġfār

Ammā ehl-i ‘irfān, taḳṣīr u noḳṣān-ı ‘ibādetlerinden istiġfār éderler. Ya‘nī; ‘ibādetlerinde olan ḳuṣūrların bilip ‘ibādetlerin ‘ayn-ı ma‘ṣıyet ‘add édip istiġfār éderler ‘azīzim.

Ṣaḥīfe (338)

و ایشان با وجود مخلوقیت مردکانند

Ve īşān bā-vücūd-ı maḫlūḳıyyet murdegānend

Anlar, vücūd-ı maḫlūḳıyyet ile ölülerdir, emvātdır.

بدانستن

Bi-dānisten

Bilmeklik démekdir.

یکتا و یکانه است

Yektā vu yegāne’est

Yalñız ve bir dānedir démekdir.

هرآیینه راست است

Herāyīne rāst’est

[393] Elbette doġrudur démekdir.

آنکه خدای تعالی

Ānkí Ḫudā-yı Te‘ālá

Ol kí Ḫüdā-yı Te‘āládır.

Ṣaḥīfe (339)

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 206]

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ[323]

تاج شاهی طلبی کوهر[324] **ذاتی بنمای**
ور خود از کوهر[325] **جمشید و فریدون باشی**[326]

Tāc-ı şāhī ṭalebī gevher-i ẕātī bi-numāy
V'er ḫod ez-gevher-i Cemşīd ū Ferīdūn bāşī

Şāhlıḳ tācını ṭaleb éderseñ ẕāta mensūb gevher göster ve eger ḫod Cemşīd ve Ferīdūn aṣlından olasıñ. Ya'nī;

و لقد کرمنا بنی آدم[327]

Ve leḳad kerremnā Benī-Ādem

Āyet-i kerīmesi sırrınca; tāc-ı kerremnā ile mükerrem olan ḥaḳīḳat pādişāhlarınıñ tācını ṭaleb éderseñ ẕātında olan gevher-i rūḥāniyyeti ve envār-ı ma'rifeti iẓhār eylemege sa'y eyle kí.

وان لیس للانسان الا ما سعی[328]

"Ve en leyse li'l-insāni illā mā-se'á" dır.

فلا انساب بینهم یومئذ ولا یتساءلون[329]

Felā-ensābe beynehum yevme'iẕ$_{in}$ ve lā-yetesā'elūn

Āyet-i kerīmesi sırrınca; eger kendiñ Cemşīd ve Ferīdūn pādişāhlarıñ neslinden olsañ daḫı fā'idesi yoḳdur 'azīzim.

---

323 Sūdī'nin şerhinde tespīt edilememiştir.
324 **S.H.Ş. جوهر** "cevher"
325 **S.H.Ş. جوهر** "cevher"
326 Bu beyit ve peşinden gelecek olan āyet-i kerīmeler, daha öncesinde I. cildin 490; II. cildin 2. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.
327 "**Andolsun ki biz, insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık.** Karada ve denizde taşıtlara yükledik ve temiz yiyeceklerden onları rızıklandırdık. Onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık." (el-İsrā 17/70)
328 "Doğrusu insana çalışmasından başka bir şey yoktur." (en-Necm 53/39)
329 "Sūr'a üflendiği zamān **aralarında artık ne soysop (çekişmesi) vardır ne de birbirlerini soruşturacaklardır.**" (el-Mü'minūn 23/101)

یعنی هیچ نفرستاده و آنچه آدمی خواند اساطیر الاولین است

Ya‘nī hīç ne’fristāde ve ānçí ādemī ḫˇāned esāṭīru’l-evvelīn’est

Ya‘nī; hīçbir şey’ gönderilmemiş ya‘nī; Ḳur’ān nāzil olmamış diyorlar. İnkārdır. Ḫayır! Hīçbir şey gönderilmemiş ve ol nesneyi kí ādemler oḳurlar, onlar eski, ‘atīḳ hikāyelerdir dédiler.

باز کناهان خودرا

Bāz-ı gunāhān-ı ḫod-rā

Kendi günāhlarınıñ yükü, bārı, eṣḳālleri démekdir.

Meṣnevī: Cild 5, Ṣaḥīfe 231

Fi’l-Meṣnevī

هر که بنهد سنت بد ای فتا[330]

Her kí bi’nhed sunnet-i bed ey fetā

Ey merd, fetá! Her kim ki cihānda sünnet-i bed ḳodu ya‘nī; bir bed, kötü ‘ādet bıraḳdı.

تا در افتد بعد او خلق از عما

Tā der-ufted ba‘d-ı ū ḫalḳ ez-‘amā

Tā kim ḫalḳ, insānlar körlüklerinden anıñ ardına düşe. Ya‘nī; andan ṣoñra gelenler de öylece işleyeler.

جمع کردد بر وی آن جمله بزه

Cem‘ gerded ber-vey ān cumle beze

Ol cümle beze vü günāh, ol sünnet-i seyyi’eyi vaż‘ eyleyen kimseniñ üzerine cem‘ olur.

---

[330] *Mesnevī*’den alınan bu beyitler ve sonrasında gelecek olan hadīs-i şerīf, I. cildin 52. sayfasında zikredilmiştir. Şerh benzer olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

کو سری[331] بودست و [ا]یشان دم[332] غژه[333]

K'ū serī būdest u īşān dum ġaje[334]

Zīrā ol, baş olmuşdur ve anlar aña düm müşābihsinde ya'nī; ḳuyruḳ gibi tābi' olmuşdur. Ya'nī; onlar ḳuyruḳ dibi gibi démekdir, anıñ götü démekdir. Ya'nī; her şol kimse kí cihānda bir bid'at-ı sünnet vaż' eyledi ve ḫalḳ, körlüklerinden farḳ eylemeyip anıñ sünnet-i seyyi'esine tābi' oldular, aña tābi' olan ḫalḳıñ cemī'iniñ günāhı anıñ üzerine cem' olur. Zīrā kí o metbū' **[394]** u re'īs ve anlar, aña tābi' olmuşlardır. Bunlarıñ günāhı daḫı aña yazılır. Nitekim bu ḥadīṯ-i şerīf, bu ma'nāya delālet ḳılar.

Ḳāle 'aleyhi's-selām

من سنّ سنة حسنة فله اجرها و اجر من عمل بها و من سنّ سنة سيئة فعليه وزرها و وزر من عمل بها[335]

Men senne sunnet[en] ḥasenet[en] felehû ecruhā ve ecru men 'amile bi-hā ve men senne sunnet[en] seyyi'et[en] fe'aleyhi vizruhā ve vizru men 'amile bi-hā

"Ṣadaḳa Rasūlu'llâh ṣalla'llâhu 'aleyhi ve sellem."[336]

[Meṯnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 139]

Ṣaḥīfe (340)

چشم باز و کوش باز و دام پیش

Çeşm bāz ū gūş bāz ū dām pīş

Gözünü aç ve ḳulaġını aç ve ṭuzaḳ öñdedir. Ya'nī; öñünde bir ṭuzaḳ vardır, gözünü, ḳulaġını aç ve başīret üzre yürü démekdir.

---

[331] **R.B. کر شدی** "ger şudī"
[332] **Derkenār:** Düm: Ḳuyruḳ.
[333] **Derkenār:** Ġaje: Dip ma'nāsınadır.
[334] **R.B.**'de **غزه** şeklinde geçen ve I. ciltte; "Ġāze muḫaffefidir." şeklinde açıklaması yapılan bu kelimenin **غژه** versiyonuna sözlüklerde rastlanılamamıştır.
[335] "Her kim iyi bir sünnet (yol-ādet) ortaya koyarsa, onun ve onunla amel edecek olanların sevābı o kimseye āit olur. Her kim kötü bir yol ortaya koyarsa, ederse, onun ve onunla amel edecek olanların günāhı o kimseye āit olur."
[336] "Rasūlu'llâh (s.a.v.) doğru söyledi."

سوی دامی می[337] پرد با پر خویش[338]

Sūy-ı dāmī mī-pered bā-per-i ḫ ̔īş

Ṭuzaḳ ṭarafına kendiñ ḳanadıyla uçma. Ya‘nī; kendi kesb [etdigiñ] ve işlediginiñ iş sebebiyle kendi kendiñi ṭuzaġa düşü[rü]yorsuñ, düşürme ‘azīzim.

بدانید که بد کاریست آن باری که ایشان می کشند

Bi-dānīd kí bed kārīst ān bārī kí īşān mī-keşend

Bilirler kí kötü, bed işdir. Ol bed, kötü işiñ vizrini, günāhını kí anlar çekerler. Anlara taḥmīl olunur démekdir.

Meṯnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 102

Fi’l-Meṯnevī

بر هوا تأویل قرآن میکنی

Ber-hevā te’vīl-i Ḳur’ān mī-kunī

Ey te’vīl-i bāṭıl ṣāḥibi! Hevāñ üzre Ḳur’ān’ı te’vīl édersiñ. Murādu’llâh ve murād-ı Rasūlu’llâh (ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem) üzre te’vīl eylemezsiñ.

پست و کژ شد از تو معنئ سنی[339]

Pest u kej şud ez-tu ma‘nī-i senī

Bülend ve rūşen ma‘nā senden alçaḳ ve egri, ġayr-ı müstaḳīm oldu. Ya‘nī; Ḳur’ān ve anıñ ma‘nāsı nefsü’l-emrde ‘ālī ve rūşendir. Ammā sen hevā-yı nefsiñ üzre te’vīl eylediginden alçaḳ ve egri oldu.

---

[337] می “mī” eki burada, emir kipinin olumsuzluğunu ifāde ederken metnin II. cildinin 100. sayfasında, şimdiki zamān ön eki görevindedir.

[338] Bu beyit, II. cildin 100. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
“Ma‘a-hâẕā gözü açıḳ ve ḳulaġı açıḳ ve dām öñünde. Dām, ḳażā vü belā cānibine kendi ḳanadıyla uçar ve zehr-i ḳātili bilirken kendi eliyle içer. Bundan ‘aceb şey’ olmaz ‘azīzim.”

[339] Bu beyit ve sonrasında gelecek olan hadīs-i şerīf, II. cildin 51 ile 52. sayfalarında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

من فسر القرآن برأيه فليتبوّء مقعده من النار[340]

Men fessara'l-Ḳur'āne bi-re'yihi felyetebevve' maḳ'adehû mine'n-nāri

Ḥadīṯ-i şerīfi ma'lūmdur.

[Meṯnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 103]

آن مکس بر برک کاه و بول خر

Ān meges ber-berg-i kāh ū bevl-i ḫar

Ol sinek ṣaman çöpü ve eşek bevli, sidigi üzre.

همچو کشتیبان همی افراشت سر

Hemçu keştībān hemī efrāşt ser

Keştībān gibi ya'nī; gemiciler gibi başını yüceldirdi. Ḥażret-i Mevlānā (ḳuddise sırruhu'l-'azīz) sinegi ve ḥimārıñ bevlini bu güne kendi re'yiyle tefsīr u te'vīl éden kimselere teşnī' ü tefẕī' içün 'alá-ṭarīḳı't-temṯīl īrād buyururlar.

کفت من دریا و کشتی خوانده ام

Guft men deryā vu keştī ḫ̆ānde'em

Ol meges ya'nī; sinek dédi: "Ben deryā ve keştī oḳumuşum." Ya'nī; eşegiñ bevlini deryāya ve ṣaman çöpünü gemiye, sefīneye ıṭlāḳ ḳılmışdır.

مدتی در فکر [395] آن می مانده ام

Muddetī der-fikr-i ān mī-mānde'em

Bir müddet anıñ fikrinde ḳalmışım ve nice eyyām bu ḳāra meşġūl olmuşum. Ya'nī; sinek, böyle bir çuḳurda eşegiñ sidigini bulup o sidigiñ üzerinde olan ṣaman çöpüne ḳonup diyor kí; ben de bir zamān deryāda gemicilik eyledim. Ḍoġrusu birinci ḳapudandır 'azīzim.

[340] "Kim Kur'ān'ı kendi görüşüne göre tefsīr ederse ateşten oturacağı yere hazırlansın."

اینک این دریا و این کشتی و من

Īnek īn deryā vu īn keştī vu men

İşte bu deryā, bevl-i ḫara işāretdir ve bu keştī, berg-i kāha işāretdir ve ben.

مرد کشتیبان و اهل[341] رأی زن

Merd-i keştībān u ehl-i re'y-zen

Merd-i keştībānım ve re'y édici ehlim. Ya'nī; ol meges böyle zu'm eyler ṣaman çöpüne işte gemi, sefīne ve eşegiñ sidigi işte deryā déyü söyler ve kendiyi bir re'y-zen gemici zu'm eyler ve bu güne te'vīl-i bāṭıl eyler.

بر سر دریا همی راند او عمد[342]

Ber-ser-i deryā hemī rānd ū 'amed

Deryānıñ üstünde ol meges ṣal sürdü. Bu ḳadar şey' kí murād, ṣaman çöpü ve eşegiñ bevlidir ve kendisiniñ vücūdudur. Bunlar ne ḳadar çoḳ ve büyük şeylerdir.

مینمودش آن قدر بیرون ز حد

Mī-numūdeş ān ḳadar bīrūn zi-ḥadd

Bu ḳadar şey' aña ḥadden ziyāde ve bīrūn göründü.

صاحب تأویل باطل چون مکس

Ṣāḥib-i te'vīl-i bāṭıl çun meges

Bāṭıl te'vīliñ ṣāḥibi meges gibidir.

وهم او بول خر و تصویر خس

Vehm-i ū bevl-i ḫar ū taṣvīr-i ḫas

---

[341] **R.B.**'de bu kelimeden sonra **و** "u"

[342] Şem'ī Şemullâh'ın *Şerh-i Mesnevī*'sindeki açıklamaya göre 'amed, sal ma'nāsına gelir. Bkz.: Abdülkadir Dağlar, *a.g.t.*, s. 537.

Anıñ vehm ü ẓannı bevl-i ḫar ve taṣvīr u te’vīli ḫasdır. Ḫas; berg-i kāh ma‘nāsına olur, te’vīl-i bāṭıl olur. Ḳayd eylemeleri, te’vīl-i ḥaḳḳdan iḥtirāzdır kí te’vīl-i ḥaḳḳı bilmez. İlla’llâh ve ‘ilmde rāsiḫ olanlar bilir ‘azīzim.

کر مکس تأویل بکذارد برای

Ger meges te’vīl bu’gẕāred be-rāy

Eger meges re’y vāsıṭasıyla olan te’vīli terk eylerse.

آن مکس را بخت کرداند همای

Ān meges-rā baḫt gerdāned Humāy

Ol megesi ṭāli‘i Hümā eder. Ya‘nī; eger meges-meşreb olan mü’evvil, re’yle olan te’vīl-i bāṭılı terk eyleyip ṣābit olursa anıñ ṭāli‘-i hümāyūnu evc-i ma‘nāda anı hümāpervāz eyler. Pes, te’vīl-i rekīkden ḳurtulup ba‘dehû her ne söylerse taḥḳīḳ söyler.

یعنی اول بام بر ایشان فرود آمد پس دیوارها

Ya‘nī evvel bām ber-īşān furūd āmed pes dīvārhā

Ya‘nī; o köşküñ evvel ṭavanı, saḳfı anlar üzerine aşaġı geldi, ṣoñra duvārları üzerlerine yıḳıldı démekdir. **[396]**

یعنی بهم بر آمد و سخن ایشان مختلف کشت

Ya‘nī behem ber āmed ve suḫan-ı īşān muḫtelif geşt

Ya‘nī; ḳavm-i Nemrūd, o köşküñ öyle üzerlerine yıḳılmasından birbirlerine geldiler. Ya‘nī; ḳarışdılar ve anlarıñ sözleri muḫtelif oldu, kemāl-i ḫavf u dehşetden nāşī.

هر قومی بزبانی سخن کفتن آغاز کردند

Her ḳavmī be-zebānī suḫan guften āġāz kerdend

Her bir ḳavmi bir zebān, bir lisān söz söylemege ibtidā’ eylediler. Ya‘nī; ḳavmiñ cümlesi bir lisān kí -Süryānī lisānı- söylerler idi. Şimdi her birisi dīger, başḳa

başḳa lisān[da] luġat söylemege ibtidā' eylediler. Kemāl-i ḫavf, kendi lisānlarını ferāmūş étdirip türlü türlü lisān söylemege başladılar.

و هیچ یک زبان آن دیکر ندانست

Ve hīç yek zebān ān dīger ne-dānist

Ve hīçbir lisān dīgeriniñ lisānını bilmediler.[343] Ḥattá yetmiş üç lisān söylediler.

دمیاطی آورده که مراد ازعذاب بعوضه است که بر لشکر نمرود مسلط شد

Dimyāṭī āverde kí murād ez-'aẕāb be'ūḍa'est kí ber-leşker-i Nemrūd musallaṭ şud

Dimyāṭī[344] rivāyet eder kí āyet-i kerīmede olan 'aẕābdan[345] murād, sivrisinekdir kí Nemrūd'uñ 'askeri üzerine musallaṭ oldu.

در لباب فرموده که خدای تعالی نمرود را مبتلا کردانید به پشهٔ که

Der-Lubāb fermūde kí Ḫudā-yı Te'ālá Nemrūd-rā mubtelā gerdānīd be-peşe' kí

---

[343] Yanī; hīçbir kimse/hīçbir insān diğerinin lisānını bilmediler.

[344] "613 yılı sonlarında (Mart 1217) Mısır'daki Tinnis ile Dimyāt arasında kalan Tūne adasında doğdu. Tahsīl hayātına Dimyāt'ta, Şāfiī fıkhı okuyarak başladı. Sonrasında hocası Ebū Abdullah Muhammed b. Mūsā onu hadīs öğrenmeye teşvīk etti ve henüz genç yaşta iken çeşitli ilim merkezlerini dolaşarak hadīs öğrendi. 636'da (1238) ve 639'da (1241) İskenderiye'ye giden Dimyātī, oradaki muhaddislerden yararlandı. 640-642 (1242-1244) yıllarında Kahire'de kaldığı müddetçe Mısır'ın tanınmış hadīs hāfızı Abdülazīm b. Abdülkavī el-Münzirī'den hadīs okudu. İbnü'l-Mukayyir, İbnü'l-Muhtār gibi ālimlerden rivāyetlerde bulundu. Mekke, Medine, Yenbu Suriye, Bağdat, Musul ve Humus gibi yerlere seyāhat etti. Suriye'de iken bir yandan hadis okuturken bir yandan da İbn Mesleme gibi muhaddislerden hadīs rivāyet etti. Seyāhatleri boyunca devrin meşhūr müfessir ve hocalarından hadis öğrendi. Kahire'de iken Mansūriyye Medresesi'nde muhaddislerden oluşan bir kesime hadīs okuttu. Meşhūr birçok ālim ve muhaddise hocalık yaptı. Dimyātī, hadīs rivāyet ve dirāyet ilminden başka fıkıh, kırāat, nahiv, lugat ve edebiyata, özellikle ensāb ilmine de vākıftır. Öyle ki rivāyetlerinin güvenilir olması sebebiyle sadūk ve mütkın diye anılmaktadır. 15 Zilkade 705 (29 Mayıs 1306) tarihinde Kahire'deki Zāhiriyye Medresesi'nde vefāt etti ve Bābünnasr Mezārlığı'na defnedildi. Eserleri: *Mu'cemü'ş-şüyūh, Cüz'ün fīhi zikrü'l-muhācirīn min Kureyş ve hulefā'ihim ve mevālīhim hāssaten, el-Metcerü'r-rābih fī sevābi'l-'ameli's-sālih, Risāle fī kırā'ati Āyeti'l-kürsī ve'l-ezkāri edbāra's-salāt, Fazlü'l-hayl, Keşfü'l-mugattā fī fazli's-salāti'l-vüstā, et-Tesellī ve'l-igtibāt bi-sevābi men tekaddeme mine'l-infirāt, Kitābü'l-Erba'īne'l-ebdāli't-tüsā'iyyāt bi'l-Buhārī ve Müslim, el-Muhtasar fī sīreti seyyidi hayri'l-beşer.*" Ali Osman Ateş, "Dimyâtî, Abdülmü'min b. Halef", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul 1994. s. 310-312.

[345] **قد مکر الذین من قبلهم فاتی الله بنیانهم من القواعد فخر علیهم السقف من فوقهم واتیهم العذاب من حیث لا یشعرون** | Ḳad mekera'lleẕīne min-ḳablihim feeta'llâhu bunyānehum mine'l-ḳavā'idi feḫarra 'aleyhimü's-seḳfu min-fevḳıhim veetâhumu'l-'aẕābu min-ḥayṣu lā-yeş'urūn. "Onlardan öncekiler de tuzak kurdular. Fakat Allâh onların binālarını temelinden sarstı, çatı tepelerinden üzerlerine çöktü ve **azāb** onlara farkedemedikleri bir yönden geldi." (en-Naḥl 16/26)

Tefsīr-i Lübāb'da[346] buyurmuşdur kí Ḫüdā-yı Te'ālá Nemrūd'u mübtelā eyledi bir sivrisinekle kí.

در بینی او رفته بود و در دماغ وی جای کرفته

Der-beynī-i u refte būd ve der-dimāġ-ı vey cāy girifte

O, Nemrūd'uñ beynine gitmiş idi [ve] o Nemrūd'uñ dimāġında yer, maḥall ṭutmuş.

و بزرک شد و چهار صد سال در اینجا بماند

Ve buzurg şud ve çehār ṣad sāl der-īncā bi-mānd

Ve sivrisinek büyük ü kebīr oldu ve dört yüz sene o yerde maḥalde ḳaldı

و درین مدت پیوسته مطرقه بر سر او میزدند تا فی الجمله آرام یافت

Ve der-īn muddet peyveste miṭraḳa ber-ser-i u mī-zedend tā fi'l-cumle ārām yāft

Ve bu müddetde dā'imā o Nemrūd'uñ başına ṭoḳmaḳ vururlar idi. Ḥattá azıcıḳ rāḥat bulur.

شیخ فرید الدین عطار قدس سره در منطق الطیر آورده

Şeyḫ Ferīdu'd-dīn 'Aṭṭār (ḳuddise sırruhû) der-Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr āverde

[346] "İbn Ādil'in tefsīridir. Bu eserde, kelimelerin anlamı, irābı, şiirlerden şāhidler, kırāat vecihleri, āyetlerin tefsīr ve delāletiyle ilgili müfessirlerin görüşleri; kelām, fıkıh, öğüt vb. yönlerden āyetlerin yorumu gibi konular bulunmaktadır. Müellif, daha ziyāde Fahreddin er-Rāzī'nin *Mefātīhu'l-gayb*'ı ile Semīn el-Halebī'nin *ed-Dürrü'l-masūn* adlı eserlerini örnek almıştır. Rāzī'nin ve Semīn'in sözlerini özetleyerek kendilerine atıfta bulunmuştur. Eserde fıkıh konusunda çeşitli mezheblerin görüşleri ve delīlleri zikredilir. Birçok konuyu ihtivā etmesi bakımından ansiklopedi niteliğinde bir eserdir." Ahmet Özel, "İbn Âdil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 1, Ankara 2020, s. 582-584.

Ḥażret-i ‘Aṭṭār[347] (ḳuddise sırruhû) Manṭıḳu’ṭ-Ṭayr[348] kitābında rivāyet éder kí.

نیم پشه بر سر دشمن کماشت

Nīm-peşşe ber-ser-i duşmen gumāşt

Cenāb-ı Ḥaḳḳ yarım sivrisinegi düşmeniñ başına naṣb étdi.

در سر او چار صد سالش بداشت

Der ser-i ū çār ṣad sāleş bi-dāşt

O, Nemrūd’uñ başında dört yüz sene ṭutdu.

چون دهد حکمش ضعیفی را مدد

---

[347] “Nişabur’da doğmuştur. Eczācılık ve tıp ile meşgūl olduğundan “Attār” lakabını almıştır. Mantıku’t-Tayr’da geçen bir beyte istināden adı Muhammed’dir. Eserlerinden edinilen bilgilere göre gençliğinde attārlık yapmasının yanı sıra ilim tahsīl etmiş ve şeyhlere hizmet ederek tasavvufī bilgiler edinmiştir. Attār’ın ilk tasavvufī terbiyesini, babasının şeyhi Şeyh Kutbeddin Haydar’dan aldığı, Şeyh Ebu Said-i Ebü’l Hayr’a da manevī olarak intisāb ettiği rivāyet edilir. Attār, küçük yaştan itibaren tasavvufa meyl etmiş ve Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine, Hindistan ve Türkistan gibi birçok yerlere seyāhatlerde bulunmuştur. Bu seyāhatlerden sonra Nişabur’a dönmüş ve yaşamının sonuna kadar burada kalarak tasavvufla meşgūl olmaya devām etmiştir. Attār, hayatı boyunca birçok mutasavvıf ve şeyhle tanışmış olup onların manevī hāllerinden ve eserlerinden istifāde ederek kendisini geliştirmiştir. Bu gelişim sonucu irşād makāmına ulaşmış ve birçok İranlı mutasavvıf, şair ve edībe öncülük etmiştir. Nişabur’da Moğol istīlāsına uğrayarak şehit edilmiştir. Attār’ın doğum tārīhi ve vefāt tārīhi hakkında net bir bilgi olmasa da kabūl görülen tārīh, 1221’dir.” Serhat Küçük, “Feridüddin Attâr’ın Hayatı ve Eserleri”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Mart 2013, s. 242-243.

[348] “Attār’ın en meşhūr mesnevisidir. 4724 beyit, otuz bir bölümden oluşur. Arūzun remel bahriyle yazılmıştır. Hüdhüd’ün kuşlara seslenmesiyle başlayan bu mesnevide semboller vāsıtasıyla kuşların yolculukları anlatılır. Buradaki yolculuklardan kasd edilen tasavvuf mertebeleridir. İnsan, asıl vatanına geri dönmek isteyen esir bir kuş olarak sembolize edilmiştir. Yüzlerce kuş, kendilerine kılavuzluk edecek padişahı, yanī; Simurg’u aramak için yola çıkarlar. Bu yolda kendilerine Hüdhüd eşlik eder. Anlatım, kuşlar ile Hüdhüd arasında geçen soru-cevāba dayalı bir diyaloga dayanır. Kuşlar, nihāyet vādīleri aşar ve Simurg’u bulurlar. Simurg’un kendileri olduğunu görünce hayretler içinde kalırlar. Simurg ise: “Siz buraya otuz kuş geldiniz, otuz kuş göründünüz. Daha fazla ya da eksik gelseydiniz o kadar görünürdünüz. Burası bir aynadır.” diyerek kuşlara karşılık verir. Attār’ın “Mantıku’t-Tayr”ı Türk edebiyatında ayrı bir yere sāhibtir. Eser Gülşehrī, Fedai Dede, Abdülbāki Gölpınarlı ve daha birçok kişi tarafından Türkçeye terceme edilmiştir.” Sevâl Günbal, “Feridü’d-dîn Attâr Nişâburî’nin “Mantıku’t-Tayr” Adlı Eserinde Seyr-ü Sülûk Kavramı”, *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, İstanbul 2014, s. 144-145.

İçlerinden en orijinali Gülşehrī’ye āit denilebilir; çünkü her ne kadar eser Attār’dan terceme olsa da Gülşehrī, birebir çeviri yerine serbest çeviri yolunu seçmiş ve eserine Attār’da olmayan bazı konuları ve hikāyeleri dāhil etmiştir. Ayrıca Gülşehrī, sadece kuş benzetmesinin Attār’a āit olduğunu, eserin geri kalanını kendisinin yazdığını belirtir.

Çun dihed ḥukmeş ża‘īfī-rā meded

Çünkí Cenāb-ı Ḥaḳḳ, bir ża‘īfi anıñ ḥükmüne meded, **[397]** imdād vérdi.

سبلت خصم قوی را بر کند

Seblet-i ḫaṣm-ı ḳavī-rā ber kened

Ḳavī olan ḫaṣmıñ bıyıġını ḳoparır. Ya‘nī; bir ża‘īf olan sivrisinegi, Nemrūd’uñ ḥükmüne imdād gönderdi. Elbette ṭaraf-ı İlâhiyyeden me’ẕūn bir ża‘īf ḥayvān bir ḳavī ḫaṣmıñ bıyıġını ve kendi vücūdunu yerinden ḳoparır ‘azīzim.

رسوای کرداند ایشانرا

Rusvāy gerdāned īşān-rā

Anlar rüsvāy eyler démekdir.

Ṣaḥīfe (341)

خواری و رسوایی

Ḫ‘ārī vu rusvāyī

Ḫorluḳ [u] rüsvālıḳ démekdir.

پس هرآیینه بر بد مقامی و بد آرامکاهیست متکبرانرا جهنم

Pes herāyīne ber-bed maḳāmī ve bed ārāmgāhīst mutekebbirān-rā cehennem

İmdi elbette mütekebbir olanlarıñ kötü maḳāmı ve kötü ārāmgāhı cehennemdir.

Meṯnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 84

Fi’l-Meṯnevī

آنچه در فرعون بود اندر تو هست

Ānçí der-Fir‘avn buved ender-tu hest

Ol nesne kí kibr u naḫvet ve ‘inād ve ġaflet ve dünyā devletine olan ḥırṣ ve maḥabbet kí Fir‘avn’da var idi. Sende daḫı vardır.

لکن[349] اژدرهات محبوس چهست

Lâkin ejderhāt maḥbūs-ı çehest

Velâkin seniñ ejderhā-yı nefsiñ, çāh-ı faḳr u iḥtiyācda maḥbūs u muḳayyeddir. O Fir‘avn’uñ devlet ve çāh içre ejderhāsı muṭlaḳ olmuş ve ḳuvvet bulmuş idi. Pes ol mertebe, devlet ü ‘izzet saña vérilse ve ejderhā-yı nefsiñ dirilse sen, Fir‘avn’dan artıḳ; ‘iṣyān ve fesādıñ andan çoḳ olurdu.

[Meşnevi: Cild 3, Ṣaḥīfe 85]

آتشت را هیزم فرعون نیست

Āteşet-rā hīzum-ı Fir‘avn nīst

Velâkin seniñ āteşiñe hīzum-ı Fir‘avn yoḳdur. Ya‘nī; seniñ nefsiñ[iñ] şehvet ve ġażabına ve Fir‘avn’na müte‘allıḳ u mużāf olan māl ü cāh hīzumu yoḳdur.

ورنه[350] چون فرعون او شعله زنیست[351]

Verne çun Fir‘avn u şu‘lezenīst[352]

Yoḫsa, eger ol ḳuvvet ve devlet saña vérileydi Fir‘avn gibi ol nefsiñ bir şu‘lezendir ve ejderhā-yı füsürde vü pejmürde gibidir. Riyāżat u faḳrdan ḥāṣıl olan füsürdelik eger andan zā’il olacaḳ olursa ḫulḳsūz olmaḳda ol gūyā bir nār-ı pür-şerer ve bir mār-ı heft-serdir.

Ṣaḥīfe (342)

Ḳāle’l-Kāşifī

مراد از خیر قرآنست که جامع جمیع خیرات و مستجمع مجموع حسنات و برکات اوست

Murād ez-ḫayr Ḳur’ānest kí cāmi‘-i cemī‘-i ḫayrāt ve mustecmi‘-i mecmū‘-ı ḥasenāt u berekāt ūst

---

[349] **R.B.** ve I. ciltte **لیک** “līk”
[350] **R.B. زانکه** “z’ānkí”
[351] **R.B. نیست** “nīst”
[352] Buraya kadar zikredilen *Mesnevī* beyitleri, daha öncesinde I. cildin 482. sayfasında zikredilmiştir. Şerh benzer olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

Āyet-i kerīmede olan ḫayrdan[353] murād, Ḳur’ān-ı ‘aẓīmü’ş-şāndır kí o Ḳur’ān, cemī‘-i ḫayrātı cāmi‘ ve cemī‘-i ḥasenātı müstecmi‘dir. Daḫı berekātı **[398]** o Ḳur’ān cāmi‘dir, anıñdır.

و نیکوهای دینی و دنیاوی و خوبیهای صوری و معنوی ناشی ازو

Ve nīkūhā-yı dīnī vu dunyāvī ve ḫubīhā-yı ṣūrī vu ma‘nevī nāşī ez-u

Dīne ve dünyāya müte‘allıḳ olan eygülükler ve ṣūrī vü ma‘nevī olan güzellikler o Ḳur’ān-ı ‘aẓīmü’ş-şāndan neş’et éder. Ma‘deni odur ‘azīzim.

و نیکو می سراییست مر پرهیزکارانرا سرای آخرت

Ve nīkū sarāyīst mer perhīzkārān-rā sarāy-ı āḫiret

Eygü sarāydır. Taḥḳīḳ perhīz édenlere āḫiret sarāyı ya‘nī; müttaḳī olanlara sarāy-ı aḫiret, bir eygü sarāy-ı ‘ālīşāndır ‘azīzim.

Meşnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 93

Fi’l-Meşnevī

چیست دنیا از خدا غافل بدن

Çīst dunyā ez-Ḫudā ġāfil buden

Dünyā nedir? Fi’l-ḥaḳīḳa Ḫüdā-yı Te‘āládan ġāfil olmaḳdır.

نی قماش و نقره و فرزند[354] و زن[355]

Nī-ḳumāş ū nuḳre vū ferzend u zen

---

[353] **و قیل للذین اتقوا ماذا انزل ربکم قالوا خیرا اللذین احسنوا فی هذه الدنیا حسنة ولدار الاخرة خیر ولنعم دار المتقین** | Ve ḳīle lilleẕīne’t-teḳav māẕā enzele rabbukum ḳālū ḫayrā lilleẕīne aḥsenū fī-hâẕihi’d-dunyā ḥasene veledāru’l-āḫirati ḫayr veleni‘me dāru’l-mutteḳīn. “Kötülüklerden sakınanlara: “Rabbiniz ne indirdi?” denilince: “**Hayır** indirdi” derler. Bu dünyāda güzel amel işleyenlere güzel bir mükāfāt var. Elbette āhiret yurdu ise daha hayırlıdır. Allâh’tan korkanların yurdu ne güzeldir!” (en-Naḥl 16/30)

[354] **R.B. میزان** “mīzān”

[355] Bu beyit, I. cildin 55. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

Ḳumāş u nuḳre [ve] ferzend u zen dünyā degildir. Ya‘nī; ḳumāş, aḳçe, evlād ve ḳarı bunlar dünyā degildir. Dünyā odur kí; seni Ḥaḳḳ’dan ġāfil éde[n] o ne şey’ ise işte odur dünyā ‘azīzim.

مال را کز بهر حق[356] باشی حمول

Māl-rā k’ez-behr-i Ḥaḳḳ bāşī ḥamūl

Şol mālı kí Ḥaḳḳ’ıñ rıżāsından ötürü götürücü olasıñ.

نعم مال صالح خواندش رسول

Ni‘me māl^{un} ṣāliḥ^{un} ḫ̆āndeş Rasūl

Ol māla, Ḥażret-i Rasūl (ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem), “Güzel māl ṣāliḥdir.” oḳudu.

Ḳāle Rasūlu’llâh ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem

نعم المال الصالح للرجل الصالح[357]

Ni‘me’l-mālu’ṣ-ṣāliḥu li’r-raculi’ṣ-ṣāliḥi

Ya‘nī; māl-ı ṣāliḥ, racül-i ṣāliḥ içündür, ne güzeldir. Pes rıżāsı Ḥaḳḳ içün ḥıfẓ olunan māl, dünyādan olmaz, belkí dînden olur. İmdi dünyā ṣadedinde olan aḳçe vü ḳumāş ve erzāḳ u ma‘āşıñ żararı ne cihetden ve fā’idesi ne cihetden olduġun beyān eylemege şürū‘ édip buyururlar.

آب در کشتی هلاک کشتی است

Āb der-keştī helāk-ı keştiyest

Sefīne içinde ṣu, sefīneniñ helākidir.

آب اندر زیر کشتی پشتی است

Āb ender-zīr-i keştī puştiyest

---

[356] **R.B.** ve I. cilt **دین** “dīn”

[357] “İyi māl, iyi adam için ne güzeldir.”

Sefīneniñ altında şu, sefīneye mu‘īn ü ẓahīrdir. Ya‘nī; metā‘ u ḳumāş ve erzāḳ u ma‘āş fi’l-meṣel şu gibidir ve insān sefīne gibidir. Eger bunlarıñ maḥabbetini derūnuna ḳorsa ve bunlarıñ fikr u ḫayāli ābı anıñ ḳalbine dāḫil olursa sebeb-i helāk olur. Ammā bunlarıñ ḥubb u ḫayāli derūnuna dāḫil olmayıp derūnu maḥabbet-i Ḥaḳḳ’la ḍolarsa ve māl u rızḳ ṭaşrada ḳalırsa aṣlā żarar vérmez, belkí anıñ dīn **[399]** ü ṭā‘atda olmasına mu‘īn ü ẓahīr olur ‘azīzim.

چونکه مال و ملک را از دل براند

Çunkí māl ū mulk-rā ez-dil bi-rānd

Çünkí Ḥażret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selām māl ü mülkü ḳalbinden sürdü.

زان سلیمان خویش جز مسک[ی]ن نخواند[358]

Z’ān Suleymān ḫ̆īş cuz-miskīn ne-ḫ̆ānd

Ol sebebden Süleymān ‘aleyhi’s-selām kendisine miskīnden ġayrı oḳumadı.

کوزۂ سربسته اندر آب رفت

Kūze-i ser-beste ender āb reft

Deriñ ve eñli şu içinde başı ve aġzı baġlanmış bardaḳ, kūze [gitdi.]

از دل پر باد فوق آب رفت

Ez-dil-i pur-bād fevḳ-ı āb reft

Bād ile pür göñülden āb üzre gitdi. Ya‘nī; āb içre ġarḳ olmayıp anıñ üstünde seyr étdi.

---

[358] Buraya kadar zikredilen *Mesnevī* beyitleri, daha öncesinde I. cildin 721. sayfasında zikredilmiştir. 722. ve 723. sayfada yer alan mısrā‘ın şerhi şöyledir:
“…evet, Ḥażret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selāmıñ ol ḳadar māl u mülki göñlünden çıḳarmasıyla dünyāya mālik oldu. Ḳā‘idedir kí bir ādem, dünyāyı ḳalbinden çıḳarmaz ise dünyā aña teveccüh étmez. Meṣelā, şemsi arḳasına bıraḳan ādemiñ gölgesi öñüne düşse o ādem ne ḳadar ḳoşsa gölgesini ṭutamaz. Lâkin şemsi öñüne alsa gölgesi arḳasına ḳalır; o ādem nereye gitse gölgesi arḳasından gelir, hīç ayrılmaz. Ne ḳadar ḳoşsa gölge de anıñla berāber ḳoşar. İşte bunuñ gibidir; şems-i ḥaḳīḳati öñüne alıp aña müteveccih olur iseñ gölge gibi olan dünyā anıñ arḳasından sür‘atle gelir ‘azīzim.” [Önceki beyitlerin şerhi benzer olduğundan yalnızca bu mısrā‘ın şerhi verildi.]

باد درویشی چو در باطن بود

Bād-ı dervīşī çu der-bāṭın buved

Dervīşlik hevāsı çünkim bir kimseniñ bāṭınında olsa.

بر سر آب جهان ساکن بود[359]

Ber-ser-i āb-ı cihān sākin buved

Ol kimse cihān ṣuyunuñ üstünde sākin olur. Ya‘nī; dünyā maḥabbetine müstaġraḳ olmayıp ‘ālem-i cānda seyr ḳılar.

Ḳāle’l-Kāşifī

و در جواب کسی که کوید شاید بهشتی خواهد که

Ve der-cevāb-ı kesī kí gūyed şāyed bihiştī ḫ ̆āhed kí

Bir kimseniñ cevābında kí söyler ol kimse şāyed ehl-i cennet ister kí.

بدرجات انبیا و منازل اولیا و مراتب شهدا برسد

Be-derecāt-ı enbiyā ve menāzil-i evliyā ve merātib-i şuhedā bi-resed

Enbiyānıñ derecesine ve evliyānıñ menziline ve şühedānıñ mertebesine ulaşa. Böyle ḫāṭırına gelse ehl-i cennetden birisine déyü su’āl olundu. Bu su’āle cevāb da:

و کفته اند در بهشت غیظ و حسد که موجب تمناها باشد نیست

Ve gufte’end der-bihişt ġayẓ u ḥased kí mūcib-i temennāhā bāşed nīst

Söylenmişdir; cennetde ġayẓ u ḥased kí bunlar mūcib-i temennā olur. Bunlar yoḳdur.

با انکه هر یک از بهشتیان بانچه دارند راضی اند

[359] Son iki beyit, öncesinde I. cildin 55. sayfasında zikredilmiştir. Şerh benzer olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

Bā-ānkí her yek ez-bihişti̇yān b'āngí dārend rāżı'end

Anıñla kí ehl-i cennetden her birisi ol nesneyi kí ṭutarlar, rāżıdırlar. Ya'nī; ne şey' kendilerine i'ṭā vü iḥsān olunmuş[sa] aña rāżılardır. Öyle dünyādaki gibi ḳomşunuñ ṭavuġu ḫoros görünmez 'azīzim.

Meşnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 82

Fi'l-Meşnevī

همچنین[360] باد اجل با[361] عارفان

Hemçunīn bād-ı ecel bā-'ārifān

'Āriflere ecel ve mevt yeli daḫı bunuñ gibi.

نرم و خوش همچون نسیم یوسف آن[362]

Nerm u ḫoş hemçun nesīm-i Yūsuf ān

Nerm u laṭīfdir. Ol bād-ı ecel, Yūsuf 'aleyhi's-selāmıñ rāyiḥa-i ṭayyibesi gibi.[363]

Ḳāle'l-Kāşifī

بعد از سلام کویند فردا که مبعوث شوید

Ba'd-ez-selām gūyend ferdā kí meb'ūş şevīd

Melā'ike-i kirām **[400]** selām vérdikden ṣoñra söylerler kí; yarın ba'ş olunursañız.

Ṣaḥīfe (343)[364]

در آیید [د]ر بهشت که برای شما آماده است

---

[360] **R.M.Ş. همچنان** "hemçunān"
[361] II. ciltte **بر** "ber"
[362] Bu beyit, II. cildin 262. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.
[363] **Derkenār:** Yūsuf'dan murād, laṭīf ü ḫūb olan maḥbūblardır. Ya'nī; maḥbūblarıñ nesīmi 'āşıḳlara nice ḫūb gelirse, bād-ı ecel daḫı 'āriflere anıñ gibi laṭīf ü ḫūb gelir démekdir.
[364] Sayfa 342'nin sonlarında yer alan **نسیم یوسف آن ...** kelimesinden sonra 343. sayfaya geçilmiştir.

Der-āyīd der-bihişt kí berāy-ı şumā āmede'est

Geliñiz cennete kí siziñ içün āmededir, ḥāżır, müheyyādır ‘azīzim.

بکوش امروز تا تخمی بپاشی[365]

Bi-kūş imrūz tā tuḫmī bi-pāşī

Bugün çalış sa‘y u ġayret ét ḥattá toḫumu ṣaçasıñ.

که فردا بر جوی قادر نباشی[366]

Kí ferdā ber-cevī ḳādir ne-bāşī

Zīrā yarın bir arpa tānesine ḳādir olamazsıñ. Ne ṣaçmaḳ ne ṭoplamaḳ ‘azīzim.

کر اینجا کشت کردن را نورزی

Ger īncā kişt kerden-rā ne-verzī

Eger burada ekin ekmege sa‘y u ġayret étmezseñ, çabalamazsañ.

در آن خرمن به از ارزن[367] نیرزی[368]

Der-ān ḫırmen bih ez-erzen ne-yerzī

Ol ḫarmanda ḍarıdan eygü iletmezsiñ ‘azīzim.

ایا انتظار میبرند کفار مکه

Āyā intiẓār mī-berend kuffār-ı Mekke

‘Acabā intiẓār iletirler mi? Ya‘nī; muntaẓır olurlar mı Mekke küffārı? démekdir.

رسید ایشانرا بحکم عدل

[365] **Derkenār:** Bi-pāşī: Ṣaçmaḳ ma‘nāsınadır.
[366] Bu beyit, Sa‘dī-i Şīrāzī'ye āittir.
[367] **Derkenār:** Erzen: Ḍarı.
[368] Bu beyit, Ferīdüddīn-i Attār'ın "Esrārnāme" adlı eserinden alınmıştır.

Resīd īşān-rā be-ḥukm-i ‘adl

‘Adl ḥükmüyle anlara érişir démekdir.

حسین بن فضل گفته که اگر کفار این سخن از روی تعظیم و اجلال و معرفت الهی گفتندی

Ḥuseyn bin Faḍl gufte kí eger kuffār īn suḫan ez-rūy-ı ta‘ẓīm u iclāl u ma‘rifet-i İlâhī guftendī

Ḥüseyin bin Faḍl démiş kí: “Eger küffār bu sözü ta‘ẓīm ü iclāl ve ma‘rifet-i İlâhī yüzünden söyleyediler.”

حق سبحانه ایشانرا بدان عیب نکردی

Ḥaḳḳ Subḥānehû īşān-rā bedān-‘ayb ne-kerdī

Ḥaḳḳ Te‘ālá Ḥażretleri anlarıñ o ‘ayblarına naẓar buyurmazdı.

Ḳāle’l-Ḥāfıẓ

درین چمن نکنم سرزنش بخود رویی
چنانکه پرورشم میدهند میرویم

Der-īn çemen ne-kunem serzeniş be-ḫod-rūyī
Çunānkí perverişem mī-dihend mī-rūyīm

(269) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[369]

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 47]

Ḳāle’l-Ḥāfıẓ

نقش مستوری و رندی[370] نه بدست من و تست
آنچه سلطان ازل گفت بکن آن کردم[371]

Naḳş-ı mestūrī vu rindī ne-be-dest-i men u tust

---

[369] Bu beyti 387. sayfada zikrettik. Şerhi bu sayfada ayrıntılı şekilde yapılmıştır.
[370] **S.H.Ş.** ve I. ciltte **مستی** “mestī”
[371] Bu beyit, I. cildin 744. sayfasında zikredilmiştir. Şerh benzer olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

Ānçí Sulṭān-ı ezel guft bi-kun ān kerdem

Mestūrluḳ ve mestlik naḳşı[372] seniñ eliñde ve benim elimde degil. Ol nesneyi kí Sulṭān-ı ezel eyle dédi, anı eyledim.[373] Ya‘nī;

يمحو الله ما يشاء و يثبت و عنده ام الكتاب[374]

Yemḥū Allâhu mā yeşā’u ve yuṯbit ve ‘indehû ummu’l-kitāb

Āyet-i kerīmesi sırrınca; is‘ād ü işḳā, yed-i ḳudret-i İlâhiyyededir. Seniñ ve benim elimde degildir. Ḳula lāzım olan hemān ḳulluḳdur. Anıñ içün ol nesneyi kí Sulṭān-ı ezel olan Ḥażret-i Allâh emr eyledi, aña imtiṯāl [étdim] ve nehy eylediginden ictināb eyledim. Ümīdim ancaḳ raḥmet-i vāsi‘a-i Ḫüdādır sulṭānım. **[401]**

Ṣaḥīfe (344)[375]

پس هست بر فرستادكان يعنى نيست بر ايشان

Pes hest ber-firistādegān ya‘nī nīst ber-īşān

Ancaḳ enbiyā vü rusul-i kirām ḥażerātı üzerine vardır. Ya‘nī; anlarıñ üzerine yoḳdur. ‘Ale’t-teblīġ emr-i İlâhī vardır démekdir.

در ميان هر كروهى

Der-miyān her gurūhī

Her gürūhuñ, her ḳavmiñ ortasında, miyānında bir rasūl, bir peyġamber vardır démekdir.

كمراهى بسبب خذلان[376] الهى

---

[372] **S.H.Ş.:** “… ya‘nī; ṣalāḥ u fısḳ ṣūreti.”
[373] **S.H.Ş.:** “… Ya‘nī; ṣalāḥ u fesād, ezelī ḥükümdür. Bizim anda iḫtiyārımız yoḳdur, belkí taḳdīre tābi‘iz.”
[374] “Allâh dilediğini imhā eder, dilediğini de yerinde bırakır. Ana kitāp O’nun katındadır.” (er-Ra‘d 13/39)
[375] Sayfa 343’ün sonunda yer alan **سرزنش بخود رويى …** kelimesinden itibāren 344. sayfaya geçilmiştir.
[376] **Derkenār:** Ḫiẕlān: Beliyye ve rüsvālıġına giriftār olmaġıla beyne’n-nās ḫ̆ār u ẕelīl olmaḳdır.

Gumrāhī be-sebeb-i ḫiẕlān-ı İlâhī

Azġınlıḳ ṭāġī, bāġī olmaḳ. Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ, anları ḫiẕlān étmek sebebiyledir. Ya'nī; Cenāb-ı Ḥaḳḳ, anlarıñ ḫiẕlānını irāde étmesiyle o sebebden anlar gümrāh eylediler démekdir.

اکر سخت کوشی و حرص ورزی[377]

Eger saḫt kūşī ve ḥırṣ verzī

Eger çetin çalışırsañ ya'nī; çoḳ sa'y u ġayret éderseñ ve ḥırṣ-'ādetli[y]señ ya'nī; anlarıñ İslām olmasına çoḳ sa'y u ġayret éderseñ. -Ḥażret-i Efendimize ḫiṭābdır.- ve anlarıñ İslām olmasına ḥırṣ [u] hevā vü ārzūsunda démekdir.

Meşnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 37

Fi'l-Meşnevī

بهر این بعض صحابه از رسول

Behr-i īn ba'ż-ı ṣaḥābe ez-Rasūl

Anıñ içün ba'żı aṣḥāb-ı kirām, Rasūl-i nīk-nām 'aleyhi's-selāmdan.

ملتمس بودند مکر نفس غول

Multemis būdend mekr-i nefs-i ġūl

Nefs-i ġūlüñ mekrini mültemis olurlardı ve 'ibādet ü iḫlāṣ-ı cānda aġrāż-ı nihāndan ne mekr u ḥīle ḳılar, anı su'āl ḳılarlardı.

کو چه[378] **آمیزد ز**[379] **اغراض نهان**

Gū çí āmīzed zi-aġrāż-ı nihān

---

[377] **Derkenār:** Verzī: 'Ādet ve ṣan'at işleyici ma'nāsına edāt olup ba'żı ismiñ aḫīrine 'ilāve olunur. (Ḥırṣ verzī) gibi kí ḥırṣ-'ādetli démekdir.

[378] **R.B. کرچه** "gerçí"

[379] Metinde ve **R.B.**'de **آمیز در** "āmīz der" şeklinde yazılan bu kısmın vezin (Fāilātün/Fāilātün/Fāilün) bakımından doğrusu, **R.M.Ş.**'deki gibi **آمیزد ز** "āmīzed zi" olmalıdır.

Söyle yā Rasūlu’llâh! Nihānī ġaražlardan ne ḳarışdırır ve ne mekr u ḥīle peydā eyler?

در عبادتها و در اخلاص جان

Der-‘ibādethā vu der-iḫlāṣ-ı cān

‘İbādetlerde ve cān iḫlāṣında ne mekr u ḥīle éder?

فضل طاعت را نجستندی ازو

Faẓl-ı ṭā‘at-rā ne-custendī ez-ū

Aṣḥāb-ı kirām, Rasūl-i mükerremden ṭā‘at içün olan faẓl u s̱evābı démezlerdi ve andan istifsār eylemezlerdi. Zīrā ḫāliṣ olan ṭā‘ātiñ faẓīlet ü s̱evābı muḥaḳḳaḳ olduġunu bilirlerdi.

عیب ظاهر را نجستندی که کو

‘Ayb-ı ẓāhir-rā ne-custendī kí kū

Belkí andan ẓāhir olan ‘aybı isterlerdi kí ḳanı ya‘nī; ṭā‘ātiñ ẓāhir[in]de olan ‘aybı eylemezlerdi. Zīrā şevā’ib-i aġrāż déyü ṭaleb eylerlerdi. Ya‘nī; ‘ayb-ı ẓāhiri ḳanı déyü cüst ü cū ḳılarlardı.

مو بمو و ذره ذره مکر نفس

Mū-be-mū vū z̲erre z̲erre mekr-i nefs

Nefsiñ mekrini mū-be-mū ve z̲erre-be-z̲erre.

می شناسیدند چون کل از کرفس

Mī-şināsīdend çun gul ez-kerefs

Ol aṣḥāb añladılar ve farḳ eylediler. Kerefs yapraġından gülü farḳ eyledikleri gibi.

سوکند خوردن

Sevgend ḫurden

Yemīn, **[402]** ḳasem yemek. Ya‘nī; ḳasem étmek démekdir.

سوکند خوردند بخدای تعالی

Sevgend ḫurdend be-Ḫudā-yı Te‘ālá

Cenāb-ı Ḥaḳḳ’a yemīn, ḳasem içdiler. Ya‘nī; étdiler démekdir.

Ṣaḥīfe (345)

یعنی در اثناء مکالمه کفت بدان خدای که

Ya‘nī der-eṣnā’-i mukāleme guft bedān-Ḫudāy kí

Ya‘nī; mükāleme eṣnāsında dédi o Ḫüdā’ya kí. Ya‘nī; o Ḫüdā-yı Te‘āláya ḳasem éderim kí démekdir.

بعد از مرک بلقاء او امید وارم

Ba‘d-ez-merg be-liḳā’-i u umīdvārem

Öldükden ṣoñra anıñ cemālini, liḳāsını ümīd éderim.

ای کفت تو امید واری که بعد از مرک زنده شوی

Ey guft tu umīdvārī kí ba‘d-ez-merg zinde şevī

Münāfıḳ dédi; ey sen söyledi: “Ümīd édersin kí ölümden ṣoñra diri olasıñ?”

مسلمان کفت آری آن کافر بایمان غلاظ و شداد که در کیش او مقرر بود

Muselmān guft ārī ān kāfir bi-eymān-ı ġılāẓ u şidād kí der-kīş-i u muḳarrer būd

Müselmān dédi: “Evet, ümīd éderim.” Ol kāfir, ġalīẓ u şedīd yemīn, ḳasem eyledi kí o kāfir, meẕhebinde muḳarrer idi. Öyle bir ġalīẓ [u] şedīd yemīn eyledi.

سوکند یاد کرد که هیچکس بعد از مرک زنده نشود

Sevgend yād kerd kí hīçkes ba‘d-ez-merg zinde ne-şeved

Yemīn, ḳasem yād eyledim kí hīçbir kimse öldükden ṣoñra diri olmaz déyü.

سخترین سوکند ایشان یعنی جهد کردند در تغلیظ سوکند

Saḫterīn-sevgend-i īşān ya‘nī cehd kerdend der-taġlīẓ-sevgend

Ziyāde ḳatı, çetin anlarıñ yemīn ü ḳasem eylemesi. Ya‘nī; ġalīẓ yemīn ü ḳasem étmekde cehd ü sa‘y étdiler.

آنکه پیش از وجود جان بخشد

Ānkí pīş-ez-vucūd cān baḫş

Ol ẕāt-ı ‘ālī kí vücūddan evvel cān baḫş u iḥsān éder.

هم تواند که بعد ازان بخشد

Hem tuvāned kí ba‘d-ez-ān baḫş

Daḫı ḳādir kí, mümkin kí öldükden ṣoñra ḥayāt baḫş u iḥsān éder.

چون در آورد از عدم بوجود

Çun der āvered ez-‘adem be-vucūd

Çünkí ‘ademden vücūda getirmekde.

چه عجب باز اکر کند موجود

Çí ‘aceb bāz eger kuned mevcūd

Ne ‘aceb? Ya‘nī; ‘aceb degildir. Öldükden ṣoñra géri eger éder mevcūd, ‘aceb degildir.[380]

Ṣaḥīfe (346)

مشتاب ساربان که مرا پای در کلست

Me’ştāb sārbān kí merā pāy der-gilest

Ey deveci! Ta‘cīl ü sür‘at eyleme kí benim ayaġım çamurdadır.

در کردنم ز حلقهٔ زلفش سلاسلست

Der-gerdenem zi-ḥalḳa’ zulfeş selāsilest

[380] Yanī; eger tekrār var eder ise şaşılacak nedir?

Gerdenimde ya‘nī; boġazımda anıñ zülfden bir ḥalḳa zincīr vardır.

تعجیل میکنی تو و پایم نمی رود

Ta‘cīl mī-kunī tu vu pāyem ne-mī-reved

Sen beni ta‘cīl eyleme ayaġım gitmez. Ya‘nī; yürümege ḳudretim yoḳdur.

بیرون شدن ز منزل اصحاب مشکلست

Bīrūn şuden zi-menzil-i aṣḥāb muşkilest

Eḥibbānıñ menzilinden, yanından ṭaşra **[403]** olmaḳ müşkildir.

چون عاقبت ز صحبت یاران بریدنیست

Çun ‘āḳıbet zi-ṣuḥbet-i yārān burīdenīst

Çünkí ‘āḳıbet yārānıñ, dostuñ, eḥibbānıñ muṣāḥabet u ṣoḥbetinden kesilmekdir. Ya‘nī; ayrılmaḳdır.

پیوند با کسی نکند هر که عاقلست[381]

Peyvend bā kesī ne-kuned her kí ‘āḳılest

Bir kimse ile ittiṣāl étmez, birleşmez her kim kí, ‘āḳıldır.

Ṣaḥīfe (347)

نه هر کس سزاوار باشد بصدر

Ne-her kes sezāvār bāşed be-ṣadr

Degildir herkes ṣadra, baş ṭarafa lāyıḳ olan.

کرامت بفضلست و رتبت بقدر[382]

Kerāmet be-fażlest u rutbet be-ḳadr

Kerāmet fażl iledir, rütbe ḳadr iledir.

---

[381] Son üç beyit, Hümām-ı Tebrīzī’ye āittir.
[382] Bu beyit, Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınmıştır.

ز من ای دوست این یک پند بپذیر

Zi-men ey dūst īn yek pend bi'pẕīr

Ey dost! Benden bu bir pend, naṣ[ī]ḥati ḳabūl ét.

برو فتراک[383] صاحب دولتی کیر[384]

Burū fitrāk-ı ṣāḥib-devletī[385] *gīr*

Nedir o pend, naṣīḥat, git bir ṣāḥib-i devletiñ terkisini ṭut.

که قطره تا صدف را در[386] نیاید

Kí ḳaṭre tā-ṣadef-rā der ne-yāyed

Zīrā bir ḳaṭre tā inci ṣadefine gelmezse ya'nī; n[ī]sān yaġmurundan bir damla, bir ḳaṭre inciniñ ṣadefine damlamaz ise.

نکردد کوهر [و][387] روشن نتابد

Ne-gerded gevher [ū] rūşen ne-tābed

Cevher, rūşen ve parlamaz. Ya'nī; żiyālı ve parlaḳ olmaz.

از آنکه فرو برد خدای تعالی ایشانرا در زمین

Ez-ānkí furū burd Ḫudā-yı Te'ālá īşān-rā der-zemīn

Ol sebebden Ḫüdā-yı Te'ālá anları aşaġı iletdi. Arżda, zemīnde ya'nī; yeriñ dibine geçdiler, gitdiler Ḳārūn ve aṣḥābı démekdir.

Ṣaḥīfe (348)

---

[383] **Derkenār:** Fitrāk: Atlarıñ arḳasında olan terkiye derler.

[384] Bu beyit, I. cildin 686. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
"Ey dost! Benden bu bir pend ü naṣīḥati ḳabūl ét. Nedir o pend ü naṣīḥat? Git bir ṣāḥib-i devletiñ terkisini ṭut. Ya'nī; mürşidān-ı 'iẓām ḥażerātından bir ẕāt-ı 'ālī-ḳadriñ esbiniñ terkisini ṭut. Ya'nī; ḥayvānınıñ terkisine yapış kí anıñla berāber gidesiñ. Nereye? Ḥużūr-ı Ḥażret-i Cānāna ve maḳṣūd olan cennet-i ḳurb-ı İlâhiyyeye 'azīzim."

[385] Vezin (Mefāīlün/Mefāīlün/Feūlün) gereği izāfetsiz okunmuştur.

[386] **R.B.**'de را در "rā der" olan bu kelimeyi müellif, در را "der rā" şeklinde yazıp sıralama hatāsı yapmıştır.

[387] **R.B.**'deki gibi و "ū" eklenmelidir.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 2, Ṣaḥīfe 47]

[Ḳāle'l-Ḥāfıẓ]

دیدی آن قهقههٔ کبک خرامان حافظ
که[388] ز[389] سر پنجهٔ شاهین قضا غافل بود

Dīdī ān ḳahḳaha-i kebk-i ḫırāmān Ḥāfıẓ
Kí zi-ser pençe-i şāhīn-i ḳażā ġāfil būd

Gördüñ mü ey Ḥāfıẓ? O kekliginiñ iki ṭarafa ṣalınaraḳ ḳahḳahasını kí ḳażā vü ḳader şāhīnīniñ pençesinden ġāfil oldu. Bu beytiñ müfredātıyla tafṣīlātı cild-i evvelde (84) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca'at oluna.[390]

بر کشتن

Ber geşten

Dönmekdir.

Ḳāle'ş-Şeyḫ Sa'dī

مها زورمندی مکن بر کهان[391]
که بر یک نمط می نماند جهان

نمی ترسی ای کرک ناقص خرد
که روزی پلنکیت بر هم درد

Mihā zūrmendī me-kun ber-kihān
Kí ber-yek-nemaṭ mī-ne-māned cihān

Ne-mī-tersī ey gurg-ı nāḳıṣ-ḫıred
Kí rūzī pelengīt ber-hem dered

---

[388] **S.H.Ş. که** "kí" unutulmuştur.
[389] I. ciltte **ز** "zi" unutulmuştur.
[390] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 56. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
"Gördün mü ey Ḥāfıẓ! O kekliginiñ iki ṭarafa ṣalınaraḳ ḳahḳahasını kí ḳażā vü ḳader şāhīnīniñ pençesinden ġāfil oldu. Ya'nī; andan, ġafletinden nāşī böyle ḳahḳaha ile ḫırāmān éderek baġçelerde geşt ü güẕār éder. Egerçí ġāfil olmayaydı ḳahḳaha degil, belkí tebessüm bile édemezdi démekdir."
[391] II. ciltte **جهان** "cihān"

(91) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[392]

Meṣnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 11

Fi’l-Meṣnevī

از خدا جوییم توفیق ادب[393]

Ez-Ḫudā cūyīm tevfīḳ-ı edeb

Ḫüdā’dan edeb tefvīḳını ṭaleb édelim, tā kim tevfīḳ-ı İlâhī ile bizden dā’ire-i edebden ḫāric bī-edebāne vü güstāḫāne kār ṣādır olmaya.[394]

---

[392] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınan bu beyitlerden ilk beyit, II. cildin 98. sayfasında, ikinci beyit ise yine aynı cildin 331. sayfasında zikredilmiştir. İlk beytin 98. ve 99. sayfadaki şerhi şöyledir:
“Ey ulu olan, büyük olan kimse! Cihān üzerine zūrluḳ ve ḳuvvetlilik eyleme. Ya‘nī; bu dünyāya zūrdmendlik eyleme. Ben büyügüm, ben pādişāhım déyü ḫalḳa ezā vü cefā eyleme. Zīrā kí cihān bir üslūb ve bir ḳā‘ide üzre ḳalmaz. Devr-i felek, dünyāyı bir üslūb üzre bıraḳmaz. Anıñ içün zūrdmendlik eyleme. Felek bu ya, ṣoñra a‘lādan esfele atar. Zengīn iken faḳīr olursuñ. Şecī‘ ikenża‘īf, perīşān olursuñ.” İkinci beytin şerhi şöyledir:
“Ey ‘aḳlı noḳṣān olan ḳurt! Ḳorḳmazsıñ. Ya‘nī; nāḳıṣu’l-‘aḳl olan ḳurt ḳorḳmaz mısıñ? Kí zīrā bir gün ḳaplan seni yere çarpar, yırtar.”
[393] Metinde ve **R.B.**’de **توفیق و ادب** “tevfīḳ ū edeb” yazılmıştır; ancak şerh bakımından doğrusu, -**R.M.Ş.**’de de olduğu gibi- **توفیق ادب** “tevfīḳ-ı edeb”dir.
[394] **Derkenār:** Tevfīḳ, Ḥaḳḳ Te‘ālá Ḥażretleri[niñ] ‘abdini kendiniñ rıżā ve maḥabbeti olan ṭarafa sevḳ eyleme[si]dir. Ṣalāḥ u ‘ibādet ve ‘aşḳ u maḥabbet gibi. Edeb, cemī‘-i aḫlāḳ-ı ḥamīdeniñ ḥuṣūlünden ‘ibāretdir. Zīrā taḥṣīl-i şerī‘at ve tekmīl-i ṭarīḳat edeble mümkindir. Şi‘r:

ادبوا النفس ایها الاصحاب
طرق العشق کلها آداب

Eddibu’n-nefse eyyuhe’l-aṣḥābu
Ṭuruḳu’l-‘ışḳı kulluhā ādābu

Edeb, sermāye-i sa‘ādet-i dāreyn idigin iş‘ār u tenbīh içün server-i kā’ināt ‘aleyhi efḍalü’ṣ-ṣalevāt buyurmuşlardır kí:

ادبنی ربی فاحسن ادبی

Eddebenī Rabbī feaḥsene edebī

Ya‘nī; Rabb’im beni te’dīb eyledi ve edebim güzel eyledi démekdir. Pes sālike lāzımdır kí ol Ḥażret’iñ edebiyle mü’eddeb ola. Zīrā sülūk u taṣavvuf dédikleri hemān maḥżā edebdir. Nitekim Ebū Ḥafż-ı Kebīr buyururlar: التصوف کله ادب ولکل وقت ادب ولکل حال ادب ولکل مقام ادب *(e’t-Taṣavvufu kulluhu edeb^{un} ve li-kulli vaḳt$_{in}$ edeb^{un} ve li-kulli ḥāl$_{in}$ edeb^{un} ve li-kulli maḳām$_{in}$ edeb^{un})* [Tasavvuf, bütünüyle edebdir. Her vakit, her durum, her makām için bir edeb vardır.] Ve Ẕü’n-nūn-ı Mışrī Ḥażretleri buyururlar kí: علیک بالادب ظاهراً و باطنا فما اساء الادب احد باطنا الا عوقبت باطناً ولا اساء ظاهراً الا عوقبت ظاهرا *(Aleyke bi’l-edebi ẓāhir^{an} ve bāṭın^{en} femā esā’e’l-edebe eḥad^{un} bāṭın^{en} illā ‘ūḳıbe bāṭın^{en} ve lā esā’e ẓāhir^{an} illā ‘ūḳıbe ẓāhir^{an})* [Açıkta ve gizlilikte dāimā edebe riāyet et. Zīrā gizlilikte edebi ihlāl eden gizli olarak, açıkta ihlāl eden de açık olarak cezālandırılır.] Pes sālike gerekdir kí ehl-i dil ḥużūrunda

بی ادب محروم کشت از لطف رب

Bī-edeb maḥrūm geşt ez-luṭf-ı Rabb

Zīrā edebsiz, **[404]** iki ‘ālemde bile luṭf-ı İlâhīden maḥrūm oldu ve īmān u ḥayā libāsından ‘uryān ḳaldı.

بی ادب تنها نه خودرا داشت بد

Bī-edeb tenhā ne-ḫod-rā dāşt bed

Edebsiz, yalñız kendisini bed ṭutmadı.

بلکه آتش در همه آفاق زد

Belkí āteş der-heme āfāḳ zed

Belkí cemī‘-i ‘āleme āteş urdu.[395]

---

bāṭını mü’eddeb ve ehl-i ṣüret ḳatında ẓāhiri mü’eddeb ola tā kim ṭarīḳat u şerī‘ata muḫālif nā-şāyeste vaż‘ étmekle ‘iḳāba müsteḥaḳḳ olmaya.

Bī-edeb maḥrūm geşt ez-luṭf-ı Rabb

Zīrā edebsiz, iki ‘ālemde bile luṭf-i İlâhīden maḥrūm oldu ve īmān u ḥayā libāsından ‘uryān ḳaldı. Beyt:

Edebdir kişiniñ dā’im libāsı
Edebsiz kişiler ‘uryāna beñzer

Beyt:

مایهٔ دولت ابد ادبست
پایهٔ عزت خرد ادبست

Māye-i devlet-i ebed edebest
Pāye-i ‘izzet-i ḫıred edebest

[Ebedī devletin mayası edebdir/Aklın yüceliğinin mertebesi de edebdir.]

[395] **Derkenār:** Ya‘nī; edebsiz, yalñız kendisini mübtelā-yı belā-yı dareyn étmedi. Belkí nice kimseyi daḫı ıżlāl eyledi ve anıñ şe’āmet ü veḫāmeti ḫalḳ-ı ‘āleme sirāyet ḳıldı. [كما قال الله تعالى [فى سورة الانفال واتقوا فتنة لا تصيبن الذين ظلموا منكم خاصة *(Kemā ḳāla’llâhu Te‘ālá fī-Şūreti’l-Enfāli: Ve’tteḳū fitnet[en] lā-tuṣībenne’lleẕīne ẓalemū min-kum ḫāṣṣa)* Ya‘nī; ey mü’minler! Siz perhīz eyleñ şol beliyye vü ‘aẕābdan kí ḫāṣṣat[en] sizden ẓālim olan kimselere ‘işābet eylemez. Belkí ẓālime ve ġayr-ı ẓālime ‘āmm olur. Pes ẓālimiñ şe’āmeti ġayr-ı ẓālim olanlara daḫı sirāyet ḳılar. [ولهذا] قال الله تعالى ولا تركنوا الى الذين ظلموا فتمسكم النار *(Ve li-hâẕā ḳāla’llâhu Te‘ālá: Ve lā-terkenū ile’lleẕīne ẓalemū fetemessekumu’n-nāru)* [“Ve zulüm yapanlara yakınlık göstermeyin ki, size de ateş dokunmasın.” (Hūd 11/113)] Pes ẓālimlere meyl ḳılan ve ẓulm içinde olanlara, nüzūl ḳılan ‘aẕāba mübtelā olur ve ẓaleme bu cihetden āfāḳa āteş olur.

[Meṯnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 13]

هر که بی باکی[396] کند در راه دوست

Her kí bī-bākī kuned der-rāh-ı dūst

Her şol kimse kí bī-bāklik ve güstāḫlıḳ eyleye dostuñ yolunda.

رهزن مردان شد و نا مرد اوست

Reh-zen-i merdān şud nā-merd ūst

Merdān-ı İlâhīniñ yoluñ urucu oldu ve nā-merd oldur. Ya‘nī; hem ḍāll ve hem muḍill olur. Nice kimseleri daḫı ṭarīḳ-ı evliyādan iḫrāc ḳılıp kendi gibi bī-edeb ü güstāḫ eyler.

Ḳāle fī-Tehẕībi’l-Maṣādır

التفیئ باز آمدن سایه بعد از انتصاف النهار

et-Tefeyyu bāz āmeden sāye ba‘d-ez-intiṣāfu’n-nehār

Āyet-i kerīmede:

یتفیؤا[397]

Yetefeyyeu

et-Tefeyyü, gölge ẓāhir u açıḳ gelmeklik. Nehārıñ, gündüzüñ nıṣfından ṣoñra ya‘nī; gündüzüñ yarısı geçdikden ṣoñra ẓıllıñ, gölgeniñ géri ẓāhir u āşikāre olması démekdir.

Ṣaḥīfe (349)

Meṯnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 128

Fi’l-Meṯnevī

---

[396] **R.B. نا مردی** “nā-merdī”

[397] **اولم یروا الی ما خلق الله من شیء یتفیوا ظلا عن الیمین والشمائل سجدا لله وهم داخرون |** Evelem yerav ilâ mā ḫaleḳa’llâhu min-şey’$_{in}$ yetefeyyeu ẓılāluhû ‘ani’l-yemīni ve’ş-şemā’ili succed^{en} li’llâhi vehum dāḫirūn. “Onlar, Allâh’ın yarattığı birtakım şeyleri görmediler mi ki? Gölgeleri Allâh’ın kudretine boyun eğip secde ederek, sağa sola döner, dolaşır.” (en-Naḥl 16/48)

چون مسبح کردهٔ هرچیز را

Çun musabbiḥ kerde’ī herçīz-rā

İlâhī! Çünkim müsabbiḥ eylediñ her çīzi.

ذات با[398] تمییز و بی[399] تمییز را

Ẕāt-ı bā-temyīz u bī-temyīz-rā

Eger ẕāt-ı bā-‘aḳl u bā-temyīz olsun; meṣelā melā’ike vü cinn ü insān gibi ve eger ẕāt-ı bī-‘aḳl u bī-temyīz olsun; meṣelā cemād u nebāt u ḥayvān gibi.

هر یکی تسبیح بر نوعی[400] دکر

Her yekī tesbīḥ ber-nev‘ī diger

Her birisi, tesbīḥi kendi ẕātına münāsib olan lisān ile bir nev‘-i āḫar üzre.

کوید او وز[401] حال آن این بی خبر

Gūyed ū v’ez-ḥāl-i ān īn bī-ḫaber

Söyler ve ol şey’iñ ḥālinden bu şey’ bī-ḫaberdir.

آدمی منکر ز تسبیح جماد

Ādemī munkir zi-tesbīḥ-i cemād

Ādemoġlu münkirdir cemādātıñ tesbīḥine. ‘Ale’l-ḫuṣūṣ mu‘tezile ve anlara taḳlīd eyleyen ṭā’ife.

وان جماد اندر عبادت اوستاد

V’ān cemād ender-‘ibādet ustād

Ma‘a-hâẕā ol cemādāt, Ḥaḳḳ Te‘āláya ‘ibādet u tesbīḥ eylemekde üstāddır.

---

[398] **R.B. بی** “bī”
[399] **R.B. با** “bā”
[400] **R.B. نوع** “nev‘”
[401] **R.B. از** “ez”

Ḳāle'l-Kāşifī

درین آیت سجده باید کرد

Der-īn āyet secde bāyed kerd

Bu āyetde secde gerek eylemek.

و این سجدهٔ سوم است از سجدهاء قرآنی

Ve in secde-i sevvum'est ez-secdehā'-i Ḳur'ānī

Ve bu secde, Ḳur'ānıñ secdelerinden üçüncü secdedir.

و حضرت شیخ قدس سره در فتوحات این را سجود عالم بالا و ادنی خواندهٔ [که][402] در مقام ذلت و خوف حق را سجده [405] می کنند

Ve Ḥażret-i Şeyḫ (ḳuddise sırruhû) der-Futūḥāt īn-rā sucūd-ı ālem-i bālā vu edná ḫ̌ānde' [kí] der-maḳām-ı ẕillet u ḫavf Ḥaḳḳ-rā secde mī-kunend

Ḥażret-i Şeyḫ (ḳuddise sırruhû) Fütūḥāt'da[403] buyurmuş kí bu secdeye Ḥażret-i Şeyḫ sücūd-ı 'ālem-i bālā vü edná oḳumuşdur kí maḳām-ı ẕillet ü ḫavfdan Cenāb-ı Ḥaḳḳ'a secde éderler.

پس بنده باید که درین محل بدین صفت موسوم شود

Pes bende bāyed kí der-īn maḥall bedīn-ṣıfat mevsūm şeved

---

[402] **R.B.**'deki gibi **که** "kí" eklenmelidir.

[403] "Muhyiddin İbnü'l-Arabī'nin tasavvufî fikirlerini beyān ettiği eseridir. İlhām ürünü olan bilgiler kendisine Mekke'de geldiği ve eseri burada yazmaya başladığı için bu kitaba *el-Fütūhātü'l-Mekkiyye* adını verir. Kitabın bu özelliğini sıkça vurgulayan İbnü'l-Arabī, eserdeki bütün bilgilerin ilâhī ilhām kaynaklı olduğunu ifâde eder. Bu, ilâhī ilhâmların yazıya dökülmesi otuz bir yıl sürmüş ve eser 629 yılının Safer ayında (Aralık 1231) yine Mekke'de tamamlanmıştır. Eserin ilk nüshası bugün mevcūt değildir. Müellif yaklaşık üç yıl sonra Şam'da eseri baştan sona gözden geçirmeye başlamış, bazı ilâve ve çıkarmalarda bulunduktan sonra ikinci nüshasını kendi eliyle yazıp vefātından iki yıl evvel 24 Rebīülevvel 636 (4 Kasım 1238) tārīhinde nihāyetlendirmiştir. Bu nüsha bir süre İbnü'l-Arabī'nin Şam'daki türbesinde korunmuş sonra da üvey oğlu Sadreddin Konevī'ye geçmiş ve XX. yüzyılın başlarına kadar da onun Konya'daki zāviye kütübhānesinde muhāfaza edilmiştir. Bugün bu nüsha, İstanbul'da Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndedir." Mahmud Erol Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 13, İstanbul 1996, s. 251-258.

İmdi bendeye, ḳula gerekdir kí bu secde maḥallinde bu mevsūm, meẕkūr olan ṣıfat ile olur.[404]

خودرا بزمردهٔ ساجدان کنجایش دهد

Ḫod-rā sācidān guncāyiş dihed

Kendisini sācidān zümresine ṣıġınmaḳlıḳ vérir ‘azīzim.

Ṣaḥīfe (450)

از همه در صفات ذات خدا

Ez-heme der-ṣıfāt-ı ẕāt-ı Ḫudā

Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ ẕāt-ı ulūhiyyetiniñ cümle ṣıfātında bir şey’ olmadı kendi miṯli gibi ebedā démekdir.

نا کاه

Nā-gāh

Añsızın démekdir.

Meṯnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 39

Fi’l-Meṯnevī

باشد آن کفران نعمت در مثال

Bāşed ān kufrān-ı ni‘met der-miṯāl

Küfrān-ı ni‘met miṯālde bu olur;

که کنی بامحسن خود تو جدال

Kí kunī bā-muḥsin-i ḫod tū cidāl

Kí kendi mün‘im u muḥsiniñle cidāl eyleyesiñ veyā lisān-ı ḥālle veyā ḳālle böyle déyü söyleyesiñ.

[404] Yanī; bu sıfatla mevsūm ola.

که نمی باید[405] مرا این نیکویی

Kí ne-mī-bāyed merā īn nīkuyī

Kí baña gerekmez seniñ vérdigiñ iyilik.

من برنجم[406] زین چه رنجم میشوی

Men bi-rencem z'īn çí rencem mī-şevī

Ben bu iyilikden bī-ḥużūr olurum yāḫud ben bu iyilikden rencīdeyim. Bundan beni ne incidici olursuñ? veyāḫud bundan sen ne rencīde olursuñ? démek olur. Muḥaṣṣal, ḳadr-i ni'meti bilmemek ve anıñ şükrünü ḳılmamaḳ bu güne ma'nāları müstelzim olur.

لطف کن این نیکویی را دور کن

Luṭf kun īn nīkuyī-rā dūr kun

Luṭf eyle bu nīkūligi benden dūr eyle.

من نخواهم چشم زودم کور کن[407]

Men ne-ḫ ̌āhem çeşm zūdem kūr kun

Ben çeşm istemezem fevri, 'acele beni kör eyle diyesiñ.

Ṣaḥīfe (501)

بروی ریا خرقه سهلست دوخت[408]

Be-rūy-ı riyā ḫırḳa sehlest duḫt

---

[405] **R.B. آید** "āyed"
[406] **R.B. رنجه** "rence"
[407] **R.B.:**
من نخواهم عاقبت رنجور کن
Men ne-ḫ ̌āhem 'āḳıbet rencūr kun
[408] Sa'dī-i Şīrāzī'nin "Bostān" adlı eserinden alınan bu beyit, daha öncesinde I. cildin 33, 213, 274 ve 364. sayfalarında zikredilmiştir. Gereken yerlerde sayfa numarası da belirtilerek karışık şekilde şerhe eklemeler yapılacaktır.

Riyā yüzünden ḫırḳa dikmek ḳolaydır, sehldir.[409]

كرش با خدا در توانى فروخت

Kereş bā-Ḫudā der tuvānī furūḫt

Eger ḳādir iseñ mümkin ise o ḫırḳayı Ḫüdā'ya ṣat, fürūḫt ét. Ḥāṣā! Kimiñ ḥaddidir riyāyı Ḥaḳḳ'a iḫlāṣ maḳāmında göstere, aña taḳdīm éde?[410]

و سخن بعض كفار اين بود كه

Ve suḫan-ı ba'ż-ı kuffār īn būd kí

Küffārıñ ba'żısınıñ sözü, kelāmı bu idi kí:

حق تعالى با جن مصاهرت[411] كرد و ملائكه متولد شد نعوذ بالله

Ḥaḳḳ Te'ālá bā-cinn muṣāharet kerd ve melā'ike mutevellid şud ne'ūẕu bi'llâh

"Cenāb-ı Ḥaḳḳ, cinn ile muṣāharet eyledi [ve] andan melā'ike mütevellid oldu." dédiler. Ne'ūẕu bi'llâh ḥāṣā ṣümme ḥāṣā! Küfr naṣıl olur? İşte böyle **[406]** olur.

پاكست خداى از قول ايشان كه

Pākest Ḫudāy ez-ḳavl-i īşān kí

Ḫüdā-yı Te'ālá pākdır anlarıñ ḳavlinden sözlerinden kí.

ميكويند خداى تعالى دختران دارد

Mī-gūyend Ḫudā-yı Te'ālá duḫterān dāred

---

[409] "Riyā yüzünden, cihetinden ḫalḳa göstermek içün ḫırḳa dikmek saña ḳolaydır." (Bkz.: I. cilt s. 33). "Ya'nī; Ḥaḳḳ'a 'ibādet ü ṭā'at édiyorum déyü ḫalḳa riyā göstermek ḳolaydır." (Bkz.: I. cilt s. 274-275). "Ḫalḳ aldanır, bu ḫırḳa ile ḫalḳı aldatırsıñ." (Bkz.: I. cilt s. 365).

[410] "Eger ḳādir isen o ḫırḳayı Cenāb-ı Ḥaḳḳ'a ṣatmaḳlıġıñ -ya'nī; riyāyı ḫırḳaya teşbīh étdi nitekim ṣırtındaki ḫırḳayı herkes görür.- İşte bu riyāyı Cenāb-ı Ḥaḳḳ içün terk eyle démek olur." (Bkz.: I. cilt s. 33). "Lâkin ḳādir iseñ mümkin ise o ḫırḳayı Cenāb-ı Ḥaḳḳ'a ṣat. Mümkin degildir. Lâkin maḫlūḳa ucuz, pahālı ṣatarsıñ." (Bkz.: I. cilt s. 214). "Cenāb-ı Ḥaḳḳ riyāyı ḳabūl étmez. Zīrā kí o 'ibādet, kendisi içün olmayıp kimiñ içün olduysa ücretini andan ṭaleb eyle, ḫırḳanıñ pahāsını, ḫırḳayı alandan iste démekdir." (Bkz.: I. cilt s. 275).

[411] **Derkenār:** Muṣāharet: Biriniñ ḳızını alıp aña dāmād olmaḳ.

Söylerler kí Ḫüdā-yı Te‘ālá ḳızlar ṭutar. Ya‘nī; ḳız evlādları vardı[r]. Ḥāşā s̱ümme ḥāşā! لعنه[م] الله فى الدنيا والاخرة[412]

یعنی چون کسی را از کافران خبر دهند که ترا دختری متولد شده

Ya‘nī çun kesī-rā ez-kāfirān ḫaber dihend kí tu-rā duḫterī mutevellid şude

Ya‘nī; çünkim kāfirlerden birisine ḫaber vérirler kí seniñ bir ḳızıñ mütevellid oldu. Ya‘nī; dünyāya bir ḳızıñ geldi déyü kāfirlerden bir kāfire ḫaber vérirler.

سیاه از اندوه و غم و شرمندکی در میان قوم

Siyāh ez-endūh u ġam şermendegī der-miyān-ı ḳavm

O kāfir, kederinden [ve] ġamından kemāl-i ḫacelden ḳavmiñ ortasında yüzü siyāh olur démekdir.

خجل کردن

Ḫacel gerden

Ḫacel olmaḳ, utanmaḳ démekdir.

از کروه آشنایان و خویشان

Ez-gurūh-ı āşināyān u ḫ ̔īşān

Bildikleriniñ, aḥbāblarınıñ ve aḳrabā-yı ta‘alluḳātı cemā‘atinden, gürūhundan maḥcūb olur démekdir.

یعنی زنده در کور کند چنانچه بنو تمیم و بنو مضر میکردند

Ya‘nī zinde der-gūr kuned çunānçí Benū Tamīm ve Benū Muḍar mī-kerdend

Ya‘nī; ḳız ḍoġan çocuḳlarını diri ḳabre éderler. Benū Tamīm ve Benū Muḍar ḳabīleleri ancılayın éderler ya‘nī; bu iki ḳabīle ḳız olan evlādlarını diri diri

---

[412] Le‘anehumu’llâhu fi’d-dunyā ve’l-āḫirah | “Şüphesiz ki Allâh’a ve Rasūlü’ne eziyet verenlere **Allâh hem dünyāda, hem āhirette lanet etmiştir.** Onlara aşağılayıcı bir azāb hazırlamıştır.” (el-Aḥzāb 33/57)

ḳabre gömüp öldürür imiş. Kemāl-i ḫacelinden kāfir-i bī-dīn ne merḥamet ne inṣāf olur. Buña cān taḥammül étmez.

بدانید که بدست آنچه حکم میکنند مشرکان

Bi-dānīd kí bedest ançí ḥukm mī-kunend muşrikān

Ey mü'minler! Biliñiz kí bed, kötüdür ol nesneyi kí müşrikler ḥükm éderler, o şey kötüdür, ḳabīḥdir

یعنی دخترانرا که پیش ایشان قدر و حرمت نداند بخدای نسبت میدهند

Ya'nī duḫterān-rā kí pīş-i īşān ḳadr u ḥurmet ne-dāned be-Ḫudāy nisbet mī-dihend

Ya'nī; ol ḳızlar kí anlarıñ, müşrikleriñ öñünde ḳadr u ḥürmetleri yoḳdur. Böyle ḳadr u ḥürmeti olmayan şey'i Ḫüdā'ya nisbet vérirler kí ḥāşā şümme ḥāşā! "Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ ḳız evlādları vardır" derler démekdir.

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ[413]

بدرد[414] **و صاف**[415] **ترا حکم نیست**[416] **دم در کش**
که هر چه ساقئ ما کرد عین الطافست

Be-durd u ṣāf tu-rā ḥukm nīst dem der keş
Kí her çí sāḳī-i mā kerd 'ayn-ı ilṭāfest

Şarābıñ ṭortusuna ve ṣāfīsine seniñ içün ḥükm yoḳdur, ḫāmūş ol. Zīrā bizim sāḳīmiz her ne kí eyledi, 'ayn-ı ilṭāfdır. Ya'nī; ey ṭālib-i Ḥaḳḳ! Kendi 'ibādet ve mücāhedātıña naẓar ile 'ucb u ġurūr édip kimseniñ 'aybına ve noḳṣānına **[407]** naẓar etme. Zīrā,

یضل من یشاء و یهدی من یشاء[417]

---

[413] Sūdī'nin şerhinde tespīt edilememiştir.
[414] **Derkenār:** (Be-dürd) Dürde: Şarābıñ ṭortusu démekdir.
[415] **Derkenār:** Ve ṣāf; ṣāfī, berrāḳ.
[416] **R.B. نیست حکم** "nīst ḥukm" şeklinde muhtemelen yazımı karıştırılmıştır.
[417] "Şüphe yok ki Allâh dilediğini şaşırtır, dilediğini de doğru yola çıkarır." (Fāṭır 35/8), (en-Naḥl 16/93)

Yuḍillu men yeşā'u ve yehdī men yeşā'

Allâh'dır. İs'ād ü işḳādan seniñ eliñde bir ḥükm yoḳdur. Nāsıñ noḳṣānından keff-i lisān édip hemān kendi ḥālini murāḳıb ol kí ḥakīm-i lem-yezel her ne kí işlerse 'ayn-ı luṭfdur, ẓulm mutaṣavver degildir. İsti'dād-ı fiṭrīleri ḥükmünce cümle ẓuhūrāt, şu'ūnāt ḥikmetdir démekdir 'azīzim.

Ṣaḥīfe (352)

[Meṯnevī Cild 5, Ṣaḥīfe 44]

چون ملک تسبیح حق را کن غذا

Çun melek tesbīḥ-i Ḥaḳḳ-rā kun ġıẕā

Melā'ike gibi Ḥaḳḳ'ıñ tesbīḥini ġıdā, rızḳ eyle.

تا رهی همچون ملائک از اذی

Tā rehī hemçun melā'ik ez-eẕá

Ḥattá ḳurtulasıñ melā'ik gibi eẕā vü cefādan.

[Meṯnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 11]

بی ادب تنها نه خودرا داشت بد

Bī-edeb tenhā ne-ḫod-rā dāşt bed

Edebsiz olan ādem yalñız kendisini kötü, bed ṭutmadı ya.

بلکه آتش در همه آفاق زد[418]

Belkí āteş der-heme āfāḳ zed

Belkí āteş cümle 'āleme urdu. Ya'nī; edebsiziñ āteş-i ḳahrı ve ġażabı ṭaraf-ı İlâhiyyeden cümle 'āleme érişir. Yalñız o ādemiñ nefsinde ḳalmaz démekdir. Ya'nī; bir kötünüñ yedi maḥalleye żararı vardır dédikleri işte budur.

[418] *Mesnevī*'den alınan bu beyti daha öncesinde 404. sayfada zikrettik. Dipnotta ayrıntılı açıklaması bulunmaktadır.

پس چون بیاید

Pes çun bi-yāyed

İmdi, çünkim gele. Ya‘nī; eceli, vaḳt-i vefātı gele démekdir.

که یک لحظه صورت نبندد امان

Kí yek laḥẓa ṣūret ne-bended emān

Zīrā bir laḥẓa ṣūret baġlamaz. Emān ya‘nī bir laḥẓa emān vérmez démekdir.[419]

چو پیمانه پر شد بدور[420] زمان[421]

Çu peymāne pur şud be-devr-i zamān

Çünkí ḳadeḥ ḍolu oldu devr-i zamān ile. Ya‘nī; felekiñ devriyle müddet-i ‘ömrü tamām oldu. Artıḳ bir daḳīḳa ve bir laḥẓa emān vérmez, yaḳasına batar ‘azīzim.

حق چنین است که فردا قیامت

Ḥaḳḳ çunīn’est kí ferdā ḳıyāmet

Ḥaḳḳ böylecedir kí yarın ḳıyāmet olur démekdir bī-şekk ü şübhe.

Ṣaḥīfe (353)

Ḳāle’l-Mevle’l-Cāmī

هر که دل بر عشوهٔ[422] کیتی[423] نهاد

Her kí dil ber-‘işve-i gītī nihād

[419] “…Ya‘nī; yarın rūz-ı cezāda emān démek fā’ide étmez.” (Bkz.: I. cilt s. 334)
[420] I. ciltte **بدور و زمان** “be-devr u zamān” yazmasına rağmen “zamānın devri” şeklinde şerh yapılmıştır.
[421] Bu beyit, Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınan bu beyit, daha öncesinde I. cildin 334; II. 345. sayfasında zikredilmiştir.
[422] **Derkenār:** ‘İşve: Maḥbūblar beyninde cevelān éden nāz u edā ve yan baḳışları.
[423] **Derkenār:** Gītī: Dünyā démekdir.

Her kim kí dünyānıñ nāz [u] edāsına göñül ḳodu, ya‘nī; dünyāya maḥabbet étdi.

بر حذر باش از غرور و جهل او

Ber-ḥaẕer bāş ez-ġurūr ū cehl-i ū

Ol ādemiñ ġurūrundan ve cehlinden ḥaẕer üzre ol.

دامن او کیر کز همت فشاند

Dāmen-i ū gīr k’ez-himmet feşānd

O kimseniñ dāmenini ṭut kí ya‘nī; şol bir ẕātıñ etegini ṭut kí anıñ himmetinden serper, ṣaçar

آستین بر دنیی و بر اهل او

Āstīn ber-dunyī vū ber-ehl-i ū

Yeñini dünyā üzerine ve dünyānıñ ehli üzerine. Ya‘nī; bir ẕāt-ı ‘ālīniñ etegini ṭut kí o ẕāt-ı ‘ālī-ḳadr ḳolunuñ **[408]** yeñini ya‘nī; elini dünyā ve ehl-i dünyādan silkmişdir. Sen de anıñ sāye-i himmetiyle yaḳanı dünyādan ḳurtarırsıñ démekdir.

Meşnevī: Cild 4, Ṣaḥīfe 89

Fi’l-Meşnevī

چون سلیمان سوی مرغان سبا

Çun Suleymān sūy-ı murġān-ı Sebā

Çünkí Süleymān ‘aleyhi’s-selām Sebā ḳuşlarınıñ cānibine.

یک صفیری کرد بست آن جمله را

Yek ṣafīrī kerd best ān cumle-rā

Bir ṣafīr eyledi. Ol cümlesini baġladı ve bu üslūbla anları ṣayd u ḳayd eyledi. Ya‘nī; Ḥażret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selām, ṣadā-yı rūḥānī ve nefes-i Raḥmānī

ile ḳavm-i Sebā'yı da'vet eyledi. Pes anlar ol Ḥażret'iñ da'vetini ḳabūl eyleyip anıñ taḥt-ı ḥükmünde muḳayyed oldular ve aña kemāl mertebe iṭā'at ḳıldılar 'azīzim.

جز مکر مرغی که بد بی جان[424] و پر

Cuz meger murġī kí bud bī-cān u per

Meger şol murġ degil kí cānsız ve persiz oldu.

یا چو ماهی کنک بود از اصل کر

Yā çu māhī gung būd ez-aṣl ker

Yāḫud balıḳ gibi aṣlında dilsiz ve ṣaġır idi. Ya'nī; şol kimseleri dām-ı bī'atine eylemedi ve anları luṭf u kerem tāneleri ile ṣayd eylemedi kí anlarda fi'l-ḥaḳīḳa ḥayāt-ı ṭayyibe ve per ü bāl-ı 'aḳliyye yoġidi. Tā aṣl-ı fıṭratdan anlar,

صم بکم عمی فهم لا یعقلون[425]

Ṣumm^{un} bukm^{un} 'umy^{un} fehum lā-ya'ḳılūn

Āyet-i kerīmesiniñ feḥvāsınca; aṣamm ve ebkem idiler. Anıñ kelāmın işitmediler ve anı te'aḳḳul édip anıñla 'amel étmediler. Tā kim mürde ve pejmürde ḳaldılar ve ol devlet-i ebediyye ve sa'ādet-i sermediyyeden maḥrūm oldular.

نی غلط گفتم که کر[426] کر سر نهد

Nī ġalaṭ guftem kí ker ger ser nihed

Yoḳ ġalaṭ dédim eger farażī ṣaġır olan kimse baş ḳoya.

پیش وحی کبریا سمعش دهد[427]

Pīş-i vaḥy-i Kibriyā sem'eş dihed

---

[424] **R.B.** ve I. cildin 558. sayfasında **بال** "bāl"

[425] "O kāfirlerin hāli, sadece bir çağırma veya bağırmadan başkasını işitmeyerek haykıranın hāline benzer; **onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, akıl da etmezler.**" (el-Baḳara 2/171)

[426] **R.B. کژ** "kej"

[427] Buraya kadar zikredilen *Mesnevī* beyitleri, daha öncesinde I. cildin 512. ve 558. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

Cenāb-ı Kibriyā'nıñ vaḥyiniñ öñünde baş ḳoya. Ol ‘aẓamet u kibriyā ṣāḥibi aña sem‘ vérir. Ya‘nī; şol bir murġa hidāyet eylemedi kí ol murġ, aṣlından kér ve ebkem idi dédiñ, bu sözü nev‘[an] ġalaṭ söylediñ. Eger sem‘-i cānı aṣamm olan kimse ‘adem-i istimā‘ına mu‘terif olup ol ‘aẓamet u kibriyā ṣāḥibi olan Ḫüdā'nıñ vaḥyiniñ maḥalli olan enbiyā vü evliyānıñ ḥużūruna baş ḳosa ve benim sem‘-i cānım yoḳdur ve cehl ü ġafletim çoḳdur déyü i‘tirāf ḳılsa, Ḫüdā-yı Te‘ālá aña sem‘-i cān vérirdi ve anı kelām-ı Ḥaḳḳı istimā‘ **[409]** eylemek mertebesine érgürürdü ‘azīzim.

Ṣaḥīfe (354)

در وجود چهار پایان

Der-vucūd-ı çehār-pāyān

Dört ayaḳlılarıñ vücūdunda ya‘nī; ḥayvānān démekdir.

می آشامانیم شما را

Mī-āşāmānīm şumā-rā

Biz içirdik size. Ya‘nī; ṣuyu içmek, Cenāb-ı Ḥaḳḳ içirmek démek. Anıñ luṭf u keremiyle ṣu boġazında ḳalmayıp dördüne vāṣıl oldu. Zīrā ba‘żı kimseniñ ṣu içer iken boġazında ḳalıp vefāt eyledigi muḥaḳḳaḳdır.

بعضی از انچه که شکمهای ذوات البانست از جنس نعم

Ba‘żı ez-āngí kí şikemhā-yı ẕevātu'l-lebbānest ez-cins-i ni‘am

Ni‘met cinsinden ba‘żı ḥayvānātıñ ol nesneden kí şikemlerinde, ḳarnında süt ṣāḥiblerinin vardır. Ya‘nī; sütü ṣaġılır ḥayvānātıñ ni‘met cinsinden ḳarnında olan sütü démekdir.

کوارنده

Guvārende

Haẓm édici, siñici démekdir. Ya‘nī; ḳolaylıḳ ile boġazdan gider démekdir.

می ز غوره شود شکر از نی

Mey zi-ġūre şeved şeker ez-ney

Şarāb, ġoruḳdan olur; şeker, nāydan, ḳamışdan olur.

عسل از نحل حاصلست بقی[428]

‘Asel ez-naḥl ḥāṣılest be-ḳay

Bal, arınıñ ḳayından, ḳuşmasından ḥāṣıl olur.

مکو زنهار اصل عود چوبست

Megū zinhār aṣl-ı ‘ūd çūbest

Ṣaḳın, zinhār söyleme ‘ūd aġacın[ıñ] aṣlı çöpdür, aġacdır déme.

ببین دودش چه مستثنی و خوبست[429]

Bi-bīn dūdeş çí musteṯná vu ḫūbest

Gör anıñ duḫānını, tütününü ne müsteṯnā ve ne güzeldir.

در قوت القلوب فرموده که تمامی نعمت بخلوص لبن است

Der-Ḳūtu’l-ḳulūb fermūde kí tamāmī-i ni‘met bi-ḫulūṣ-lebenest

Ḳūtu’l-ḳulūb[430] nām-kitābda buyurulmuşdur kí ni‘metiñ tamāmı ḫāliṣ sütdür.

---

[428] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 117; II. cildin 291. sayfasında zikredilmiştir. II. ciltte yer alan şerh şöyledir:
“Şarāb ġoruḳdan ve şeker nāydan, ḳamışdan olur. Naẓar eyle bir kerre şarābda olan reng ve ḥāle ve şekerde olan leẕẕet ve parlaḳlıġa. Bunlarıñ aṣlı olan ekşi ġoruḳdan ve ḳamış, aġac parçasından mıdır? Yoḳ. Bunlarıñ kendi ẕātiyyelerindendir. Bal, arınıñ ḳuşmuġundan ḥāṣıl olur. Ḳuşmuḳ eygü şey’ midir? Degil. Naẓar eyle ‘aselde olan leẕẕet ve ḥalāvet ü leṭāfete ‘azīzim, efendim.”

[429] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 180 ve 814. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynıdır. I. ciltte zikrettiğimiz iki sayfada da bu beyit için **Meṯnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 222** şeklinde bir açıklama mevcūttur; ancak beyit, *Mesnevī* vezniyle uyuşmamaktadır ve hāliyle **R.M.Ş.**’nin 222. sayfasında da bulunmamaktadır.

[430] “Ebū Tālib el-Mekkī’nin tasavvufî eseri. Hangi tārîhte yazıldığı bilinmeyen bu eserde namāz, oruç, hac ve zekāt gibi ibādetlere, duālara, nefis, kalp, rūhun hāllerine, tasavvufî makamlara, manevī manālara ve mürīdlere bazı tavsiyeler ile nasîhatler verilmiş, konular işlenirken āyetlere, hadîslere, sahābe ve sūfîlerin sözlerinden iktibās edilmiştir. Arap darb-ı meseller, Araplar’ın örf ve ādetlerine dāir şiir ve kıssalar nakledilmiştir. Kendisi, Hasan-ı Basrî, İbrāhim b. Edhem, Ebū Süleyman ed-Dārānî ve Bāyezīd-i Bistāmī gibi ilk zāhid ve sūfîlerin fikirlerinden yararlanmıştır. Gazzālî gibi birçok sūfî de onun eserinden faydalanmıştır.” Bilal Saklan, “Kūtü’l-Kulûb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara 2002, s. 501-502.

یعنی اکر در وی یکی از وصفین فرث و دم باشد تمام نعمت نبود

Ya‘nī eger der-vey yekí ez-vaṣfeyn ferṯ u dem bāşed tamām-ı ni‘met ne-buved

Ya‘nī; eger o süte iki vaṣıfdan birisi; ferṯ veyā dem olur, ni‘met tamām olmadı. Ya‘nī; o süte bunlardan birisi ḳarışsa, bulaşsa aña tamām-ı ni‘met dénilmez ve kimse anı alıp içmez ‘azīzim.

و طبع او را قبول نکند

Ve ṭab‘ u-rā ḳabūl ne-kuned

Ve ṭabī‘at anı ḳabūl étmez sulṭānım.

همچنین معاملهٔ بندکان با حق باید که خالص بود

Hemçunīn mu‘āmele-i bendegān bā-Ḥaḳḳ bāyed kí ḫāliṣ buved

Böylece ḳullarıñ Cenāb-ı Ḥaḳḳ ile mu‘āmelesi gerek kí ḫāliṣ ola, süt gibi içine öyle ferṯ ve dem ḳarışmaya. **[410]**

اکر بشوب فرث ریا و دم هوا آمیخته کردد

Eger bi-şevb ferṯ-i riyā vu dem-i hevā āmīḫte gerded

Eger riyā ferṯi ve hevā demi ḳarışıp bunlar ile maḫlūṭ olur ise ‘amel.

از خلوص دور و از نظر قبول مهجور خواهد بود

Ez-ḫulūṣ dūr ve ez-naẓar-ı ḳabūl mehcūr ḫ ̌āhed buved

İḫlāṣdan dūr, uzaḳ ve ḳabūl naẓarından mehcūr olmaḳ ister. Ya‘nī; öyle ‘amel, maḳbūl-i dergāh-ı İlâhī olmaz.

زیرا که ریا در عمل شرک خفیست

Zīrā kí riyā der-‘amel şirk-i ḫafīst

Zīrā kí riyā, ‘amelde gizli bir şirkdir.

و صفای عمل بسبب شوب هوا منتفی

Ve ṣafā-yı ‘amel be-sebeb-i şevb-i hevā muntefī

‘Ameliñ ṣāfīligi hevānıñ ḳarışması [sebebiyle] nefy ü maḥv oldu.

در ریا نظر بر دم است و در هوا بر غرض خود

Der-riyā naẓar ber-dem’est ve der-hevā ber-ġaraż-ı ḫod

Riyāda naẓar, dem üzerinedir ve hevāda kendi ġarażı üzerinedir.

و بر هر وجه عمل خالی از آلودهکی نیست

Ve ber-her-vech ‘amel ḫālī ez-ālūdegī nīst

Her bir vech ile ‘amel, bulaşıḳlıḳdan ḫālī degildir.

طاعت آلوده نیاید بکار

Ṭā‘at-ı ālūde ne-yāyed be-kār

Bulaşıḳ ṭā‘at, ‘ibādet işe gelmez, bir şey’e yaramaz.

مشک جکر[431] سوده نیاید بکار

Muşk-ı ceker sūde ne-yāyed be-kār

Toz ve ṭopraḳlı misk, bir fā’ide ve bir işe gelmez. Ya‘nī; toz ve ṭopraḳlı olan misk maḳbūl degildir. Misk, ḫāliṣ gerekdir démek olur.

هر که ز آلودکی افتاد پاک

Her kí zi-ālūdegī uftād pāk

Her kim kí bulaşıḳlıġa düşdü pāk.

پیش نظرها نبود تابناک

Pīş-i naẓarhā ne-buved tābnāk

Naẓarlar öñündede pāk olmadı, ḥattá parlaḳ olmaz.

و می آشامانیم شمارا از کونهٔ میوهای درختان خرما و درختان انکورها

[431] **Derkenār:** Ceker: Şeker vezninde toz ṭopraḳ ma‘nāsınadır.

Ve mī-āşāmānīm şumā-rā ez-gūne-i mīvehā-yı dıraḫtān-ı ḫurmā vu dıraḫtān-ı engūrhā

Daḫı size içirdik ya‘nī; yedirdik ḫurmā aġaclarından gūnā gūnā meyveler ve üzüm aġaclarından.

Ṣaḥīfe (355)

Meşnevī: Cild 4, Ṣaḥīfe 131

Fi’l-Meşnevī

عقل جزوی را وزیر خود مکیر

‘Aḳl-ı cuzvī-rā vezīr-i ḫod me-gīr

‘Aḳl-ı cüzvīyi kendine vezīr ve muṣāḥib ṭutma.

عقل کل را ساز ای سلطان وزیر

‘Aḳl-ı kull-rā sāz ey sulṭān vezīr

Ey sulṭān! Kendine ‘aḳl-ı küllü vezīr düz.

کین هوا پر حرص و حالی بین بود

K’īn hevā pur-ḥırş u ḥālībīn buved

Zīrā bu hevā, pür-ḥırş ve ḥālībīndir.

عقل را اندیشهٔ یوم دین بود

‘Aḳl-rā endīşe’ yevmu’d-dīn buved

‘Aḳlıñ endīşe vü fikri yevmü’d-dīndir ‘azīzim.[432]

Meşnevī: Cild 4, Ṣaḥīfe 136

[432] **Derkenār:** Ya‘nī; bu hevā-yı nefsānī ve maġlūb-ı hevā olan ‘aḳl-ı cüz’ī hemān ḥālī-görücü ve ḥālā ḥāżır olan dünyānıñ ni‘met ve devletine ziyāde ḥarīṣ olucudur. Ammā ḥırş u hevādan pāk olan ‘aḳl-ı ma‘ādıñ fikr u endīşesi böyle degildir. Belkí anıñ endīşesi yevm-i dīndir kí herkes anda ‘ameliyle cezālanır ve nīk ü bed her ne ḳıldıysa anıñ mükāfātın bulur. Pes ol günüñ şānı budur. Dā’imā ol günüñ levāzımı içün ‘aḳl-ı ma‘ād endīşe ḳılar.

Fi'l-Meṣnevī

پس بچنکال از زمین انکیخت کرد

Pes be-çengāl ez-zemīn engīẖt gerd

Pes, çengāliyle zemīnden gerd ü ẖāk **[411]** ḳopardı.

زود زاغ مرده را در کور کرد

Zūd zāġ-ı murde-rā der-gūr kerd

'Acele ol zāġ-ı mürdeyi ḳazdıġı maḳbereniñ içine ḳodu.

دفن کردش پس بپوشیدش بخاک

Defn kerdeş pes bi-pūşīdeş be-ẖāk

Anı defn eyledi, pes anı ẖākle örtdü.

زاغ از الهام حق بد علمناک

Zāġ ez-ilhām-ı Ḥaḳḳ bud 'ilmnāk

Zāġ, bu fenn ü ṣan'atda Ḥaḳḳ Te'ālánıñ ilhāmından 'ilmnāk oldu. Ya'nī; Ḥaḳḳ Te'ālá bu ṣan'atı ġurāba ilhām ḳıldı. Ḥattá Ḳābil'e gelip gürkenlik ṣan'atını gösterdi 'azīzim.

از شکاف کوهها خانه های مسدس

Ez-şikāf-ı kūhhā ẖānehā-yı museddes

Müseddes ẖāneler dağlarıñ yarıḳ yerlerine bal arısınıñ binā étmesine Cenāb-ı Ḥaḳḳ aña ilhām étdi demekdir.[433]

Ṣaḥīfe (356)

و از میان درختان نیز خانه کیرید

[433] Yanī; bal arısı, Cenāb-ı Hakk'ın ilhāmı vesīlesiyle barınabilmek için dağların yarık/oyuk yerlerinden altıgen evler (kovanlar) binā etti.

Ve ez-miyān-ı dıraḫtān nīz ḫāne gīrīd

Daḫı Cenāb-ı Ḥaḳḳ, arıya ilhām étdi kí: "Daḫı aġaclar arasında ḫāne ṭutuñuz." Ya'nī; aġaclarıñ aralarında da ḫāne binā édiñiz.

یعنی در بعضی شجر جای کنید در جانب کوه

Ya'nī der-ba'żı şecer cāy kunīd der-cānib-ı kūh

Ya'nī; daġ ṭarafında ba'żı aġaclarda yer, maḥall édiñiz.

وقتی که مالکی و صاحبی نداشتهٔ باشد

Vaḳtī kí mālikī vu ṣāḥibī ne-dāşte' bāşed

Bir vaḳtde kí bir mālik ü ṣāḥib ṭutmamış olur. Ya'nī; arılar, ṣāḥibi olmadıġı ḥālde daġlarda, aġaclarda ḫāne binā ittiḫāẕ éderler. Lâkin ṣāḥibi ve māliki olur ise ol vaḳt o ṣāḥibiniñ ḫānesinde ḳovan ta'bīr olunur maḥalde iḳāme ve müseddes ḫāne yaparlar 'azīzim.

بدان طمع که دهن خوش کنی ز غایت حرص

Bedān ṭama' kí dehen ḫoş kunī zi-ġāyet ḥırṣ

Ol ṭama'dan kí aġzını ḫoş édersiñ ġāyet ḥırṣdan.

نشستهٔ مترصد که قی کند زنبور[434]

Nişeste'ī muteraṣṣıd kí ḳay kuned zenbūr

Oturmuş gözetir kí arı ḳay éder. Ya'nī; bekliyor kí arı ḳay étsin de bal ḥāṣıl olsun. Ondan yéyip aġzını ṭatlandırsın ġāyet ḥırṣdan böyle evhām ile aġzını ḫoş éder démekdir.

Meşnevī: Cild 5, Ṣaḥīfe 155

Fi'l-Meşnevī

این که کرّمناست و بالا می رود

[434] Bu beyit, Zahīr-i Fāryābī'ye āittir.

Īn kí kerremnāst u bālā mī-reved

Bu Benī-Ādem kí kerremnādır ve bālā gider.

وحیش از زنبور کمتر کی بود

Vaḥyeş ez-zenbūr kemter key buved

Anıñ vaḥyi ḳaçan zenbūrdan ensükrek olur.

چونکه "اوحی الرب الی النحل"[435] آمدست

Çunkí evḥa'r-Rabb ile'n-naḥl āmedest

Çünkí evḥa'r-Rabb ile'n-naḥl gelmişdir.

خانهٔ وحیش پر از حلوا شدست

Ḫāne-i vaḥyeş pur ez-ḥelvā şudest

Zenbūruñ vaḥy ḫānesi ḥelvādan dolu gelmişdir.[436] **[412]**

او بنور وحی حق عز و جل

Ū be-nūr-ı vaḥy-ı Ḥaḳḳ 'azze ve cell

Ol zenbūr, 'azīz ve celīl olan Ḥaḳḳ Te'ālánıñ vaḥyiniñ nūru sebebiyle.

---

[435] **و اوحی ربک الی النحل** | Ve evḥá Rabbuke ile'n-naḥl. "**Senin Rabbin bal arısına şöyle vahyetti:** Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kuracakları kovanlardan kendine evler edin." (en-Naḥl 16/68)

[436] **Derkenār:** İmdi vaḥy, luġatde işārete ve kelām-ı ḫafīye dérler. Ve 'inde'l-'ulemā' iki ḳısmdır; yā bi-vāsıṭati's-sefīr veyā bi-ġayr-i vāsıṭatü's-sefīr olur. Vāsıṭatü's-sefīr ile olana daḫı metlüv dérler kí enbiyādan ulu'l-'azm olan selāṭīne bi-vesīle-i melek olan vaḥy gibi. Ve bi-ġayr-i vāsıṭatü'l-melek olursa aña vaḥy-i ġayr-ı metlüv, vaḥy-i ḳalbī ve ilhām-ı İlâhī dérler. Pes bu taḳdīrce o maḥalde vaḥy, ilhām ma'nāsınadır. Ya'nī; Rabb'iñ naḥle ilhām ve ḳulūbuna ḳazf eyledi ve bunlara ta'līm u tefhīm eyledi. Şol vech üzre kí لا یعلمه الا العلیم الخبیر *(lā-ya'lemuhû ille'l-'alīmi'l-ḫabīr.)* [Onu ancak Alīm ve Habīr olan Allâh bilir.] İmdi 'aselde nās içün şifā vardır. Yā bi-nefsihī şāfīdir. Murād, emrāż-ı balġamiyye şifāsı gibi veyā memzūc[en] bi-ġayrihī sā'ir emrāża şāfī olduġu gibi. Zīrā ḳatı az, ḳalīl ma'cūn vardır kí 'asel aña dāḫil olmaya. Ḳatāde'den mervīdir kí bir gün bir kimse Ḥażret-i ṣalla'llâhu 'aleyhi ve selleme gelip* فقال یشتکی بطن اخی فقال علیه السلام اسقه العسل فذهب ثم رجع فقال قدسقیته فما نفع فقال اذهب و اسقه عسلا فقد صدق الله وکذب بطن اخیک فسقاه فشفاه الله (Feḳāle yeştekī baṭnu aḫī. Feḳāle 'aleyhi's-selām: "Esḳıhi'l-'asele." Feẕehebe, ṣumme raca' feḳāle: "Ḳadseḳaytuhû femā nefe'a." Feḳāle: "İẕheb ve esḳıhi 'asele. Feḳad ṣadaḳa'llâhu ve keẕibe baṭnu aḫīke." Fesaḳāhû feşefāhu'llâhu.) [Dedi ki: "Kardeşim karnından şikāyetçi." Rasūlu'llâh Efendimiz buyurdu ki: "Onu balla sula (ona bal yedir)." Gitti, sonra geri döndü dedi ki: "Ona ben bal yedirdim faydası olmadı." Peygamber efendimiz tekrar buyurdu: "Git ve onu bal ile sula. Hazret-i Allâh doğru söyler senin kardeşinin karnı yalancıdır." Ona tekrar bal yedirdi. Cenāb-ı Hakk onun şifāsını verdi.*

كرد عالم را پر از شمع و عسل

Kerd ‘ālem-rā pur ez-şem‘ ū ‘asel

‘Ālemi şem‘ ve ‘aselden pür u memlū eyledi.[437]

Ṣaḥīfe (357)

رنج اكر بسيار شد كى غم خورم

Renc eger bisyār şud key ġam ẖurem

Eger renc, meşaḳḳat çoḳ oldu ḳaçan ġam yérim.

چون شفاى جان بيمارم تويى

Çun şifā-yı cān-ı bīmārem tuyī

Çünkí ẖasta, marīż olan cānımın şifāsı sensiñ ‘azīzim.

قال الكاشفى "لقوم يتفكرون"[438]

---

[437] **Derkenār:** Ol zenbūr, ‘azīz ve celīl olan Ḥaḳḳ Te‘ālánıñ vaḥyiniñ nūru sebebiyle ‘ālemi şem‘ ve ‘aselden pür u memlū eyledi. Bu Benī-Ādem kí “kerremnā”dır ve bālā gider. Anıñ vaḥyi ḳaçan zenbūrdan ensükrek olur. Eger Ḥaḳḳ Te‘ālá Ḥażretleri ol zenbūra müseddes ẖāneler yapmaġı ve anıñ içini kendi lu‘ābıyla pür étmegi vaḥy eylemeseydi anıñ gibi bir ḥaḳīr cānver, anıñ gibi şem‘ u ‘asel-i muṣaffá düzmegi neden bilirdi? Çünkim bir ḥaḳīr ḥayvāna ilhām-ı İlâhī olmaḳ ve ol ḥaḳīr ḥayvān ilhām-ı İlâhī ile kār ḳılmaḳ muḳarrer u s̱ābit olduysa buña murād andan insāndır.

لقد خلقنا الانسان فى احسن تقويم

Leḳad ẖalaḳne’l-insāne fī-aḥseni taḳvīm

[“Biz insanı en güzel biçimde yarattık.” (et-Tīn 95/4)] démekle anıñ şānı tefẖīm olunmuş ve daẖı

و لقد كرمنا بنى آدم

Ve leḳad kerremnā Benī-Ādem

[“Andolsun ki biz, insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık.” (el-İsrā 17/70)] naṣṣ-ı şerīfiyle anıñ z̄ātı tekrīm ḳılınmışdır. Ve hemīşe anıñ rūḥu bālāya gidici ve ‘ālem-i a‘lā cānibine seyr édici ola. Böyle kimseniñ ḳalbine Allâh’dan gelen vaḥy, zenbūra gelen vaḥyden ḳaçan kemter olur ve kemter olmaz? Belkí her vechle bihter olur. Da‘vā-yı nübüvvet eyleyen kimseniñ lisānından ḥaḳīḳat-ı insāniyyeniñ faż̄ilet ve şerāfetini i‘lām éderler. Ve fi’l-ḥaḳīḳa Benī-Ādem insāniyyet mertebesin bulsa ve “kerremnā” sırrına vāṣıl olsa anıñ ḳalbi mülhem-i İlâhī ve mehbiṭ-i vaḥy-i Rabbānī olur. Ammā ‘avāmm-ı nās, anıñ ma‘nāsından ve sırrından ġāfillerdir. Anıñçün meşāyıẖ-ı ṣūfiyye bu vaḥye daẖı [vaḥy-i] dil ta‘bīr eylediler.

[438] “Düşünen bir kavim için.” (en-Naḥl 16/11), (er-Rūm 30/21), (el-Cās̱iye 45/13).

Ḳāle'l-Kāşifī "li-ḳavm$_{in}$ yetefekkerūn"

Ḳāle'l-Kāşifī, "li-ḳavm$_{in}$ yetefekkerūn" āyet-i kerīmesiniñ tefsīrinde buyurdu:

مر كروهى را كه تفكر كنند در اختصاص بصنايع دقيقه و امور رقيقه

Mer gurūhī-rā kí tefekkur kunend der-iḫtiṣāṣ be-ṣanāyi'-i daḳīḳa vu umūr-ı raḳīḳa

Taḥḳīḳ bir ḳavm ve bir cemā'at kí ince olan ṣanāyi'niñ ve ince olan umūruñ, işiñ iḫtiṣāṣında tefekkür éderler, düşünürler.

و هرآيينه اينها بوجود نكيرد الا از الهام توانايى و دانايى كه

Ve herāyīne īnhā be-vucūd ne-gīred illā ez-ilhām-ı tuvānāyī vu dānāyī kí

Elbette bun[lar]ı vücūd ṭutmaz. Ya'nī; ne ḳadar tefekkür ve düşünürler ise vücūda getiremezler. İllā bir ḳādir ve 'alīm olan Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ ilhāmıyla kí o şey' vücūda gelir.

چندين حكمت در جانورى ضعيف وديعت نهد

Çendīn ḥikmet der-cānverī-i ża'īf vedī'at nihed

Kí nice ḥikmetler bir ża'īf cānvere tevdī' ḳodu. Ya'nī; bal arısına démekdir.

انقيادى دارند كه از راه فرمان منحرف نشوند

İnḳıyādī dārend kí ez-rāh-ı fermān munḥarif ne-şevend

İnḳıyād ṭutar fermān yolundan münḥarif olmaz bal arısı démekdir. Buradan aşağı olan beyitler, bal arısı ḥaḳḳındadır.

امانتى كه ميوهٔ تلخ خورند و عسل شيرين باز دهند

Emānetī kí mīve-i telḫ ḫurend ve 'asel-i şīrīn bāz dihend

Bir emānet kí acı meyveyi yer, ekl éder [ve] geri ṭatlı bal vérir. Ya'nī; aña acı meyve emānet olundu, o acı emānet olan meyveyi ṭatlı bal édip saña vérdi démekdir.

ورعى كه جز پاك و پاكيزه نخورند

Vera‘ī kí cuz-pāk u pākīze ne-ḫurend

O bal arısı, bir vera‘ u taḳvá ṣāḥibidir kí pāk ü pākīzeden ġayrı yémez. Dā’imā pāk olan şeyler ekl eder.

طاعتی که هرگز خلاف فرمان نکنند

Ṭā‘atī kí hergiz ḫilāf-ı fermān ne-kunend

Bir iṭā‘at ü inḳıyāddadır kí aṣlā fermānıñ ḫilāfını étmez.

تمکنی که فرسنکها بروند و باز با وطن خود رجوع نمایند

Temekkunī kí fersenghā bi-revend ve bāz bā-vaṭan-ı ḫod rucū‘ numāyend

Bir temkīn ṣāḥibidir kí nice ferseng maḥalle gider [ve] géri kendi vaṭanına rücū‘ **[413]** gösterir.

طهارتی که هرگز بر قاذورات ننشینند و ازان نخورند

Ṭahāretī kí hergiz ber-ḳaẕūrāt ne-nişīnend ve ez-ān ne-ḫurend

Bir ṭahāreti vardır kí aṣlā ḳaẕū[r]āta oturmaz ve andan yémez.

و صناعتی که اکر همه بنایان عالم جمع شوند همچو خانهای مسدس ایشان نتوانند ساخت

Ve ṣanā‘atī kí eger heme-bennāyān-ı ‘ālem cem‘ şevend hemçu ḫānehā-yı museddes īşān ne-tuvānend sāḫt

Bir ṣanā‘at ṣāḥibidir kí eger ‘ālemiñ cümle bennācileri cem‘ olsalar müseddes anıñ gibi ḫāne ol bennāciler ḳādir olamazlar düzmege, yapmaġa ‘azīzim.

پس همچنانچه از عسل ایشان شفای الم ظاهر حاصل شود

Pes hemçunānçí ez-‘asel-i īşān şifā-yı elem-i ẓāhir ḥāṣıl şeved

İmdi hem öylece kí anlarıñ balından elem-i ẓāhire şifā ḥāṣıl olur.

از تفکر احوال ایشان شفاء مرض باطن که جهلست دست دهد

Ez-tefekkur-i aḥvāl-i īşān şifā’ maraż-ı bāṭın kí cehlest dest dihed

Anlarıñ aḥvāllerini tefekkürden maraż-ı bāṭın kí cehldir, aña şifā el vérir. Ya‘nī; maraż-ı bāṭın olan cehllerine şifā vérir. Ya‘nī; cehlleri zā’il olur. Ol kimseler kí bal arısınıñ aḥvālini tefekkür éderler.

فکر دلرا نیک و هم تمکین کند

Fikr-i dil-rā nīk u hem temkīn kuned

Gönlüñ fikrini eygü ve hem temkīn éder.

کام جانرا چون عسل شیرین کند

Kām-ı cān-rā çun ‘asel şīrīn kuned

Cānıñ murādını, maḳṣūdunu ‘asel gibi ṭatlı éder tefekkür démekdir.

شربت فکرار بکام جان رسد

Şerbet-i fikr-rā be-kām-ı cān resed

Fikr şerbeti eger cān murādına ulaşır.

چاشنئ آن بماند تا ابد

Çāşnī-i ān bi-māned tā ebed

O şerbetiñ çāşnīsi tā ebede ḳadar ḳalır ‘azīzim.

Ṣaḥīfe (358)

کسی را که نزدیک ظنت بد اوست

Kesī-rā kí nezdīk-i ẓannet bed üst

Bir kimseye kí seniñ yanıñda o ādeme ẓannıñ bed ü kötüdür.[439]

ندانی که صاحب ولایت هم اوست[440]

Ne-dānī kí ṣāḥib-velāyet hem üst

[439] Yanī; bir kimse ki senin zannın katında/yanında kötüdür.
[440] Bu beyit, Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserine āittir.

Bilmezsiñ kí ṣāḥib-i velāyet Ḥaḳḳ'ıñ velī ḳulu hem odur. Lâkin seniñ aña ẓannıñ böyle degildir, sen bilmezsiñ. Ḥālbukí o ādem ehl-i Allâh'dan bir merd-i kāmildir sulṭānım.

از ظلمت آباد نا بود بصحرای انوار وجود آورد

Ez-ẓulmet-ābād-ı nā-būd be-ṣaḥrā-yı envār-ı vucūd āverd

Ẓulmetden ma'mūr, ābādān olur, ṣaḥrā-yı envār vücūda getirir Bārī Te'ālá Ḥażretleri démekdir.[441]

داناست و جهل بر دانایی او طاری نشود

Dānāst ve cehl ber-dānāyī-i U ṭārī ne-şeved

Cenāb-ı Ḥaḳḳ, bilicidir. O Ḥaḳḳ'ıñ bilmekligi üzerine cehl ṭārī olmaz.

تواناست و عجز بر توانایی او راه نیابد

Tuvānāst 'acz ber-tuvānāyī-i U rāh ne-yābed

Cenāb-ı Ḥaḳḳ, **[414]** ḳādirdir. O Ḥaḳḳ'ıñ ḳudreti üzerine 'acz yol bulmaz.

Ḳāle'ş-Şeyḫ Sa'dī

ای بسا اسب تیز رو که بماند

Ey besā esb-i tīz-rev kí bi-mānd

Ey çoḳ! Tīz gider ḥayvān; esb kí ḳalır. Ya'nī; menzil-i maḳṣūda vāṣıl olamaz, yolda ḳalır démekdir.

---

[441] Müellif beyti "…ābād-ı nā-būd" şeklinde yazmasına rağmen şerhini "ma'mūr ābādān olur" şeklinde yanlış yapmıştır. Zulmet-ābād; karanlık yer manāsına gelen bir sıfat terkībidir. Nā-būd ise mevcūt olmayan, yok anlamına gelen bir kelimedir. Müellif nesri şerh ederken iki ayrı kelimeyi (**آباد نا** "ābād nā") birleştirerek elif ve nūnun yerini değiştirmiş ve bu kısmı "ābādān" diye şerh etmiştir. Hāliyle geriye kalan būd kelimesini de fiil olarak düşünüp "olur" manāsını vermiştir. Müellif, şerhin devāmını "ṣaḥrā-yı envār vücūda getirir" şeklinde yapmıştır. Nesirde, nā-būd/yokluk-vucūd/varlık şeklinde iki tezat kelimenin bulunduğu düşünülürse bu kısmı da "ṣaḥrā-yı envār-ı vucūd" şeklinde izāfetli okumak gerekir. Buna göre şerh şöyle olmalıdır:
(Bārī Teālā Hazretleri) Yokluk zulmeti yerinden varlık nūrlarının sahrāsına getirdi. Yanī; Cenāb-ı Hakk, insānoğlunu yoktan var etti.

که خر لنک جان بمنزل برد

Kí ḫar-ı leng cān be-menzil burd

Kí ṭopal eşek cānını menzil-i maḳṣūduna iletir.

بس که در خاک تن درستانرا

Bes kí der-ḫāk ten-durustān-rā

Çoḳ [kerre vāḳı‘ olmuşdur] kí vücūdları ṣıḥḥat ü dürüst [olanları] ḫāke, ṭopraġa.

دفن کردند و زخم خورده نمرد[442]

Defn kerdend u zaḫmḫurde ne-murd

Defn éderler ve zaḫm, yara yemiş ādem ölmez. Ya‘nī; ṣaġlam, ṣıḥḥatde iken fec’et ölür.

Ṣaḥīfe (359)

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 2 Ṣaḥīfe 289]

Ḳāle’l-Ḥāfıẓ

سکندر را نمی بخشند آبی
بزور و زر میسر نیست این کار

Sikender-rā ne-mī-baḫşend ābī
Be-zūr ū zer muyesser nīst īn kār[443]

[442] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Gülistān” adlı eserinden alınan bu beyitler daha öncesinde, I. cildin 281. sayfasında zikredilmiştir. Şerh benzer olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

[443] **S.H.Ş.**’de yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Sikender’e āb-ı ḥayāt baġışlamazlar, ya‘nī; Ḥażret-i Ḫıżır-nebī ve İskender, ẓulumāta āb-ı ḥayāt ṭalebine girdiler ve İskender, pādişāh-ı rūy-ı zemīn idi ve Ḫıżır, aġalarından bir aġa idi. Pes, Ḫıżır’a müyesser oldu ve İskender’e olmadı. Ḫ̆āce bu sebebden buyurur kí zūr ve zerle müyesser degildir bu iş. Ya‘nī; āb-ı ḥayāt, ḳuvvet-i salṭanatla müyesser olmaz. Belkí ‘aṭiyye-i Ḫüdā’dır. Vuṣūl-i cānān da böyledir kí ādem vardır kí emvāl ve eṣḳāl beẕl éder, yine müyesser olmaz. Ve ādem vardır kí hīç nesneye mālik degil iken müyesser olur.”

İskender-i Ẕü’l-ḳarneyn bu ḳadar ḳuvvet ve ‘aẓamet ile āb-ı ḥayātdan baḫş u iḥsān olmadı. Bu iş, zūr u ḳuvvet ve altın ile müyesser olmaz. Bu beytiñ müfredātıyla tafṣīlātı cild-i evvelde (572) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[444]

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 2, Ṣaḥīfe 30]

[Ḳāle’l-Ḥāfıẓ]

كنج زر كر نبود كنج قناعت باقيست

Genc-i zer ger ne-buved kunc-i ḳanā‘at bāḳīst

Altın ḫazīnesi eger olmadı ḳanā‘at bucaġı bāḳīdir.

آنكه آن داد بشاهان بكدايان اين داد

Ānkí ān dād be-şāhān be-gedāyān īn dād

Ol ẕāt-ı ‘ālī-i Ḥaḳḳ kí onu pādişāhlara vérdi, faḳīrlere bunu vérdi. Ya‘nī; altın ḫazīnesini şāhlara iḥsān étdi ve ḳanā‘at bucaġını da gedālara, faḳīrlere vérdi ‘azīzim.

[Ṣaḥīfe 360][445]

Meṯnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 300

Fi’l-Meṯnevī

هشت جنت هفت دوزخ پيش من

Heşt cennet heft dūzaḫ pīş-i men

Sekiz cennet, yedi dūzaḫ benim öñümde.

---

[444] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 484. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
“İskender-i Ẕü’l-ḳarneyn bu ḳadar ‘aẓamet ü salṭanata ve devlete ve bu ḳadar ḳuvvet-i ḳudsiyyeye mālik iken ve bu ḳadar sa‘y étmiş iken āb-ı ḥayātdan bir içim ṣu kendisine müyesser olmadı. İşte anıñ gibi bu ‘aşḳ ve ma‘rifet-i İlâhī daḫı ḳuvvet ve salṭanat ve altınla müyesser degildir. Belkí Cenāb-ı Ḥaḳḳ kemāl-i luṭf u kereminden baḫş u iḥsān éde ‘azīzim.”

[445] Müellif, **R.B.**’deki sayfayı zikretmeyi unutmuştur.

هست پیدا همچو بت پیش شمن[446]

Hest peydā hemçu but pīş-i şemen

Peydā vü ẓāhirdir. Butperest öñünde but ẓāhir olduġu gibi.

Ṣaḥīfe (361)

سالک پاک رو نخوانندش
آنکه از ماسوی منزه نیست

Sālik pāk-rū ne-ḫ̌ānendeş
Ānkí ez-mā-sivá munezzeh nīst

(317) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[447]

[Meṣnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 17]

ذات او را در تصور کنج[448] **کو**[449]

Ẕāt-ı ū-rā der-taṣavvur kunc kū

O Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ ẕātını taṣavvurda bucaḳ ḳanı? Ya‘nī; yoḳdur.

تا در آید در تصور مثل او

Tā der āyed der-taṣavvur miṣl-i ū

Ḥattá taṣavvurda anıñ miṣli gele ḥāşā! Bu beytiñ müfredātıyla tafṣīlātı cild-i evveliñ birinci varaḳasında meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[450]

---

[446] **R.B. وثن** “veṣen”, **R.M.Ş. ثمن** “ṣemen?”

[447] Hucendī’ye āit olan bu beyit daha öncesinde II. cildin 326. sayfasında zikredilmiştir. Ayrıca, biz de daha öncesinde bu beyti 375. sayfada zikrettik, şerhi orada mevcūttur.

[448] **R.M.Ş.**’de bu kelime, “…ṣıġmaḳlıġı ḳanı?” şeklinde şerh edilmiştir.(کنجیدن “guncīden” sığmak fiilinin māzī III. şahıs çekimi کنج “gunc” O Cenāb-ı Hakk’ın sığmaklığı.) Biz, müellif “bucaḳ” yanī; “köşe” şeklinde şerh ettiği için kelimeyi “kunc” diye okuduk. [Müellif, I. ciltte de bucak manāsını vermiştir.]

[449] Bu mısrā, **R.M.Ş.**’de ve metnin I. cildinin 458. sayfasında şöyledir:
در تصور ذات او را کنج کو
Der-taṣavvur ẕāt-ı ū-rā kunc kū

[450] Bu beyit, I. cildin 2. ve 458. sayfasında zikredilmiştir. 2. sayfadaki şerh şöyledir:

Ḳāle'l-Kāşifī

روزی نیکو یعنی بسیار و بی [415] مزاحم که درو تصرف تواند کرد

Rūzī-i nīkū ya'nī bisyār ve bī-muzāḥim kí der-u taṣarruf tuvāned kerd

Eygü rızḳ ya'nī; çoḳ rızḳ kí anda zaḥmetsiz, kimse müdāḫale étmeyerek taṣarruf mümkin eylemek démekdir.

پس این مرزوق

Pes īn merzūḳ

İmdi bu merzūḳ olan ādem démekdir.

Ḳāle'l-Kāşifī

پنهان و آشکارا یعنی هر نوع که میخواهد خرج میکند و از کس نمیترسد

Pinhān u āşkārā ya'nī her nev' kí mī-ḫ̌āhed ḫarc mī-kuned ve ez-kes ne-mī-tersed

Gizli vü āşikāre ya'nī; her nev' ister ḫarc éder ve kimseden ḳorḳmaz, ḫavf étmez.

آیا برابرند یعنی مساوی نباشند

Āyā berāberend ya'nī musāvī ne-bāşend

'Acabā berāber ya'nī; müsāvī olmaz.

بندکان بی اختیار با خواجکان صاحب اقتدار

Bendegān-ı bī-iḫtiyār bā-ḫ̌ācegān-ı ṣāḥib-i iḳtidār

İḫtiyārsız olan bendegān, ḳullar ṣāḥib-i iḳtidār olan efendiler ile müsāvī olur mu? Olmaz. Ya'nī; köleler, ġulāmlar, ṣāḥibi, māliki olan efendisiyle berāber olmaz.

پس چون مملوک عاجز با مالک قادر متصرف برابر نیست

"O ẕāt-ı ulūhiyyetiñ ẕātını taṣavvurda bucaḳ ḳanı? Tā kí taṣavvurda anıñ miṣli gele. Ya'nī; Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ ẕātını taṣavvur édecek bucaḳ yoḳdur kí o ẕāt-ı Ḥaḳḳ'ıñ miṣlini taṣavvurda meydāna getiresin, bu muḥāldir. Zīrā ẕātdan baḥṣ şirkdir, ammā ṣıfāt u esmā'-i İlâhiyyeden baḥṣ olunur."

Pes çun memlūk-ı ‘āciz bā-mālik-i ḳādir-mutaṣarrıf berāber nīst

İmdi çünkí ‘āciz olan ‘abd, köle ḳādir-mutaṣarrıf olan mālikle berāber, müsāvī degildir.

پس بتان که اعجز مخلوقاتند شریک قادر علی الاطلاق چکونه توانند بود

Pes butān kí a‘cez-i maḫlūḳātend şerīk ḳādir ‘ale’l-ıṭlāḳ çigūne tuvānend buved

İmdi butlar kí ziyāde maḫlūḳuñ ‘ācizidir. Ḳādir-i muṭlāḳ olan Cenāb-ı Ḥaḳḳ’a ne gūnā şerīk olmaḳ mümkindir? Mümkin degildir.

راه تو بنور لا یزالی

Rāh-ı tu be-nūr-ı lā-yezālī

Seniñ yoluñ nūr-ı lā-yezālīdir. Cenāb-ı Ḥaḳḳ’a ḫiṭābdır:

از شرک و شریک هر دو خالی

Ez-şirk u şerīk her du ḫālī

Şirkden [ve] şerīkden her ikisinden ḫālīdir, münezzeh biridir.

آن بنده که عاجزست و محتاج

Ān bende kí ‘ācizest u muḥtāc

Ol bende, ḳul kí ‘āciz ü muḥtācdır.

کی راه برد بصاحب تاج

Key rāh bered be-ṣāḥib-i tāc

Ḳaçan yol iletir tāc-ı salṭanat u ‘aẓamet ṣāḥibi olan Efendimize?

صاحب کشف المحجوب آورده که روزی بخلوت شیخ ابو العباس شیبانی در آمدم

Ṣāḥib-i Keşfu’l-Maḥcūb āverde kí rūzī be-ḫalvet-i Şeyḫ Ebu’l-‘Abbās Şeybānī der āmedem

Ṣāḥib-i Keşfü'l-Maḥcūb[451] getirmişdir kí bir gün Şeyḫ Ebu'l-'Abbās Şeybānī[452] ḫalvetḫānesine geldim.

ویرا دیدم که این آیت میخواند

Vey-rā dīdem kí īn āyet mī-ḫˇāned

Anı gördüm kí bu āyet-i kerīmeyi oḳur.

و میکریست و نعره می زد پنداشتم که از دنیا بخواهد رفت

Ve mī-giryest ve na'ra mī-zed pendāştem kí ez-dunyā bi-ḫˇāhed reft

Ve aġlar ve na'ra urur. Ẓann étdim kí dünyādan gitmek ister. Ya'nī; irtiḥāl-i dār-ı beḳā édiyor ẓann étdim.

کفتم ای شیخ این چه حالتست

Guftem ey şeyḫ īn çí ḥāletest

Dédim kí: "Ey şeyḫ! Bu ne ḥāletdir?" **[416]**

---

[451] "Hücvīrī'nin Farsça tasavvufî eseridir. Kesin olmamakla birlikte 435 (1043) yılında Lahor'da yazmaya başladığı tahmīn edilir. Tasavvuf konularını sistemli şekilde işleyen ilk kitāp olduğu söylenilir. Eser iki bölümden oluşur. Birinci bölümde tasavvufun māhiyeti üzerinde durulduktan sonra ilk dört halifenin, ehl-i beyt imāmlarının, zāhid ve sūfīlerin hayātlarından bahsedilir. Geri kalan kısımda ise tasavvufî zümreler on iki bölümde incelenilir. Eserin ikinci bölümü "Keşfü'l-hicāb" adıyla başlayan on bir alt bölüme ayrılmıştır. Burada, adından da anlaşılacağı üzere sırlar ālemindeki perdelerin sālike açılması anlatılır. Bunun dışında bazı şer'ī ve tasavvufî terimlere de yer verilir. Sūfīlerin biyografileri anlatılmış ve daha sonra onlara āit birkaç söz zikredilip yorumlanmıştır. Müellif, gidip gördüğü yerlerde bulunan şahıslar ve olaylar hakkında da bilgiler sunmuştur. Eser, ilk olarak 1903'te Lahor'da basılmıştır. Eser ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır." Süleyman Uludağ, "Hücvîrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul 1998, s. 458-460.

[452] "262 (875-76) yılında Horasan'ın Merv şehrinde doğmuştur. Dedesi Ahmed b. Seyyār'a nisbetle Seyyārī nisbesiyle tanınmıştır. Seyyārī'ye babasından fazlaca mīrās kaldığı, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sakalından iki tel satın almak için bütün malını verdiği ve bunların bereketi netīcesinde kendisine tevbenin nasīb olduğu belirtilmektedir. Vasiyeti gereği Rasūlullah'ın iki tel kılı ağzına konularak Merv'e defnedilen Seyyārī'nin vefāt tārīhi ihtilāflıdır. Meşhūr sūfīlerden Ebū Bekir el-Vāsıtī'nin hizmetinde olduğu kaydedilmektedir. Fıkıh ve hadīs sahalarında üstad kabūl edildiği, etrafında toplanan mürīdlerine ise Seyyārī denildiği nakledilir. Kaynaklarda, tevhid konusu üzerinde bir hayli durduğu, tasavvuftaki cem ve tefrika hallerini Merv'de bahseden ilk sûfî olduğu ve bu anlayış sonucu Seyyāriyye adıyla bir tasavvufî cereyānın ortaya çıktığı belirtilir. Hücvīrī, *Keşfü'l-Mahcūb* adlı eserinde Nesā ve Merv şehirlerinde bu tasavvufî cereyana mensūb sūfīlerin büyük bir cemāat teşkīl ettiğini, bu şehirlerdeki mürīdlerin birbirlerine mektūb ve risāleler yazarak fikir alışverişinde bulunduklarını ifāde eder. Kıymetli eserler kaleme almış olduğu söylenilse bile bunlar günümüze kadar gelememiştir. Bazı kaynaklarda ise Seyyārī'nin birkaç beyitlik şiirleri kaydedilmiştir." Reşat Öngören, "Seyyârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul 2009, s. 39-40.

فرمود که یازده سال میگذرد تا ورد من اینجا رسید است

Fermūd kí yāzdeh sāl mī-guẕered tā vird-i men īncā resīd'est

Şeyḫ buyurdu kí: "On bir sene geçiyor. Ḥattá benim virdim, evrādım bu maḳāma, bu yere ulaşmışdır."[453]

و ازینجا در نمیتوانم گذشت

Ve ez-īncā der ne-mī-tuvānem guẕeşt

Ve bu maḳāmdan, bu yerden ḳādir degilim geçmek.

آری حدوث در قدم نمیتواند رسید

Ārī ḥudūṯ der-ḳadem ne-mī-tuvāned resīd

Evet ḥādiṯ, ḳadīme mümkin degildir ulaşa.

و ممکن از کنه واجب خبر نتواند داد

Ve mumkun ez-kunh-i vācib ḫaber ne-tuvāned dād

Daḫı mümkin olan şey' 'ālem-i imkāndan olan ḥādiṯ, vācib-i Te'ālá Ḥażretleriniñ künh-i ḥaḳīḳatinden ḫaber vérmege ḳādir degildir.

Ṣaḥīfe (362)[454]

نیست با هست چون زند پهلو

Nīst bā-hest çun zened pehlū

Yoḳ, var ile nice yan urur? Uramaz. Ya'nī; ḥādiṯ, ḳadīm ile berāber olur mu? Olamaz.

قطره با بحر چون کند دعوی

Ḳaṭre bā-baḥr çun kuned da'vá

---

[453] **Derkenār:** Ya'nī; on bir sene oldu ancaḳ evrādım bu maḳāma ulaşdı démekdir.
[454] Sayfa 361'in sonunda yer alan **این آیت میخواند …** kelimesinden itibāren 362. sayfaya geçilmiştir.

Ḳaṭre deñiz ile nice da‘vā, iddi‘ā éder? Édemez.

بلکه اکثر مشرکان یعنی همهٔ ایشان

Belkí ekṣer-i muşrikān ya‘nī heme-i īşān

Belkí ekṣer-i müşrikler ya‘nī; anlarıñ cümlesi bilmezler démekdir ni‘met-i İlâhīyi.

Ḳāle’l-Kāşifī

و بی شبهه کنک[455] مادر زاد نشود

Ve bī-şubhe kenk[456] *māderzād ne-şeved*

Şübhesiz ḳanbur olan ādem anadan doġma olmaz. Ma‘lūmdur ṣoñradan olunur.

باز نیامد به نیکویی یعنی کاری نسازد و کفایتی نکند

Bāz ne-yāmed be-nīkūyī ya‘nī kārī ne-sāzed ve kifāyetī ne-kuned

Geri gelmez bir eygülük ile ya‘nī; bir iş düzmez ve bir kifāyet étmez. Ya‘nī; elinden bir şey’ gelmez ve bir kifāyet édecek şey’ édemez. Ya‘nī; ne kendisi bir şey’ añlar ve ne de bir kimseye añlatabilir dilsiz olan kimse démekdir.

آیا برابر باشد این ابکم

Āyā berāber bāşed īn ebkem

‘Acabā berāber olur mu bu dilsiz olan ādem velī olan kimse ile? Olamaz.

بر راهی راستست و سیرتی درست و طریقهٔ پسندیده که

Ber-rāhī rāstest ve sīretī durust ve ṭarīḳa’ pesendīde kí

---

[455] **Derkenār:** Kenk: Kāf-i Fārisiyle ḳanbur démekdir.

[456] Kelimenin okunuşu için bkz.: Francis Johnson, *A Dictionary, Persian, Arabic and English*, W. H. Allen and Company, London 1852, s. 1026.

Bir yol üzre ḍoġrudur ve sīreti ḍoġru dürüstdür. Ve bir ṭarīḳ kí begenmiş kí.[457]

بهر مطلب که توجه نماید زود بمقصد و مقصود رسد

Beher maṭlab kí teveccuh numāyed zūd be-maḳṣad u maḳṣūd resed

Her bir maṭlūb kí teveccüh göstere. Ya‘nī; neyi ister iseñ ve neye teveccüh gösterir iseñ ‘acele, tīz maḳṣad [u] maḳṣūduna ulaşırsıñ démekdir.

پس چنانکه بجاهل مساوی [417] این کامل فاضل نیست

Pes çunānkí bi-cāhil musāvī īn kāmil-i fāżıl nīst

İmdi ancılayın kí cāhil ādem, bu kāmil-i fāżıl ādeme müsāvī degildir.

پس بتان بی اعتبار را مساوات[458] حضرت پروردکار جلّ شانه نباشد

Pes butān-ı bī-i‘tibār-rā musāvāt Ḥażret-i Perverdgār celle şānuhû ne-bāşed

İmdi i‘tibārsız olan butlara Ḥażret-i Perverdigār cellet ‘aẓamet şānühû müsāvī olmaz. Ḥāşā s̱ümme ḥāşā!

یعنی آوردن خدای تعالی مر قیامت را

Ya‘nī āverden Ḫudā-yı Te‘ālá mer ḳıyāmet-rā

Ya‘nī; Ḫüdā-yı Te‘ālá taḥḳīḳ ḳıyāmeti getirmek.

آسانترست ازانکه شما دیده برهم زنید

Āsānterest ez-ānkí şumā dīde ber-hem zenīd

Ziyāde āsān, sehl, ḳolaydır andan kí siz gözü birbirine ursuñuz, işte andan ziyāde āsān, ḳolaydır. Ya‘nī; insān gözünü yummada [ve] açmada bir zaḥmet, meşaḳḳat olmayıp ġāyet āsān, ḳolay olduġu gibi Cenāb-ı Ḥaḳḳ[ıñ] da ḳıyāmeti getirme[si] bundan ziyāde āsān, ḳolaydır ‘azīzim.

---

[457] Yanī; (o kimsenin) ahlākı ve gidişātı düzgün, doğru, beğenilmiş bir yol üzerinedir ki.
[458] **R.B.**’de bu kelimeden sonra **با** “bā”

Ḳāle'l-Kāşifī

اقرب نزدیکتر است چه لمح بصر دو فعل است

Aḳrab nezdīkter'est çí lemḥ-i baṣar du fi'l'est

Aḳrab démek; ziyāde yaḳīndır démekdir. Seniñ 'indiñde ziyāde yaḳīn nedir? Lemḥ-i baṣarda iki fi'l, iş vardır; biri açmaḳ, biri ḳapamaḳ.

وضع جفن و رفع آن

Vaż'-ı cefn ve ref'-i ān

Biri göz ḳapaġını ḳoymaḳ daḫı o göz ḳapaġını ḳaldırmaḳ.

و ایقاع قیامت باحیاء موتی یک فعل پس ممکن است

Ve īḳā'-ı ḳıyāmet be-iḥyā'-i mevtī yek fi'l pes mumkun'est

Ḳıyāmeti vuḳū' buldurmaḳ mevtāyı iḥyā' ile ancaḳ bir fi'l ile mümkindir. Ya'nī; Cenāb-ı Ḥaḳḳ, künü buyurur olur.

و وقوع آن در نصف زمان این حرکت

Ve vuḳū'-ı ān der-nıṣf-ı zamān īn ḥareket

O lemḥ-i başarıñ vuḳū'u nıṣf-ı zamānda bu ḥareket démek.[459]

و اولیست للشک بل للتخییر

Ve evlást li'ş-şekki bel li't-taḫyīr

Evládır şekk içün. Belkí muḫātabını muḫayyer ḳılmaḳ içün. Ya'nī; gözüñ açıp, ḳapaması nıṣf-ı zamāndır. Bu teşbīh evládır. Zīrā bundan eḳall zamān bilinmez. Ya'nī; ḳıyāmetiñ vuḳū'u göz açıp ḳapayacaḳ déyü lemḥ-i başara teşbīh étmek yolundadır.

Ṣaḥīfe (363)

[459] Yanī; (kıyāmetin), onun (o gözün) bu (iki) hareketinin (açma, kapama) yarı zamānında meydāna gelmesi, vukū bulması dahi mümkündür.

یعنی تواند احیاء خلائق دفعةً

Ya‘nī tuvāned iḥyā’-i ḫalā’ıḳ def‘at[en]

Ya‘nī; Cenāb-ı Ḥaḳḳ ḳādirdir def‘at[en] maḫlūḳātı iḥyā étmege.

چنانچه قادرست بر احیاء ایشان بر سبیل تدریج

Çunānçí ḳādirest ber-iḥyā’-i īşān ber-sebīl-i tedrīc

Öylece ḳādirdir anları ber-sebīl-i tedrīc iḥyā étmege.

پس از ابتداء ظهور ایشان خبر داد

Pes ez-ibtidā’-i ẓuhūr-ı īşān ḫaber dād

İmdi anları ya‘nī; maḫlūḳātı ibtidā’-i ẓuhūrdan ḫaber vérdi.

تا از مبدأ[460] بر معاد استدلال کنند

Tā ez-mebde’ ber-ma‘ād istidlāl kunend

[418] Ḥattá mebde’den ma‘ād üzre istidlāl édeler. Ya‘nī; maḫlūḳātı ibtidā-yı ẓuhūrundan ḫaber vérdi kí ‘avdet ü ric‘ati yine mebde’yedir. Ya‘nī; bir şey’ nereden geldiyse yine oraya rücū‘ éder démekdir.

یعنی[461] کرچه قیامت دیر آمد ولی می آید[462]

Ya‘nī gerçí ḳıyāmet dīr āmed velī mī-āyed

Egerçí ḳıyāmet geç gelir; lâkin gelir. Muḥaḳḳaḳ vāḳı‘ olur.

Ḳāle’ş-Şeyḫ Sa‘dī

نظر دوست نادر کند سوی تو

Naẓar dūst nādir kuned sūy-i tū

---

[460] **R.B.**’de bu kelimeden sonra **و** “ve”
[461] **R.B.**’de bu kelime geçmiyor.
[462] **R.B. آمد** “āmed”

Dost, naẓarını seniñ ṭarafıña nādir éder.

چو در روی دشمن بود روی تو[463]

Çu der-rūy-i duşmen buved rūy-i tū

Çünkí seniñ yüzüñ düşmeniñ yüzünde olur. Ya‘nī; düşmen ile yüz yüze olursañız dost, naẓarı nādir éder. Ma‘lūmdur bir dostuñ düşmeniyle berāber olur, seniñ o dost size iltifātı nādir éder.

ندانی که کمتر نهد دوست پای

Ne-dānī kí kemter nihed dūst pāy

Bilmezsiñ kí dost ayaġını noḳṣān ḳor. Ya‘nī; siziñ ḫāneye teşrīf étmez.

چو بیند که دشمن بود در سرای[464]

Çu bīned kí duşmen buved der-sarāy

Çünkí görür kí sarāyda düşmen olur. Dost daha o sarāya gelmez.

سیل ضعیف واصل دریا نمی شود

Seyl-iża‘īf vāṣıl-ı deryā ne-mī-şeved

Ża‘īf, ḳalīl olan seyl, ṣu deryā[ya] vāṣıl olmaz.

Ḳāle’ş-Şeyḫ Sa‘dī[465]

مرغک از بیضه برون آید و روزی طلبد

Murġek ez-beyża birūn āyed u rūzī ṭalebed

Ḳuşcaġız yumurṭadan ṭaşra gelir ve rızḳ ṭaleb éder. Ya‘nī; yumurṭadan çıḳar çıḳmaz başlar yiyecek şey’ ṭaleb étmege, aramaġa.

---

[463] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınan bu beyit, daha öncesinde I. cildin 395. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.
[464] “Bostān”dan alınan bu beyitler, daha öncesinde I. cildin 155. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.
[465] Bu beyit, Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Gülistān” adlı eserinden alınmıştır.

آدمی بچه[466] ندارد خبر از[467] عقل و تمیز

Ādemībeççe ne-dāred ḫaber ez-ʻaḳl u temīz

Ādemoġlu ḫaber ṭutmaz ʻaḳl u temyīzden. Yaʻnī; ḳuş[ta] bile bu ḳadar ḥiss vardır, ilá vardır. Ādemoġlu ʻaḳl u temyīzi var iken āḫiret umūrundan ḫaber ṭutmaz démekdir.

Ṣaḥīfe (364)

Ḳāle'ş-Şeyḫ Saʻdī

کذز کاه قرآن و پندست کوش

Guẕergāh-ı Ḳur'ān u pendest gūş

Ḳur'ānıñ ve pend ü naṣīḥatiniñ güẕergāhı, geçecek yolu ḳulaḳdır.

به بهتان و باطل شنیدن مکوش[468]

Be-buhtān u bāṭıl şenīden me-kūş

Bühtān ve bāṭıl istimāʻ étmege saʻy eyleme.

دو چشم از پی صنع باری نکوست

Du çeşm ez-pey-i ṣunʻ-ı Bārī nikūst

İki göz, Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ ṣunʻu içün eygüdür. Yaʻnī; bu göz ile ṣunʻ-ı Bārī temāşāsında ol, eygüdür ʻazīzim.

ز عیب برادر فرو کیر و دوست[469]

Zi-ʻayb-ı birāder furū gīr u dūst

---

[466] **Derkenār:** Beççe: Oġlu démekdir.

[467] Metinde ve **R.B.**'de bu kelime yerine و "ū" yazılmış olsa ve vezin bakımından da sorun olmasa dahi anlam bakımından از "ez" uygundur.

[468] Saʻdī-i Şīrāzī'nin "Bostān" adlı eserinden alınan bu beyit, daha öncesinde I. cildin 28. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

[469] "Bostān"dan alınan bu beyti 375. sayfada zikrettik. Ayrıntılı şerhi orada mevcūttur.

Birāderiñ ‘aybından gözünü aşaġı ṭut ey dost. Ya‘nī; dost, dostuñ ‘aybını görmez démekdir.

Ḳāle’ṣ-Ṣā’ib

ترا بکوهر دل کرده اند امانتدار

Tu-rā be-gevher-i dil kerde’end emānetdār

[419] Sende dil gevheri eylemişlerdir. Ya‘nī; dil cevherini emānet étmişlerdir. Emānet ṭut, ḥıfẓ ét.

ز دزد امانت حق را نکاه دار مخسب[470]

Zi-duzd emānet-i Ḥaḳḳ-rā nigāhdār me-ḫusb

Ḫırsızdan Ḥaḳḳ’ıñ emānetini ḥıfẓ ṭut, uyuma. Ya‘nī; ġaflet étme démekdir.

Ṣaḥīfe (365)

نشانها ظاهرست

Nişānhā ẓāhirest

Nişānları, ‘alāmetleri ẓāhir u āşikāredir.

فکر ازین خانه فرازت کشد

[470] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 143; II. cildin 213. sayfasında zikredilmiştir. I. cildin 144. sayfasında yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Ey insān! saña Cenāb-ı Ḥaḳḳ bu göñlü emānet eylemişdir. Ḥaḳḳ’ıñ emānetini ḫırsızdan ṭut. Ya‘nī; emīn eyle ḫırsızdan. Ḥaḳḳ’ıñ emānetini esr kí ġaflet édip uyuma. Ya‘nī; o emāneti ġaflet édip ḫırsıza ḳapdırma. Naṣıl kí géceleri bekçiler çarşıda ṣabāḥa ḳadar dükkānları beklerler, sen de anlar gibi ḳalbiñ dükkānını bekle ve muḥāfaẓa eyle. Zīrā kí Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ beyti ve saña emāneti olup içinde olan emti‘a ve mücevherātı bu dünyānıñ emti‘a ve mücevherātına ḳıyās eyleme. Zīrā anıñ ḳıymet ü pahāsını kimse bilmez. Eger bunları sārıḳ-i ‘atīḳ olan şeyṭāna çaldırır iseñ ṣoñra dünyā vü āḫiretde mes’ūl ve mu‘ātebsiñ ve hem de müflissiñ. Lâkin,

المفلس فی امان الله

el-Muflisu fī-emāni’llâh

Dérler. [Müflisler Allâh’ın koruması altındadır.] Bu iflās degildir. O iflās, varlıġını ve ‘ibādet u ṭā‘atini görmeyip bunları maḥv u izāle ile hīçbir şey’e mālik olmayan ‘abd-i maḥż maḳāmında ve ḥużūr-ı Ḥaḳḳ’da ḳā’im olan ẕāt ḥaḳḳındadır.”

Fikr ez-īn ḫāne ferāzet keşed

Fikr, tefekkür seni bu ḫāneden yuḳarı çeker. Ya‘nī; tefekkür sāyesiyle maḳāmāt-ı ‘āliyyeye teraḳḳī édersiñ.

سوی سرا پردۀ رازت کشد

Sūy-i serā-perde-i rāzet keşed

Seni esrār serā-perdesine [doġru] çeker vāḳıf-ı esrār-ı İlâhī olursuñ.

Meşnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 138

Fi’l-Meşnevī

کر ببینی میل خود سوی سما[471]

Ger bi-bīnī meyl-i ḫod sūy-i semā

Eger kendi meyl ü maḥabbetini semā cānibine ya‘nī; cānib-i ‘alā ve ṭaraf-ı Ḫüdā’ya göresiñ.

پر دولت بر کشا همچون[472] هما

Per-i devlet ber guşā hemçun Humā

Hümā gibi ḥimmet ve devlet ḳanadını aç. Bu ḫuṣūṣda ḥamd ü şenā dürrlerini ṣaç.

ور ببینی میل خود سوی زمین

V’er bi-bīnī meyl-i ḫod sūy-i zemīn

Ve eger kendi meyl-i ḳalbini zemīn-i beşeriyyet ve esfel-i sāfilīn[473]-i ṭabī‘at cānibine göresiñ.

---

[471] **R.B. سبا** “Sebā”

[472] I. ciltte **همچو** “hemçū”

[473] **ثم رددناه اسفل سافلين |** Şumme radednāhu esfele sāfilīn. “Sonra da çevirdik **aşağıların aşağısına** attık.” (et-Tīn 95/5)

نوحه میکن هیچ منشین از حنین[474]

Nevḥa mī-kun hīç me'nşīn ez-ḥanīn

"Yā muḳallibe'l-ḳulūbi ve'l-ebṣār. Ṣebbit ḳalbī 'alá dīnike"[475] déyü nevḥa eyle.

ربنا لا تزغ قلوبنا بعد اذ هديتنا وهب لنا من لدنک رحمة انک انت الوهاب[476]

Rabbenā lā-tuziġ ḳulūbenā ba'de iẕ hedeytenā veheb lenā min-ledunke raḥmeh inneke ente'l-vehhāb

آرامکاهی

Ārāmgāhī

Diñlenecek, iḳāmet olunacaḳ maḥall démekdir.

از پوست چهار پایان

Ez-pūst-ı çehār-pāyān

Dört ayaḳlılarıñ postundan. Ya'nī; ḥayvānātıñ derilerinden.

Ṣaḥīfe (366)

---

[474] *Mesnevī*'den alınan bu beyitler, daha öncesinde I. cildin 463. sayfasında zikredilmiştir. 463. ve 464. sayfalarda yer alan beyitlerin şerhleri şöyledir:
"Eger görürseñ, seniñ meyl ü maḥabbetiñ semā ṭarafınadır. Ya'nī; ulu'l-himmet olup sa'y u ġayretiñ melekūt u ḳurb-ı ceberūt cānibinedir, devlet ḳanadı aç hümā ḳuşu gibi. Ya'nī; aṣlā durma, hemān ma'a't-teşekkür 'ibādet u ṭā'at ḳanadını açıp meşhūr olan hümā ḳuşu gibi ol ṭarafa pervāz eyle. Ve Cenāb-ı Ḥaḳḳ'a ṣad hezār ḥamd ü ṣenālar eyle. Eger görürseñ kí, seniñ meyl ü maḥabbetiñ zemīn ṭarafınadır ya'nī; denī olan himmetiñ bu dünyāya meyl ü maḥabbet éder ve nefs-i hevān cihetine seni sevḳ éder, amān dünyānıñ cümlesi benim olsun déyü, géce ve gündüz selb-i rāḥat u ḥużūr édip bu dünyānıñ arḳasından ḳoşarsıñ. Nevḥa eyle. Aṣlā oturma, teveccühden geri durma. Ṣayḥa eyle, çaġır, baġır, aġla başını yerden yere ur kí seniñ işiñ Ḥaḳḳ'a ḳalmışdır. Ya'nī; Cenāb-ı Ḥaḳḳ, seni bu dünyānıñ elinden ḳurtarsıñ. Yoḫṣa işiñ fenādır. خسر الدنيا والاخرة *(Ḫasira'd-dunyā ve'l-āḫirah)* ["Dünyāyı da āhireti de kaybeder." (el-Ḥacc 22/11)] İkisinden de maḥrūm olursuñ. Hele dünyāda olan ḫüsrānıñ ma'lūmdur. Sen bilirsiñ. Ne rezālet ve ne sefālet çekiyorsuñ? Āḫiretde olan 'aẕābıñ acısını da a'lā bilirsiñ. Zīrā kí īmānıñ vardır, inanmışsıñ Ḳur'ān'da ẕikr u beyān olunan 'aẕāba. (Amān birāder! Bārī şu īmānına ḫalel getirme kí bu sāyede maġfiret olunursuñ.)"

[475] "Ey kalbleri ve bakışları hālden hāle çeviren Allâh! Benim kalbimi dīninden ayırma."

[476] "Ey Rabbimiz! Bize ihsān ettiğin hidāyetten sonra kalplerimizi haktan saptırma, bize kendi katından rahmet ihsān eyle! Şüphesiz ki, Sen bol ihsān sāhibisin." (Āl-i 'İmrân 3/8)

چراغ فرا کرفتن[477]

Çerāġ ferā giriften

Şem‘i, mūmu yuḳarı ṭutmaḳ. Ya‘nī; şem‘ini mūmu[nu] yaḳmaḳ démekdir.

با کرم روی واقف این راه چنین کفت

Bā-germ revī vāḳıf īn rāh çunīn guft

Ḥarāretle, germiyyet ile gidersiñ. Bu yola vāḳıf olan böylece dédi:

آهسته کن[478] **این ره بدویدن**[479] **نتوان یافت**[480]

Āheste kun īn reh be-devīden ne-tuvān yāft

Āheste, aġır eyle bu yolda ḳoşmaḳlıḳ ile mümkin degil bulmaḳ. Ya‘nī; sür‘at ü ‘acele gitmek ile maḳṣūda vāṣıl olunmaz. Te’ennī eyle, bulursuñ démekdir.

پوششها

Pūşişhā

Örtüler, pūşīdeler démekdir.

نکاه میدارد [420] شمارا از ضرر کرما

Nihāh mī-dāred şumā-rā ez-żarar-ı germā

Sizi ṣıcaġıñ żararından ḥıfẓ ṭutar. Ya‘nī; ḥarāret-i şemsden sizi ḥıfẓ éder démekdir.

Meṯnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 189

Fi’l-Meṯnevī

آن خزان نزد خدا نفس و هواست

---

[477] **R.B. کفتن** “guften”
[478] **R.B. که** “kí”
[479] **Derkenār:** Bi-devīden: Ḳoşmaḳlıḳ démekdir.
[480] Bu beyit, Kemāl-i Hucendī’ye āittir.

Ān ḫazān nezd-i Ḫudā nefs ū hevāst

Ḥadīṯ-i şerīfde vāḳı‘ olan ol ḫazān u ḫarīf, Ḫüdā’nıñ ve ehl-i Ḫüdā’nıñ ḳatında nefs ü hevādır.

عقل و جان عین بهارست و بقاست

‘Aḳl u cān ‘ayn-ı bahārest ū beḳāst

‘Aḳl u cān ve ‘aḳl u cānıñ ehli, ‘ayn-ı bahār u beḳādır.

مر ترا عقلیست[481] جزوی در نهان

Mer tu-rā ‘aḳlīst cuzvī der-nihān

Ey nefs ü hevā ṣāḥibi! Nihānda taḥḳīḳ[an] seniñ içün bir ‘aḳl-ı cüz’ī vardır. ‘Aḳl-ı cüz’ī oldur kí vücūdunuñ levāzımını ve kendiniñ ve tevābi‘niñ ma‘āşını ve ḫavāyic-i cismāniyyesini tedbīr u tedārik eylemege ḳādir ola.

کامل العقلی بجو اندر جهان

Kāmilu’l-‘aḳlī bucū ender-cihān

Cihānda bir kāmilü’l-‘aḳl kimse iste. Kāmilü’l-‘aḳl ol kimsedir kí Rabbīsini bile. Ve anıñ aḥkāmına ‘ārif ü ‘ālim ola. Ve dünyā-yı fānīye meyl ü maḥabbetden güẕer ḳıla. Ve nefs ü hevādan necāt bula. Ve ‘aḳl u cān mertebesine vāṣıl ola.

جزو تو از کل او کلی شود

Cuzv-i tū ez-kull-i ū kullī şeved

Seniñ ‘aḳl-ı cüz’üñ anıñ küll olan ‘aḳlından küllī ola kí ṣoḥbet-i mü’essiredir ve her şey’ muḳārinīniñ ḥükmünü aḫẕ eylemek muḳarrerdir.

عقل کل بر نفس چون غلی شود

‘Aḳl-ı kull ber-nefs çun ġullī şeved

---

[481] **R.B. عقلست** “‘aḳlest”

‘Aḳl-ı küll, nefs üzre bir zincīr gibi olur ve ol nefsi murādına vü hevāsına meşġūl olmaġa ḳomayıp ḳayd u bend eyler.

[Meṯnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 190]

پس بتأویل این بود کانفاس پاک

Pes be-te’vīl īn buved k’enfās-ı pāk

Pes bu ẕikr olunan kelimāt ma‘lūmuñ olduysa te’vīlde ma‘nā-yı ḥadīṯ bu olur kí enfās-ı pāk.

چون بهارست و حیات برک و تاک[482]

Çun bahārest ū ḥayāt-ı berg u tāk

Bahār gibidir ve berg u tākıñ ḥayātı gibidir. Ya‘nī; bahār, evrāḳ u eşcārıñ ḥayātı olduġu gibi evliyā-yı ‘iẓāmıñ enfās-ı pāki daḫı evrāḳ-ı ebdāna ve eşcār-ı ervāḥ-ı insāna ḥayāt vérici ve leṭāfet ü ṭarāvet mertebesine érgürücüdür démek olur.

کفتهای[483] **اولیا نرم و درشت**

Guftehā-yı evliyā nerm ū duruşt

Evliyā-yı ‘iẓāmıñ sözünden nerm ü dürüşt ve germ u serd her ne ise.

تن مپوشان زانکه [421] دینت راست پشت

Ten me-pūşān z’ānkí dīnet rāst puşt

Teniñi, vücūduñu örtme, pūşīde eyleme. Ya‘nī; bedeniñi anlarıñ sözünden ḳaçırıp ḥıfẓ étme. Zīrā kí anlarıñ sözü seniñ dīniñe mu‘īn u ẓahīrdir.

کرم کوید سرد کوید خوش بکیر

Germ gūyed serd gūyed ḫoş bi-gīr

---

[482] **R.B. برک تاک** “berg-i tāk”
[483] **R.B. از حدیث** “ez-ḥadīṯ”

Eger şeyḫ germ söyler ve eger serd söyler. Ya‘nī; eger nerm söyler ve eger ḫuşūnet eyler, anı ḫoş ṭut.

تا ز كرم و سرد بجهى وز سعير

Tā zi-germ ū serd bi’chī v’ez-sa‘īr

Tā germ u serdden ve sa‘īrden ṣıçrayasıñ. Ya‘nī; ḥarāret ü bürūdet mertebesinden ḫalāṣ olasıñ ve cehennemden necāt bulasıñ.

كرم و سردش نوبهار زندكيست

Germ u serdeş nevbahār-ı zindegīst

Velī olan mürşidiñ germ u serdi zindeligiñ nevbahārı ve ferḫundeligiñ mūcib-i ḳarārı.

مايهٔ صدق و يقين و بند كيست

Māye-i ṣıdḳ ū yaḳīn ū bendegīst

Ṣıdḳ u yaḳīniñ ve bendeligiñ māyesidir.

زان كزو[484] بستان جانها زنده است

Z’ān k’ez-ū bustān-ı cānhā zinde’est

Zīrā kí cānlar bostānı anıñ nefes-i ḥayāt-ı baḫşından diridir.

زين جواهر بحر دل آكنده است

Z’īn-cevāhir baḥr-ı dil āgende’est

Bu ẕikr olunan cevāhir-i rūḥāniyye ve zevāhir-i ‘irfāniyyeden dil deryāsı memlū vü pürdür. ‘Āḳıla lāzım olan oldur kí bu cevāhir-i ḳudsiyye ve ma‘ārif-i ünsiyyeyi dil ḫazīnesinde cān gibi ḥıfẓ ḳıla ve anıñ żāyi‘ olmasından ḥaẕer eyleye ‘azīzim.

[484] **R.B. زانكه ازو** “z’ānkí ez-ū”

چو[485] لقمان دید کاندر دست داود

Çu Luḳmān dīd k'ender-dest-i Dāvûd

Çünkí Loḳmān, Dāvûd 'aleyhi's-selāmıñ elindekini gördü kí.

همی آهن بمعجز موم کردد

Hemī āhen be-mu'ciz mūm gerded

Böylece démiri mu'cize ile mūm olur.

نه پرسیدش چه میسازی که دانست

Ne-pursīdeş çí mī-sāzī kí dānist

O Loḳmān su'āl eylemedi kí ne düzüyorsuñ déyü kí bildi.

که بی پرسیدنش معلوم کردد[486]

Kí bī-pursīdeneş ma'lūm gerded

Kí Loḳmān, Dāvûd'dan su'ālsiz ma'lūm eyledi.[487] Ya'nī; Loḳmān bildi kí bu ẕāt-ı 'ālī-ḳadr peyġamberdir, kendisinde nübüvvet vardır. Zīrā kí 'ādī ādem elinde démir[i] mūm édemez. Ancaḳ bu iş nübüvvete maḫṣūṣ bir mu'cizedir. Baḳalım ṣoñra bu yapdıġı şey' ne olacaḳ ise müşāhede olunur, ma'lūm olur dédi. Ṣoñra ma'lūm oldu. Daha su'āle ḥācet ḳalmadı 'azīzim.[488]

---

[485] Metinde **چون** "çun" yazılmıştır; ancak bu şekilde okuyuş vezni (Mefāīlün/Mefāīlün/Feūlün) bozacağı için kelime, **R.B.**'deki gibi **چو** "çu" okunmalıdır.

[486] Zikredilen son iki beyit, Sa'dī-i Ṣīrāzī'nin "Gülistān" adlı eserinden alınmıştır.

[487] Yanī; Lokmān, bu durumu sormasa bile Dāvûd aleyhisselāma malūm olacağını bilirdi.

[488] **Derkenār:** Ya'nī; Loḳmān'ıñ cümle-i ḥikmetindendir kí Ḥażret-i Dāvûd'a bir ay muşāḥib oldu ve ol ḋurmayıp zırh ḋoḳurdu. Ve Loḳmān hīç su'āl eylemezdi kí bu yapdıġıñ nedir. Pes tamām yapdıḳdan ṣoñra Ḥażret-i Dāvûd giydi ve dédi: "Ne ḫoşça ṣavaş ya'nī; muḥārebe gömlegidir." Pes Loḳmān dédi:

الصمت حکم و قلیل فاعله

e'ṣ-Ṣamtu ḥikem^{un} ve ḳalīl^{un} fā'iluhû

Ya'nī; sükūt, ḥikmetdir. Ḥālbukí fā'ili azdır 'azīzim.

Ḳāle’ş-Şeyḫ Sa‘dī[489]

ما نصیحت بجای خود کردیم

Mā naṣīḥat be-cāy-ı ḫod kerdīm

Biz pend ü naṣīḥati kendi yerinde eyledik. Ya‘nī; vaẓīfemizi bi-ḥaḳḳın yerinde īfā eyledik démekdir. **[422]**

روزکاری درین بسر بردیم

Rūzgārī der-īn be-ser burdīm

Bir eyyām, bir zamān bu pend ü naṣīḥati başa iletdik. Ya‘nī; bir zamān, ḫalḳa pend ü naṣīḥat ile meşġūl olduḳ démekdir.

کر نیاید بکوش رغبت کس

Ger ne-yāyed be-gūş-ı raġbet-i kes

Eger kimseniñ raġbet ḳulaġına gelmez. Ya‘nī; bu seniñ pend ü naṣīḥatiñ kimse ḳabūl étmez.

بر رسولان پیام باشد و بس

Ber-Rasūlān peyām bāşed u bes

Rasūllar üzerine ḫaber olur ancaḳ. Ya‘nī; Rasūllar, teblīġ-i emr-i İlâhī étmege me’mūrdur. Ancaḳ ister maḫlūḳ iṭā‘at u inḳıyād étsin ister étmesin Rasūllar andan mes’ūl degildir ‘azīzim.

Ḳāle’ş-Şeyḫ Sa‘dī

بکوی آنچه دانی سخن سودمند

Bugūy ānçí dānī suḫan-sūdmend

Ol fā’ideli sözü kí bilirsiñ, söyle.

[489] Beyitler, Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Gülistān” adlı eserinden alınacaktır.

وکر هیچ کس را نیاید پسند

V'eger hīç kes-rā ne-yāyed pesend

Ve eger hīç kimseye maḳbūl gelmez ise yine sen ḫalḳa fā'ideli olan sözü söyle géri durma.

که فردا پشیمان بر آرد خروش

Kí ferdā peşīmān ber āred ḫurūş

Zīrā kí yarın rūz-ı ḳıyāmetde pişmānlıḳ yuḳarı ḫurūş getirir. Ya'nī; maḥşer günü pişmānlıḳ cūş u ḫurūş éder.

که آوخ چرا حق نکردم بکوش[490]

Kí āvaḫ çirā Ḥaḳḳ ne-kerdem be-gūş

Kí āh! Niçün Ḥaḳḳ sözü diñleme[dim], gūş eylemedim, işitmedim déyü. Ammā fā'ide vérmez bu āh vāhlar sulṭānım.

Ṣaḥīfe (367)

چون[491] بیابی تو نعمتی در[492] چند

Çun ne-yābī tu ni'metī der-çend

Çünkí sen birḳaç parça ni'met bulasıñ. Ya'nī; bir cüz'ī ni'mete nā'il olasıñ démekdir.

خرد باشد چو نقطهٔ موهوم

Ḫurd bāşed çu nuḳṭa-i mevhūm

Noḳṭa-i mevhūm gibi ufaḳ-tefek olur. Ya'nī; cüz'ī bir ni'met démekdir.

---

[490] Sa'dī-i Şīrāzī'nin "Bostān" adlı eserinden alınan bu beyitler, daha öncesinde I. cildin 179; II. cildin 68-69 ve 138. sayfalarında zikredilmiştir. 138. sayfada yalnızca ilk beyit zikredilmiştir. Şerh, her iki ciltte de aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

[491] **R.B. چو** "çū" Vezne (Fāilātün/Mefāilün/Fa'lün) uyması için "çū" şeklinde uzun okunması gerekir.

[492] I. ciltte **ور** "v'er"

شکر آن یافته فرو مکذار

Şukr-i ān-yāfte furū me'gẕār

O bulunmuş olan ni'metiñ şükrünü aşağı geçirme. Ya'nī; o cüz'ī ni'metiñ şükrünü terk étme démekdir.

که ز نا یافته شوی محروم[493]

Kí zi-nā-yāfte şevī maḥrūm

Zīrā bulunmamış, ele girmemiş ni'metden maḥrūm olursuñ. Ya'nī; o cüz'ī ni'metiñ şükrünü īfā étmez iseñ ileride iḥsān olunacaḳ ni'met-i külliyyeden maḥrūm olursuñ démekdir.

از میان هر کروهی

Ez-miyān her gurūhī

Her bir gürūhuñ, her bir ḳavmiñ miyānından, ortasından démekdir.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 51-52]

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ

کاری کنیم ورنه خجالت بر آورد
روزیکه رخت جان بجهان دکر کشیم

Kārī kunīm verne ḫacālet ber āvered
Rūzī kí raḫt-ı cān be-cihān-ı diger keşīm[494]

[493] Zikredilen son iki beyit, daha öncesinde I. cildin 432. sayfasında da zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

[494] **S.H.Ş.**'de yer alan beytin şerhi şöyledir:
"Ey ṣūfī! Bir 'amel-i ḫayr édelim, yoḫsa şermendelik getirir bir gün kí cān esbābını ġayri 'āleme çekeriz. Ya'nī; bu cihānda 'amel-i ḫayr işlemeyecek ol cihānda kí dār-ı cezādır, şermendelik getirir. Pes sa'y édip bu mezra'-ı dünyāda tāne-i ḫayr ekmek gerek kí ol cihānda ḫarman-ı ḫayr taḥṣīl eyleyesin."

Bir iş édelim, yoḫsa ḫacālet getirir bir gün kí cān metā‘ını bir ġayri cihāna çekeriz. Bu beytiñ müfredātıyla **[423]** tafṣīlātı cild-i evvelde (587) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[495]

ای زمانی ایشانرا مهلت ندهند

Ey zamānī īşān-rā muhlet ne-dihend

Bir zamān, bir vaḳt anlara mehl, mühlet vérilmez.

و بی عذاب نکذارند

Ve bī-‘aẕābī ne’gẕāred

Daḫı ‘aẕābsız terk olunmaz. Dā’imā ‘aẕāb olunurlar démekdir.

چون کار ز دست رفت فریاد چه سود

Çun kār zi-dest reft feryād çí sūd

Çünkí iş elden geldi. Feryād u fiġān ne fā’ide éder? Hīç ‘azīzim.

بیفزاییم ایشانرا عذابی بر عذابی

Bi-yefzāyīm īşān-rā ‘aẕābī ber-‘aẕābī

Anlara ziyāde efzūn éderiz ‘aẕāb üzre ‘aẕābı démekdir.

Ṣaḥīfe (368)

---

[495] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 512. ve 561. sayfalarında; II. cildin 86. sayfasında zikredilmiştir. I. cildin 512. sayfasında yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Bir iş édelim, yoḫsa ḫacālet getirir bir gün kí cān metā‘ını bir ġayrı cihāna çekeriz. Ya‘nī; bu ruḫṣat ve ‘amel cihānında Ḥaḳḳ Te‘ālá rāżı olacaḳ bir ‘amel işleyelim. Yoḫsa nefs ü hevāya uyup işledigimiz a‘māl-i ḳabīḥalarla bir gün ölüp bu cān, āḫiret cihānına ḥużur-ı Rabbü’l-‘ālemīne vardıḳda,

و لقد جئتمونا فرادی کما خلقناکم اول مرة

Ve leḳad ci’tumūnā furādá kemā ḫalaḳnākum evvele merrah

[“Bugün, sizi ilk defa yarattığımız zamanki gibi yapayalnız huzurumuza geldiniz.” (el-En‘ām 6/94)] ḫiṭābı vaḳtinde ḫacālet ü şermsārlıḳ çekeriz démekdir.”

یعنی پنج جوی از روی[496] کداخته بطرف ایشان روان کردد

Ya‘nī penc cūy ez-rūvī gudāḫte be-ṭaraf-ı īşān revān gerded

Ya‘nī; beş ırmaḳ; eritmiş ṭuncdan anlarıñ ṭarafına revān olurlar.

و بسر جوی ازان معذب شوند در مقدار ساعات شبی از شبهاء دنیا

Ve be-ser-i cūy ez-ān mu‘aẕẕeb şevend der-miḳdār-ı sā‘āt-i şebī ez-şebhā’-i dunyā

Ve her bir ırmaḳ başında mu‘aẕẕeb olurlar. Her bir sā‘ati dünyā gécelerinden bir géce kí sā‘at miḳdārı anlar mu‘aẕẕeb olurlar.

و بدو جوی دیکر در مدت اندازهٔ روزی از روزهای این جهان

Ve be-du-cūy-ı dīger der-muddet endāze-i rūzī ez-rūzhā-yı īn-cihān

Dīger iki ırmaḳ daḫı bu cihānıñ gündüzlerinden bir gündüz miḳdārı yine mu‘aẕẕeb olurlar démekdir.

و یاد کن ای محمد روزیرا که بر انکیزانیم در میان هر کروهی

Ve yād kun ey Muḥammed rūzī-rā kí ber engīzānīm der-miyān-ı her-gurūhī

Ey Muḥammed ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem! Yād u ẕikr eyle ol günü kí biz ḳoparırız. Ya‘nī; ḥaşr éderiz her gürūhuñ, her ḳavmiñ miyānında, ortasında.

و بیاریم ترا یا محمد

Ve bi-yārīm tu-rā yā Muḥammed

Daḫı yā Muḥammed ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem! Seni getiririz. Ya‘nī; maḥşer yerine seni daḫı götürürüz kí anlarıñ üzerine şehādet étmek içündür.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 47]

Ḳāle’l-Ḥāfıẓ

من بسر منزل عنقا نه بخود بردم راه

[496] **Derkenār:** Ruvī: Ṭunc ma‘nāsına.

قطع این مرحله با مرغ سلیمان کردم[497]

Men be-ser-menzil-i ʻAnḳā ne-be-ḫod burdem rāh
Ḳaṭʻ-ı īn-merḥale bā-murġ-ı Suleymān kerdem

Ben ʻAnḳā'nıñ ser-menziline kendi saʻyımla yol iletmedim. Bu merḥaleyi murġ-ı Süleymān'la ḳaṭʻ eyledim. Yaʻnī; bu dergāh-ı bī-nihāyetde ve bu rāh-ı ḳurbiyyetde ser-menzil-i ʻAnḳā'ya teşbīh olunup teşbīhden ʻārī olan Cenāb-ı Ḳudsī Ḥażret-i Allâh'a ve bu maḳām-ı vuṣlat ila'llâha kendi saʻyımla vāṣıl olmadım. Belkí ḳudsiyyet ve beşeriyyet ile ẕu'ṭ-ṭarafeyn **[424]** olup Hüdhüd-i Süleymān ʻaleyhi's-selām gibi vuṣlata vesīle olan mürşid-i ʻālī-himmetiñ feyż u himmetiyle ḳaṭʻ-ı menāzil ve ṭayy-ı merāḥil eyledim kí bu pür-āfet ve pür-ḫavf u ḫaṭar olan yolda mürşidsiz vuṣlat mümkin degildir ʻazīzim.

Ṣaḥīfe (369)

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 2, Ṣaḥīfe 64]

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ

فدای دوست نکردیم عمر و مال دریغ
که کار عشق ز ما این قدر نمی آید

Fedā-yı dūst ne-kerdīm ʻumr u māl dirīġ
Kí kār-ı ʻışḳ zi-mā īn ḳadr ne-mī-āyed

Dosta ḥayāt u cān ve māl fedā eylemedik, ḥayf, esef éderim kí ʻaşḳıñ işi bizden bu ḳadar gelmez. Yaʻnī; bu derecede ʻāşıḳ olamadıġıma ḥayf ü esef éderim démekdir. Bu beytiñ müfredātıyla tafṣīlātı cild-i evvelde (560) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca'at oluna.[498]

---

[497] Bu beyit, II. cildin 27. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

[498] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 470. ve 471. sayfalarında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
"Dosta ḥayāt u cān ve māl fedā eylemedik. Ḥayf ü esef éderim kí ʻaşḳıñ işi bizden bu ḳadar gelmez. Yaʻnī; bu derecede ʻāşıḳ olamadıġıma ḥayf ü esef éderim. ʻĀşıḳ oldur kí nesi var ise maʻşūḳunuñ yolunda fedā étmekdir. Biz bu ḳadar édemedigimize ḥayf ü esef olunur. (ʻĀşıḳ oldur bilmeye dünyā

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 384]

[Ḳāle'l-Ḥāfıẓ]

[کم مباش از درخت سایه فکن][499]
هر که سنکت دهد[500] ثمر بخشش[501]

[Kem me-bāş ez-dıraḫt-ı sāye-figen]
Her kí senget dihed şemer baḫşeş

Her kim kí saña ṭaş vérir, aña sen meyve baḫş u iḥsān eyle. Ya'nī; saña ṭaş atana sen meyve; portaḳal, elma, armud at, iḥsān eyle. Ya'nī; saña kötülük édene sen iyilik iḥsān eyle démekdir.[502]

Ḳāle'l-Kāşifī

در فصول عبد الوهاب فرموده که عدل توحیدست محبت خدای و احسان دوستی حضرت پیغمبر و فرستادن صلوة برو

Der-Fuṣūl-i 'Abdu'l-vehhāb fermūde kí 'adl tevḥīdest maḥabbet-i Ḫudāy ve iḥsān dūstī-i Ḥażret-i Peyġamber ve firistāden ṣalevāt ber-u

'Abdü'l-vehhāb, Fuṣūl'de buyurmuşdur kí 'adl nedir? Ḫüdā'yı tevḥīd ve Ḫüdā'ya maḥabbetdir. Daḫı iḥsān nedir? Ḥażret-i Peyġamber'e dostluḳ ve anıñ üzerine ṣalevāt göndermekdir.

و ایتاء ذی القربی محبت اهل بیت است

Ve ītā'-i ẕi'l-ḳurbá maḥabbet-i ehl-i beyt'est

---

vü mā-fīhā nedir) Sen kí daha ḥayātını, mālını, emlākini bilirsiñ, naṣıl 'āşıḳ olursuñ? Belkí saña aşıḳ dérler kí çocuḳlar oynar seniñle 'azīzim. Sen de çocuḳlar ile oynarsıñ. Olmaz, olmaz efendim."

[499] Eksik verilen bu mısrā' daha öncesinde II. cildin 291. sayfasında zikredilmiştir. Mısrā'ın şerhi şöyledir:
"Noḳṣān olma sāye, gölge atan aġacdan. Ya'nī; sāye ṣalan aġac gibi ol démekdir. Herkes seniñ sāyende sāyebān olsun."

[500] II. ciltte ve S.H.Ş.'de **زند** "zened"

[501] Hāfız-ı Şīrāzī'ye āit olan bu beyit, daha öncesinde *Rūhul-Beyān*'ın II. cildinin 239. sayfasında eksiksiz zikredilmiştir.

[502] **S.H.Ş.**'de yer alan beytin şerhi şöyledir:
"Sāye ṣalıcı dıraḫtdan eksik olma. Ya'nī; andan ḳalma. Mışrā'-ı şānī mübeyyin-i evveldir. Ḫāṣılı her kimse kí saña ṭaş urursa aña meyve baġışla. Nitekí dıraḫta ṭaş veya aġac atsalar meyvesi yere dökülür. Ya'nī; saña cefā édene sen vefā eyle démekdir."

Daḫı ītā’-i ẕi’l-ḳurbá nedir? Ehl-i beyt-i Rasūle maḥabbet étmekdir.

و دعاء اصحابه رضی الله عنهم

Ve du‘ā’-i aṣḥābuhû raḍıya’llâhu ‘anhum

Daḫı aṣḥāb-ı kirām (raḍıya’llâhu ‘anhum) ḥażerātına du‘ā’ étmekdir.

Ṣaḥīfe (370)

و انرا بقوت ریاضت بیاید شکست

Ve ān-rā be-ḳuvvet-i riyāżat bi-yāyed şikest

Anlara ya‘nī; nefislere riyāżat ḳuvvetiyle ḳırıḳlıḳ gelir.

تا قواعد سلوک درستی یابد

Tā ḳavā‘id-i sulūk durustī yābed

Ḥattá sülūk ḳavā‘idi, ‘amelleri ḍoġruluḳ bula. O riyāżatıñ ḳuvveti sebebiyle ḥāṣıl olan nefsiñ ḳanatlarınıñ ḳırıḳlıġı ḳavā‘id-i sülūku ḍoġru, müstaḳīm éder démekdir.

زیرا بحکم اعدی عدوک بدترین دشمن نفس است

Zīrā be-ḥukm-i “a‘dá ‘aduvvuke” bedterīn duşmen nefis’est

Zīrā ḥadīṯ-i şerīfde vāḳı‘ olan “a‘dá ‘adüvvüke” ḥükmünce ziyāde kötü düşmen, nefisdir. **[425]**

این سک نفس شوم و بد کاره

Īn seg-i nefs-i şūm u bedkāre

Bu şūm u kötü işli nefs köpegi.

که در آغوش تست همواره

Kí der-āġūş-ı tust hemvāre

Kí seniñ dā’imā ḳucaġıñdadır. Cānım ne çoḳ seversiñ bu fino köpegini hīç ḳucaġından bıraḳmazsıñ ‘azīzim.

بدترین قاصدیست جان ترا

Bedterīn ḳāṣıdīst cān-ı tu-rā

Bu ziyāde bed, kötü seniñ cānıña ḳāṣıddır.

می خورد مغز استخوان ترا

Mī-ẖured maġz-ı ustuẖ̆ān-ı tu-rā

Seniñ kemikleriñiñ iligini yer, ekl éder.

بیشتر کر ترا ببندد جست

Bīşter ger tu-rā bi-bended-i cust

Ziyāde eger seni çabuḳ bağlar.

محکمش بند کن که دشمن تست

Muḥkemeş bend kın kí duşmen-i tust

O nefsi muḥkem, ḳavī bağla kí seniñ düşmeniñden ‘azīzim.

در لطائف التقریر در تفسیر این آیت آورده که

Der-Leṭā’ifu’t-Taḳrīr der-tefsīr-i īn-āyet āverde kí

Leṭā’ifü’t-Taḳrīr kitābında bu āyet-i kerīmeniñ tefsīrinde rivāyet olunur kí.

استقامت ملک بسه چیز بود

İstiḳāmet-i mulk be-se-çīz buved

Mülküñ istiḳāmeti üç nesne ile olur.

و اضطراب آن[503] بسه چیز منهی عنه

Ve ıżṭırāb-ı ān be-se-çīz menhī ‘anh

Daḫı o mülküñ mużṭarib olması ol üç nesneyi andan nehy étmekle olur.

---

[503] **R.B. این** “īn”

و هر یک ازینها ثمرۀ پس ثمرۀ عدل نصرتست

Ve her yek ez-īnhā ş̲emere’ pes ş̲emere-i ‘adl nuṣretest

Onlardan her birisi bir ş̲emere, bir meyve gibidir. Ş̲emere-i ‘adl, nuṣret, yardım, mu‘āvenet étmekdir.

و نتیجۀ احسان ثنا و مدحست

Ve netīce-i iḥsān ş̲enā vu medḥest

İḥsānıñ netīcesi senā vü medḥdir ma‘lūm ya.

و فائدۀ صلۀ رحم انس و الفت

Ve fā’ide-i ṣıla-i raḥm uns u ulfet

Ṣıla-i raḥmiñ fā’idesi ünsiyyet ü ülfet ü maḥabbetdir.

اما نتیجۀ فحشاء فساد دین

Ammā netīce-i faḥşā’ fesād-ı dīn

Ammā faḥşā’ olan işiñ netīcesi dīniñ fesādıdır. Ne‘ūz̲u bi’llâh.

و ثمرۀ منکر بر انکیختن اعدا و حاصل بغی محروم ماندن از متمنی

Ve ş̲emere-i munker ber engīẖten a‘dā ve ḥāṣıl-ı baġy maḥrūm mānden ez-mutemennā

Münkeriñ ş̲emeresi a‘dā ḳoparmaḳ, baġy ḥāṣıl édip temennī eyledigi şeyden maḥrūm ḳalmaḳdan ‘ibāret olur ‘azīzim.

پند میدهد خدای تعالی شمارا

Pend mī-dihed Ḫudā-yı Te‘ālá şumā-rā

Cenāb-ı Ḥaḳḳ size pend ü naṣīḥat vérir démekdir.

وفا کردن

Vefā kerden

Vefā eylemek démekdir.

Ḳāle'l-Kāşifī

نزول آیت در شان جمعیست که با حضرت رسالت صلی الله علیه و سلم در مکه عهد بستند

Nuzūl-i āyet der-şān-ı cem'īst kí bā-Ḥażret-i Risālet (ṣalla'llâhu 'aleyhi ve sellem) der-Mekke 'ahd bestend

Bu āyetiñ nüzūlu ol cem'iyyet şānındadır kí ṣalla'llâhu 'aleyhi ve sellem Ḥażretleriyle Mekke'de 'ahd baġladılar, 'ahd-ı mīs̱āḳ **[426]** étdiler.

و غلبهٔ قریش و ضعف مسلمانان مشاهده کرد[504]

Ve ġalebe-i Ḳureyş veża'f-i Muselmānān muşāhede kerd

Ḳureyş'iñ ġalebesini ve Müslimānlarıñża'fını müşāhede eyledi.

و جزع و اضطراب در ایشان بدید آمد

Ve ceza' u ızṭırāb der-īşān bi-dīd āmed

Anlarda ya'nī; Efendimiz ile 'ahd baġlayanlarda ceza' [u] ızṭırāb ẓāhir geldi. Ya'nī; ẓāhir oldu.

شیطان خواست که ایشانرا بفریبد تا نقض عهد پیغمبر کنند

Şeyṭān ḫ̆āst kí īşān-rā bi'frībed tā naḳż-ı 'ahd peyġamber kunend

Şeyṭān istedi kí anları aldata, ḥattá peyġamber ile naḳż-ı 'ahd édeler, 'ahdlerini bozalar démekdir.

حق سبحانه و تعالی بدین آیت ایشانرا ثابت قدم گردانید و فرمود[505] که وفا کنید

Ḥaḳḳ Subḥānehû ve Te'ālá bedīn-āyet īşān-rā s̱ābit-ḳadem gerdānīd ve fermūd kí vefā kunīd

[504] **R.B. کرده** "kerde"
[505] **R.B. فرموده** "fermūde"

Ḥaḳḳ Sübḥānehû ve Te‘ālá Ḥażretleri, Efendimiz ile ‘ahd baġlayan Müslimānları bu āyet ile s̱ābit-ḳadem eylediler ve buyurdular kí: “Vefā édiñiz.” Ya‘nī; ‘ahdiñize vefā édiñiz buyurdular.

Ṣaḥīfe (371)

Meş̱nevī: Cild 5, Ṣaḥīfe 25

Meş̱nevī: Cild 5, Ṣaḥīfe 39

Fi’l-Meş̱nevī:

ما درین دهلیز قاضئ قضا

Mā der-īn dihlīz-i ḳāḍī-i ḳażā

Biz ḳażā’-i İlâhī ḳāḍīsiniñ dihlīzinde.

بهر دعوی الستیم و بلا

Behr-i da‘vī-i Elestīm ū Belā

“Elest ü Belá” da‘vāsından ötürüyüz.[506] Dihlīz; iki ḳapı mā-beynine dérler. Bundan murād, dünyādır. Bidāyetle nihāyet mā-beyninde bir mertebe olduġuyçün dihlīze müş̱ābih olmuş̱dur. Ḳażā ḳāḍīsiniñ maḥkemesiniñ ḳapısı öñü gibi gelmiş̱dir. Ve insān, ḳāḍī-i ḳażānıñ dihlīzi gibi olan dünyāya “Belā” da‘vāsını iş̱bāt eylemekden ötürü gelmiş̱dir. Ve bu dihlīz, maḥkeme-i İlâhīden anı iş̱bāt eyleyince[ye] dek maḥbūs olmuş̱dur. Gerekdir kí ‘ālem-i elestde eyledigimiz da‘vāyı bu ‘ālemde iş̱bāt eyleyevüz.

که بلی کفتیم وانرا ز امتحان

Kí belá guftīm u ān-rā z’imtiḥān

Zīrā ‘ālem-i ervāḥda biz belá dédik ve andan ötürü imtiḥān cihetinden.

فعل و قول ما شهودست و بیان

[506] “Cenāb-ı Hakk, rūhlar ālemini yaratır ve onlara: ‘elestü bi-rabbiküm’ (Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?) buyurur. Rūhlar bu soruya ‘belā’ (Evet Rabb’imizsin.) cevābını verirler.” Mehmet Yılmaz, *a.g.e.*, s. 28.

Fi‘l u ḳavl-i mā şuhūdest ū beyān

Bizim fi‘limiz ve ḳavlimiz şuhūd ve beyāndır.[507]

از چه در دهلیز قاضی تن زدیم

Ez-çí der-dihlīz-i ḳāḍī ten zedīm

Pes ne sebebden ḳāḍīniñ dihlīzinde ḫāmūş olduḳ.

نی که ما بهر کواهی آمدیم

Nī kí mā behr-i guvāhī āmedīm

Biz şāhidlikden ötürü gelmedik mi?[508]

[Meṣnevī: Cild 5, Ṣaḥīfe 26]

---

[507] **Derkenār:** Ya‘nī; Cenāb-ı Ḥaḳḳ, ‘ālem-i ervāḥda olan ādemiñ rūḥlarına ḫiṭāb édip: “Elestü bi-Rabbiküm” dédikde biz kí Benī-Ādemiz cümlemiziñ rūḥları: “Belá yā Rabb, sen bizim Rabb’imiz ve perverdigārımızsıñ. Ve biz seniñ maḫlūḳuñ ve bendeñiz” dédik. Ol pādişāhıñ rubūbiyyetine ve kendimiziñ ‘ubūdiyyetine iḳrār eyledik. Pes Ḥaḳḳ Te‘ālá, ol da‘vāyı fi‘l[en] ve ḳavl[en] iṣbāt eylemekden ötürü bizi bu dünyā maḥkemesine gönderdi. Ve ol da‘vāyı iṣbāt eylemekden ötürü bizim fi‘limiz ve ḳavlimiz min-ḥayṣü’l-imtiḥān aña şāhidlerdir ve beyāndır kí mücerred da‘vā, bilā-şuhūd ve lā-beyān maḳbūl degildir. Pes ‘ālem-i elestde eyledigimiz da‘vá hem maḳbūl degildir. Mādām kí biz anı bu dünyāda fi‘l ü ḳavl şāhidleriyle iṣbāt eylemeyevüz, çoḳ kimseniñ rūḥu ol ‘ālemde cümleye muvāfaḳat étmekle rubūbiyyet-i Ḥaḳḳ’a iḳrār édip “Belá” dédi. Velīkin anıñ ḥaḳīḳatinde ol iḳrārıñ ṣıdḳı ṣābit olmadıġından bu dünyāya gelindikde fi‘l[en] ve ḳavl[en] daḫı ol da‘vāyı iṣbāt eyle déyü imtiḥān ḳılındıḳda fi‘l[en] ve ḳavl[en] anı iṣbāt eylemege ḳādir olamayıp kiẕbi ẓuhūra gelmişdir. Pes ol ‘ālemde rubūbiyyet-i Ḥaḳḳ’a iḳrār eylemeniñ fā’idesi olmaz. Tā bunda geldik anı fi‘ u ḳavl şāhidleriyle iṣbāt eylemeyince ḳavl[en] olan şehādet, “Eşhedü en lā-ilâhe illa’llâh ve eşhedü enne Muḥammed[en] ‘abdühû ve Rasūlühû” déyü lisānla iḳrār eylemekdir. Ve fi‘l[en] olan şehādet, ṣalāt-ı mefrūżaya iḳāmet ve zekāt-ı mālı edā ḳılmaḳ ve Ramażān-ı şerīfi ṣā’im olmaḳ daḫı istiṭā‘at bulunursa Beytü’l-Ḥarām’ı ziyāret ḳılmaḳdır kí dīn-i İslām bu beş nesneniñ üzerine binā olmuşdur. Pes mādām kí bir kimse lisānla iḳrār ve erkānla kār eylemeye, anıñ Rabbīsine īmānı ṣābit olmaz. Pes ‘ālem-i elestde cumhūra muvāfaḳatla “Belá” dedigi bu dünyāda ṣübūt olmaz.

[508] **Derkenār:** Ya‘nī; çünkim ‘ālem-i ervāḥdan bu dünyā ‘ālemine biz şāhid olmaḳdan ve evvel-i ‘ālemde eyledigimiz da‘vāyı fi‘l[en] ve ḳavl[en] iṣbāt ḳılmaḳdan ötürü geldik. Pes ne sebebden ḳāḍī-i ḥaḳīḳatiñ dihlīz ḫānesi gibi olan dünyāya geldikde ol şehādeti fi‘l[en] ve ḳavl[en] edā ḳılmaḳdan tārik olduḳ ve sükūt ḳıldıḳ? Biz bu dünyāya Ḥaḳḳ Te‘ālánıñ vaḥdāniyyetine ve rubūbiyyetine şehādet eylemekden ötürü ve anıñ enbiyāsınıñ andan getirdiklerine iḳrār ḳılmaḳdan ötürü gelmedik mi? Muḳarrerdir kí bu dünyāya bu ḫuṣūṣda fi‘l[en] ve ḳavl[en] şāhid olmaḳdan ötürü geldik. Ḳaḍiyye bunuñ üzerinedir. Ey güvāh! ḳāḍī-i ḥaḳīḳatiniñ dihlīz ḫānesinde pes neyçeye dek ḥabs olasıñ? Pes fi‘l[en] ve ḳavl[en] erkenden şehādet getirip kendiñi bu ḥabsḫāne-i dünyādan ḫalāṣ édip nācīler zümresine ve āzādeler gürūhuna érgür kim ḳuyūd-ı beşeriyyetden āzāde olasıñ ve merātib-i aḫrārı bulasıñ.

تا بندهی[509] آن کواهی ای شهید

Tā bi-ne’dhī ān guvāhī ey şehīd

Ey şāhid! Mādem kí sen ol şehādeti vérmeyesiñ.

تو ازین دهلیز کی خواهی رهید

Tū ez-īn dihlīz key ḫ ̌āhī rehīd

Sen bu dihlīzden ḳaçan ḫalāṣ **[427]** olsañ gerekdir?[510]

[Meṯnevī: Cild 5, Ṣaḥīfe 36]

فعل و قول آمد کواهان ضمیر

Fi‘l u ḳavl āmed guvāhān-ı żamīr

Ẓāhirde olan fi‘l u ḳavl żamīriñ şāhidleri geldi.

زین دو بر باطن تو استدلال کیر[511]

Z’īn-du ber-bāṭın tu istidlāl gīr

Bu ikiden sen bāṭın üzre istidlāl ṭut.

[فعل و قول اظهار سرست و ضمیر]

[Fi‘l u ḳavl iẓhār-ı sırrest ū żamīr]

[Fi‘l ve söz, ḳalbi ve içindeki sırrı açıġa çıḳarır.][512]

هر دو پیدا می[513] کند سر ستیر[514]

---

[509] **R.B. تا که ندهی** “tā kí ne’dhī”

[510] **Derkenār:** el-Ḥāṣıl bu dünyā bir zamān-ı ḳalīldir ve bu ‘abd üzre teklīf olunan şehādet ḳavli ve fi‘li bir zamānlıḳ kār ve eyyām-ı āḫirete nisbet bir anlıḳ ‘ameldir. Pes bu dünyāda ol bir zamānlıḳ olan kārı edā ile ve āḫiret cānibine sür‘at édip çap-kūtāh olan kār u ‘ameli kendi üzerine uzun eyleme ve işi āḫirete bıraḳma démekdir.

[511] Bu mısrā‘, **R.B.**’de yoktur.

[512] Eksik verilen bu mısrā‘ın çeviri ve şerhi bize āittir.

[513] **R.B. پیدایی** “peydāyī”

[514] Bu beyit, **R.M.Ş.**’nin 39. sayfasındadır.

Her du peydā mī-kuned sırr-ı setīr

Her ikisi mestūr olan sırrı peydā vü hüveydā eyler démekdir.

[Meşnevī: Cild 5, Ṣaḥīfe 130]

جرعه بر خاک وفا انکس که ریخت

Cur‘a ber-ḫāk-ı vefā ānkes kí rīḫt

Ol kimse kí ḫāk üzerine bir cür‘a vefā dökdü.[515]

کی تواند صید دولت زو کریخت

Key tuvāned ṣayd-ı devlet z’ū gurīḫt

Ḳaçan mümkin andan devlet avı, ṣaydı ḳaçar? Ya‘nī; mümkin degildir kí devlet avı, ṣaydı andan ḳaçmaḳ.

[Meşnevī: Cild 5, Ṣaḥīfe 135]

پس پیمبر کفت بهر این طریق

Pes peyember guft behr-i īn-ṭarīḳ

İmdi ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem Efendimiz bu ṭarīḳ içün buyurdu:

با وفاتر از عمل نبود رفیق

Bā-vefāter ez-‘amel ne’bved refīḳ

“Vefādan ziyāde ‘amelden refīḳ olmaz.” Ya‘nī; vefādan eygü ‘amelde arḳadaş yoḳdur.[516]

کر بود نیکی[517] ابد یارت شود

Ger buved nīkī ebed yāret şeved

---

[515] Yanī; vefā toprağı üzerine bir yudum döken kişiden.
[516] Esāsen, amelden daha vefālı bir arkadaş, yoldaş yoktur denilmek istenmektedir.
[517] **R.M.Ş. نیکو** “nīkū”

Eger ebed[ī] eygülügü olur, o saña yār, dost olur.[518]

ور بود بد در لحد مارت[519] شود

V'er buved bed der-leḥad māret şeved

Eger kötü, ḳabīḥ 'amel ola, ḳabrde seniñ mārıñ o olur démekdir.[520]

شکستن پیمان و پشم باز کردن یا ریسمان[521]

Şikesten-i peymān ve peşm bāz kerden yā rīsmān

'Ahd ḳırmaḳ ve yüñü açıḳ eylemek. Ya'nī; yüñü didip açmaḳ yāḫud iplikleri açmaḳ démekdir. Ya'nī; ipliginiñ düğümünü açmaḳ ma'nāsınadır.

ریسمان رشتن[522]

Rīsmān rişten

İpligi açmaḳ, müteferriḳ étmek. Ya'nī; bükülmüş olan ipi çözmek ma'nāsınadır.

Ḳāle'l-Kāşifī

حق سبحانه و تعالی تشبیه میفرماید شکستن عهد را به پاره کردن رسن

Ḥaḳḳ Subḥānehû ve Te'ālá teşbīh mī-fermāyed şikesten-i 'ahd-rā be-pāre kerden resen

Ḥaḳḳ Sübḥānehû ve Te'ālá Ḥażretleri teşbīh buyurdu. 'Ahd ḳırmaḳlıġı, ipligi pāre pāre tefrīḳ édip ayırmaġa, 'ahdi ḳırmaġı aña teşbīh buyurdu.

و میفرماید که چنانچه آن زن حمقا رسن تاب دادهٔ خودرا ضایع میکند

Ve mī-fermāyed kí çunānçí ān zen-i ḥumeḳā resen-i tāb-dāde-i ḫod-rā żāyi' mī-kuned

---

[518] Yanī; eğer senin amelin iyi ise o, sana ebediyyen dost olur.
[519] Metinde ve **R.B.**'de **یارت** yāret yazılan ve şerhi de "yāriñ" şeklinde yapılan bu kelimenin mantıkan doğrusu, **R.M.Ş.**'deki gibi **مارت** "māret" olmalıdır.
[520] Yanī; amelin kötü ise o zamān o amel, mezārda yılanın olur.
[521] **Derkenār:** Rīsmān: İplik, ḫalaṭ démekdir.
[522] **R.B. رستن** "resten"

Daḫı Cenāb-ı Ḥaḳḳ buyurdu kí ancılayın ol aḥmaḳ ḫātūn kí iki ḳat olmuş kendi ipligini żāyi‘ éder. Ya‘nī; bükülmüş ipligi tekrār açar ḍağıtır démekdir.

مردم عاقل باید که هر رشتهٔ خود بسر انکشت نقض پاره نکند تا بحکم

Merdum-ı ‘āḳıl bāyed kí her rişte-i ḫod be-ser-i enguşt naḳż pāre ne-kuned tā be-ḥukm

‘Āḳıl insān gerek kí her bükülmüş kendi reseni parmaġı ucuyla bozup **[428]** pāre, tefrīḳ eylemeye, ḥattá ḥükm.

و اوفوا بعهدی اوف بعهدکم[523]

Ve evfū bi‘ahdī ūfi bi‘ahdikum

Ḥükmüyle vefā éde démekdir.

جزاء وفا بیابد

Cezā’-i vefā bi-yābed

Vefānıñ cezāsını bul.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 387]

[Ḳāle’l-Ḥāfıẓ]

کرت هواست که معشوق نکسلد پیوند[524]

Geret hevāst kí ma‘şūḳ ne’gsiled peyvend

Eger seniñ hevā vü hevesiñ var ise kí ma‘şūḳ, peyvend [ü] ittiṣāli üzmesin, ḳırmasın. Ya‘nī; dā’imā berāber olalım ayrılıḳ olmasın.

نکاه دار سر رشتهٔ تا نکهدارد[525]

Nigāhdār ser-i rişte’y tā nigehdāred

---

[523] “Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın, **bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım** ve sadece benden korkun!” (el-Baḳara 2/40)
[524] **S.H.Ş. پیمان** “peymān”
[525] **R.B. نکهدارند** “nigehdārend”

‘Āşıḳ! Esrārını, ‘alāḳa ipiniñ ucunu, rābıṭa-i ‘aşḳ ipligini, ḥıfẓ ṭut. ‘Āleme fāş eyleme kí ḥattá o da ya‘nī; ma‘şūḳ da seni ḥıfẓ ṭutup terk étmesin. Böyle olmaz ise terk éder démekdir.[526]

Ṣaḥīfe (372)

Ḳāle’ş-Şeyḫ Sa‘dī[527]

ره راست باید نه بالای راست

Reh-i rāst bāyed ne-bālā-yı rāst

Yol ḋoġru gerek, degil yuḳarıya ḋoġru.

که کافر هم از روی صورت چو ماست

Kí kāfir hem ez-rūy-ı ṣūret çu māst

Zīrā kí kāfir daḫı ṣūret yüzünden bizim gibidir. Ya‘nī; bize beñzer bi-ḥaseb-i ṣūret-i ẓāhirde.

Ḳāle’l-Mevle’l-Cāmī

در مسجد و خانقه بسی گردیدم

Der-mescid u ḫānḳah besī gerdīdem

---

[526] Bu beyit daha öncesinde II. cildin 280. sayfasında zikredilmiştir. Şerh benzer olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

[527] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınan bu beyit, daha öncesinde I. cildin 462. sayfasında zikredilmiştir. 462. ve 463. sayfalarda yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Ḋoġru yol gerek degil bālāya, yuḳarıya ḋoġru. Zīrā kāfir daḫı ṣūret yüzünden bizim gibidir. Ya‘nī; ṭarīḳ-i müstaḳīm gerekdir. Yoḫsa kendisi selvi aġacı gibi yuḳarıya ḋoġru müstaḳīmü’l-ḳāme olup gitdigi yol ü meẕhebi egri olmuş ne‘ūẕu bi’llâh boyunuñ ḋoġruluġundan ve hey’etiñ güzelliginden ne fā’ide? Zīrā kāfir, münāfıḳ, müşrik cümlesi hey’et ve ṣūret-i insāniyyede bizim gibidir. Ya‘nī; birdir, birbirlerinden farḳ u temyīzi yoḳdur. Ancaḳ fark u temyīz, bāṭın-ı ma‘nevīdir. Ne ḳadar isterseñ mü’min-i ṣāliḥ ādemler de çirkīn; lâkin derūnları cennet ḥūrī vü ġılmān[ları] gibi ḥüsnā, müsteṣnādır. Ne ḳadar isterseñ kāfir-i münāfıḳlar da cemāl ṣāḥibi; lâkin derūnları cehennem zebānīleriyle ḋolmuşdur. Démek olur kí i‘tibār, hey’et u eşkālle degildir. Ancaḳ iç iḳlīminiñ ḥüsn ü leṭāfeti gerekdir. Derūnu cennet olmaḳ, derūnu cehennem olmaḳ, bunlar ma‘nevī olan şeydir. Kimse bu sırra āgāh degildir; ancaḳ ṣāḥibi bilir ‘azīzim. Eger inṣāf olunursa herkes kendisini bilir kí derūnu cennet mi oluyor yoḫsa cehennem mi oluyor. Ya‘nī; ‘amelinden bilir kí bizim içün cennet mi yapılır yāḫud cehennem mi tehiyye olunuyor? İşte aña göre bilirsiñ ḳanġı eviñ ḫānesiniñ ṣāḥibisiñ sulṭānım. Artıḳ sen āyīneniñ ḳarşısına geç de ḥānımlar gibi kendine, ẓāhirine eygüce süs vér baḳalım. Böyle süslü beg ve efendileri sevḳ-ı maḥabbetde ve bāzār-ı ‘aşḳda ḳaç paraya alıyor?”

Mescidde ve tekyelerde çoḳ ḍolaşdım.

بس شیخ و مریدرا که پا بوسیدم

Bes şeyḫ u murīd-rā kí pā būsīdem

Çoḳ şeyḫ ve mürīdiñ ayaġını öpdüm.

نی یکساعت از هستی خود رستم

Nī-yek sā‘at ez-hestī-i ḫod restem

Bir sā‘at kendi varlığımdan, enāniyyetimden ḳurtulmadım. Ya‘nī; ne bir sā‘at varlığımdan ḳurtuldum.

نی[528] آنکه ز خویش رسته باشد دیدم

Nī-ānkí zi-ḫ ̌īş reste bāşed dīdem

Ve ne de ol kimse kí kendinden ḳurtulmuş olur gördüm. Ya‘nī; hīçbir kimseyi de görmedim kí kendi enāniyyeti[n]den, varlığından ḳurtulmuşdur görmedim démekdir.

Ṣaḥīfe (373)

منصب تعلیم نوع شهوتیست

Manṣıb-ı ta‘līm nev‘-i şehvetīst

Manṣıb-ı ta‘līm kí ḫ ̌ācelik nev‘[an] şehvet ü ārzūdan ‘ibāretdir démekdir.

Meṯnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 64

Fi’l-Meṯnevī

کر نبودی امتحان هر بدی

Ger ne-būdī imtiḥān-ı her bedī

[528] Metinde ve **R.B.**’de iki kez **نه** “ne” yazılmıştır. Bu şekilde okuyuş vezni bozacağı için **نی** “nī” şeklinde düzeltme yapılmıştır.

Eger [her] bediñ yolda imtiḥān olması olmayaydı.

هر مخنث در وغا رستم بدی

Her muḫanneṯ der-veġā Rustem budī

Her ḫīz u muḫanneṯ veġāda ya‘nī; mücāhede-i nefs ü hevāda olaydı ne ānkí ‘inde’l-imtiḥān böyle degildir.

خود مخنث را زره پوشیده کیر

Ḫod muḫanneṯ-rā zirih pūşīde gīr

Ḫod bāṭını muḫanneṯ olan kimseleri sen zirih pūşīde ṭut. Ya‘nī; libās-ı Rüstemān ṭarīḳati giymiş farż ét.

چون ببیند زخم کردد چون اسیر

Çun bi-bīned zaḫm gerded çun esīr

[429] Çünkim zaḫm göre ve şecā‘at ü cür’et gidip esīr olur. Kerr ü ferrden firār ḳılar.

Ṣaḥīfe (374)

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 24]

Ḳāle’l-Ḥāfıẓ

صبر کن حافظ بسختی روز و شب
عاقبت روزی ببابی کام را[529]

Ṣabr kun Ḥāfıẓ be-saḫtī rūz u şeb
‘Āḳıbet rūzī bi-yābī kām-rā[530]

---

[529] **S.H.Ş.** ve I. ciltte:
تا ببابی منتهای کام را
Tā bi-yābī muntehā-yı kām-rā

[530] **S.H.Ş.**’nin 25. sayfasında yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Ey Ḥāfıẓ! Géce-gündüz şiddetlere ṣabr eyle tā kí murādıñı bulasıñ. Zīrā “e’ṣ-Ṣabru miftāḥu’l-ferec”dir.”

Ey Ḥāfıẓ! Géce ve gündüz çetinlige ṣabr eyle. Nihāyet bir gün murād u maḳṣūduna nā'il olursuñ. Bu beytiñ müfredātıyla tafṣīlātı cild-i evvelde (174) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca'at oluna.[531]

Ṣaḥīfe (375)

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 116]

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ

در راه عشق وسوسهٔ اهرمن بسیست

هش دار و کوش دل بپیام[532] سروش کن

Der-rāh-ı 'ışḳ vesvese-i Ehremen besīst

Huş dār u gūş-ı dil be-peyām-ı surūş kun[533]

(25) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca'at oluna.[534]

Ḳāle'l-Kāşifī

Fī-tefsīrihî

---

[531] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 122. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
"Ey Ḥāfıẓ! Géce ve gündüz ḥasbe'l-beşeriyye ẓuhūr éden çetinlige ve ḳatılıġa ya'nī; şunuñ-bunuñ nā-sezā sözlerine ve yāḫud 'ibādet ü ṭā'at meşaḳḳatine ṣabr eyle. Nihāyetü'l-emr bu ṣabrıñ berekātıyla bir gün murād u maḳṣūd aṣlına nā'il olursuñ.

الصبر مفتاح الفرج

e'ṣ-Ṣabru miftāḥu'l-ferec

["Sabır, sıkıntıdan sonra gelen sürūrun anahtarıdır."] buyurulmuşdur. Evet, ol emrde miftāḥı elde étmeli. Lâkin bu miftāḥ öyle bir miftāḥdır kí cümle ḳapılarıñ feth ü güşād éder. Dünyā vü āḫiret dirligi ḫazīnesiniñ de miftāḥıdır."

[532] Metinde **پیام** "peyām" şeklinde yazılan bu kelimenin vezin (Mefūlü/Fāilātü/Mefāīlü/Fāilün) bakımından doğrusu I. ciltte, **R.B.**'de ve **S.H.Ş.**'de olduğu gibi **بپیام** be-peyām olmalıdır.

[533] **S.H.Ş.**'de yer alan beytin şerhi şöyledir:
"'Aşḳ yolunda şeyṭān vesvesesi çoḳdur. 'Aḳlıñ uyar ve göñül ḳulaġını firişte ḫaberine eyle. Ya'nī; firişteniñ ḫaberi kelām-ı münzeldir, aña ḳulaḳ ṭut ve anı diñleyip anıñla 'amel eyle ve şeyāṭīn vesāvisinden ḥaẕer eyle. Ḥāṣılı, cānān ḫaberin diñle ve raḳīb sözün işitme."

[534] Bu beyit, daha öncesinde II. cildin 23. sayfasında zikredilmiştir. 23. ve 24. sayfalarda yer alan beytin serhi şöyledir:
"'Aşḳ yolunda şeyṭānıñ vesvāsı çoḳdur. 'Aḳl ṭut ve göñül ḳulaġını melek ḫaberine eyle. Ya'nī; bu yolda şeyṭān saña çoḳ vesvese éder, aña ḳulaḳ vérme. Göñül ḳulaġını melā'ike ṭarafından gelecek ḫabere eyle, aña muntaẓır ol. Çünkí her insāna iki cihetden ma'nevī söz söylerler. Birisi nefs ve şeyṭān ṭarafından kí aña vesvese dérler. Dīgeri melā'ike ṭarafından kí aña ilhām dérler. Nefs ve şeyṭān ṭarafından olan söz, muġāyir-i şer'-i şerīfdir. Melā'ike ṭarafından olan, 'ayn-ı şer'-i şerīfdir."

و امر باستعاذه قبل از قراءت بقول جمهور امر استحبابست

Ve emr be-isti‘āẕe ḳabl-ez-ḳırā’at be-ḳavl-i cumhūr emr istiḥbābest

İsti‘āẕe ile emr ya‘nī; e‘ūẕü bi’llâh démekdir. Emr, Ḳur’ānı ḳırā’atdan ol cumhūruñ ḳavli üzre müsteḥabbdır.

و باختیار جمعی از کبرا بر سبیل ایجاب

Ve be-iḫtiyār-ı cem‘ī ez-kibriyā ber-sebīl-i īcāb

Bir cemā‘at-i ‘ulemānıñ iḫtiyārıyla isti‘āẕe vācib ṭarīḳıyladır.

در تفسیر قورطبی قولی هست که استعاذه بر حضرت رسول صلی الله علیه و سلم تنها فرض بوده بوقت قرآءت

Der-Tefsīr-i Ḳurṭubī ḳavlī hest kí isti‘āẕe ber-Ḥażret-i Rasūl (ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem) tenhā farż būde be-vaḳt-i ḳırā’at

Tefsīr-i Ḳurṭubī’de[535]bir ḳavl vardır kí isti‘āẕe yalñız ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem Efendimize farż olmuş idi vaḳt-i ḳırā’atda.

و اقتداء امت برو بر سبیل سنت است

Ve iḳtidā’-i ummet ber-u ber-sebīl-i sunnet’est

Ümmetiñ Efendimize iḳtidāsı sünnet ṭarīḳıyladır ‘azīzim.

زبان آمد از بهر شکر و سپاس
بغیبت نکرداندش حق شناس

Zebān āmed ez-behr-i şukr ū sipās

---

[535] “Muhammed b. Ahmed el-Kurtubī’nin Kur’ān-ı Kerīm tefsīridir. Hangi tārīhte yazıldığı belli değilse de eserin Mısır’da yazıldığı bilinmektedir. Bu eserin yazılma amacı; dil, i‘rab (nahiv/sentaks), kırāat vb. konulardaki nükteleri veciz bir şekilde ifade etmek, āyetlerin nüzūl sebepleri ve ahkāma dāir birçok hadīsi tefsīr ilmine taşımak ve hem bu rivāyetleri hem de seleften nakledilen görüşleri açıklamaktır. Āyetlerin içerdiği meseleler müstakil başlıklar hālinde tasnīf edilmiş ve her bir mesele altında ilgili konular etrāflıca ele alınıp işlenmiştir. Çok sayıda yazma nüshası bulunan eser ilk defa Dārü’l-kütübi’l-Mısriyye tarafından neşredilmiştir. (I-XX, Kahire 1933-1950). Eser üzerinde birçok çalışma yapılmıştır.” Muhammed Coşkun, “el-CÂMİ‘ li-AHKÂMİ’L-KUR’ÂN”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, Ankara 2019, s. 100-101.

Be-ġıybet ne-gerdānedeş Ḥaḳḳ-şinās

(14) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[536]

Ṣaḥīfe (376)

Ḳāle’ş-Şeyḫ Sa‘dī

علم چندان که بیشتر خوانی

‘İlm çendān kí bīşter ḫ ̔ānī

‘İlm ne ḳadar kí ziyāderek oḳusañ.

چون عمل در تو نیست نادانی

Çun ‘amel der-tu nīst nādānī

Çünkí sende ‘amel yoḳdur, nādānsıñ ya‘nī; cāhilsiñ.

نه محقق بود نه دانشمند

Ne-muḥaḳḳıḳ buved ne-dānişmend

Muḥaḳḳıḳ olmaz, dānişmend olmaz.

چار پایی برو کتابی چند

Çār-pāyī ber-ū kitābī çend

Bir ḥayvān kí üzerinde bir nice kitāb ola. Ya‘nī; üstünde bir nice kitāb olan dört ayaḳlı ḥayvān ne muḥaḳḳıḳ olur ne dānişmend. Ya‘nī; ‘ilmiyle ‘āmil **[430]** olmayan kimse bir nice kitābı yüklenmiş ḥayvāndır kí kelām-ı Ḫüdā’da vāḳı‘dır.

[536] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınan bu beyit, daha öncesinde II. cildin 8. sayfasında zikredilmiştir. Bu beyit, aynı zamānda I. cildin 28. ve 31. sayfalarında da zikredilmiştir. Yönlendirme *Rūhu’l-Beyān*’ın II. cildine āit olduğu için metnin II. cildindeki şerh esās alınacaktır. II. cildin 8. ve 9. sayfalarında yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Lisān, Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ şükrü ve ḥamdı ve s̱enāsı içün geldi. Ġıybet ile ya‘nī; insānları ġıybet étmekle o lisānı çevirme, döndürme ey Ḥaḳḳ ṭanıyıcı! Ya‘nī; Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ı bilirsiñ, ṭanırsıñ. Lisānını insānlarıñ ġıybetiyle meşġūl étme. Ancaḳ Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ ẕikr ve ḥamd ü s̱enāsıyla meşġūl ol démekdir.”

كمثل الحمار يحمل اسفارا[537]

Ke-meṯeli'l-ḥımāri yaḥmilu esfārā

Esfār, sifriñ cem'idir, kitāb ma'nāsına.

آن تهی مغز را چه علم و خبر

Ān tehī-maġz-rā çí 'ilm u ḫaber

Ol beyinsiziñ ya'nī; 'aḳılsızıñ ne 'ilm ü ḫaberi var? Ya'nī; 'ilm ü ḫaberi yoḳdur.

که برو هیزمست ویا دفتر[538]

Kí ber-ū hīzumest u yā defter

Kí üzerinde olan odun mudur yoḫsa defter mi? Ḥāṣılı bir yükdür çeker ammā bilmez kí yükü nedir 'azīzim.

Ḳāle'ş-Şeyḫ Sa'dī

عالم نا پرهیز کار کوریست مشعله[539] **دار**

---

[537] "Kendilerine Tevrat yükletilip de sonra onu taşımayanların durumu, **kitāplar taşıyan eşeğin durumu gibidir.** Allâh'ın āyetlerini yalanlayanların durumu ne kötüdür. Allâh zālim toplumu doğru yola iletmez." (el-Cum'a 62/5)

[538] Sa'dī-i Şīrāzī'nin "Gülistān" adlı eserinden alınan bu beyitler, daha öncesinde I. cildin 504. sayfasında zikredilmiştir. 504. ve 505. sayfalarda yer alan beyitlerin şerhleri şöyledir:

"Birḳaç 'ilm ve daha ziyāde oḳursuñ. Çünkí sende 'amel yoḳdur, cāhilsiñ. Zīrā 'amelsiz 'ilm meyvesiz aġaca beñzer. Ne muḥaḳḳıḳ olduñ ve ne de 'ālim olduñ. Hīçbir şey'e beñzemediñ. Dört ayaḳlı ḥayvānıñ üzerine birḳaç kitābı yükletmek gibi oldu. O beyni boş, beyinsiz, 'aḳılsız ḥayvān ne bilir 'ilmden ve ḫaberden? Kí anıñ üzerine ḥaṭab veyā defter ü kitāb yükletmişsiñ. Ne 'ilmi vardır ve ne ḫaberi. Aña ikisi de müsāvīdir. İşte 'ulemā-yı rüsūm efendileriñ ve 'ilmleriyle 'āmil olmayan ẕevātıñ ḥāl-i şānı böyledir. Lâkin o ḥayvān yüklenmiş olduġu ḥaṭab veyā defterden dünyā vü āḫiret mes'ūl degildir. Ammā sulṭānım sen öyle degilsiñ. Çünkí insānsıñ ve bir de 'ulemā zümresinden olduñ. Anıñ içün dünyā vü āḫiret mes'ūl olursuñ. Kāşkí öyle mes'ūl olmamaḳ içün 'ilmi taḥṣīl étmemiş olsañ idi. Bir su'āliñ noḳṣān olurdu. Belkí yā Rabb bilmiyordum déyü bir cüz'ī elinde sermāye olurdu. Lâkin şimdi öyle degildir.

هل ستوی

Hel yestevī

["Eşit midir?" (ez-Zümer 39/9)] āyetini oḳu 'azīzim añlarsıñ.

[539] **R.B. شعله** "şu'le"

‘Ālim-i nā-perhīzgār kūrīst meş‘aledār

Perhīz eylemeyici ‘ālim ya‘nī; perhīzsiz ehl-i ‘ilm meş‘aledār bir kördür. Ya‘nī; aña beñzer. Zīrā ol meş‘ale ile ḫalḳa gösterir ammā kendi anıñla yol görmez. Ḥāṣılı ‘ālim-i ġayr-ı ‘āmilden bir kimse ‘ilm kesb édip ‘amel eylese mühtedī olur. Lâkin o ‘ālime hidāyet yetişmemiş. Bī-çāre ādem, ḥayvān gibidir.

بی فائده هر که عمر در باخت[540]

Bī-fā’ide her kí ‘umr der-bāḫt

Her kimse kí fā’idesiz yere ‘ömr oynatdı. Ya‘nī; ‘abeş yere ṣarf édip żāyi‘ eyledi.

چیزی نخرید [و][541] زر بینداخت

Çīzī ne-ḫarīd [u] zer bi-yendāḫt

Şol kimseye beñzer kí hīçbir nesne almadı ve aḳçe ve altınını yabana atdı. Ya‘nī; nesne ṣatın almadı ve aḳçesini ḍağıtdı ve telef eyledi ‘azīzim.

یعنی شمشیرهارا صیقل زدندی

Ya‘nī şemşīrhā-rā ṣayḳal zedendī

Ya‘nī; ḳılıclara ṣayḳal ururlardı. Ṣıfatları ḳılıççılıḳ imiş démekdir.

Ṣaḥīfe (377)

عذابی دردناک[542] بجهت کفر ایشان بقرآن

‘Aẕābī-i derdnāk be-cihet-i kufr-i īşān be-Ḳur’ān

Derdli, kederli olan ‘aẕābım anlarıñ Ḳur’ān-ı ‘aẓīme olan küfr ü inkārları cihetinden.

و نسبت افتراء بحضرت پیغمبر صلی الله علیه و سلم

---

[540] **R.B. باخت** “yāḫt”
[541] **R.B.**’deki gibi vezin gereği (Mefūlü/Mefāilün/Feūlün) **و** “ve” eklenmelidir.
[542] **Derkenār:** Derdnāk: Derdli, kederli olan démekdir.

Ve nisbet-i iftirā’ be-Ḥażret-i Peyġamber ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem

Ḥażret-i Peyġamber (ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem) Efendimize nisbet eyledikleri iftirā’ cihetinden anlar benim derdli ve kederli olan ‘aẕābımdadırlar démek olur.

و حال آنکه مفترى ایشانند

Ve ḥāl ānkí mufterī īşānend

Ve ḥālbukí müfterī ya‘nī; iftirā’ olunmuş anlardır. O müşrikīn, o küffārdır. Müfterī yoḫsa ḥāşā sümme ḥāşā! Şān-ı Cenāb-ı risālet-penāhīden ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem.

بهایم خموشند و کویا بشر
پراکنده کوى از بهایم [431] بتر

Behāyim ḫamūşend u gūyā beşer
Perāgende gūy ez-behāyim beter

(327) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[543]

در معرض[544] غضب ربانى باشد

Der-ma‘raż/ma‘rıż-ı ġażab-ı Rabbānī bāşed

Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ ġażab ma‘rażında/ma‘rızında olurlar démekdir.

هر که کافر شود بخداى تعالى

Her kí kāfir şeved be-Ḫudā-yı Te‘ālá

Her kim kí Cenāb-ı Ḥaḳḳ’a kāfir olur.

از پس ایمان خویش و مرتد کردد

Ez-pes īmān-ı ḫ ̆īş ve murtedd gerded

---

[543] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınan bu beyti daha öncesinde 385. sayfada zikrettik. Ayrıntılı şerhi orada mevcūttur.
[544] **Derkenār:** Ma‘raż/Ma‘rıż: Nesne ‘arż olunup müşāhede olduġu yér u maḥall démekdir.

Kendi īmānından ṣoñra ya‘nī; mü’min olduḳdan ṣoñra kāfir olur ve mürtedd olurlar, dīnlerinden dönerler démekdir.

مکر کسی که

Meger kesī kí

Meger illā bir kimse kí cebr olunur démekdir, o kimse müsteṯnādır.

Ṣaḥīfe (378)

آرمیده[545] باشد

Āremīde bāşed

Rāḥat ü sükūnetde olur démekdir.

ولیکن هر کسی که بکشاید بکفر سینه را

Velīkin her kesī kí bu’gşāyed be-kufr sīne-rā

Velâkin her kimse kí sīnesini, ṣadrını küfr ile açar. Anıñ içündür ġażab ve ‘aẕāb elīm démekdir.

دوست داشتند و بر گزیدند زندکانی دنیا را

Dūst dāştend ve ber guzīdend zindegānī-i dunyā-rā

Dost ṭutmaḳlıḳ daḫı iḫtiyār étmeklik dünyānıñ ḥayātını, diriligini.

بر نعیم آخرت

Ber-na‘īm-i āḫiret

Āḫiretiniñ na‘īmi üzerine.

و دیکر بجهت آنست که خدای تعالی

Ve dīger be-cihet-ānest kí Ḫudā-yı Te‘ālá

[545] **Derkenār:** Āremīde: Rāḥat ü sükūnete varmış olan.

Daḫı dīger, başḳa ol cihetinden kí Cenāb-ı Ḥaḳḳ ḳavm-i kāfiri hidāyet étmez démekdir.

مهر نهاد خدای تعالی بر دلهاء ایشان تا قول حق در نیافتند

Muhr nihād Ḫudā-yı Te‘ālá ber-dilhā’-i īşān tā ḳavl-i Ḥaḳḳ der ne-yāftend

Ḫüdā-yı Te‘ālá anlarıñ göñüllerine, ḳalblerine mühr ḳoydu ya‘nī; mühürledi. Ḥattá Ḥaḳḳ sözü ve ḳavlini bulmayalar.

و بر کوشهاء ایشان تا سخن حق نشنوند

Ve ber-gūşhā’-i īşān tā suḫan-ı Ḥaḳḳ ne’şnevend

Daḫı anlarıñ ḳulaḳları üzerine mühr ḳoydu. Ḥattá Ḥaḳḳ sözü ve kelāmı işitmeyeler.

و بر دیدهاء ایشان تا آثار قدرت حق ندیدند

Ve ber-dīdehā’-i īşān tā āṯār-ı ḳudret-i Ḥaḳḳ ne-dīdend

Daḫı anlarıñ gözleri üzerine mühr ḳoydu. Ḥattá Ḥaḳḳ’ıñ ḳudretiniñ eṯerlerini görmeyeler. İşte müşrikīn ve ḳüffārıñ Cenāb-ı Ḥaḳḳ ṭarafından ḳalbleri, ḳulaḳları, gözleri mühürlenmişdir. Ḥaḳḳ sözü ve kelāmını ne bulurlar ve ne işitirler ve ne ḳudret-i İlâhī āṯārlarını görürler.

حقا که در آن هیچ شک نیست که ایشان

Ḥaḳḳā der-ān hīç şekk nīst kí īşān

Ḥaḳḳā kí anda hīç şekk yoḳdur kí anlar āḫiretde ḫüsrāndadırlar démekdir.

در آن سرای دیکر ایشانند زیان زدکان

Der-ān sarāy-ı dīger īşānend ziyānzedegān

Anlar ya‘nī; küffār-ı müşrikīn o dīger sarāyda ya‘nī; āḫiretde anlar ziyānzedegānlardır. Ya‘nī; ziyān **[432]** édenlerdir.

چه سرمایهٔ عمر ضایع کرده در بازار دنی

Çí sermāye-i ‘umr żāyi‘ kerde der-bāzār-ı denī

Niçün ‘ömr sermāyesini dünyā bāzārında żāyi‘ eylemiş?

سودی بدست نیاوردند و مفلس وار در شهر قیامت

Sūdī be-dest ne-yāverdend ve muflisvār der-şehr-i ḳıyāmet

Bir fā’ide ele getirmemişler [ve] müflisler gibi ḳıyāmet şehrinde, memleketinde. Ya‘nī; ḳıyāmet gününde démekdir.

جز دست تهی و دل پر حسرت و ندامت نخواهد بود

Cuz-dest-tehī ve dil pur-ḥasret u nedāmet ne-ḫ ̔āhī buved

Eli boşdan ġayrı ve göñlü ḥasret ü nedāmet ḍolusundan başḳa istemez olmaḳ. Ancaḳ eli boş, ḳalbi ḥasret ü nedāmetle ḍolu olur.

Ḳāle’ş-Şeyḫ Sa‘dī

قیامت که بازار مینو نهند

Ḳıyāmet kí bāzār-ı mīnū nihend

Ya‘nī; yevm-i ḳıyāmet kí cennet bāzārı ḳonur meydāna démekdir.

منازل باعمال نیکو دهند

Menāzil be-a‘māl-i nīkū dihend

O günde menzil, merātib eygü ‘amel ü iş miḳdārınca ḳonur. Ya‘nī; i‘ṭā vü iḥsān éderler.

بضاعت بچندانکه آری بری

Biḍā‘at be-çendānkí ārī berī

O bāzāra ne ḳadar sermāye getirir iseñ ol ḳadar iletirsiñ. Ya‘nī; sermāyeñ ḳadar metā‘ alırsıñ démekdir.

اکر مفلسی شرمساری بری

Eger muflisī şermsārī berī

Eger müflis iseñ ḥicāb, ḫacālet iletirsiñ.

که بازار چندانکه آکنده تر

Kí bāzār çendānkí āgendeter

Kí ol bir bāzārdır kí ol ḳadar ziyāde ḍolmuşdur. Ya‘nī; fevḳa’l-‘āde cem‘iyyetli bir bāzār yeri, maḥallidir.

تهی دست را دل پراکنده تر

Tehī-dest-rā dil perāgendeter

Eli boş olanıñ göñlü ziyāde perāgende, perīşān olur démekdir.

کسی را که حسن عمل بیشتر[546]

Kesī-rā kí ḥasen-i ‘amel bīşter

Bir kimseniñ kí güzel ‘ameli ziyādedir.

بدرکاه حق منزلت بیشتر

Be-dergāh-ı Ḥaḳḳ menzilet bīşter

Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ dergāhında menzili, yeri ziyādedir ‘azīzim. Bu ebyātıñ müfredātıyla tafṣīlātı cild-i evvelde (921) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[547]

Ṣaḥīfe (379)

---

[546] I. ciltte:
کسی را که سعی قدم بیشتر
Kesī-rā kí sa‘y-ı ḳadem bīşter

[547] İlk üç beyit, daha öncesinde I. cildin 787. ve 788. sayfalarında zikredilmiştir. Son beyit ise I. cildin 225. sayfasında zikredilmiştir. I. cildin 788. sayfasında yer alan ilk üç beytin şerhi şöyledir:
“Ḳıyāmet kí ya‘nī; yevm-i ḳıyāmet, yevm-i cezā kí cennet bāzārı ḳonur meydāna. Ol günde o bāzārda menziller, merātibler eygü a‘māl miḳdārınca ḳonur, i‘ṭā vü iḥsān olur. Ya‘nī; ne ḳadar eygü ‘ameliñ var ise anıñ miḳdār u ḳıymeti derecesinde nā’il-i menāzil ü merātib olursuñ. O bāzāra ne ḳadar sermāye getirir iseñ o miḳdār şey’ iletirsiñ. Ya‘nī; sermāyeniñ miḳdārınca eşyā alırsıñ. Egerçí sermāye olmayıp müflis iseñ o bāzārda utanmaḳlıḳ iletirsiñ başḳa bir şey’ degil. Zīrā kí o bir bāzārdır kí ol ḳadar ḍolmuşdur kí fevḳa’l-‘āde. Ya‘nī; ol ḳadar tüccār ve sermāye ṣāḥibi ẕevāt ile ḍoludur kí ḥadd ü ḥesābı yoḳdur. Seniñ gibi eli boş olanlarıñ göñülleri ziyāde perāgende vü perīşān olur o günde ‘azīzim. İşte artıḳ oña göre ḥareket eyle. Sermāyeyi kediye ḳapdırma. Ṣoñra eli boş, yüzü ḳara ḥużūra naṣıl gidersiñ? Ve ben de bunlar gibi tüccārım déyü naṣıl iddi‘ā édersiñ? Bilemem sulṭānım.” Son beytin şerhi şöyledir:
“Bir kimseniñ Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ ‘ibādet ü ṭā‘ati yolunda sa‘y u ġayret ü himmeti ziyāde ileri ola, o kimseniñ dergāh-ı Ḥaḳḳ’da ḳadr u menzil ü rif‘ati ziyāde ileride olur.”

Meşnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 190

Fi'l-Meşnevī

استن این عالم ای جان غفلتست

Ustun-i īn-'ālem ey cān ġafletest

Ey cān! Bu 'ālemiñ sütūnu, diregi ġafletdir kí bu cihānıñ ma'mūr olmasına ve zīnet ü revnaḳ bulmasına sebeb ü 'illet bu güne ġafletdir.

هوشیاری این جهانرا آفتست

Hūşyārī īn cihān-rā āfetest

Hūşyārlıḳ bu cihāna āfet ü żarardır. Zīrā ta'mīr ve tezyīni māni' olur. Ammā ġaflet ve ḥamāḳat, zīnet ve 'imāretini iḳtiżā ḳılar.[548]

Ve li-hâẕā ḳāle 'aleyhi's-selām

لو لاالحمقی[549] لخربت الدنیا[550]

Lev le'l-ḥamḳá le-ḫaribeti'd-dunyā **[433]**

---

[548] **Derkenār:** Ey ṭālib-i esrār! Bil kí 'inde'l-muḥaḳḳıkīn ġaflet, iki ḳısma münḳasımdır. Bir ḳısmı şol ġaflet-i mu'tedile vü maḳbūledir kí nefsü'l-emrde bu ġaflet, ni'met-i İlâhīdir. Raḥmet-i raḥmāniyyeden ve ḥikmet-i Yezdāniyyeden ḥāṣıla olur. Ve bu ġaflet-i mu'tedile oldur kí insānı Ḥażret-i Ḥaḳḳ'dan ve umūr-ı üḫreviyyeden ve aḥkām-ı dīniyyeden ġāfil eylemez. Belkí ālām u muṣībetden ve mevtá olan kimseleriñ fürḳat ü ḥurḳatinden ve mūcib-i ḥayret ü dehşet olan vaḥşetinden ġāfil eyler. Tā bu vāsıṭa ile levāzım-ı vücūda ri'āyet eyleyip tedrīcle ḳurb-ı Ḥaḳḳ'a ve kemāl-i hūşyārlıġa vāṣıl olur. Eger bu ġaflet-i mu'tedile olmayaydı insāna ḥayret ü dehşet ġalebe édip mu'aṭṭal olaydı ve ḫumūd mertebesin bulaydı kí bu, ḥālet-i meẕmūmedir. Pes ḥikmet-i İlâhiyye bu ġaflet-i mu'tedileyi bendelerine 'ālem-i ġaybdan irsāl buyururlar tā kim muṣībetzedeleriñ ḳalbi mütesellī olur ve ḫavfla dehşet ü ḥayret mertebesinde bunlarıñ cānı revḥ ü rāḥat bulur. Ve bir ḳısmı daḫı şol ġaflet-i mütecāvize vü meẕmūmedir kí fi'l-ḥaḳīḳa bu güne ġaflet, niḳmet-i İlâhī ve ḳahr-ı Rabbānīdir. Zīrā bu ġaflet-i meẕmūme Ḥaḳḳ Te'ālánıñ ḳahr u ġażabı cānibinden gelip ḫalāyıḳıñ ḳulūbuna müstevlī olup bunları Ḥażret-i Ḥaḳḳ'dan ve umūr-ı üḫreviyyeden ve aḥkām-ı dīniyyeden ġāfil eyleyip bu cihānıñ ta'mīr ve tezyīnine ḥarīṣ eyler. Ve cem'-i māla ve ekl ü şurba ve 'izz ü cāha meşġūl ve münhemik ḳılar. Ve 'ālemiñ sütūnu olan ġaflet-i mütecāvizedir kí bu beyt ile işāret buyururlar: Ey cān! Bu 'ālemiñ sütūnu ġafletdir kí cihānıñ ma'mūr olmasına ve zīnet ü revnaḳ bulmasına sebeb ü 'illet bu güne ġafletdir. Hūşyārlıḳ bu cihāna āfet ü żarardır. Zīrā ta'mīr ve tezyīni māni' olur. Ammā ġaflet ve ḥamāḳat, zīnet ve 'imāretini iḳtiżā ḳılar. و لهذا قال علیه السلام لو لاالحمقی لخربت الدنیا Ve li-ḥâẕā ḳāle 'aleyhi's-selām: "Lev le'l-ḥamḳá le-ḫaribeti'd-dunyā." buyurulmuşdur.

[549] Metinde ve **R.M.Ş.**'de **حمقاء** yazılmıştır. Buradaki elif galattır. Kaynaklarda geçen doğru şekli, **حمقی** "ḥamḳá"dır.

[550] "Ahmaklar olmasaydı dünyā harāp olurdu."

[Meşnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 191]

هوشیاری زان جهانست و چو آن

Hūşyārī z'ān-cihānest ū çu ān

Zīrā hūşyārlıḳ ol cihān-ı ma'nevīdendir. Çünkim ol hūşyārlıḳ.

غالب آید[551] پست کردد این جهان

Ġālib āyed pest gerded īn cihān

Ġaflet üzre ġālib gele ve anı mużmaḥill ve mütelāşī ḳıla, bu cihān pest olur ve ḥaḳīr u nā-çīz ḳalır.

هوشیاری آفتاب و حرص یخ

Hūşyārī āfitāb ū ḥırṣ yaḫ

Fi'l-meṣel hūşyārlıḳ, āfitāb ve ḥırṣ, yaḫdır. Ya'nī; buzdur.

هوشیاری آب [و][552] این عالم وسخ[553]

Hūşyārī āb u īn 'ālem vesaḫ

Hūşyārlıḳ, āb ve bu 'ālem, vesaḫdır. Ya'nī; bu 'āleme ḥarīṣ olmaḳ ve bunuñ elvān u nuḳūşuna meyl ü maḥabbet ḳılmaḳ ḳalbe vesaḫ u denes gibidir. Hūşyārlıḳ bu güne evsāḫı ḳalbden izāle édici ve pāk ḳılıcıdır 'azīzim.

---

[551] **R.B.** آمد "āmed"

[552] Vezin (Fāilātün/Fāilātün/Fāilün) ve anlam gereği **R.B.**'deki gibi **و** "u" eklenmelidir.

[553] Mesnevī'den alınan bu beyitler, daha öncesinde I. cildin 114. sayfasında zikredilmiştir. 115. sayfada yer alan beytin şerhi şöyledir:
"Eger ādemleriñ ḥırṣ u ṭama'ları kendilerinden ṭaşra geleydi ya'nī; zā'il olaydı, bu cihān az bir müddet içinde vīrān ü ḫarāb olurdu. Berekāt versin o ādemleriñ ḥırṣ u ṭama'larına kí o sāyede sāyebān oluruz. Ey benim cānım rūḥum! Bu dünyānıñ diregi ġafletdir. Naṣıl kí çadır direk ile ḳā'im olur, dünyā da anıñ gibidir. 'Aḳıllılıḳ bu dünyāya āfetdir. Çünkí ḫarābına bādī olur, kimse iltifāt étmez. Ṣoñra ḫāneler, ḳonaḳlar kim binā édecekdir? Yemek, içmek nereden gelecekdir? Mā'ide nāzil olmaz. Zīrā 'aḳıllılıḳ o cihāndan ya'nī; lā-mekān olan cihāndan gelir. Çünkí o cihān bu cihān üzerine ġālib gele bu cihānı alçaḳ, denī eyler. 'Aḳıllılıḳ güneş gibidir, ḥırṣ buz gibidir. Hīç buzuñ ne cānı vardır güneşe ḳarşı ḍura anıñla muḳābele eylesin, muḥāldir. Daḫı 'aḳıllılıḳ ṣu gibidir, bu dünyā kir ve pas gibidir. Hīç ṣuya ḳarşı kir ḍurabiliyor mu? Evvel anda maḥv u zā'il olur. Anıñ içün bu dünyāda böyle 'aḳıllı olanlar yüz biñde bir veyā ikidir. Ḳuṣūru cümlet[en] aḥmaḳdır buyurulmuşdur."

Ḳāle’ş-Şeyḫ Sa‘dī

ترا شهوت و کبر و حرص و حسد

Tu-rā şehvet ū kibr u ḥırṣ ū ḥased

Seniñ şehvet ü kibr u ḥırṣ u ḥasediñ.

چو خون در رکند و چو جان در جسد[554]

Çu ḫūn der-regend ū çu cān der-cesed[555]

Ḳan gibidir ḍamarda ve cān gibidir cesedde.

کر این دشمنان تقویت یافتند

Ger īn duşmenān taḳviyet yāftend

Eger bu düşmānlar taḳviyet ü ḳuvvet buldular.

سر از حکم و رأی تو بر تافتند[556]

Ser ez-ḥukm u re’y-i tu ber tāftend

Baş seniñ ḥükm ü re’yiñden döndürürler.

تو بر کرهٔ توسنی در کمر

---

[554] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınan bu beyit, daha öncesinde I. cildin 252. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
“Saña şehvet ü kibr u ḥırş u ḥased, bunlar ḳan gibidir. Ḍamarda naşıl ḳan ḍamarlarda cevelān éder ise öylece bunlar da insānda ḳan maḳāmındadır. Bunlarsız insān olmaz. Lâkin ehlu’llâha ve müttaḳī olan ẕevāt-ı kirāma bunları başḳa maḥalle ṣarf éderler. Ya‘nī; anlarda da mevcūddur. Lâkin maḥall-i ṣarfı başḳadır. Daḫı ḥabsde cān gibi. Bu deran şey’ naşıl cān-ı insānda gizlidir, bu deran şey de öylece gizlidir. Bunlar izāle olmaz. Ancaḳ maḥall-i ṣarfı degişir. Meṣelā şehvet, ārzū vü heves démekdir. Bunu dünyānıñ metā‘ı ve maḥabbetine ṣarf étmezsiñ. Ancaḳ Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ıñ maḥabbetine ṣarf édersiñ. Ve kibr ve maḫlūḳa tekebbür étmezsiñ. Ancaḳ nefs ve şeyṭāna tekebbür édip anlarıñ sözüne ḳulaḳ vérmezsiñ ve anlara i‘tibār étmezsiñ. Ve ḥırş, keẕâlik dünyā ve metā‘ına ḥarīṣ olmazsıñ. Ancaḳ āḫiret, ṣevāb ve na‘īmine ḥarīṣ olursuñ. Ḥased bu ṣıfat-ı meẕmūmdur. Ancaḳ bunu ġıbṭaya taḥvīl édip evliyā-yı kirām ve ṣuleḥā-yı fiḫām ḥażerātına ġıbṭā édip sen de anlar gibi olmaġa sa‘y u himmet édersiñ. İşte maḥall-i ṣarfı budur ‘azīzim.”

[555] I. ciltte **حبسد** “ḥabsed” [Bu şekilde okuyuş vezni (Feūlün/Feūlün/Feūlün/Feūl) bozsa dahi müellif şerhini bu kelimeye göre yapmıştır.]

[556] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 252. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

Tu ber-kurre-i tevsenī der-kemer

Sen beline ḳadar olan esbiñ, atıñ yavrusu üzerindesiñ.

نکر تا نپیچد ز حکم تو سر

Niger tā ne-pīçed zi-ḥukm-i tu ser

Naẓar eyle vaḳt ile ḥattá seniñ ḥükmüñden baş döndürmesin, bükmesin.

اکر پالهنک از کفت در کسیخت

Eger pāleheng ez-kefet der-gusīẖt

Eger yuları seniñ eliñden ḳopardı.

تن خویشتن کشت و خون تو ریخت[557]

Ten-i ẖ ̌īşten kuşt u ẖūn-ı tu rīẖt

O yavru kendi teni, vücūdunu öldürdü ve seniñ ḳanıñ dökdü. Ya‘nī; daha taydır bilmez żarar [u] menfa‘ati. Kendisini bir yere çarpar, urur, bu cihetle öldürür. Ve seniñ de üzerinde olduġundan ḳanıñ döker démekdir.

Ṣaḥīfe (380)

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 67]

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ

دام سختست مکر یار شود لطف خدا[558]
ورنه آدم نبرد صرفه ز شیطان رجیم[559]

Dām saẖtest meger yār şeved luṭf-ı Ḫudā
Verne Ādem ne-bered ṣarfe zi-şeyṭān-ı racīm

---

[557] Son iki beyit, I. cildin 72. sayfasında zikredilmiştir. Şerh benzer olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

[558] **R.B.:**
دام سختست مکر لطف خدا یا شود
Dām saẖtest meger luṭf-ı Ḫudā yā şeved

[559] Bu beyit, daha öncesinde II. cildin 191. sayfasında zikredilmiştir. Şerh birebir aynıdır.

Dām-ı şeyṭān ḳatı, müşkildir. Meger Ḫüdā'nıñ luṭfu yār ola. Yoḫsa Ādem, şeyṭān-ı racīmden ziyādelik iletmez. Ya'nī;

زين للناس حب الشهوات[560] اخره

Zuyyine li'n-nāsi ḥubbu'ş-şehevāt…āḫirihî

Āyet-i kerīmesi sırrınca; müşteheyāt-ı **[434]** nefs olan nisā vü sīm ü zer-i dünyā, sālikīn ü müttaḳīn içün şeyṭānıñ dām ḳuyusudır. Ve her bir kimseniñ ḫalāṣı ḳatı müşkildir kí Berṣīṣā ve Bel'am bin Bā'ūrā[561] gibi mertebe-i velāyete vāṣıl olmuş kimseleri ne'ūẕu bi'llâh īmānından cüdā eylemişdir. Meger Ḥaḳḳ Subḥānehû ve Te'ālá Ḥażretleri'niñ luṭfu ve 'işmeti aña yār ü mu'īn ola. Yoḫsa Benī-Ādem şeyṭān-ı racīm ve nefs-i le'īm üzre zūr ile ve ḥīle ile ġālib olamaz 'azīzim.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 2, Ṣaḥīfe 102]

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ

---

560 "**İnsanlara** kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, davarlar, ekinler kabilinden **aşırı sevgiyle bağlanılan şeyler çok süslü gösterilmiştir**. Hālbuki bunlar dünya hayatının geçici faydalarını sağlayan şeylerdir. Oysa varılacak yerin (ebedī hayatın) bütün güzellikleri Allâh katındadır." (Āl-i 'İmrân 3/14)

561 "Kur'ān-ı Kerīm'de ismi zikredilmeksizin, "Onlara şu adamın kıssasını anlat: Ona âyetlerimiz hakkında bilgiler verdik ve o -bunlara önce uyduğu hālde- daha sonra bunlardan tamāmen sıyrılıp uzaklaştı; şeytan onu peşine taktı ve bu suretle azgınlardan biri haline geldi. Biz dileseydik o kişiyi âyetlerimizle yüceltirdik; fakat o dünyaya sımsıkı sarıldı, ihtirāslarına uydu. -Allâh'ın āyetleriyle bilgilendirdiği, fakat tabiatının kötülüğü yüzünden bu bilgileri dāimā dünyā menfatlerine ālet eden- bu adamın durumu, kovsan da kendi hāline bıraksan da dilini sarkıtıp durmadan soluyan köpeğin durumuna benzer. İşte āyetlerimizi yalanlayanların hali budur. Bu kıssayı anlat, belki düşünür, öğüt alırlar" (el-A'rāf 7/175-176) ifādeleriyle kendisinden söz edilen kişi, müfessirlerin çoğunluğuna göre Bel'am b. Bā'ūrā'dır. İslām kaynaklarında Bel'am b. Bā'ūrā ile ilgili farklı rivayetler yer almaktadır; ancak en meşhūru şudur: Hz. Mūsā'nın, Bel'am'ın kavmi ile savaşmak için hazırlanması üzerine kavim, bu durumu Bel'am'a bildirir ve Mūsā'nın etkisiz kılınması için duā etmesini isterler. Ancak Mūsā'nın peygamberliğine inanan ve iyi bir mü'min olan Bel'am bu isteği reddeder ve Allâh'ın kendisine Mūsā'ya beddua konusunda izin vermediğini belirterek öteki isteklerini de geri çevirir. Ne var ki sonunda kavmi onu hediyelerle kandırıp bedduā etmesini sağlar. Bunun üzerine Allâh bu bedduayı onun kavmine çevirir ve bir ceza olmak üzere Bel'am'ın dili göğsüne doğru sarkar. Söz konusu āyetlerde kıssası anlatılan kişinin Bel'am b. Bā'ūrā olduğuna dāir bir işāret yoktur. Burada hak ve hakīkati gördükten sonra onu bırakıp şeytanın peşine düşenin kötü durumu ifāde edilmektedir. Mutasavvıflar ise Bel'am b. Bā'ūrā'yı, kibir ve dünyevī ārzūlar sebebiyle sapıklığa düşenlerin bir örneği olarak takdīm etmektedirler." Ömer Faruk Harman, "Bel'am b. Bâûrâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul 1992, s. 389-390.

سزدم[562] چو ابر[563] بهمن[564] که درین چمن بکریم
طرب آشیان[565] بلبل بنکر که زاغ[566] دارد

Sezedem çu ebr-i Behmen kí der-īn çemen bi-giryem
Ṭarab-āşiyān-ı bulbul bi-niger kí zāġ dāred

Baña lāyıḳdır ebr-i Behmen gibi bu çemende girye édem. Bülbülüñ şevḳ u sürūr āşiyānını gör kí zāġ ṭutar. Ya‘nī; baña lāyıḳ olan budur kí orta ḳış ayınıñ buludu gibi keş̲ret-i bükā ile gözyaşları dökem ve çoḳ aġlayam. Bu ‘ālemiñ ḫarāb olup bī-vefā olması muḥaḳḳaḳ ve ş̲ābit olmuşdur kí bülbül gibi esrār-ı İlâhiyyeyi beyān ve rāh-ı ḥaḳīḳati ‘ıyān édici ‘ārifler ve mürşid-i kāmiller naẓardan pinhān olup zāġ gibi cīfe-i dünyā ṭālibi, esrār-ı dīnden bī-ḫaber, müdde‘ī ve ḳaltabān meşāyıḫlar anlarıñ yerini ṭutar ve ṣāliḥlerini fāsıḳlar ṭutar ‘azīzim.

تمام داده شود هر نفس را

Tamām dāde şeved her nefs-rā

Her nefs tamām vérilmiş olur. Ya‘nī; cezā-yı ‘amelleri rūz-ı maḥşerde her nefsiñ tamām[en] vérilir bilā-noḳṣān ve lā-ziyāde démekdir.

Ḳāle’l-Kāşifī

Fī-tefsīrihî

و پیدا کرد خدا مثلی

Ve peydā kerd Ḫudā meş̲elī

Cenāb-ı Ḥaḳḳ bir meş̲el ẓāhir u peydā eyledi démekdir.

Ḳāle’l-Kāşifī

ایمن از نزول قیاصره و قصهٔ جبابره

---

[562] **Derkenār:** Sezedem: Baña lāyıḳdır démekdir.
[563] **Derkenār:** Ebr: Buluṭ
[564] **Derkenār:** Behmen: Orta ḳış ayı démekdir.
[565] **Derkenār:** Āşiyān: Yuva.
[566] **Derkenār:** Zāġ: Ḳarġa.

Īmen ez-nuzūl-i Ḳayāṣıra ve ḳıṣṣa-i cebābire

Ḳayṣer-i Rūm'uñ nüzūlundan ve ḳıṣṣa-i cebābireden emīn olur.

آرمیده و اهل آن آسوده

Āremīde ve ehl-i ān āsūde

Rāḥat ve ol ḳaryeniñ ehli emīn ve āsūde olur démekdir.

Ṣaḥīfe (381)

بآب زمزم اکر شست خرقه زاهد شهر

Be-āb-ı zemzem eger şust ḫırḳa zāhid-i şehr

Eger şehriñ, memleketiñ zāhidi, ḫırḳasını zemzem ṣuyuyla ġusl eylese, yıḳasa.

چه سود ازان[567] ندارد طهارت ازلی[568]

Çí sūd ez-ān ne-dāred ṭahāret-i ezelī

Andan ne fā'ide? Ṭahāret-i ezelī ṭutmaz. Böyle olan zāhid, āb-ı zemzem ile ḫırḳasını yıḳamaḳda bir fā'ide olmaz 'azīzim.

پس بچشانید خدای تعالی [435] اهل انرا

Pes bi-çeşānīd Ḫudā-yı Te'ālá ehl-i an-rā

İmdi Cenāb-ı Ḥaḳḳ anlarıñ ehline ṭatdırır, ẕevḳ étdirir. Ya'nī; küffār-ı müşrik ehline démekdir.

علم دین فقهست و تفسیر و حدیث

'İlm-i dīn fiḳhest u tefsīr ū ḥadīṯ

Dīn 'ilmi fıḳh, tefsīr, ḥadīṯdir.

---

[567] **R.B.**'de bu kelimeden sonra **چو** "çu" [ان "ān" ekini 1,5 hece saydığımız takdīrde "çu" kelimesini eklemeye ihtiyāç kalmayacağı için beyitte düzeltme yapmadık.]
[568] Bu beyit, Abdurrahmān Molla Cāmī'ye āittir.

هر که خواند غیر ازین کردد خبیث[569]

Her kí ḫ ̆āned ġayr ez-īn gerded ḫabīṯ

Her kim kí bundan ġayrı oḳur, ḫabīṯ olur.

Ṣaḥīfe (382)

جیفه را برای مرد کیش جیفه کویند

Cīfe-rā berāy-ı merd-i kīş cīfe gūyend

Meẕheb ṣāḥibi ādem içün cīfeye cīfe söylerler.

Meṯnevī: Cild 5, Ṣaḥīfe 396

Fi'l-Meṯnevī

آن جهان چون ذره ذره زنده اند

Ān cihān çun ẕerre ẕerre zinde'end

Ol cihān ẕerre ẕerre zindelerdir.

نکته دانند و سخن کوینده اند

Nukte dānend ū suḫan gūyende'end

Nükte bilici ve söz söyleyicilerdir.

در جهان مرده شان آرام نیست

Der-cihān-ı murde şān ārām nīst

Cihān-ı mürdede anlarıñ ārāmı yoḳdur.

کین علف جز لایق انعام نیست[570]

K'īn 'alef cuz-lāyıḳ-ı en'ām nīst

---

[569] Bu beyit, Ferīdüddīn-i Attār'ın "Musībetnāme" adlı eserine āittir.

[570] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 443. ve 444. sayfalarında zikredilmiştir. Şerh derkenārda ayrıntılı şekilde açıklandığı için buradaki şerhi zikretmeye lüzūm görülmemiştir.

Zīrā bu ‘alef, en‘ām u ḥayvānātdan ġa[y]rıya lāyıḳ degildir.

هر کرا کلشن بود بزم و وطن

Her kí-rā gulşen buved bezm ū vaṭan

Meşelā kimiñ kí bezm ü vaṭan gülşen ola.

کی خورد او باده اندر کلخن

Key ḫured ū bāde ender-gulḫan

Ol kimse ḳaçan külḫanda bāde içer?

جای روح پاک علیین بود

Cāy-ı rūḥ-ı pāk ‘illiyyīn buved

Rūḥ-ı pākiñ cāyı, yeri ‘illiyyīn olur.

کرم باشد کش وطن سرکین بود

Kirm bāşed k’eş vaṭan sergīn buved

Kirm olur ol kimse kí anıñ vaṭanı sergīn olur.[571]

Ḳāle’l-Kāşifī

پس هر که بیچاره شود و محتاج کردد

Pes her kí bī-çāre şeved ve muḥtāc gerded

[571] **Derkenār:** Ya‘nī; dār-ı āḫiret ve cihān-ı ḥaḳīḳat ẕerre-be-ẕerre zindelerdir. Ve nükte bilici ve söz söyleyicilerdir. Ve li-hâẕā enbiyā-yı ‘iẓāmıñ bu cihānda sükūn u ārāmı ḳalmayıp ol cihān-ı ḥaḳīḳate kemāl-i raġbetle raġbet édip bu cihāna ve bu cihānıñ ekl u şurbuna meyl ü iltifāt ḳılmadılar. Zīrā bu cihān fi’l-meṣel ‘alefzār gibidir. Ve bu cihānda olan me’kūlāt ü meşrūbāt ‘alef maḳūlesidir kí en‘ām-sīret ve ḥayvān-ṭabī‘at olanlardan ġayrıya lāyıḳ degildir. Enbiyā-yı ‘iẓām ve evliyā-yı kirām, ḥayvāniyyetleriniñ insāniyyete ve nūrāniyyete tebdīl eyleyip ġıdāları rūḥānī olmuşdur. Ammā ekṣer-i nās, ġıdā-yı rūḥānīden bī-behre olup ‘ayşını hemān ekl u şurba müncerr ḳılmışdır. Ya‘nī; enbiyā-yı ‘iẓāmıñ ve evliyā-yı kirāmıñ dünyāya iltifāt eylemeyip bunda ḳarār eylemediklerine sebeb oldur kí anlarıñ vaṭanı ve bezmgāhı gülşen-i ḥaḳīḳī ve gülistān-ı ma‘nevī olmuşdur. Pes her şol kimseleriñ kí vaṭan ve bezmgāhı gülşen-i ḥaḳīḳī ola külhan-ı dünyāda evvel ḳaçan bāde içer? Ve yéyip içip ḫoş geçer. Belkí bu süflī olan dünyādan i‘rāż eyler ve a‘lā olan mertebe-i ‘uḳbāya teveccüh ḳılar. Zīrā rūḥ-ı pākiñ maḳāmı ‘illiyyīndir. Kendi vaṭan-ı aṣlīsine ol rūḥ-ı pāk ‘urūc ḳılar ‘azīzim.

İmdi her kim kí bī-çāre olur ve muḥtāc olur.

بخوردن یکی از محرمات

Bi-ḫurden yekī ez-muḥarremāt

Muḥarremātdan birini yémeklik cā'iz olur démekdir.

Ḳāle'ṣ-Ṣā'ib

ز بی دردان علاج درد خود جستن بآن ماند

Zi-bī-derdān 'ilāc-ı derd-i ḫod cesten be-ān māned

Derdsizlerden, bī-derd olanlardan kendi derdine 'ilāc aramaḳ aña beñzer kí.

که خار از پا برون آرد کسی با نیش عقربها[572]

Kí ḫār ez-pā birūn āred kesī bā-nīş-i 'aḳrebhā

Kí ayaġından diken ṭaşra getir. Bir kimse kí 'aḳrebleriñ nīşiyle ya'nī; 'aḳrebiñ nīşi ile hīç diken ayaḳdan çıḳarmaḳ olur mu? 'Aḳrebiñ nīşi pür-zehrdir. Ḫārdan biñ ḳat aġudur. İşte derdsizlerden kendi derdine 'ilāc aramaḳ buña beñzer 'azīzim. **[436]**

[Ṣaḥīfe (383)]

بسبب غفلت و نادانی و عدم تفکر در عواقب امور

Be-sebeb-i ġaflet u nādānī ve 'adem-i tefekkur der-'avāḳıb-ı umūr

Ġaflet u cehl sebebiyle 'avāḳıb-ı umūr, 'adem-i tefekkür ya'nī; işiñ ṣoñunu düşünmemek démekdir.

Meṣnevī: Cild 5, Ṣaḥīfe 255

Fi'l-Meṣnevī

کر سیه کردی تو نامه عمر خویش

[572] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 410. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

Ger siyeh kerdī tu nāme-y ʿumr-i ḫ ̔īş

Eger kendi ʿömrüñ nāmesini siyāh ve mükedder eylediñ ise.

توبه کن زانها که کردستی تو پیش[573]

Tevbe kun z'ānhā kí kerdestī tu pīş

Tevbe eyle ol ʿamellerden kí evvelden eylediñ.

عمر اکر بکذشت بیخش این دمست

ʿUmr eger bu'gz̲eşt bīḫeş īn demest

ʿÖmr eger geçtiyse anıñ bīḫi bu demdir.

آب توبه ش[574] **ده اکر او بی نمست**[575]

Āb-ı tevbeş dih eger ū bī-nemest

Eger ol ʿömr bī-nem ise aña tevbe ṣuyunu vér ʿazīzim.[576]

بیخ عمرت را بده آب حیات

Bīḫ-i ʿumret-rā bi-dih āb-ı ḥayāt

Sen ʿömrüñ köküne āb-ı ḥayāt vér.

---

[573] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 337. sayfasında zikredilmiştir. Şerh, derkenārda ayrıntılı şekilde yapıldığı için tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

[574] **R.B. توبه اش** "tevbe'eş" [Böyle okuyuş vezni (Fāilātün/Fāilātün/Fāilün) vezni bozacaktır.]

[575] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 62. ve 332. sayfasında zikredilmiştir. Şerh derkenārda ayrıntılı yapıldığı için tekrār zikredilmemiştir.

[576] **Derkenār:** Yaʿnī; eger sen cehālet ü ġafletle kendi ʿömrüñ nāmesini ḫaṭā ve maʿṣıyetle siyāh eylediñ ise muḳaddemā eyledigiñ aʿmāl-i ḳabīḥadan ṣalāḥ ve ṭāʿat cānibine rücūʿ eyle tā kim Ḥaḳḳ Teʿālá nāme-i ʿömrüñü münevver eyleye ve seyyi'ātiñi ḥasenāta tebdīl ḳıla. Seniñ ʿömrüñden eger niçe eyyām mürūr eylediyse anıñ kökü vü aṣlı bu nefes ve bu vaḳtdir. Ol ʿömrüñ köküne tevbe vü inābet ṣuyunu vér. Eger ol ṣalāḥ ve ṭāʿatden bī-namāz ve bī-nem ise sen kim tā'iblerden olasıñ.

التائب من الذنب کمن لا ذنب له

e't-Tā'ibu mine'z̲-z̲enbi kemen lā-z̲enbe lehû

["Günāhından tevbe eden o günāhı işlememiş gibidir."] Ḥadīṯiniñ mūcibince hemān günāh işlemeyen kimse mertebesinde olursuñ démekdir.

تا درخت عمر کردد با نبات[577]

Tā dıraḫt-ı ‘umr gerded bā-nebāt

Tā kim ‘ömr dıraḫtı nebātla ola.[578]

جمله ماضیها ازین نیکو شوند

Cumle māżīhā ez-īn nīkū şevend

Cümle māżīler bundan eyü olurlar.

زهر پارینه ازین کردد چو قند[579]

Zehr-i pārīne ez-īn gerded çu ḳand

Bıldırki zehr bundan ḳand gibi olur ‘azīzim.

Ṣaḥīfe (384)

جانا تو یکانهٔ ولی ذات تو هست

Cānā tu yegāne’i velī ẕāt-i tu hest

Ey benim cānānım! Sen bir tānesiñ. Lâkin seniñ ẕātıñ vardır.

مجموعهٔ آثار کمالات همه

Mecmū‘a-i āṯār-ı kemālāt-ı heme

Cümle kemālātıñ āṯārı mecmū‘asıdır. Ya‘nī; bir tānesiñ ve seniñ ẕātıñ cümle kemālān āṯārınıñ mecmū‘asıdır. Ne ḳadar āṯār-ı kemālāt var ise seniñ ẕātıñda cem‘ olmuşdur démekdir.

---

[577] **R.B.**, **R.M.Ş.** ve I. cilt 62. sayfa **ثبات** “ṯebāt”

[578] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 62. ve 332. sayfasında zikredilmiştir. 63. sayfada yer alan beytin şerhi şöyledir:
“…Eger ṣusuz ise ‘ömrüñ köküne kí nefesdir, āb-ı ḥayāt vér. Ya‘nī; ḥayāt-ı ebedī ṣuyu olan ẕikr ve ‘ibādet ü ṭā‘at ṣuyunu vér kí ḥattá ‘ömr aġacı ṯebāt ü istiḳāmetle ola ve meyve vére. ‘Ömrüñ meyvesi; ẕikr ve ‘ibādet ü ṭā‘atdir.”

[579] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 332. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynı olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

Ḳāle’ş-Şeyḫ Sa‘dī[580]

خور و پوش و بخشای و راحت رسان

Ḫur ū pūş u baḫşāy u rāḥat resān

Ey insān! Ye, ekl ét ve elbise giy, örtül ve iḥsān u rāḥat. Ya‘nī; ye, iç elbise iksā ét ve fuḳarā vü mesākīne ulaşdır ve bunlara rāḥat ulaşdır.

نکه می چه داری ز بهر کسان

Nigeh mī-çí dārī zi-behr-i kesān

Ne ḥıfẓ édersiñ? Ne içün bunları ṭutarsıñ? Ādemler içün. Ya‘nī; bu ẕikr olunan şeyleri senden ṣoñra ḳalacaḳ ādemler içün, ne içün ḥıfẓ édersiñ? Étme démekdir.

غم و شادمانی نماند ولیک

Ġam ū şādmānī ne-māned velīk

Ġam ü şādmānlıḳdan ḳalmaz. Ya‘nī; ġam ü sürūr olan şeylerden bir şey’ ḳalmaz. Ġam da sürūr da bunlar hepsi geçer ve gider. Birisi ḳalmaz ancaḳ.

جزای عمل ماند و[581] **نام نیک**

Cezā-yı ‘amel māned ū nām-ı nīk

‘Ameliñ cezāsı ḳalır daḫı eygü nām ḳalır. Ya‘nī; eygüden, kötüden ne ‘amel étdiñ ise işte anıñ **[437]** cezāsını bulursuñ. O ḳalır daḫı eygü nāmıñ kalır. Yoḫsa ġam ü sürūr u şādīlik bunlardan yevm-i cezāda bir şey ẓuhūr étmez, ḳalmaz. Ancaḳ işlediğiñ ‘ameliñ cezāsı yevm-i ḳıyāmetde ẓuhūr éder görürsüñ démekdir.

تو اصل و باقی طفیل تو اند

Tu-i aṣl u bāḳī ṭufeyl-i tu’end

---

[580] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınmıştır.
[581] **R.B. و** “ū” geçmiyor.

Aṣl sensiñ. Bāḳīleri seniñ tufeyliñdir. Ya‘nī; saña tābi‘dir. Sen metbū‘suñ démekdir.

تو شاهی و مجموع خیل تو اند

Tu şāhī vu mecmū‘-ı ḫayl-i tu’end

Sen bir pādişāhsıñ. Mecmū‘ı, cümlesi seniñ cemā‘atiñdir.

Ṣaḥīfe (385)

سک اصحاب کهف روزی چند

Seg-i Aṣḥāb-ı Kehf rūzī çend

Aṣḥāb-ı Kehf’iñ köpegi birḳaç gün.

پی مردم[582] کرفت و مردم شد[583]

Pey-i merdum girift u merdum şud

Pey pey izini ṭutdu, ādem oldu. Ya‘nī; Aṣḥāb-ı Kehf’iñ birḳaç gün arḳası ṣıra gitmesiyle o gelip ādem oldu kí yarın insānlar gibi cennete dāḫil olacaḳdır ‘azīzim.

Ḳāle’l-Kāşifī

در زاد المسیر آورده که حضرت موسی علیه السلام یکی را دید که

Der-Zādu’l-Mesīr āverde kí Ḥażret-i Mūsá ‘aleyhi’s-selām yekī-rā dīd kí

Zādü’l-Mesīr[584] nām-tefsīrde rivāyet olunur kí Ḥażret-i Mūsá ‘aleyhi’s-selām ḳavminden birisini gördü kí.

---

[582] I. cilt s. 50’de **نیکان** “nīkān”

[583] Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Gülistān” adlı eserinden alınan bu beyit, daha öncesine I. cildin 50. ve 299. sayfasında zikredilmiştir. I. cildin 51. sayfasında yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Aṣḥāb-ı Kehf’iñ köpegi bir niçe gün eygüleriñ arḳasını ve izini ṭutdu. Ya‘nī; eygülere uydu, insān oldu. Ya‘nī; insān mertebesine vāṣıl oldu ve insānlar gibi āyāt-ı kerīmede ẕikr olunduḳdan başḳa mü’minler ile berāber cennete girecekdir. İşte insān olması budur. Bunlarıñ ḳıṣṣası meşhūrdur.”

[584] “İbnü’l-Cevzī’nin tefsīridir. Rivāyet ve dirāyet usūlünün kullanıldığı bu eserde kırāat farklılıklarına, esbāb-ı nüzūle ve nāsih-mensūha yer verilmiş, Rasūlullâh, ashāp ve tābiīn ile önceki

روز شنبه متاعی بر داشته بجایی میبرد

Rūz-ı şenbe metā‘ī ber dāşte be-cāyī mī-bered

Cum‘aertesi günü bir metā‘, bir eşyāyı yuḳarı ṭutmuş bir yere, bir maḥalle iletir. Ya‘nī; bir maḥalle eşyā naḳl éder gördü.

بفرمود تا کردنش بزدند و تنش را در محلی بیفکندند که

Bi’frmūd tā gerdeneş bi-zedend ve teneş-rā der-maḥallī bi’fgendend kí

Mūsá ‘aleyhi’s-selām buyurdu kí: “Anıñ boynunu, gerdānını uralar. Ya‘nī; ḳatl édeler ve anıñ teni, vücūdunu bir maḥalle bıraḳsınlar kí.”

مرغان هوای مردار خوار چهل روز اجزای و احشای او می خورند

Murġān-ı hevā-yı murdārḫ̔ār çihl rūz eczā-yı u aḥşā-yı u mī-ḫurend

Murdār, leş yeyici hevā ḳuşları ḳırḳ gün o ādemiñ eczāy ve içini yésinler déyü emr eyledi ve öylece eyitdiler.

کرا شرع فتوی دهد بر هلاک

Ki-rā şer‘ fetvá dihed ber-helāk

Şerī‘at kimiñ helākine fetvá vérir. Ya‘nī; şer‘-i şerīf bir kimseniñ kí.

الا تا نداری ز کشتنش[585] باک[586]

Elā tā ne-dārī zi-kuştenş bāk

Āgāh ol kí ḥattá anıñ ḳatl ü helākinden bāk ṭutmayasıñ. Ya‘nī; böyle şer‘-i şerīfiñ fetvá verdigi ādemiñ ḳatlinden ve helākinden hīç bākiñ olmasın. Hemān ḳatl eyle démekdir.

[Ṣaḥīfe (386)]

müfessir ve ālimlerin fikirleri nakledilmiştir. Kitāp M. Züheyr eş-Şāvīş, Şuayb el-Arnaūt ve Abdülkādir el-Arnaūt tarafından yayımlanmıştır.” Yusuf Şevki Yavuz-Casim Avcı, “İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec”, *TDV İslâm Ansiklopedisi,* Cilt 20, İstanbul 1999, s. 543-549.

[585] Vezin (Feūlün/Feūlün/Feūlün/Feūl) zarūretinden dolayı kelime, “kuşteneş” şeklinde okunmamıştır.

[586] Bu beyit, Sa‘dī-i Şīrāzī’nin “Bostān” adlı eserinden alınmıştır.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 311]

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ

قطع این مرحله بی همرهئ خضر مکن
ظلماتست بترس از خطر کمراهی

Ḳaṭ'-ı īn-merḥale bī-hem-rehī-i Ḫıżr me-kun
Ẓulumātest bi-ters ez-ḫaṭar-ı gumrāhī

Ey sālik ila'llâh! Bu ṭarīḳat-i 'aliyyeniñ **[438]** ḳonaḳ maḥallerini Ḫıżır 'aleyhi's-selām ile berāber arḳadaş olmaḳsızın ḳaṭ' édemezsiñ. Zīrā kí bu yolda ẓulümāt vardır. Ḫavf ét yoluñ ḫaṭarından! Bir ādem bilmedigi bir ḳaranlıḳ yola delīlsiz naṣıl gidecekdir? Bu beytiñ müfredātıyla tafṣīlātı cild-i evvelde (560) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca'at oluna.[587]

Ḳāle Ḥaḍratu'ş-Şeyḫi'l-'Aṭṭār ḳuddise sırruhû[588]

نور او چون اصل موجودات بود

Nūr-ı ū çun aṣl-ı mevcūdāt buved

Ṣalla'llâhu 'aleyhi ve sellem Efendimiz Ḥażretleriniñ nūru çünkim mevcūdātıñ aṣlı olur.

ذات او چون معطئ هر ذات بود

Ẕāt-ı ū çun mu'ṭī-i her-ẕāt buved

---

[587] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 470. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
"Ey sālik ila'llâh olan dervīş! Bu ṭarīḳat-ı 'aliyyeniñ ḳonaḳ maḥalllerini Ḫıżır 'aleyhi's-selām ile berāber arḳadaş olmaḳsızın ḳaṭ' édemezsiñ. Ya'nī; Ḥażret-i Ḫıżır-meşreb bir mürşid-i kāmile bende ol kí o ẕāt bilir bu yoluñ ṭarīḳini. Zīrā kí bu yolda ẓulumāt vardır. Ḫavf ét yoluñ ḫaṭarından! Bir ādem bilmedigi bir ḳaranlıḳ yola delīlsiz naṣıl gidecekdir? Elbette bir delīl lāzımdır. Ḥālbukí ṭarīḳat-i 'aliyyeniñ yolları hīçbir yola ḳıyās olmaz. Nice biñ ḫaṭar ve nice biñ yol kesici vardır, ḥesāba gelmez. Bunlarıñ cümlesi de emr-i ma'nevīdir, göze görünmez. Bu yola gidenler bilir bu yoluñ ḫavf ü dehşetini sulṭānım."
[588] "Mantıku't-Tayr" adlı mesnevīsinden alınmıştır.

Ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem Efendimiz Ḥażretleriniñ ẕāt-ı şerīfi çünkim her bir ẕāta vérilmiş olan vücūdu andan olur. Ya‘nī; Efendimiziñ ẕāt-ı şerīfi olmayaydı ‘avālim ḫalḳ u īcād olmazdı. Anıñ içün ḫalḳ olunmuşdur.

واجب آمد دعوت هر دو جهانش

Vācib āmed da‘vet-i her-dū-cihānş

Vācib geldi, vācib oldu Efendimize her iki cihānı Cenāb-ı Ḥaḳḳ’a da‘vet étmege. Ya‘nī; dünyā vü āḫiret ne ḳadar maḫlūḳāt var ise cümlesini Ḥaḳḳ’a da‘vet étmek kendisine vācib oldu.

دعوت ذرات پیدا و نهانش

Da‘vet-i ẕerrāt-ı peydā vū nihānş

Lâkin maḫlūḳātı, āşikār u gizli olan cümle ẕerrātı Ḥaḳḳ’a da‘vet étmek vācib oldu.

نکته گفتن پیش کژ فهمان ز حکمت بی گمان

Nukte guften pīş-i kej-fehmān zi-ḥikmet bī-gumān

Nükte vü rumūz ‘irfāna dā’ir, egri ya‘nī; ġayr-ı müstaḳīm olan egri-fehmleriñ öñünde ḥikmetden söz söylemek şekksiz, şübhesiz.

جوهر[ی][589] چند از جواهر ریختن پیش خر است

Cevher[ī] çend ez-cevāhir rīḫten-i pīş-i ḫar’est

Cevāhirden birḳaç cevheri eşegiñ öñüne dökmekdir. Eşek cevheri ne eylesin? Ol ṣaman ü ‘alef ister ‘azīzim.

Meṯnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 279

Fi’l-Meṯnevī

کی توان با شیعه گفتن از عمر

[589] Vezin (Fāilātün/Fāilātün/Fāilātün/Fāilün) gereği **R.B.**’deki gibi ی “ī” eklenmelidir.

Key tuvān bā-Şī‘a guften ez-‘Omer

Meşelā ḳaçan ḳādir olur bir kimse Şī‘a ṭā’ifesine Ḥażret-i ‘Ömer (raḍıya’llâhu ‘anh)’dan söylemek? Ya‘nī; mümkin olmaz. Zīrā anlar Ḥażret-i ‘Ömer’iñ ‘adūsudur. Andan söyle[ye]ne ve söz söylenen söze ‘adāvet éderler. Ḥażret-i ‘Ömer (raḍıya’llâhu ‘anh)’a müte‘allıḳ olan kelāma ḳulaḳ ṭutmayıp ṭa‘n u melāmet cānibine giderler ṣaġır gibi.

کی توان بربط زدن در پیش کر

Key tuvān berbaṭ zeden der-pīş-i ker

Ṣaġırıñ öñünde anı **[439]** istimā‘ eylesin déyü ḳopuz çalmaḳ niçe mümkin olur. Belkí ‘abeş ü bī-hūde olur ve bī-ma‘ná vü bī-fā’ide ḳalır.

Ve li-hâẕā ḳāle’n-Nebiyyu ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem

لا تعطوا الحكمة لغير اهلها فتظلموها[590]

Lā-tu‘ṭu’l-ḥikmete li-ġayri ehlihā fe-taẓlimūhā

Ṣadaḳa Rasūlu’llâh.

کر نصیحت کنی بخلوت کن

Ger naṣīḥat kunī be-ḫalvet kun

Eger bir kimseye naṣīḥat éder iseñ ḫalvetde, tenhāda eyle.

که جز این شیوهٔ نصیحت نیست

Kí cuz-īn şīve-i naṣīḥat nīst

Zīrā bundan ġayrı naṣīḥatde şīve yoḳdur. Ya‘nī; naṣīḥatiñ şīvesi ḫalvet ü tenhāda söylemekdir.

[590] “Hikmeti ehlinden gayrıya verme ki ona (hikmete) zulüm etmiş olursunuz.”

هر نصیحت که بر ملا باشد[591]

Her naṣīḥat kí ber-mele’ bāşed

Her naṣīḥat kí mele’-i nās içinde ya‘nī; ḫalḳ ḍolu olan yerde, maḥallde oldu.

آن نصیحت بجز فضیحت نیست

Ān naṣīḥat be-cuz-fażīḥat nīst

Ol pend ü naṣīḥat, fażīḥatdan ġayrı olmadı. Ancaḳ o naṣīḥat olmadı. Rüsvālıḳ, rezālet oldu.

Ṣaḥīfe (387)

بآنکس که کمراه شد از راه حق که اسلامست

B’ānkes kí gumrāh şud ez-rāh-ı Ḥaḳḳ kí İslāmest

Ol kimse kí gümrāh oldu, yolunu żāyi‘ eyledi Ḥaḳḳ yolundan kí İslāmlıḳdır, Müslimān olmaḳlıḳdır.

Ḳāle’ş-Şeyḫ Sa‘dī

توان پاک کردن ز ژنک آینه

Tuvān pāk kerden zi-jeng āyine

Mümkindir āyīneyi pasdan, kirden pāk eylemek.

ولیکن نیاید[592] **ز سنک آینه**[593]

Velīkin ne-yāyed zi-seng āyine

---

[591] Metinde **شد** “şud” yazılmıştır; ancak vezne (Fāilātün/Mefāilün/Fa‘lün) göre bu kelime yerine **R.B.**’deki gibi **باشد** “bāşed” yazılmalıdır.

[592] Metinde **نیابد** “ne-yābed” yazılmıştır; ancak şerhe göre doğrusu, **R.B.**’deki gibi **نیاید** “ne-yāyed” olmalıdır.

[593] Metinde **آیینه** “āyīne” yazılmıştır; ancak bu şekilde okuyuş vezni (Feūlün/Feūlün/Feūlün/Feūl) bozacaktır.

Lâkin ṭaşdan āyine gelmez, olmaz. Hīç ṭaş āyīne gibi olur mu? Olmaz démekdir.[594]

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 2, Ṣaḥīfe 90]

Ḳāle'l-Ḥāfıẕ

کوهر پاک بباید[595] که شود قابل فیض
ورنه هر سنک و کلی لؤلؤ و[596] مرجان نشود

Gevher-i pāk bi-bāyed kí şeved ḳābil-i feyż
Verne her seng u gilī lu'lu' u mercān ne-şeved

Pāk-ẕāt gerekdir kí feyż-ı İlâhīye ḳābil ola. Yoḫsa her bir ṭaş ve çamur, inci ve mercān olmaz. Bu beytiñ müfredātıyla tafṣīlātı cild-i evvelde (629) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca'at oluna.[597]

Ḳāle'ş-Şeyḫ Sa'dī

عروسی بود نوبت ماتمت
کرت نیک روزی بود خاتمت

'Arūsī buved nevbet-i mātemet
Geret nīk rūzī buved ḫātimet

---

[594] Sa'dī-i Şīrāzī'nin "Bostān" adlı eserinden alınan bu beyit, daha öncesinde I. cildin 260. ve 585. sayfasında zikredilmiştir. Şerhler benzer olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

[595] Metinde **بیاید** "bi-yāyed" yazılmıştır; ancak şerh bakımından doğrusu, **R.B.**'deki gibi **بباید** "bi-bāyed" olmalıdır.

[596] **S.H.Ş.** **و** "u" geçmiyor.

[597] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 558. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
"Pāk-ẕāt gerekdir kí feyż-ı İlâhīye ḳābil ola. Yoḫsa her bir ṭaş ve çamur, inci ve mercān olmaz. Pāk-ẕāt ve ṣāfī-ḳalb gerekdir kí feyż-ı Rabbānī ve tecellī-i envār-ı Sübḥāniyyeye ḳābil ve müste'id ola. Yoḫsa,

کالحجارة او اشد قسوة

Ke'l-ḥicārati ev eşeddu ḳasveh

["Taş gibi, hatta daha da katı." (el-Baḳara 2/74)] olan ḳalb, ḳābil-i feyż-ı İlâhī olmaz. Hemān hemān āteş-i 'aşḳla ḳalbden mā-sivāyı iḥrāḳ édip ṣāfī-dil gerekdir kí ḳābil-i feyż ola 'azīzim."

(208) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[598]

Ṣaḥīfe (389)

ز احسان خاطر مردم[599] شود شاد

Zi-iḥsān ḫāṭır-ı merdum şeved şād

İḥsāndan, keremden insānıñ ḫāṭırı şād ü sürūr olur.

بتقوی خانهٔ دین کردد آباد

Be-taḳvá ḫāne-i dīn gerded ābād

Zühd ü taḳvá ile dīn ḫānesini ābād éderler.

بسوی این صفتها کر شتابی

Be-sūy-ı īn-ṣıfathā ger şitābī

Bu ṣıfatlar ṭarafına, cānibine eger ta‘cīl ü sür‘at éderseñ.

رضای خلق و خالق [440] هر دو یابی

Rıżā-yı ḫalḳ u ḫālıḳ her du yābī

Ḫalḳ u ḫālıḳıñ her ikisiniñ rıżāsını bulursuñ ‘azīzim.

Ḳāle’l-Kāşifī

پاکی و بی عیبی آنرا که بجهت کرامت ببرد بندهٔ خود را که محمد است صلی علیه و سلم

Pākī ve bī-‘aybī ān-rā kí be-cihet-i kerāmet bi-burd bende-i ḫod-rā kí Muḥammed’est ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem

---

[598] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 4. sayfasında; II. cildin 257. sayfasında zikredilmiştir. II. ciltte yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Düğün, gelin olur seniñ ölümüñ nevbeti. Ya‘nī; ölüm nevbeti saña düğün, gelin gibi olur. Eger seniñ ḫātimiñde seniñ günüñ eygü ola ya‘nī; ṣoñ nefesiñ seniñ eygü olur ise işte ölüm saña ‘arūs gibidir. İnsān zifāf gécesi içün naṣıl dört göz ile muntaẓır olur ise işte mü’minler öyle olmaḳ gerekdir.”

[599] Metinde **مرد** “merd” yazılmıştır; ancak bu şekilde okuyuş vezne (Mefāīlün/Mefāīlün/Feūlün) uymaz. Doğrusu, **R.B.**’de de olduğu gibi **مردم** “merdum” olmalıdır.

Pāklıḳ ve bī-‘ayblıḳ ol ẕāt-ı ecell [ü] a‘lāya maḫṣūṣdur kí ikrām cihetinden kendi bendesine Muḥammed (ṣalla’llâhu aleyhi ve sellem) Efendimizi iletdi. Ya‘nī; ‘arş-ı a‘lāya démekdir.

Ṣaḥīfe (390)

Ḳāle’l-Kāşifī

آنانکه درین قصه ثقل جسد را مانع دانند

Ānānkí der-īn ḳıṣṣa ṣıḳl-ı cesed-rā māni‘ dānend

Ol kimseler kí bu Mi‘rāc ḳıṣṣasında cesediñ ṣıḳletini ‘urūca māni‘ bilirler. Ya‘nī; ol bir cemā‘at, ḳavm kí anlar ṣıḳlet-i cesed cihetiyle semāya gitmek olamaz derler, öylece bilirler.

از صعود ارباب بدعت اند و منکر قدرت

Ez-ṣu‘ūd erbāb-ı bid‘at’end ve munkir-i ḳudret

[‘Urūcdan] erbāb-ı bid‘atdirler daḫı ḳudret-i İlâhīyi münkirlerdir.

آنکه سرشت تنش از جان بود

Ānkí sirişt-i teneş ez-cān buved

Ol kimseniñ kí teni, vücūdu, cesedi cāndan, rūḥdan yo[ġu]ruldu. Ya‘nī; māyası, ḫamuru cāndan, rūḥdan yo[ġu]rulmuşdur. Ya‘nī; cesedi ‘ayn-ı rūḥ olmuşdur.

سیر و عروجش بتن آسان بود

Seyr u ‘urūceş be-ten āsān buved

Anıñ seyr u ḥareket ü ‘urūcu ten ile, cesed ile ḳolay, āsān olur. Zīrā kí ten, cesed rūḥ gibi oldu.

Ḳāle’l-Mevle’l-Cāmī ḳuddise sırruhû

ز قدر او مثالی لیلة القدر

Zi-ḳadr-i ū miṯālī leyletu’l-Ḳadr

O Mi‘rāc gécesiniñ ḳadrından leyletü’l-Ḳadr bir miṯāl idi.

ز نور او براتی لیلة البدر

Zi-nūr-ı ū berātī leyletu'l-Bedr

O Mi'rāc gécesiniñ nūru vü żiyāsından leyle-i Bedr bir berāt, nişān ü 'alāmet idi.

سواد طره اش خجلت ده حور

Sevād-ı ṭurre'eş ḫaclet dih ḥūr

O Mi'rāc gécesiniñ siyāh olan ṭurresinden ḥūrīlere ḫacālet vérdi.

بیاض غره اش نور علی نور

Beyāż-ı ġurre'eş nūr^{un} 'alá-nūr

O Mi'rāc gécesiniñ beyāż olan ġurresi nūr^{un} 'alá-nūr idi.

نسیمش جعد سنبل شانه کرده

Nesīmeş ca'd-ı sunbul şāne kerde

O Mi'rāc gécesiniñ nesīmi, rūzgārı sünbülüñ ḳıvrımını ṭaramış eyledi, güşāde eyledi.

هوایش اشک شبنم دانه کرده

Hevāyeş eşk-i şebnem dāne kerde

O Mi'rāc gécesiniñ havāsı şebnemiñ gözyaşını dāne eyledi.

بمسمار ثوابت چرخ سیار

Be-mismār-ı ṣevābit çerḫ-i seyyār

Ṣevābit yıldızlarıñ mismārıyla seyyār olan felek, eflāk.

به بسته در جهان درهای ادبار

Be-beste der-cihān derhā-yı idbār

Cihānda idbār ḳapılarını bağlamış idi.

طرب را چون سخن چندان ازو لب

Ṭarab-rā çun suḫan çendān ez-ū leb

Ṭarab; -ẕevḳ u ṣafā, cünbüş- gülücü söz **[441]** gibi andan ya‘nī; o géce-i Mi‘rāc’dan dudaġı.

کریزان روز محنت زو شباشب

Gurīzān rūz-ı miḫnet z’ū-şeb-ā-şeb

Ḳaçıcı miḫnet günü andan. Ya‘nī; Mi‘rāc gécesinde géce bekleyici, ḳaçıcı idi miḫnet ü meşaḳḳat günü démekdir. Ḫülāṣa-i kelām ve netīce-i merām Ḳadir gécesi, Mi‘rāc gécesinden bir miṯāl oldu. Ya‘nī; Ḳadir gécesiniñ şeref ve rif‘ati, Mi‘rāc gécesinden aḫẕ olunmuş. Aṣl-ı leyle-i Mi‘rāc ve leyle-i Ḳadr anıñ fer‘ī oldu.

یعنی در سال دوازدهم[600] از مبعث بوده

Ya‘nī der-sāl-i duvāzdehum ez-meb‘aṯ būde

Ya‘nī; leyle-i Mi‘rāc bi‘ṯetden on ikinci senede idi.

Ṣaḥīfe (391)

Ḳāle’l-Kāşifī

رفتن آن حضرت از مکه ببیت المقدس بنص قرآن ثابتست

Reften ān-Ḥażret ez-Mekke be-Beytu’l-Maḳdis be-naṣṣ-ı Ḳur’ān ṯābitest

Ol Ḥażret’iñ Mekke’den Beytü’l-Maḳdis’e gitmesi naṣṣ-ı Ḳur’ān ile ṯābitdir.

و منکر آن کافر و عروج بر آسمانها و وصول بمرتبهٔ قرب با حدیث صحیحهٔ مشهوره که

Ve munkir ān kāfir ve ‘urūc ber-āsmānhā ve vuṣūl be-mertebe-i ḳurb bā-ḥadīṯ-i ṣaḥīḥa-i meşhūre kí

[600] **Derkenār:** Düvāzdehüm: 12 sene démekdir.

Anı inkār éden kāfirdir. Efendimiziñ āsumānlar üzerine ‘urūcu, ḳurb-i İlâhī mertebesine vuṣūlü, eḥādīṯ-i ṣaḥīḥa-i meşhūre ile kí.

قریبست بحد تواتر ثابت کشت

Ḳarībest be-ḥadd-i tevātur ṯābit geşt

Tevātür ḥaddine ḳarībdir, ṯābit oldu. Ya‘nī; mütevāriy[en] ṯābitdir, muḥaḳḳaḳdır démekdir.

و هر که انکار آن کند ضال و مبتدع باشد

Ve her kí inkār ān kuned ḍāll u mubtedi‘ bāşed

Ve her kim onu inkār eder, ḍāll ve mübtedi‘ olur.

شاهد معراج نبی وافرست

Şāhid-i mi‘rāc-ı nebī vāfirest

Ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem Efendimiziñ mi‘rācına şāhid çoḳdur.

و آنکه مقر نیست بدین کافرست

V’ānkí muḳırr nīst bedīn kāfirest

Ve ol kimse kí muḳırr degildir. Ya‘nī; inkār éder bu mi‘rācı, kāfirdir.

دستکه سلطنت این وصال

Destgeh-i salṭanat-ı īn-viṣāl

Bu viṣāl salṭanatınıñ destgāhı ḳadri ve ḳıymeti.

نیست به پا مزدی خیل خیال

Nīst be-pā-muzdī ḫayl-i ḫayāl

Ayaḳ ücretiyle degildir. Ḫayāl ü taḫayyül édemez. Ya‘nī; kimseniñ ḫayāl ü taḫayyülü aña éremez. Ḫayālden ve te‘aḳḳuldan berīdir ‘azīzim.

عقل چه داند چه مقامست این "عشق شناسد که"[601]

‘Aḳl çí dāned çí maḳāmest īn “‘ışḳ şināsed kí”

‘Aḳl ne bilir ne maḳāmdır? Bu ‘aşḳ ṭanıyıcı kí.

چه دامست این

Çí dāmest īn

Ne dāmdır, ne ṭuzaḳdır bu. Ya‘nī; bu maḳāmı ‘aḳl bilmez bu ‘aşḳ ṭanıyıcı kí bu ne ṭuzaḳ ne dāmdır, kimse bilmez démekdir.

آن مسجدی که برکت کردیم بر گرد او

Ān mescidī kí bereket kerdīm ber gird-i u

Ol mescidi kí feyż, berekāt eyledim o mescidiñ eṭrāfına -Mescid-i Aḳṣā[602] murāddır.-

Ṣaḥīfe (392)

چو در مکتب بی نشانی رسید

---

[601] Müellif, tırnak içerisinde verdiğimiz bu kısmı bir sonraki mısrā‘a aktarması gerekirdi. Müellif, muhtemelen parçayı nesir olarak düşündüğü için bölmüştür; ancak vezin ve kāfiye de gösteriyor ki bu parça nesir değil, nazımdır. Dolayısıyla nesir gibi ortadan bölünmesi yanlıştır. Şu şekilde olması gerekirdi:
عقل چه داند چه مقامست این
عشق شناسد که چه دامست این
‘Aḳl çí dāned çí maḳāmest īn
‘Işḳ şināsed kí çí dāmest īn
(Müfteilün/Müfteilün/Fāilün)
Akıl ne bilir ne makāmdır bu? Aşkı tanır ki (tanıdığını zanneder ki) ne tuzaktır bu.

[602] “Müslümanların Kudüs’te bulunan ilk kıblesi, en kutsal sayılan üç mescidden biridir. Çok değerli eşya ile dolu olan Beytülmakdis, Hz. Süleyman’dan sonra zaman zaman istilācıların yağmalama ve yıkımlarına marūz kalmıştır. En büyük yıkım Babil Hükümdarı II. Buhtunnasr’ın (Nebukadnezzar) Kudüs’ü üçüncü işgāli sırasında olmuş. Şehri tamāmen tahrīp eden Buhtunnasr yıkılan mabedin kapı ve duvarlarından söktüğü altın kabartmalarla diğer kıymetli eşyayı şehirden topladığı ganīmetlerle ve halkın büyük bir kısmıyla beraber Babil’e götürmüştür. Bu şekilde başlayan Babil esāretinin Babil’in Persler tarafından zaptı ile sona ermesinin ardından Kudüs’e dönen yahudi ileri gelenlerinden Zerubbabel ve arkadaşları mabedi yeniden inşā etmiştir. Hz. Peygamber’in mi‘r̄ac yolculuğuna çıkmadan önce müslümanların kıblesi olan Mescid-i Aksâ’ya getirildiği İsr̄a s̄uresinin ilk āyetinde belirtilmektedir.” Nebi Bozkurt, “Mescid-i Aksâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 29, Ankara 2004, s. 268-271.

Çu der mekteb-i bī-nişānī resīd

Çünkí mekteb-i bī-nişānīye **[442]** erişdi. Ya‘nī; nişānsız olan mekteb kí mekteb-i İlâhī olup anda ‘ilm-i ledünnī oḳunur. Anıñ ḫˇācesi Cenāb-ı Ḥaḳḳ’dır ‘azīzim.

چیکویم که آنجا چه دید و شنید

Çí gūyem kí āncā çí dīd ū şenīd

Ne söyleyem kí anda, o mektebde ne gördü ve ne işitdi. Bilemem kí söyleyem, kim bilir?

ورق در نوشتند و کم شد سبق

Varaḳ der nuviştend u gum şud sebaḳ

Kāġıdı bozdular ve ders żāyi‘ oldu. Ya‘nī; ezber için kāġıda yazdılar, anı bozdular, ders żāyi‘ oldu démekdir. Zīrā dersi kāġıda yazmamalı. Dersi göñle, ḳalbe yazmalı kí anda żāyi‘ olmayıp ḥıfẓ édesiñ.

شنیدن بحق بود و دیدن بحق

Şenīden be-Ḥaḳḳ būd u dīden be-Ḥaḳḳ

İşitmeklik Ḥaḳḳ ile idi. Görmeklik Ḥaḳḳ ile idi. Ya‘nī; Cenāb-ı Rasūl-i Kibriyā, Ḥaḳḳ ile Ḥaḳḳ’ı gördü ve Ḥaḳḳ ile Ḥaḳḳ’ıñ kelāmını istimā‘ étdi, külliy[en] fenā fi’llâh oldu démekdir.

Ḳāle’l-Mevle’l-Cāmī

درین شب آن چراغ چشم بینش

Der-īn şeb ān çerāġ-i çeşm-i bīniş

O géce görücü olan anıñ çerāġ-ı çeşm bu gécede.

سزای آفرین از آفرینش

Sezā-yı āferīn ez-āferīneş

Āferin démek lāyıḳdır maḫlūḳdan. Ya‘nī; ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem Efendimiziñ o géce müşāhede eyledigi tecelliyāt-i cemāl-i İlâhīye maẓhariyyeti cihet[iy]le anıñ çeşm-i enverine, maḫlūḳdan āferīn démek lāyıḳdır.

چو دولت شد ز بد خواهان نهانی

Çu devlet şud zi-bedḫ ̆āhān nihānī

Devlet gibi gitdi. Bed, kötü isteyenlerden[603] gizlice.

سوی دولت سرای امهانی

Suy-i[604] *devlet-sarāy-ı Ummu Hānī*

Ümmü Hānī[605] vālidemiziñ devlet sarāyı ṭarafına ya‘nī; Efendimiz bed, kötü isteyenlerden o géce gizlice Ümmü Hānī vālidemiziñ ḫāne-i ‘ālīlerine teşrīf buyurdular démekdir.

به پهلو تکیه بر مهد زمین کرد

Be-pehlū tekye ber-mehd-i zemīn kerd

Yanını i‘timād ya‘nī; yaṣlanmış zemīn, yer beşigine eylemiş. Ya‘nī; istirāḥate varıp ferş-i sa‘ādetlerinde yatmış idiler.

زمین را مهد جان نازنین کرد

Zemīn-rā mehd-i cān-ı nāzenīn kerd

---

[603] Metinde “oḳuyuculardan” yazılmıştır. Müellif, -ḫ ̆āh (isteyen) ile -ḫ ̆ān (okuyan) kelimelerini karıştırmıştır.

[604] Ziyā Şükūn’un bu kelime için; “Vezin sıkıntısı hālinde (v)si met edilmez.” açıklamasına dayanarak vezin (Mefāīlün/Mefāīlün/Mefāīlün/Feūlün) gereği biz de bu kelimeyi kısa okuduk. Bkz.: Ziya Şükûn, *a.g.s.*, s. 1241.

[605] “Ümmühānī hazretlerinin babası Rasūlullâh Efendimizin (s.a.v.) amcası Ebū Tālib, vālidesi de Rasūlullâh’ın yengesi Fātıma binti Esed’dir. Hazret-i Ali’nin ana ve baba bir, kız kardeşidir. Asıl ismi Fāhite’dir, künyesi Ümmühānī’dir. Mi‘rāc mucizesi bu hanımın evinde cereyān etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) onun için:

‘Deveye binen kadınların en hayırlısı, Kureyş kabilesinin sāliha kadınlarıdır ki evlātlarına çok düşkündürler. Evlâtları küçük iken dul kalırlar da evlenmezler ve aynı zamānda kocalarına fevkalāde hürmet ve itāat göstererek kusur etmemeye çalışırlar.’ buyurdular.

Hazret-i Ümmühānī, Hazret-i Muāviye (r.a.) zamanında Mekke’de vefāt etmiştir. (Radıyallâhu anha)” Heyet, *Hanımlara Rehber Bilgiler ve Büyük İslâm Hanımları*, Fazilet Neşriyat Yayınları, İstanbul 2020, s. 150-151.

Yeri, arżı cān-ı nāzenīnine beşik eyledi.

دلش بیدار چشمش در شکر خواب

Dileş bīdār çeşmeş der-şukr-i ḫˇāb

Ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem Efendimiziñ göñlü, ḳalbi uyanıḳ. Efendimiziñ çeşm-i sa‘ādetleri şükr-i ḫˇābda idi.

ندیده چشم بخت این خواب در خواب

Ne-dīde çeşm-i baḫt īn ḫˇāb der-i ḫˇāb

Baḫt gözü görmedi bu uyḳuyu uyḳu içinde.

در آمد ناکهان ناموس اکبر

Der āmed nāgehān Nāmūs-ı Ekber

Añsızın Cebrā’īl geldi.

سبک روتر ازین طاوس اخضر

Sebuk-revter ez-īn ṭāvūs-ı aḫḍar

Ṭāvūs-ı aḫḍar olan Cebrā’īlden ziyāde sür‘atle gider Burāḳ ile berāber démekdir.

برو مالید[606] پر کای خواجه بر خیز

Ber-ū mālīd per k’ey ḫˇāce ber ḫīz

Cebrā’īl, Efendimiziñ üzerine ḳanadını sürdü **[443]** kí: “Ey Efendi! Ḳalḳ.” dédi.

که امشب خوابت آمد دولت انکیز

Kí īmşeb ḫˇābet āmed devlet engīz

Zīrā kí bu géce seniñ uyḳuñ devlet ḳoparıcı géldi.

---

[606] **Derkenār:** Mālīd: Sürdü.

برون بر یک زمان زین خوابکه رخت

Birūn ber yek zamān z'īn-ḫ'ābgeh raḫt

Ṭaşra ilet bir zamān bu uyḳugāhdan metā'ı.

تو بخت عالمی بیخواب به بخت

Tu baḫt-ı 'ālemī bī-ḫ'āb bih baḫt

Sen 'ālemiñ baḫtısıñ. Uyḳusuz eygüdür baḫt u ṭāli'. Ya'nī; ẕāt-ı şerīfiñ, 'ālemiñ baḫt u ṭāli'isiñ. Uyḳusuzluḳ eygüdür baḫt u ṭāli' ṣāḥibine démekdir.

Ḳāle'l-Mevle'l-Cāmī

بسیچ[607] راه عرشت کردم اینک

Bi-sīç[608]-i rāh-ı 'arşet kerdem īnek

İşte seniñ 'arşıñ yolunu düzdüm, ḳoşdum ve müheyyā eyledim dédi. -Ḥażret-i Cebrā'īl ṭarafından Efendimize ḫiṭābdır.-

براقی برق سیر آوردم اینک

Burāḳī berḳ seyr āverdem īnek

İşte berḳ-i ḫāṭıf gibi seyr éder Burāḳ'ı getirdim.

جهنده بر زمین خوش باد پایی

Cehende ber-zemīn ḫoş bād pāyī

Güzel, rūzgār ayaḳlı zemīn üzre ṣıçrayıcı; Burāḳ'ıñ vaṣfıdır. Ya'nī; ayaġı bād gibi rūzgāra beñzer ḫoş zemīn üzre ṣıçrayıcı bir Burāḳ'dır démek olur.

پرنده در هوا فرخ[609] همایی

---

[607] **Derkenār:** Bi-sīç, sīçīden: Düzmek ve ḳoşmaḳ ve rābıṭa vü niẓām vérmek. Mu'add ü müheyyā eylemek ma'nāsınadır.
[608] **R.B. پسیچ** "pesīç" [Aynı manā.]
[609] **Derkenār:** Ferruḫ: Mübārek ma'nāsına.

Perende der-hevā ferruḫ Humāyī

Havāda mübārek Hümā ḳuşu gibi uçucu bir Burāḳ’dır.

چو عقل کل سوی افلاک کردم

Çu ‘aḳl-ı kull suy-i eflāk gerdī

‘Aḳl-ı küll gibi eflāk ṭarafını gezicidir. Ya‘nī; Burāḳ, eflākiñ eṭrāfını geşt ü güẕār éder.

چو فکر هندسه[610] کیتی نوردی[611]

Çu fikr-i hendese gītī neverdī

Hendese fikri gibi dünyā ve iḳlīm ve cihānı ṭayy édici, dürücü Burāḳ’dır.

نه دست کس عنان او بسوده

Ne-dest-i kes ‘ināñ-ı ū bi-sūde

Kimseniñ eli, o Burāḳ’ıñ dizgin[n]e sürülmüş degildir. Ya‘nī; şimdiye ḳadar kimse bu Burāḳ’a rākib olmamışdır.

نه از پایی رکابش کشته سوده

Ne-ez-pāyī rikābeş geşte sūde

O Burāḳ’ıñ üzengisine bir ayaḳ sürülmüş degildir. Güzellikde kimse rākib olmamışdır démekdir.

ازان دولت سرا چون خواجهٔ دین

Ez-ān devlet-serā çun ḫ ̔āce-i dīn

Çünkim dīn efendisi ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem Efendimiz o devlet-sarāydan ya‘nī; Ümmü Hānī ḫāne-i sa‘ādetinden démekdir.

---

[610] Kelime **هندسی** “hendesī” şeklinde okunmuş olsaydı imāle yapılmasına lüzūm kalmazdı.
[611] **Derkenār:** Neverdī: Ṭayy édici, dürücü, bir şey’i dürüp dolamaḳ ma‘nāsına.

خرامان شد بعزم خانهٔ زین

Ḫırāmān şud be-ʻazm-ı ḫāne-i zīn

Efendimiz iki ṭarafa ṣalınaraḳ eger ḫānesine ʻazm oldu. Yaʻnī; Burāḳ yaḳīn olup üzerindeki eger ḫānesine ʻazm eyledi.

شد از سبوحیان کردون صدا ده

Şud ez-subbūḥyān gerdūn ṣadā dih

Melā'ike-i subbūḥyānıñ ṣadāsından eflāk **[444]** ṣadā vérdi.

که "سبحان الذی اسرا بعبده"[612]

Kí "Subḥāne'lleẕī esrā bi-ʻabdih"

İşte melā'ile-i subbūḥyān lafẓ-ı şerīfi söylediler. Anlarıñ ṣadāsından eflāk ṣadā vérdi. Yaʻnī; ṣadānıñ ḳubbeye ʻaḳs édip çınması gibidir.

Ṣaḥīfe (394)

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 2, Ṣaḥīfe 30]

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ

خوش عروسیست جهان از سر[613] صورت لیکن
هر که پیوست بدو عمر خودش کابین[614] داد[615]

Ḫoş ʻarūsīst cihān ez-ser-i ṣūret līkin
Her kí peyvest bedū ʻumr-i ḫodeş kābīn dād

Cihān, ṣūret yüzünden bir laṭīf gelindir. Lâkin her kim kí aña ulaşdı ve anı ḳabūl eyledi, kendi ʻömrünü aña kābīn vérdi. Yaʻnī; bu ibtilā ʻālemi olan dünyā-yı fānīye ṣūret yüzünden bir laṭīf-ʻarūs-ı zībā gibi nefs-i emmāre bi's-sū'uñ

---

[612] "**Kulu Muhammed**'i geceleyin, Mescid-i Harām'dan kendisine bazı āyetlerimizi göstermek için, etrāfını mübārek kıldığımız Mescid-i Aksā'ya **götüren Allâh, her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir.** Şüphesiz ki her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla gören O'dur." (el-İsrā 17/1)
[613] **S.H.Ş.** ve II. ciltte **ره** "reh"
[614] **Derkenār:** Kābīn: Mihr, ḫātūnlara vérilir.
[615] Bu beyit, daha öncesinde II. cildin 10. ve 11. sayfalarında zikredilmiştir. Şerh birebir aynıdır.

müştehāsıdır; lâkin her kim kí bu ‘arūs-ı zībā gibi görünen ke-ḥulmi’n-nā’im, evhām u ḫayālāt olan dünyā ‘acūzesine göñül vérdi ve anı ḳabūl eylediyse māye-i sa‘ādet-i sermedī olan ‘ömrü cevherini aña kābīn, mehr vérip ‘āḳıbeti ḫüsrānda ḳalmışdır ‘azīzim.

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 2, Ṣaḥīfe 7]

Ḳāle’l-Ḥāfıẓ

از ره مرو بعشوهٔ[616] دنیی که این عجوز
مکاره می نشیند و محتاله[617] میرود

Ez-reh merū be-‘işve-i dunyī kí īn ‘acūz
Mekkāre mī-nişīned u muḥtāle mī-reved

Dünyānıñ firīb ü ḥīlesiyle ṣırāṭ-ı müstaḳīmden gitme kí bu ‘acūze mekkāre oturur muḥtāle gider. Ya‘nī; ey sālik ḳardaş! Bu cīfe ve mel‘ūn dünyānıñ zīnet ü cāhına ve firīb ü ḥīlesine aldanıp ṣırāṭ-ı müstaḳīmden ṭaşra çıḳma. Ve dīnini dünyāya degişip ‘avāmm-meşreb olma. Ve dīnini elden giderecek ẓālime rükūn étme. Zīrā bu ‘acūze dünyānıñ ni‘amı niḳam ve şarābı serābdır. Dā’imā ḫalḳı mekr u ḥīle ile ṭarīḳ-ı Ḥaḳḳ’dan iḫrāc édip Ḥaḳḳ’dan ba‘īd éder démekdir.

Ṣaḥīfe (395)

از من بگوی عالم تفسیر گوی را

Ez-men bi-gūy ‘ālim-i tefsīr-gūy-rā

Benden tefsīr söyleyici ‘ālime söyle.

گر در عمل نکوشی تو نادان مفسری

Ger der-‘amel ne-kūşī tu nādān mufessirī

Eger ‘amelde çalışmaz, sa‘y étmezseñ sen cāhilsin ey müfessir kimse. Ya‘nī; ey tefsīr édici kimse! Sen tefsīrde cāhilsiñ.

---

[616] **Derkenār:** ‘İşve: Aldatmaḳ ve ḥīle étmek.
[617] **Derkenār:** Muḥtāle: Ḥīle édici.

بار درخت علم ندانم بجز عمل

Bār-ı dıraḫt-ı ‘ilm ne-dānem be-cuz-‘amel

‘İlmiñ aġacınıñ meyvesini ‘amelden başḳa, ġayrı bilmem.

با علم اکر عمل نکنی شاخ بی بری

Bā-‘ilm eger ‘amel ne-kunī şāḫ-ı bī-berī

Eger ‘ilmiñle ‘amel étmezseñ **[445]** meyvesiz aġac dalı gibisiñ.

[Meşnevī: Cild 6, Ṣaḥīfe 355]

Fi’l-Meşnevī

ذره ذره کاندرین ارض و سماست

Ẕerre ẕerre k’enderīn arż ū semāst

Ẕerre ẕerre bu arż u semā içre vardır.

جنس خودرا هر یکی چون کهرباست[618]

Cins-i ḫod-rā her yekī çun kehrubāst

Beherḥāl kendi cismini her biri kehrübā gibidir. Kehrübā çöpü gibi kendisine nice ceẕb eylerse herkes kendi cinsini hem kendisine öyle ceẕb eyler démekdir.

[Meşnevī: Cild 6, Ṣaḥīfe 356]

معده نانرا میکشد تا مستقر

Mi‘de nān-rā mī-keşed tā musteḳar

Meşelā mi‘de nānı müsteḳarına dek çeker kí mi‘de ile nānıñ mā-beyninde cinsiyyet vardır.

میکشد مر آبرا تف جکر

[618] Bu beyit, daha öncesinde II. cildin 153. ve 154. sayfalarında zikredilmiştir. Şerh aynıdır.

Mī-keşed mer āb-rā tef-i ciger

Ve keẕâlik taḥḳīḳ[an] ābı tef-i ciger çeker kí ābla cigeriñ mā-beyninde cinsiyyet vardır.

چشم جذاب بتان زين كويها

Çeşm ceẕẕāb-ı butān z'īn-kūyihā

Çeşm, bütleriñ ceẕẕābını bu köylerden.

مغز جويان از كلستان بويها

Maġz cūyān ez-gulistān būyihā

Maġz, gülistāndan būylar, ḳoḳular isteyicidir. Ya'nī; göz, bu maḥallelerden maḥbūbları ceẕb édicidir ve dimāġ, gülistāndan rāyiḥa ṭaleb édicidir 'azīzim.

[Meṣnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 97]

آدمی را دشمن پنهان بسيست
آدمی با حذر عاقل كسيست

Ādemī-rā duşmen-i pinhān besīst
Ādemī-i bā-ḥaẕer 'āḳıl kesīst

(303) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca'at oluna.[619]

Ṣaḥīfe (397)

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 2, Ṣaḥīfe 173]

[Ḳāle'l-Ḥāfıẓ]

هر كنج[620] سعادت كه خدا داد بحافظ
از يمن دعای شب و ورد سحری بود

[619] Bu beyti, 359. sayfada ayrıntılı şekilde açıkladık.

[620] I. ciltte **كنج** "genc" [Müellif, bu kelimenin şerhini "ḫazīne" şeklinde yapmış olup "bucaḳ" kelimesinin de üzerini çizmiştir. Bizim çalıştığımız kısımda böyle bir şey söz konusu olmadığı için beyti, şerhe uygun olarak "genc" diye değil, "kunc" diye okuduk.]

Her kunc-i sa‘ādet kí Ḫudā dād be-Ḥāfıẓ
Ez-yumn-i du‘ā-yı şeb u vird-i seḥarī būd

Her sa‘ādet bucaġı kí Ḫüdā, Ḥāfıẓ’a vérdi. Gécede olan du‘ā vü niyāz ve vaḳt-i seḥerde olan evrād [u] eẕkār yemīn berekātiyle idi. Bu beytiñ müfredātıyla tafṣīlātı cild-i evvelde (622) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[621]

Ṣaḥīfe (398)

Meṣnevī: Cild 2, Ṣaḥīfe 118

Fi’l-Meṣnevī

چون سفیهانراست این کار و کیا

Çun sefīhān rāst īn kār ū kiyā

Çünkim birṭaḳım sefīhler bu bed ü kötü işi işlediler.

لازم آمد "یقتلون الانبیاء"[622]

Lāzım āmed “yaḳtulūne’l-enbiyā’”

Lāzımdır anda enbiyāyı ḳatl eylemek. Bu beytiñ müfredātıyla tafṣīlātı cild-i evvelde (103) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[623]

---

[621] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 546. sayfasında zikredilmiştir. 547. sayfada yer alan beytin şerhi şöyledir:
“Cümle sa‘ādet ḫazīnesini kí Cenāb-ı Ḥaḳḳ, Ḥāfıẓ-ı Ṣīrāzī’ye vérdi, iḥsān étdi. Ya‘nī; sa‘ādet ve devlet-i ebediyye ḫazīnesini Cenāb-ı ‘İzzet, Ḥāfıẓ’a iḥsān étmişdir. Anıñ cümlesi, gécede olan du‘ā vü niyāz ve vaḳt-i seḥerde oḳunan evrād u eẕkār sāye-i mübārekesinden idi ‘azīzim.”

[622] “Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, üzerlerine alçaklık damgası vurulmuştur. Meğer ki Allâh’ın ipine ve insanlar (müminler)ın ahdine sığınmış olsunlar. Onlar Allâh’ın hışmına uğradılar ve üzerlerine de miskinlik damgası vuruldu. Bunun sebebi, onların Allâh’ın āyetlerini inkār etmiş olmaları ve haksız yere **peygamberleri öldürmeleridir.** Ayrıca isyān etmiş ve haddi de aşmışlardı.” (Āl-i ‘İmrân 3/112)

[623] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 70. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
“Çünkim birṭaḳım süfehālar bu bed ve kötü işi işlediler. Ya‘nī; bu ḥükm u taṣarruf u ḳudret sefīhler içündür. Lāzım geldi kí anlara ya‘nī; anlarıñ sefehlikleri muḳteżāsınca enbiyā-yı ‘iẓāmı ḳatl étmek, işleri ve kārları oldu. Yollarını żāyi‘ étmiş ḳavm, sefehliklerinden enbiyā-yı ‘iẓāma söylediler kí ان تطیرنا بکم İnnā taṭayyernā bi-kum. [“Sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık.” (Yâsîn 36/18)] Āyet-i kerīmesi mefhūmunca biz siziñle teşe’üm étmişiz? Ḥāşā s̱ümme ḥāşā! Aṣl-ı teşe’üm bu sefehlerdendir yoḫsa enbiyā vü evliyā ḥażerātı maḥż-ı feyż ve berekāt-ı Rabbāniyyedir. Ḥattá Cenāb-ı Ḥaḳḳ āyet-i kerīmesinde buyurur kí:

Ḳāle'l-Mevle'l-Cāmī

دبیر صنع نوشت است کرد عارض تو
بمشک ناب که الحسن و الملاحة لک

Debīr-i ṣun‘ nuvişt’est gird-i ‘ārıż-ı tū
Be-muşknāb kí el-ḥusnu ve’l-melāḥatu lek

(163) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca‘at oluna.[624]

Ṣaḥīfe (399)

[Meṣnevī: Cild 4, Ṣaḥīfe 274]

Fi'l-Meṣnevī

باد را بی چشم اکر بینش نداد

Bād-rā bī-çeşm eger bīniş ne-dād

Meṣelā Ḥaḳḳ Te‘ālá bāda ya‘nī; rūzgāra çeşmsiz eger dāniş ve bīniş ya‘nī; bilmek [ve] görmek vérmeyeydi.

فرق چون می کرد اندر قوم عاد

Farḳ çun mī-kerd ender ḳavm-i ‘Ād

Ḳavm-i ‘Ād **[446]** içinde olan mü'minleri nice farḳ eylerdi ‘adūdan mü'mini nice bildi.

کر نبودی نیل را آن نور و دید

Ger ne-būdī Nīl-rā ān nūr u dīd

و ما کان الله لیعذبهم و انت فیهم

Ve mā kāna’llâhu li-yu‘aẕẕibehum ve ente fīhim

[“Hālbuki sen içlerinde iken Allâh, onlara azāb edecek değildi.” (el-Enfāl 8/33)] Āyet-i kerīmesiyle istidlāl éderim bu ẕevāt-ı ‘iẓāmıñ feyż-ı Subḥānī ve berekāt-ı Raḥmānī olduḳlarını ‘azīzim.”

[624] Bu beyit, daha öncesinde II. cildin 183. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
“Ṣun‘ kātibi seniñ ‘ārıżıñ eṭrāfına yazmışdır. Ya‘nī; ṣun‘-ı İlâhī kātibi yā Rasūlu’llâh seniñ yanaġınıñ eṭrāfına ḳudret ḳalemiyle yazmışdır. İşte bu ‘ibāreyi yazmışdır misk ṣuyuyla kí ḥüsn ü melāḥat seniñdir. Ya‘nī; ḥüsn ü melāḥatıñ ma‘deni sensiñ, senden taḳsīm olur démekdir.”

Ve keẕâlik eger Nīl ṣuyunuñ ol çeşmi ve ol görmesi olmayaydı.

از چه قبطی را ز سبطی بر[625] کزید

Ez-çí Ḳıbṭī-rā zi-Sıbṭī ber guzīd

Ne vechden Sıbṭī Ḳıbṭī'den temyīz eylerdi ve ürendilerdi.

کر نه کوه و سنک با دیدار شد

Ger ne-kūh ū seng bā-dīdār şud

Ve keẕâlik eger kūh u seng bā-dīdār olmasa ve dāniş ü bīnişle ittiṣāf ḳılmasaydı.

پس چرا داود را او یار شد

Pes çirā Dāvûd-rā ū yār şud

Pes Ḥażret-i Dāvûd'a ol seng ü kūh niçün yār olurdu ve ne vechle mu'āvenet ḳılardı?

این زمین را کر نبودی چشم و جان

Īn zemīn-rā ger ne-būdī çeşm u cān

Ve keẕâlik eger bu zemīniñ çeşm ü cānı olmayaydı.

از چه قارونرا فرو خورد آنچنان[626]

Ez-çí Ḳārūn-rā furū ẖurd ānçunān

---

[625] **R.B. می** "mī"

[626] **R.B.:**
از چه قارون را فرا خوردی چنان
Ez-çí Ḳārūn-rā ferā ẖurdī çunān

Ḳārūn'u ancılayın ne vechle aşağı yutardı? Ḥażret-i Mūsá 'aleyhi's-selām aña ابلعی یا ارض[627] déyü ḫiṭāb eyledikde anı nice fehm éderdi? Ve Ḳārūn'u tevābi'iyle görüp bilmese ne ḥālle anı ḫasf éderdi?[628]

Ṣaḥīfe (400)

Ḳāle'l-Mevle'l-Cāmī

یاد کن انکه در شب اسرا

Yād kun ānkí der-şeb-i İsrā

Yād eyle, ẕikr eyle ol vaḳt kí İsrā gécesinde. Ya'nī; leyle-i Mi'rāc'da.

با حبیب خدا خلیل خدا

Bā-ḥabīb-i Ḫudā ḫalīl-i Ḫudā

Ḥabīb-i Ḫüdā ile ḫalīl-i Ḫüdā. Ya'nī; İbrāhīm 'aleyhi's-selām Efendimize.

کفت کوی از من ای رسول کرام

Guft gūy ez-men ey Rasūl-i kirām

İbrāhīm 'aleyhi's-selām dédi: "Ey Rasūl-i kirām! Benden söyle."

امت خویش را ز بعد سلام

Ummet-i ḫ ̌īş-rā zi-ba'd-ı selām

Kendi ümmetine selāmdan ṣoñra. Ya'nī; ümmetine benden selāmdan ṣoñra söyle.

که بود پاک و خوش زمین بهشت

Kí buved pāk u ḫoş zemīn-i bihişt

Kí cennetiñ zemīni, yeri ḫoş ve pāk olur.

---

[627] İbla'ī yā arż! | "Sen yut ey arz!"

[628] Buraya kadar zikredilen Mesnevī beyitleri, daha öncesinde II. cildin 97. sayfasında zikredilmiştir. Şerh aynıdır.

لیک انجا کسی درخت نکشت

Līk āncā kesī dıraḫt ne-kişt

Lâkin o yere kimse ağac ekmedi. Ya‘nī; cennetiñ pāk ve ḫoş olan zemīnine kimse ağac dikmedi, ekmedi.

خاک او پاک و طیب افتاده

Ḫāk-ı ū pāk u ṭayyib uftāde

O cennetiñ ṭopraġı pāk ve ṭayyib düşmüşdür.

لیک هست از درختها ساده

Līk hest ez-dıraḫthā sāde

Lâkin ağacdan sādedir. Ya‘nī; ağacı yoḳdur.

غرس اشجار آن بسعی جمیل

Ġars-ı eşcār ān be-sa‘y-ı cemīl

O cennetiñ eşcārınıñ ġarsı, dikmesi sa‘y u himmet-i cemīl ile, güzel sa‘y u himmetle.

بسمله حمدله است پس تهلیل

Besmele ḥamdelest[629] *pes tehlīl*

[447] Besmele, ḥamdeledir. Ṣoñra tehlīldir Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ı.

هست تکبیر نیز ازان اشجار

Hest tekbīr nīz ez-ān eşcār

Tekbīr daḫı vardır o ağacdan. Ya‘nī; o cennetiñ eşcārı dikmek murād éden kimse sa‘y-ı cemīlle, Cenāb-ı Ḥaḳḳ’ı tehlīl ü tesbīḥ ve besmele vü ḥamdeledir.

خوش کسی کش جزین نیاید کار

[629] Vezin (Fāilātün/Mefāilün/Fa‘lün) gereği “ḥamdele’est” şeklinde okunmamıştır.

Ḫoş kesī k'eş cuz-īn ne-yāyed kār

Ḫoş kimse kí o kimse bundan ġayrı, başḳa iş gelmez elinden. Ya'nī; işi gücü tehlīl ü tesbīḥ ve besmele [vü] ḥamdele ola.

باغ جنات "تحتها الانهار"[630]

Bāġ-ı cennāt "taḥtihe'l-enhār"

Cennetiñ bāġı altında nehrler vardır.

سبز و خرم شود ازان اشجار

Sebz u ḫurrem şeved ez-ān eşcār

Yeşil ve ḫürrem olur andan cennetiñ aġacları démekdir.

Ṣaḥīfe (401)

Ḳāle'ş-Şeyḫ Sa'dī

چنان کرم در تیه قربة براند

Çunān germ der-tīh-i ḳurbet bi-rānd

Ancılayın germiyyet ü ḥarāret, ḳurbet ṣaḥrāsına sürdü. Ya'nī; ol ḳadar ḥarāret-i 'aşḳ u maḥabbet kí ḳurbet-i İlâhī ṣaḥrāsına sürdü.

که در سدره جبریل ازو باز ماند[631]

Kí der-Sidre Cibrīl ez-ū bāz mānd

Kí Ḥażret-i Cibrīl, Efendimizden Sidre'de géri ḳaldı.

بدو کفت سالار بیت الحرام

Bedū guft sālār-ı Beytu'l-Ḥarām

---

[630] "Şüphesiz ki Allâh īmān edip sālih amel işleyenleri, **altlarından ırmaklar** akan cennetlere koyar. İnkār edenler ise dünyada zevk edip geçinirler. Hayvānların yediği gibi yerler. Onların varacakları yer ateştir." (Muḥammed 47/12)

[631] "Bostān"dan alınan bu beyti daha öncesinde 365. sayfada zikrettik.

Beytü’l-Ḥarām’ıñ re’si olan Efendimiz Cebrā’īl’e buyurdu:

که ای حامل وحی برتر خرام

Kí ey ḥāmil-i vaḥy berter ḫırām

“Kí ey vaḥy ḥāmili olan Cebrā’īl! Daha ziyāde ḫırām eyle, ṣalın.” Ya‘nī; Ṣalınaraḳ daha ziyāde ileri git démekdir.

چو[632] در دوستی مخلصم یافتی

Çu der-dūstī muḫlişem yāftī

Çünkim dostluḳda beni muḫliṣ bulduñ.

عنانم ز صحبت چرا تافتی

‘İnānem zi-ṣuḥbet çirā tāftī

Muṣāḥabetden benim dizginimi niçün çevirdiñ? Ya‘nī; benim arḳadaşlıġımdan niçün dizginini çevirdiñ, beni terk étdiñ?

بکفتا فراتر مجالم نماند

Bi-guftā ferāter mecālem ne-māND

Cebrā’īl Efendimize dedi: “Daha dünyāda mecālim ḳalmadı.”

بماندم که نیروی بالم نماند

Bi-māndem kí nīrū-yı bālem ne-māND

Ḳaldı kí ḳanadımıñ ḳuvveti ḳalmadı.

اکر یک سر موی برتر پرم

Eger yek ser-i mūy berter perem

Eger bir ḳıl ucu ḳadar ziyāde uçarım.

---

[632] Metinde **چون** “çun” yazılmıştır. Bu şekilde okuyuş vezni (Feūlün/Feūlün/Feūlün/Feūl) vezni bozacağı için **R.B.**’de de olduğu gibi **چو** “çu” şeklinde düzeltme yapılmıştır.

فروغ تجلی بسوزد پرم

Furūġ-ı tecellī bi-sūzed perem

Tecellī-i İlâhī żiyāsı ḳanadımı yaḳar, muḥterıḳ olur dédi.

Ṣaḥīfe (402)

کلام سرمدی بی نقل بشنید

Kelām-ı sermedī bī-naḳl bi'şnīd

Efendimiz kelām-ı sermedīyi naḳlsiz ya'nī; bilā-vāsıṭa istimā' étdi.

خداوند جهان را بی جهت [دید][633]

Ḫudāvend-i cihān-rā bī-cihet [dīd]

Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ı cihetsiz, ṭarafsız [gördü.]

بدید انچه ز حد دیدن برون بود

Bi-dīd ānçí zi-ḥadd-dīden birūn būd

Gördü ol nesneyi kí görmeklik ḥaddinden ṭaşra idi. **[448]** Ya'nī; ol ẕāt-ı 'ālī-i Ḥaḳḳ kí görmeklikden ṭaşradır, Efendimiz gördü 'azīzim.

مپرس اما ز کیفیت که چون بود

Me-purs ammā zi-keyfiyyet kí çun būd

Ammā su'āl étme kí nice keyfiyyetle oldu. Ya'nī; Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ı ne keyfiyyet ile ne gūna gördü déyü su'āl étme. Muḥaḳḳaḳ bil kí gördü sulṭānım.

Ṣaḥīfe (405)

راه ز اندازه برون رفتهٔ

Rāh zi-endāze birūn refte'ī

[633] Vezin (Mefāīlün/Mefāīlün/Feūlün) gereği **R.B.**'deki gibi **دید** "dīd" eklenmelidir.

Yol, endāzeden ṭaşra gitmemiş idi. Ya‘nī; yoluñ mesāfesi ḥesāba gelmez idi.

پی نتوان برد که چون رفتهٔ

Pey ne-tuvān burd kí çun refte’ī

İz, pey mümkin degildir iletmek naşıl nice gitmiştir. Ya‘nī; iz, pey görülmez, ḳalmamışdır.

عقل درین واقعه حاشا کند

‘Aḳl der-īn vāḳı‘a ḥāşā kuned

‘Aḳl bu vāḳı‘ada ḥāşā éder. Ya‘nī; ‘aḳlıñ işi, kārı degildir bu vāḳı‘ayı bilmek. İdrāk étmekden ibā’, tebā‘üd éder.

عقل که[634] حاشا که تمنا کند[635]

‘Aḳl kí ḥāşā kí temennā kuned

‘Aḳl ḥāşā kimdir kí?[636]

Ṣaḥīfe (406)

Meşnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 108

Fi’l-Meşnevī

هر نفس نو می شود دنیا و ما

Her nefes nev mī-şeved dunyā vu mā

Her ṭarfetü’l-‘aynda köhne vü nev olur. Bu dünyā mürde vü ḥayy olur. Bu eşyā ve biz her ānda dünyānıñ.

بی خبر از نو شدن اندر بقا

---

[634] **R.B. نه** “ne”

[635] Zikredilen son iki beyit, Şeyh Bahāī’nin “Keşkūl” adlı eserinden alınmıştır.

[636] **Derkenār:** Ya‘nī; ‘aḳl kim ola? Nedir kí? Ḥāşā bu esrāra vuḳūfunu, muṭṭali‘ olmasını temennī éder? Édemez. O kim olur démekdir.

Bī-ḫaber ez-nev şuden ender beḳā

Köhne vü nev olmasından bī-ḫaberiz. Beḳā-yı ṣūretde kí bu cihānıñ ṣūretā bir nev‘ üzre olan beḳāsından vetīre-i vāḥide üzre olan ḳıyāmından ḳıyās eyleriz kí bu ‘ālem, laḥẓa fe-laḥẓa köhne vü cedīd olmaya. Ḥālbukí her ānda nīst ü hest olmaḳdadır.

[Meşnevī: Cild 1, Ṣaḥīfe 109]

عمر همچون جوی نو نو می رسد

‘Umr hemçun cūy nev nev mī-resed,

‘Ömr-i insānī, āb-ı revān gibi ḏurmaz. Nev nev yetişip cereyān éder ve derḥāl her dem kí güẕeşte ola nefes-i Raḥmānī ifāża-i ‘ömr eyler.

مستمری می نماید در جسد

Mustemirrī mī-numāyed der-cesed

Bu cihetden cesed-i insānīde ‘ömr, müstemirr, dā’imā görünür. Müteceddidü’l-emṡāl ve müteşābihü’l-eşkāl olduġuyçün.

آن ز تیزی مستمر شکل آمدست

Ān zi-tīzī mustemirr-şekl āmedest

Ammā kemāl-i sür‘at-sereyāndan ve be-ġāyet tīz-cereyāndan ol ‘ömr, müstemirrü’ş-şekl gelmişdir. Ve ḥiss anda ġalaṭ édip anı ṭūl u dırāz ‘ömr ṣanmışdır.

چون شرر کش تیز جنبانی بدست

Çun şerer k’eş tīz cunbānī be-dest

Meṡelā şol bir şāḫ üzre bir āteş pāre gibi kí sen anı eliñle tīz tīz taḥrīk édesiñ. Yā dā’ire-i müdevver veyāḫud bir ḫaṭṭ-ı müstaḳīm görünür.

شاخ آتش را بجنبانی بساز

Şāḫ āteş-rā bi-cunbānī be-sāz

[449] Ya‘nī; bir āteşe mużāf şāḫ-ı sūḫteyi kendi ṣun‘uñla ve kārıñla taḥrīk eylesek.

در نظر آتش نماید بس دراز

Der-naẓar āteş numāyed bes dırāz

Naẓarda ziyāde ṭavīl ü uzun āteş görünür kí noḳṭa-i nāriyye-i cevvāleniñ yā küre[v]iyyü’ş-şekl görünmesi veyāḫud ḫaṭṭ-ı medīd mer’ī olması muḳarrer u muḥaḳḳaḳdır.

این درازی مدت از تیزئ صنع

Īn dırāzī muddet ez-tīzī-i ṣun‘

Bu dırāzī müddet, insāna nisbetledir kí sür‘at-engīzī-i ṣun‘-ı İlâhī.

می نماید سرعت انکیزئ صنع

Mī-numāyed sur‘at-engīzī-i ṣun‘

Bir nefesi çoḳ zamān ve tīzī-i ṣun‘-ı Rabbānī, bir ānı nice biñ eyyām gösterir ‘azīzim.

Ḳāle’l Kemāle’l-Ḫucendī

بچشم اهل نظر کم بود ز پروانهٔ

Be-çeşm-i ehl-i naẓar kem buved zi-pervāne’

Ehl-i naẓarıñ gözünde noḳṣān olur pervāneden.

دلی که سوختهٔ آتش محبت نسیت

Dilī kí sūḫte-i āteş-i maḥabbet nīst

Bir dil, bir göñül kí maḥabbet-i İlâhī āteşinden yanmış, sūḫte degildir ‘azīzim.

Ṣaḥīfe (408)

Meşnevī: Cild 3, Ṣaḥīfe 263

Fi’l-Meşnevī

روی نا شسته نبیند روی حور

لا صلوة کفت الا بالطهور

Rūy nā-şuste ne-bīned rūy-ı ḥūr

Lā-ṣalâte guft illā bi'ṭ-ṭahūr

Bu beytiñ müfredātıyla tafṣīlātı cild-i evvelde (952) ṣaḥīfede meẕkūrdur, mürāca'at oluna.[637]

---

[637] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 817. sayfasında zikredilmiştir. 817, 818 ve 819. sayfalarda yer alan beytin şerhi şöyledir:
"Bu beyt-i şerīf sehlü'l-mümteni' ḳabīlindendir kí mıṣra'-ı s̱ānīniñ mıṣra'-ı evvele aṣlā münāsebeti yoḳdur. Pes bi'ż-żarūrī beynehümāda münāsebet bulunmaḳdan ötürü ba'ż-ı elfāẕ taḳdīr étmege muḥtāc oldu. Ve ol taḳdīr-i elfāẕ iki vechle mümkin olur: Vech-i evvel oldur kí mıṣra'-ı s̱ānīye 'illet ola. Ḳarīne-i kelāmdan müstefād olan maḥẕūfu ve muṣallī nīz ne-şeved lafẓına. Pes taḳdīr-i kelām bu olur kí derūnu nā-şuste ne-bīned rūy-ı ḥūr ve muṣallī nīz ne-şeved z'ān kí "Lā-ṣalâte illā bi'ṭ-ṭahūr" güft Nebī 'aleyhi's-selām. Ve vech-i s̱ānī oldur kí mıṣra'-ı s̱ānī, mıṣra'-ı evvelden nāşī olan su'āl-i muḳadderiñ cevābına 'illet olur ve ḳarīne-i kelām bu su'āl-cevāba delālet ḳılar. Taḳdīr-i kelām çírā ne-mī-bīned? démek olur. Cevāb, ṣalâteş kí sebeb-i duḫūl-i cennet ve dīden-i ḥūr buved, fāsıdest. Zīrā "lā-ṣalâte illā bi'ṭ-ṭahūr" güft'est Nebī 'aleyhi's-selām. Pes bu elfāẕ-ı muḳaddere imtiḥān[en]; li-eẕhāni'ṭ-ṭālibīn ve i'timāden; 'alá-efhāmi'l-'ālimīn ḥaẕf olundu. Zīrā 'ālim olanlar bilirler kí buleġā kelāmlarında gāh olur şarṭı meşrūṭ menzilesine tenzīl éderler ve cüz'ī ẕikr édip küllī murād ḳılarlar, bunuñ gibidir. İmdi ṣalāt daḫı ṭahāretden 'ibāret olduġu içün ṣalātı, ne-mī-bīned rūy-ı ḥūr dénilmek maḥallinde rūy-ı nā-şuste ne-bīned rūy-ı ḥūr denildi. Ve cüz'-i ḳavī küll menzilesine tenzīl ḳılındı. Nükte budur kí ṣalâtıñ ṭahāret üzre mübtenī olmasını ve ṣalât bilā-ṭahāret olmamasını ve muṭlaḳā vech-i ẓāhir u bāṭınını vużū ile ṭāhir eylemeyenleriñ ḥūrānı görmemesini ve ṭāhir eyleyenleriñ cennete girmesini ve ḥūrānı görmesini iş'ār eyler kí bir feḥvā:

[و]الطيبات الطيبين والطيبون الطيبات

Ve'ṭ-ṭayyibātu li'ṭ-ṭayyibīne ve'ṭ-ṭayyibūne li'ṭ-ṭayyibāt

["Temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara." (Nūr 24/26)] Cennāt, maḳāmāt-ı ṭayyibīndir ve ezvāc-ı muṭahhara ṭayyibīn ve ṭāhirīn olan ricāl içün muḳadder ve müteyesserdir. Ve bu ma'nālar, ḥūr-ı cennet-i a'lāda olan mir'āt-ı cemīleniñ ismi olduġu iḫtimāli iledir. Ve ol mir'āt-i cemīleye ḥūrī tesmiye olunması şiddet-i sevād-ı 'aynında şiddet-i beyāż-ı 'aynı ziyāde olduġu i'tibārladır. Bu ṣıfat-ı maḥbūbe-i ḥaḳīḳī olan ẕāt-ı cemīlü'ṣ-ṣıfātda daḫı bulunur. Sevād-ı 'ayndan murād, buṭūn ü ḫafā ve beyāż-ı 'ayndan murād, ẓuhūr ve cilā olmaḳ üzre. Pes bu mülābese ile ḥūr, ẕāt cemīlü'ṣ-ṣıfāt olan Ḥażret-i Maḥbūbe-i Ḥaḳīḳī'den isti'āre olmaḳ maḥalle münāsibdir kí anıñ meşhūd ve mir'āti ṣalâtdir kí الصلاة معراج المؤمن و الصلاة صلة بين العبد و ربه و المصلى يناجى ربه و قرة عين فى الصلاوة *(e'ṣ-Ṣalātu mi'rācu'l-mu'mini)* ["Namāz mü'minin mi'rācıdır."] ve *(e'ṣ-Ṣalātu ṣılet[un] beyne'l-'abdi ve rabbihî)* ["Namāz kulla Rabbi arasında bağdır."] ve *(el-Muṣallī yunācī rabbehû)* ["Namāz kılan Rabbi ile konuşur."] ve *(Ḳurratu 'ayni fi'ṣ-ṣalāti)* ["Namāz gözümün nūrudur."] Ḥadīs̱-i şerīfleri bu ḫuṣūṣa şāhiddirler. Bā-ḫuṣūṣ kí 'ayn-ı muṣallī müşāhede-i Maḥbūb'dan ḳarīr olması muḳarrerdir. Pes bu muḳaddime ma'lūm olduysa ma'ná oldur kí nā-pāk ḫūyuñ ve nā-şuste rūyuñ yüzü ve gözü görmez ṣalātda celāl u cemālle ve ẓuhūr u ḫafā ile muttaṣıfa olan maḥbūb-ı ḥaḳīḳīniñ vech-i münīrini Zīrā Peyġamber 'aleyhi's-selām: Ṣalât cā'iz olmaz illā ṭahūr ile olur." buyurdu. Muṭlaḳ kemāle munṣarıf olur ve murād-ı ṭahāret-i kāmile olur. Pes anıñ vech-i bāḳīsiniñ ṣalâtde şuhūdu ẓāhir u bāṭını şuste olan ve ẕātını vü ṣıfātını ṭāhir ḳılan muṣallīlere müteyessirdir démek olur 'azīzim."

[Sūdī-i Bosnevī: Cild 2, Ṣaḥīfe 319]

Ḳāle'l-Ḥāfıẓ

طهارت ار[638] نه بخون جكر كند عاشق
بقول مفتئ عشقش درست نيست نماز[639]

Ṭahāret er ne-be-ḫūn-ı ciger kuned 'āşıḳ
Be-ḳavl-i muftī-i 'ışḳeş durust nīst namāz

'Āşıḳ eger kendisini ciger ḳanıyla pāk étmeye, 'aşḳ müftīsiniñ ḳavliyle anıñ namāzı dürüst degildir.

Ḳāle'l-Kāşifī

و كفتيم مر ايشانرا كه آيا فرا مكيريد

Ve guftīm mer īşān-rā kí āyā ferā me-gīrīd

Cenāb-ı Ḥaḳḳ buyurur daḫı biz dédik, buyurduḳ taḥḳīḳ anlara kí 'acabā ben Perverdigārdan yuḳarı ve ālī ṭutmayasıñız kí.

مهم خود بدو كذاريد

Muhimm-i ḫod bedu guẕārīd

Kendi mühimm-i mühimmātıñızı o Perverdigāra terk édiñiz, aña bıraḳıñız démekdir.

---

[638] Müellif, I. ciltte از "ez" yazmasına rağmen "eger" şeklinde şerhini yapmıştır

[639] Bu beyit, daha öncesinde I. cildin 817. sayfasında zikredilmiştir. Şerhi şöyledir:
"'Āşıḳ eger kendisini ciger ḳanıyla pāk, ṭāhir étmeye, 'aşḳ müftīsiniñ ḳavliyle anıñ namāzı dürüst, doġru degildir. Ya'nī; rāh-ı 'aşḳda belālar çekip ciger ḳanını dā'imā dīde-i ḫūn-bārından revān étmekle:

لا تقربوا الصلوة و انتم سكارى

Lā-taḳrabu'ş-ṣalâte ve entum sukārá

["Sarhoş iken namaza yaklaşmayın." (en-Nisā 4/43)] Āyet-i Kerīmesi sırrınca; māl ve evlād u 'ıyāl ve ma'rifet ü ṭā'āt u kerāmāt sarḫoşluġundan ve bunlar ile maġrūriyyet ve bunlara maḥabbet belālarından ve ta'alluḳāt-ı mā-sīvā ālūdeliklerinden 'āşıḳ eger kendisini ve manẓar-ı Raḥmān olan ḳalbini ṭahāret-i ma'neviyye ile pāk étmeye, 'aşḳ müftīsiniñ ḳavliyle ġazāsı dürüst ve maḳbūl degildir. Ya'nī; teveccüh ve iṭā'at ü inḳıyādı noḳṣāndır démekdir."

Ṣaḥīfe (409)

Ḳāle'l-Kāşifī

مراد سامست که ابراهیم علیه السلام جد بنی اسرائیل است

Murād Sāmest kí İbrāhīm 'aleyhi's-selām cedd-i Benī-İsrā'īl'est

Murād, Nūḥ'uñ oġlu Sām'dır kí İbrāhīm 'aleyhi's-selām Benī-İsrā'īl'iñ ceddidir.

از نسل او بود

Ez-nesl-i u būd

Sām'ıñ nesl[in]den oldu.

یعنی نعمت نجات از طوفان که به پدر شما ارزانی داشتیم

Ya'nī ni'met-i necāt ez-ṭūfān kí be-peder-i şumā erzānī dāştīm

Ya'nī; ṭūfāndan necāt ni'metini kí siziñ pederiñize lāyıḳ, sezā ṭutdum.

یاد کنید و شکر کویید

Yād kunīd ve şukr gūyīd

Yād édiñiz ve şükr söyleyiñiz. Ya'nī; pederiñiziñ ṭūfāndan **[450]** necātını teẕekkür ü taḫaṭṭür édip Cenāb-ı Ḥaḳḳ'a şükr édiñiz démekdir.

یعنی سرکش خواهید شد از طاعت من

Ya'nī serkeş ḫ'āhīd şud ez-ṭā'at-ı men

Ya'nī; benim ṭā'atimden baş çekmek isterseñiz. Ya'nī; baş çekici olmasını ārzū éder, isterseñiz démekdir.

Ḳāle'l-Kāşifī

درین قصه خلاف بسیارست

Der-īn ḳıṣṣa ḫilāf bisyārest

Bu ḳıṣṣada ve hikāyede iḫtilāf çoḳdur.

و هر مفسری نقلی بدو رسانید

Ve her mufessirī naḳlī bedu resānīd

Her bir müfessir bu ḳıssa vü hikāyeyi bir naḳl ve bir rivāyete érişdirmiş. Ya‘nī; her birisi bir türlü ve bir nev‘ hikāye beyān étmişlerdir.

ولیکن قول اصح و اشهر که در مختار القصص و سیر و غیر از کتب که در اخبار انبیا نوشته

Velīkin ḳavl-i eṣaḥḥ u eşher kí der-muḫtāru’l-ḳıṣaṣ u siyer ve ġayr ez-kutub kí der-iḫbār-ı enbiyā nuvişte

Lâkin eṣaḥḥ u meşhūr olan ḳavl kí muḫtāru’l-ḳıṣaṣda ve siyer kitābında[640] ve ġayr-ı kitāblar kí enbiyā-yı ‘iẓām ḥażerātınıñ ḫaberleri, vuḳū‘ātları yazılmışdır. İşte odur ḳavl-i eṣaḥḥ u eşher démekdir.

چنانست که چون سلطنت بنی اسرائیل در ولایت شام بصدیق رسید

Çunānest kí çun salṭanat-ı Benī-İsrā’īl der-vilāyet-i Şām be-Ṣadīḳ resīd

Öylecedir kí rivāyet-i eṣaḥḥ u meşhūr. Çünkí Benī-İsrā’īl’iñ salṭanatı ya‘nī; pādişāhlıġı Şām vilāyetinde Ṣadīḳ nām-şaḫsa érişdi. O oldu pādişāh.

از اولاد سلیمان علیه السلام و او مرد ضعیف حال بود و اعرج

Ez-evlād-ı Suleymān ‘aleyhi’s-selām ve u merd-i ża‘īf-ḥāl būd ve a‘rac

Süleymān ‘aleyhi’s-selāmıñ evlādından idi ve o merd, ādem ża‘īfü’l-ḥāl ve ṭopal idi.

و ملوک اطراف طمع در ولایت ایلیا بسته

Ve mulūk-ı eṭrāf ṭama‘ der-vilāyet-i Īlyā beste

Ve eṭrāfda olan melikler Īlyā vilāyetine ṭama‘ baġladı. Ya‘nī; ṭama‘ eylediler żabṭa, ele geçirmege.

---

[640] Kāşifī, kısas ve siyer kitāplarının seçkinlerinde demek istemiş olsa da Aşçı Dede bunu kitāp ismi zannetmiştir.

متوجه آن صوب شدند

Muteveccih ān ṣavb şudend

Ol ṭarafa müteveccih oldular.

اول سنجاریب ملک موصل بیامد

Evvel Sencārīb melik-i Muṣul bi-yāmed

Birinci, evvel[en] Sencārīb kí pādişāh-ı Muṣul geldi.

و متعاقب او سلمان پادشاه آذربایجان بر رسید

Ve mute‘āḳıb-ı u Selmān-ı pādşāh-ı Āẕerbāycān ber resīd

O Sencārīb melikini müte‘āḳıb Selmān-ı pādişāh kí Āẕerbāycān pādişāhı ulaşdı.

و هر دو تلاش شهر بیت المقدس نموده

Ve her du telāş-ı şehr-i Beytu’l-Maḳdis numūde

Ve her ikisi Beytü’l-Maḳdis şehriniñ telāşını göstermiş. Ya‘nī; anıñ içün gelmişlerdir.

با یکدیکر محاربات آغاز کردند آتش قتال [در] میان ایشان اشتغال پذیرفت

Bā-yekdīger muḥārebāt āġāz kerdend āteş-i ḳıtāl [der] miyān-ı īşān iştiġāl peẕīruft

İki pādişāh yekdīgeriyle muḥārebeye āġāz, ibtidā eylediler. Anlarıñ ortasında **[451]** āteş-i ḳıtāl, şu‘lelenmek ḳabūl étdi.

و دریاء مبارزت از صرصر مخاصمت بموج در آمد

Ve deryā’-i mubārazet ez-ṣarṣar-ı muḫāṣamet bi-mevc der āmed

Ve muḥārebe deryāsı ḫuṣūmet ṣarṣarı, rūzgārından dalġa yuḳarı geldi. Ya‘nī; muḥārebe şiddet buldu.

سپهداران سپه در هم فکندند

Sipehdārān sipeh der-hem figendend

Ser‘askerler ‘askeri birbirlerine düşürdüler.

صلای مرک در عالم فکندند

Ṣalā-yı merg der-‘ālem fıgendend

Ölüm ṣalāsını ‘āleme düşürdüler, bıraḳdılar.

ز پیکان عالمی را ژاله بکرفت

Zi-peykān ‘ālemī-rā jāle bi’grift

Peykānlıḳdan ‘ālemi, cihānı kir ve pas ṭutdu.[641]

ز خون روی زمین را لاله بکرفت

Zi-ḫūn rūy-ı zemīn-rā lāle bi’grift

Ḳandan yeryüzünü lāle ṭutdu. Ya‘nī; yeryüzü ḳırmızı lāle ṭarlasına döndü démekdir ‘azīzim.

عاقبت سطوت هیبن الهی ظهور نموده

‘Āḳıbet saṭvet-i heybet-i İlâhī ẓuhūr numūde

‘Āḳıbetü’l-emr, ḳahr u ḳuvvet-i heybet-i İlâhī ẓuhūr gösterdi. Ya‘nī; ẓāhir oldu.

هر دو لشکر از یکدیکر منهزم کشتند

Her du leşker ez-yekdīger munhezim geştend

Her iki ‘asker yekdīgerinden münhezim oldular.

و غنایم ایشان بدست بنی اسرائیل افتاد

Ve ġanāyim-i īşān be-dest-i Benī-İsrā’īl uftād

---

[641] Müellif, **ژاله** “jāle” kelimesine kir, pas anlamı vermiş olsa da bu kelimenin anlamı; çiy, şebnem, doludur. Mısrā‘da ise peykānlar (temrenler) dolu gibi ālemi tuttu yanī; āleme yağdı denilmek istenmektedir. Müellifin “jāle” kelimesini kir, pas anlamına gelen “jeng” kelimesi ile karıştırdığını düşünmekteyiz.

Ve anlarıñ ġanāyimi Benī-İsrā’īl’iñ eline düşdü, anlar aldılar.

دیکر باره پادشاه روم و ملک صقالبه و سلطان اندلس

Ve dīger bāre pādşāh-ı Rūm ve melik-i Ṣaḳālibe ve sulṭān-ı Endulus

Dīger kerre başḳa vaḳt, Rūm pādişāhı ve Ṣaḳālibe meliki ve Endülüs sulṭānı.

هر یک با لشکر جرار همه تیغ زن و نیزه کذارید

Her yek bā-leşker-i cerrār heme tīġ zen ve nīze guẕārīd

Her birisi yaġmācı ‘askeriyle cümle ḳılıc urur ve mızrāḳ geçirirler. Ya‘nī; böyle ḳılıc urur, mızrāḳ şaplar yaġmācı ṭaḳımı ‘asker ile.

در بیت المقدس جمع شدند

Der-Beytu’l-Maḳdis cem‘ şudend

Beytü’l-Maḳdis’e cem‘ oldular.

و چون زینت سلطنت شرکت بر نتابد

Ve çun zīnet-i salṭanat şirket ber ne-tābed

Ve çünkim zīnet-i salṭanatda şirket, ortaḳlıḳ parlamaz. Ya‘nī; şirket ḳabūl étmez.

ایشان نیز آغاز نزاع کردند

Īşān nīz āġāz-ı nizā‘ gerdend

Anlar daḫı nizā‘a ibtidā étdiler.

با لشکر آرایی و نبرد آزمایی قیام نمودند

Bā-leşker ārāyī ve neberd-āzmāyī ḳıyām numūdend

‘Asker bezemek ve muḥārebe ṣınamaḳlıġa ḳıyām gösterdiler. Ya‘nī; kendilerini tehiyye vü ḥāżırladılar.

در افتادند همچون شیر غران

Der uftādend hemçun şīr-i ġurrān

Ḳızmış, ḥarāretlenmiş arslan gibi birbirlerine düşdüler.

بکرز و نیزه و شمشیر بر آن

Be-gurz ū nīze vū şemşīr ber-ān

Gürz [ve] mızrāḳ ve ḳılıc ile **[452]** birbirlerine hücūm étdiler, anlarıñ üzerine de.

بنی اسرائیل دعاء "اللهم اشغل الظالمین بالظالمین و اخرجنا من بینهم سالمین غانمین"[642] آغاز کردند

Benī-İsrā'īl du'ā'-i "Allâhumme eşġıli'ẓ-ẓālimīne bi'ẓ-ẓālimīne ve aḫricnā min-beynihim sālimīne ġānimīne" āġāz gerdend

Benī-İsrā'īl, du'ā'-i Allâhümme… ilá-āḫirihî ibtidā aldılar. Ya'nī; oḳudular.

و نکباء نکبت[643] غبار ادبار[644] بر دیدهٔ آن خاکساران پاشیده

Ve nekbā'-i nekbet ġubār-ı idbār ber-dīde-i ān-ḫāksārān pāşīde

İdbār tozu, ġubārı ve nekbet nekbāsını ol ḫāksārān dīdelerine, gözlerine ṣaçıldı.

هزیمت را غنیمت دانسته دلها بر فرار قرار دادند

Hezīmet-rā ġanīmet dāniste dilhā ber-firār ḳarār dādend

Hezīmeti ġanīmet bildiler, göñülleri firār üzre ḳarār vérdiler.

و از یکدیکر که کریزان شدند

Ve ez-yekdīger kí gurīzān şudend

Daḫı yekdīgerinden ḳaçıcı oldular.

نه جای قرار و نه رأی ستیز

Ne-cāy-ı ḳarār ū ne-re'y-i sitīz

---

[642] "Allâh'ım! Zālimleri zālimlerle meşgūl et. Onların arasından bizi sağ sālim ve ganīmetlerle çıkar."
[643] **Derkenār:** Nekbet: Keder, ġam, muṣībet démekdir.
[644] **Derkenār:** İdbār: İḳbāliñ żıddıdır. Baḫtsız, ṭāli'siz, perīşān olmaḳ démekdir.

Ne ḳarāra maḥall ve ne de ‘inādlıġa mecāl ḳaldı démekdir.

نهادند نا کام رو در کریز

Nihādend nā-kām rū der gurīz

Murādsızlıḳ ile yüzlerini ḳaçmaġa ḳodular.

اموال ایشان نیز به بنی اسرائیل در آمد

Emvāl-i īşān nīz be-Benī-İsrā’īl der āmed

Anlarıñ mālları daḫı Benī-İsrā’īl’e geldi.

و چون غنیمت پنج لشکر عظیم در حوزهٔ تصرف آو[ر]دند

Ve çun ġanīmet-i penc-leşker-i ‘aẓīm der-ḥavze-i taṣarruf āverdend

Çünkí ‘azīm beş ‘askeriñ ġanīmetini taṣarruf ḳucaġına getirdiler Benī-İsrā’īl.

سر تجبر از کریبان عصیان بر آورده

Ser-i tecebbur ez-girībān-ı ‘ıṣyān ber āverde

Cebbārlıḳ, tecebbür, tekebbür başını ‘iṣyān yaḳasından yuḳarı getirdiler.

دست تغلب از آستین طغیان بیرون کرده

Dest-i taġallub ez-āstīn-i ṭuġyān bīrūn kerde

Taġallüb elini ṭuġyān yeñinden ṭaşra iletmiş.

حکم توراترا بر طرف نهادند هر چند ارمیا پیغمبر ایشانرا پند داد

Ḥukm-i Tevrāt-rā ber-ṭaraf nihādend her çend Ermiyā peyġamber īşān-rā pend dād

Tevrātıñ ḥükmünü ber-ṭarafa ḳoydular. Her ne ḳadar Ermiyā peyġamber anlara pend ü naṣīḥat vérdi.

و کفت از انچه در تورات مقرر شده

Ve guft ez-ānçí der-Tevrāt muḳarrer şude

Daḫı Tevrāt'da muḳarrer olan ol nesneden söyledi.

خود را در معرض سخط الهی میارید نشنیدند

Ḫod-rā der-ma'raż-ı suḫṭ-ı İlâhī me-yārīd ne'şnīdend

Kendilerini suḫṭ-ı İlâhī ma'rażasına getirmeye[si]ñiz dédi. Peyġamberiñ sözünü işitmediler.

و حق سبحانه و تعالی بخت نصر مجوسی را که کاتب سنجاریب بود

Ve Ḥaḳḳ Subḥānehû ve Te'ālá Buḫt-i Naṣṣar mecūsī-rā kí kātib-i Sencārīb būd

Ve Ḥaḳḳ Te'ālá, Buḫt-i Naṣṣar[645] mecūsī kí Sencārīb'iñ kātibi idi.

و بعد از فوت او بحکم وصیت ملک بوی رسید

Ve ba'd-ez-fevt-i u be-ḥukm-ı vaṣıyyet melik be-vey resīd

O Sencārīb'iñ vefātından **[453]** ṣoñra be-ḥükm-i vaṣıyyet melik o Buḫt-i Naṣṣar'a, mecūsīye érişdi.

بر ایشان کماشت تا بیامد و با ایشان حرب کرده

Ber-īşān gumāşt tā bi-yāmed ve bā-īşān ḥarb kerde

O mecūsīyi anlarıñ üzerine ḥavāle étdi. Ḥattá geldi ve anlar ile muḥārebe eyledi.

غالب شد و مسجد را خراب کرده تورات بسوخت

Ġālib şud ve mescid-rā ḫarāb kerde Tevrāt bi-sūḫt

Ġālib oldu [ve] mescidi ḫarāb eyledi. Tevrāt'ı yaḳdı.

و هفتاد هزار بنی اسرائیل را ببرده کرفت

Ve heftād hezār Benī-İsrā'īl-rā bi-burde girift

---

645 "Yahuda Devleti'ni yok ederek Kudüs'ü ve Süleyman Mābedi'ni yakıp yıkan Bābil kralı. İranlılar'ın Buht-i Nassar dedikleri nakledilmektedir." Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 380-381.

Yetmiş biñ Benī-İsrā’īl’i iletmiş ṭutdu. Ya‘nī; helāk étdi.

این عقوبت اول بود بعد ازان کورش همدانی که زنی از بنی اسرائیل خواسته بود

Īn ‘uḳūbet-i evvel būd ba‘d-ez-ān Kuroş-i Hemedānī kí zenī ez-Benī-İsrā’īl ḫˇāste būd

Bu ‘uḳūbet-i evvel idi. Bu ‘uḳūbetden ṣoñra Kuroş-i Hemedānī kí Benī-İsrā’īl ḳabīlesinden bir ḫātūnu istemiş idi.

ازین حال خبر یافت مال بسیار کرفت

Ez-īn ḥāl ḫaber yāft māl-ı bisyār girift

Bu ḥālden ḫaber buldu. Ya‘nī; ḫaberi oldu çoḳ māl ṭutdu. Ya‘nī; çoḳ māl ile.

و سی هزار بنا و سائر عمله با خود آورد

Ve sī hezār bennā ve sā’ir-i ‘amele bā-ḫod āverd

Otuz biñ binācı ya‘nī; dülger ve sā’ir-i ‘amele kendisiyle getirdi.

و سی سال بعمارت ولایت ایلیا اشتغال نموده

Ve sī sāl be-‘imāret-i vilāyet-i Īlyā iştiġāl numūde

Otuz sene de Īlyā vilāyetiniñ ta‘mīrātıyla, ma‘mūriyyetiyle iştiġāl gösterdi. Ya‘nī; meşġūl oldu.

تا بحال اول باز آمد

Tā be-ḥāl-i evvel bāz āmed

Ḥattá evvelki ḥāline géri geldi.

و دیکر باره بنی اسرائیل خوش وقت شدند

Ve dīger bāre Benī-İsrā’īl ḫoş-vaḳt şudend

Ve ġayrı vaḳt, başḳa kerre Benī-İsrā’īl ḫoş-vaḳt oldular.

و اموال و اولاد ایشان روی بازدیاد نهاد

Ve emvāl u evlād-ı īşān rūy bi’zdiyād nihād

Ve anlarıñ emvālleri [ve] evlādları ziyādelik yüzünü ḳoydu. Ya‘nī; bunlar ziyāde oldu.

و باز سودای مخالفت از نهاد ایشان سر زد

Ve bāz sevdā-yı muḫālefet ez-nihād-ı īşān ser zed

Géri muḫālefet sevdāsı anlarıñ ṭabī‘atlarından baş urdu, baş çıḳardı.

و یحیی معصوم را بقتل رساندند و قصد هلاک عیسی علیهما السلام کرد

Ve Yaḥyá ma‘ṣūm-rā be-ḳatl resāndend ve ḳaṣd-ı helāk-ı ‘Īsá ‘aleyhimu’s-selām kerd

Ḥażret-i Yaḥyā ma‘ṣūmu ḳatl ile ulaşdırdılar ve Ḥażret-i ‘Īsá ‘aleyhimü’s-selāmı helākine ḳaṣd eyledi.

عقوبت در رس[ی]د و ططوس نصرانی بر ایشان غلبه کرد

‘Uḳūbet der resīd ve Naṣrānī Ṭiṭus ber-īşān ġalebe kerd

‘Uḳūbet érişdi daḫı Ṭiṭus-ı Naṣrānīyi anlarıñ üzerine ġalebe eyledi.

دیکر باره مسجد [454] خراب کرد و اندوختها بغارت برد

Dīger pāre mescid ḫarāb kerd ve endūḫthā be-ġāret burd

Dīger vaḳt mescidi ḫarāb eyledi ve anlarıñ ya‘nī; Benī-İsrā’īl’iñ ḳazandıḳlarını yaġmā vü ġāret ile iletdi. Ḳıṣṣa burada tamām oldu.

پس چون بیاید

Pes çun bi-yāyed

İmdi çünkim gele.

Ṣaḥīfe (410)[646]

Ḳāle’l-Kāşifī

اضافت خلق است نه اضافت مدح

[646] Sayfa 409’un sonunda yer alan **قصد هلاک عیسی …** kelimesinden itibāren 410. sayfaya geçilmiştir.

İżāfet-i ḫulḳ'est ne-iżāfet-i medḥ

Ya'nī; buradaki iżāfet, iżāfet-i ḫulḳ. Yoḫsa iżāfet-i medḥ degildir.

كه[647] مراد بخت نصر است بقول اصح

Kí murād Buḫt-i Naṣṣar be-kavl-i eṣaḥḥ

Zīrā kí murād, Buḫt-i Naṣṣar'dır. Ḳavl-i eṣaḥḥ üzre anıñ içün iżāfet-i medḥ olmaz.

دمیاطی کفت که مهیب باشد آوازهاء ایشان چون رعد

Dimyāṭī guft kí mehīb bāşed āvāzhā'-i īşān çun ra'd

Ve Dimyāṭī dédi kí: "Anlarıñ āvāz u ṣadāları ḳorḳunç oldu ra'd gibi." Ya'nī; ṣadāları gök gürlemesi gibi idi.

پس چون بیاید

Pes çun bi-yāyed

İmdi çünkim geldi.

Ṣaḥīfe (411)

Ḳāle'l-Kāşifī

حق سبحانه و تعالی در تورات بعد از وعدهٔ این دو عقوبت با ایشان کفته بود

Ḥaḳḳ Subḥānehû ve Te'ālá der-Tevrāt ba'd-ez-va'de-i īn-du-'uḳūbet bā-īşān gufte būd

Cenāb-ı Ḥaḳḳ, Tevrāt'da bu iki 'uḳūbetiñ va'desinden ṣoñra anlara söylemiş idi.

شاید که پروردکار شما یا بنی اسرائیل

Şāyed kí perverdgār şumā yā Benī-İsrā'īl

---

[647] **R.B. چه** "çí"

Şāyed kí yā Benī-İsrā’īl Cenāb-ı Ḥaḳḳ sizi.

آنکه رحمت کند بر شما و باز شما را منعم

Ānkí raḥmet kuned ber-şumā ve bāz şumā-rā mun‘im

Ol vaḳt raḥmet éder siziñ üzeriñize daḫı géri sizi mün‘im éder.

Meşnevī: Cild 4, Ṣaḥīfe 23

Fi’l-Meşnevī

چونکه بد کردی بترس ایمن مباش

Çunkí bed kerdī bi-ters īmen me-bāş

Çünkim ey insān! Bed işleyesiñ ve ma‘ṣıyet ḳılasıñ Allâh’dan ḳorḳ ve īmen olma.

زانکه تخمست و برویاند خداش

Z’ānkí tuḫmest ū bi-rūyāned Ḫudāş

Zīrā ma‘ṣıyet toḫmudur. Ḫüdā-yı Te‘ālá anı bitirir. Eger tevbe ḳ[ı]lmaz iseñ ve ‘afv ile maġfūr olmazsañ anıñ maḥṣūlünü ve cezāsını ‘āḳıbet saña yetirir.

چند کاهی او بپوشاند که تا

Çend gāhī Ū bi-pūşāned kí tā

Niçe zamān Ḥaḳḳ Te‘ālá Ḥażretleri ol ḳabāḥati örter tā kí.

آیدت زان بد پشیمان و حیا

Āyedet z’ān bed peşīmān ū ḥayā

Saña ol ḳabāḥat ü ma‘ṣıyetden nedāmet ve ḥayā gele ve cān u dilden tā’ib olasıñ ve ṣıdḳla istiġfār ḳılasıñ. Eger ma‘ṣıyetden tevbe ḳılmayıp peşīmān olmazsañ bir gün anıñ cezāsını bulursuñ.

بارها پوشد[648] پی اظهار فضل

Bārhā pūşed pey-i iẓhār-ı faż̧l

Cenāb-ı Ḥaḳḳ, **[455]** bendesiniñ cürmünü nice kerre setr eyler faż̧lını iẓhār eylemekden ötürü.

باز کیرد از پی اظهار عدل[649]

Bāz gīred ez-pey-i iẓhār-ı ‘adl

Géri ol bendeyi, ḳulu aḫẕ eyler ‘adlini iẓhārdan ötürü seyyi’e ḳadar cezā vérmekle ‘aẕāb éder démekdir.

[648] **R.B. پوشید** “pūşīd”
[649] *Mesnevī*’den alınan bu beyitler, daha öncesinde I. cildin 494. sayfasında zikredilmiştir. Şerh benzer olduğundan tekrārlamaya lüzūm görülmemiştir.

SONUÇ

Aşçı İbrahim Dede, yazmış olduğu üç eserinin yanı sıra esasen İsmâîl Hakkı Bursevî'nin ünlü tefsiri olan *Rûhu'l-Beyân* adlı eserin Farsça nazım/nesir parçalarına yazmış olduğu şerhle ismini duyurmuş bir şarihtir. Ömrünün büyük bir kısmını çeşitli vilayetlerde memurluk yaparak geçirmiş olan Aşçı Dede, içinde bulunduğu yoğun iş temposuna rağmen ilim elde etmek için geri durmamış, işe gitmeden evvel hocalarının derslerine iştirak etmeyi ihmal etmemiştir. Görev nedeniyle bulunduğu seyahatler vesilesiyle de bazı büyük zatlar ile tanışma fırsatı bulmuş ve böylece hakikat yolunda merhaleler katetmiştir. Gerek memuriyet hayatında gerek ise tasavvuf yolculuğundaki azmi neticesinde hem zahir hem de batın yönü büyük takdir toplamıştır.

Aşçı Dede, Farsçaya aşina olmayanlara bu dili öğretebilmek için *Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye* adlı şerhi kaleme aldığını dile getirir. Eserin amacı doğrultusunda şerhin yetersiz kaldığını düşündüğümüz veya daha iyi anlaşılır kılmak istediğimiz durumlarda eserin birinci ve ikinci cildi, *Mesnevî Şerhi* ve *Şerh-i Divân-ı Hâfiz*'a başvurarak şerhe ilavelerde bulunduk. Yine Aşçı Dede'nin amacı, Farsçayı en basit ve öz şekilde öğretmek olduğu için metni çözümlememiz esnasında karşılaştığımız kelimeleri günümüz kullanımına uygun şekilde şerh etmeye çalıştık.

Aşçı Dede, eserin ikinci cildinde birinci ciltten farklı olarak kelimeleri gramatikal olarak inceleyip her kelimenin manasını izah etmemiş, onun yerine yalnızca beytin anlamını vermekle yetinmiş, gerek gördüğü takdirde bazı kelime veya fiillerin manalarını derkenarda vermiştir. Çalıştığımız ikinci ciltte şerh olabildiğince kısa tutulmuş sadece önemli bulunan hususlar uzun uzun ve ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Kimi zaman yaptığı benzetmeler ve verdiği örnekler ile anlatımını pekiştirmiş, kimi zaman da şerhine aldığı ayet-i kerime, hadis-i şerif ve darb-ı meseller ile anlatımını desteklemiştir.

Bu eserde, Fars edebiyatının meşhur birçok şair ve yazarlarının Farsça nazım/nesir parçaları mevcuttur. Bilhassa nazımda Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî,

Hâfız-ı Şîrâzî ve Sa‘dî-i Şîrâzî’den; nesirde ise Kâşifî’den yapılan iktibaslar çoğunluktadır. Adı geçen isimler dışında Abdurrahmân Molla Câmî, Hucendî, Senâî, Feridü’ddîn-i Attâr, Nizâmî-i Gencevî, Magribî, Şeyh Bahâî, Hümâm-ı Tebrîzî, Zahîr-i Fâryâbî gibi şahsiyetlerin beyitleri de yer almaktadır.

Aşçı Dede, zikrettiği Farsça nazım/nesir parçalarının tümünün *Rûhu’l Beyân*’da geçtiği sayfa numaralarını vermiştir. Bazı yerlerde de daha önce zikrettiği beytin *Rûhu’l-Beyân*’a karşılık gelen sayfa numarasını belirterek aslında kendi eserine gönderme yapmıştır. Bunun dışında *Mesnevî*’de geçen beyitlerin kontrol edilmesi adına yine Rusûhî’nin *Mesnevi Şerhi*’ndeki sayfa numalarını da vermiştir. Herhangi bir isim veya eser zikretmemiş olsa dahi yaptığımız incelemeye göre Sûdî’nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*’ı, *Şerh-i Gülistân*’ı ve *Şerh-i Bostân*’ındaki şerhlerden de faydalandığı görülmektedir.

Tercemetü’l-Fârisiyye fî-Tefsîri’l-Hakkıyye, asıl kaynağının tefsir oluşuyla ve kendisi gibi diğer şerhlerden faydalanması yönüyle dini, edebi, tarihi bilgiler ihtiva eden zengin bir kaynaktır. Muhtevasının zenginliğiyle hem Türk edebiyatı hem de Fars edebiyatı tarihi için değeri yüksek, kıymetli eserlerden bir tanesidir.

BİBLİYOGRAFYA

Açar, Bedriye Gülay, *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Aralık 2018.

Apak, Adem, "Şeybe (Benî Şeybe)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 39, İstanbul 2010.

Arpa, Recep, "Tibyân Tefsiri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul 2012.

Aruçi, Muhammed, "Sûdî Bosnevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul 2019.

Ateş, Ahmed, *Farsça Grameri*: G*ramer, Arûz, Metinler, Sözlük ve Bibliyografya*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1962.

Ateş, Ali Osman, "Dimyâtî, Abdülmü'min b. Halef", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul 1994.

Atila, Mustafa, *Muslihuddîn Mustafâ Sürûrî Şerh-i Dîvân-ı Hâfız İnceleme-Metin-Sözlük*, (Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Diyarbakır 2019.

Ayar, Mehmet Taha, "Hafız-ı Şirazi Divanı ve Osmanlı Şerhleri", *Misbah*, Sayı 3-4 (1), 2013.

Azamat, Nihat, "Aşçı İbrâhim Dede Mecmuası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul 1991.

Bozkurt, Nebi, "Mescid-i Aksâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 29, Ankara 2004.

Bozkurt, Nebi-Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mescid-i Harâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 29, Ankara 2004.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, Ankara 2005.

Ceylan, Semih, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, (Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Bursa 2005.

Coşkun, Muhammed, "el-CÂMİ' li-AHKÂMİ'L-KUR'ÂN", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, Ankara 2019.

Çelebioğlu, Âmil, "Yûnus'un Şiirleriyle İlgili Şerhler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınevi, İstanbul 1998.

Çetin, Abdurrahman, "et-Teysîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul 2012.

Dağlar, Abdülkadir, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Kayseri 2009.

Demir, Zehra Sema, "Rusûhî, Ankaravî İsmail", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rusuhi-ankaravi-ismail, (11.10.2021).

Develi, Hayati, *Osmanlı Türkçesi Grameri II*, Editör: Musa Duman-Halit Biltekin, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2018.

Eşmeli, Muhammet Ali, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediyye Şerhi (II. Cilt) Ferahu'r-Rûh*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001.

Fayda, Mustafa, "Âs b. Vâil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul 1991.

----------, "Velîd b. Mugīre", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul 2013.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Hafız Divanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992.

Günbal, Sevâl, "Feridü'd-dîn Attâr Nişâburî'nin "Mantıku't-Tayr" Adlı Eserinde Seyr-ü Sülûk Kavramı", *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, İstanbul 2014.

Harman, Ömer Faruk, "Buhtunnasr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1992.

----------, "Bel'am b. Bâûrâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul 1992.

Heyet, *Hanımlara Rehber Bilgiler ve Büyük İslâm Hanımları*, Fazilet Neşriyat Yayınları, İstanbul 2020.

------, *Silsile-i Sâdât-ı Nakşibendiyye (Silsiletü'z-Zeheb)*, Fazilet Neşriyat Yayınları, İstanbul 2020.

İsmâîl Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Matbaa-i Nefîse, Cilt II, İstanbul 1889.

İsmâîl Rusûhî-i Ankaravî, *Şerh-i Mesnevi*, Dâru't-Tıbâ'ati'l-Hidîvâne, Cilt I-VI, Kahire 1835.

Johnson, Francis, *A Dictionary, Persian, Arabic and English*, W. H. Allen and Company, London 1852.

Kadri, Hüseyin Kâzım, *Büyük Türk Lûgati: Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lûgatleri*, Maarif Matbaası, Cilt 3, İstanbul 1943.

Kanar, Mehmet, "Hafız Divan'ı Üzerinde Yeni Bir Çeviri Çalışması: Hafız'ın Şiirlerinin Farsça Öğretimine Katkısı Üzerine Denemeler", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 17, Kasım 2011.

----------, *Farsça Dilbilgisi: Konuşma, Çeviri Tekniği, Anahtar Kelimeler*, Say Yayınları, İstanbul 2019.

----------, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2019.

Kaya, İbrahim, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız: Sûdî'nin Hâfız Dîvânı Şerhi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, 3 Cilt, İstanbul 2020.

Kaya, Sevinç, *Sûdî'nin Hâfız-ı Şirâzî Dîvânı Şerhi (148a-172b Varakları Arası Transkripsiyonlu Metin)*, (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Erzincan 2019.

Kılıç, Mahmud Erol, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 13, İstanbul 1996.

Koç, Mustafa-Tanrıverdi, Eyyüp, *Çok Yönlü Bir Sufinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı*: *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, Kitabevi, İstanbul 2006.

Kortantamer, Tunca, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sayı VIII, İzmir 1994.

Köksal, Mehmet Fatih, *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, Kesit Yayınları, İstanbul 2017.

Kurtuluş, Rıza, "Keşfü'l-Esrâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 25, Ankara 2002.

Küçük, Serhat, "Feridüddin Attâr'ın Hayatı ve Eserleri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Mart 2013.

Levend, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.

Mütercim Âsım Efendi, *El-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, Hazırlayan: Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, Pasifik Ofset, Cilt 2, İstanbul 2013.

Namlı, Ali, "İsmâil Hakkı Bursevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul 2001.

----------, "Rûhu'l-Beyân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 35, İstanbul 2008.

Onay, Ahmet Talât, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar Ve İzahı*, Berikan Yayıncılık, Ankara 2016.

Öngören, Reşat, "Seyyârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul 2009.

Önkal, Ahmet, "Hücre-i Saâdet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul 1998.

Özel, Ahmet, "İbn Âdil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 1, Ankara 2020.

Özen, Deniz, *Sûdî'nin Hâfız-ı Şirâzî Dîvânı Şerhi (75a- 99b Varakları Arası Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, (Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Erzincan 2018.

Öztürk, Mürsel, *Farsça Dilbilgisi*, Murat Kitapevi Yayınları, Ankara 2011.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015.

Saklan, Bilal, "Kūtü'l-Kulûb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara 2002.

Steingass, Francis Joseph, *Persian-English Dictionary*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005.

Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaâdet 1899.

Şentürk, Müzeyyen, *19. Yüzyılda Edirne'de Tasavvufî Hayat (Aşçı Dede'nin Hatıraları Işığında)*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2019.

Sûdî-i Bosnevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, Bulak Matbaası, Cilt I-III, Kahire 1834.

Şükûn, Ziyâ, *Farsça-Türkçe Lugat (Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ)*, Maarif Matbaası, İstanbul 1944.

Taştan, Erdoğan, *İsmâîl Rüsûhî Ankaravî'nin Mesnevi Şerhi (Mecmû'atü'l-Letâ'if ve Matmûratü'l Ma'ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme,* (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2009.

Timurtaş, Faruk Kadri, *Tarihî Türkiye Türkçesi Araştırmaları: III. Osmanlı Türkçesi Grameri,* Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Tosun, Necdet, "Zünnûn el-Mısrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul 2013.

Turan, Esra İpek, *Aşçı Dede Halil İbrahim Efendi'nin Fars Dili Ve Gramerine Dair Çalışmaları*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.

Uludağ, Süleyman, "Hücvîrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul 1998.

----------, "Sidretü'l-Müntehâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul 2009.

Ün, Cumhur, *Kilisli Mustafa Rûhî Efendi'nin Rûhu'ş-Şurûh'u*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Enstitüsü, Doktora Tezi), Edirne 2007.

Ünver, İsmail, "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", *Türkoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2008.

Yavuz, Yusuf Şevki-Avcı, Casim, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 20, İstanbul 1999.

Yekbaş, Hakan, "İbrâhîm, Aşçı Halîl İbrâhîm Dede", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ibrahim-asci-halil-ibrahim-dede, (14.09.2021).

Yetik, Erhan, "Ankaravî, İsmâil Rusûhî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul 1991.

Yılmaz, Mehmet, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.

Yılmaz, Ozan, *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2008.

Yurtsever, Murat, *İsmâil Hakkî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, (Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Bursa 1990.

http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri Ansiklopedisi/detay/ZUNNUN-I-MISRI/1580 (07.11.2021).

https://ganjoor.net/

http://www.kamus.yek.gov.tr/

http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr (10.09.2021).

https://www.kuranmeali.com/

http://www.masnavi.net/

http://www.normalift.com/kitap/files/oth/%C4%B0BN%20ES%C4%B0R/SF/02/024.htm (14.11.2021).

https://www.osmanlicasozlukler.com/

https://www.parsi.wiki/

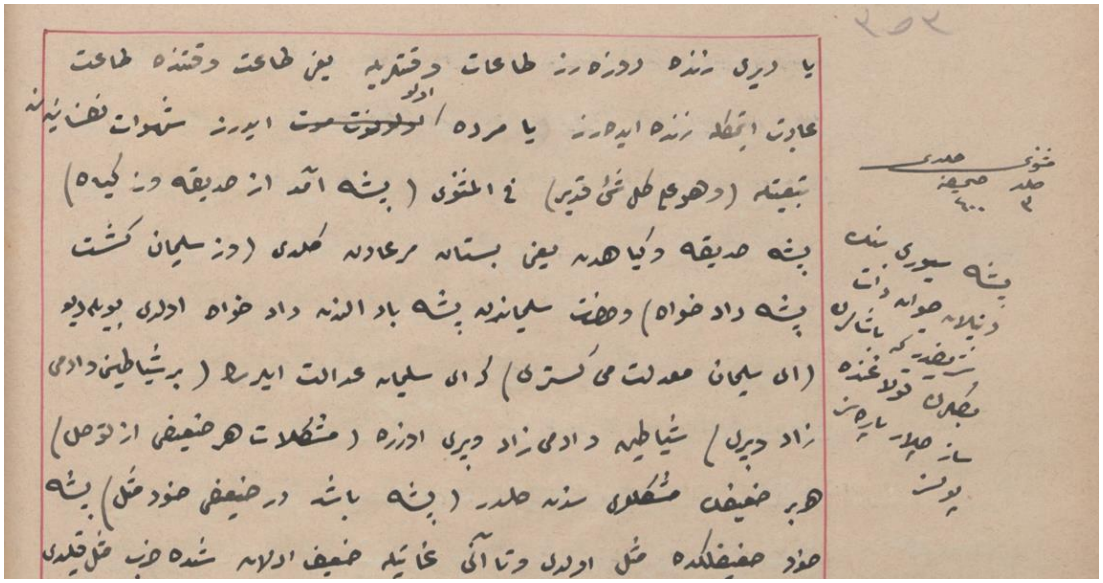
https://sozluk.gov.tr/

http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/6.php (20.02.2022).

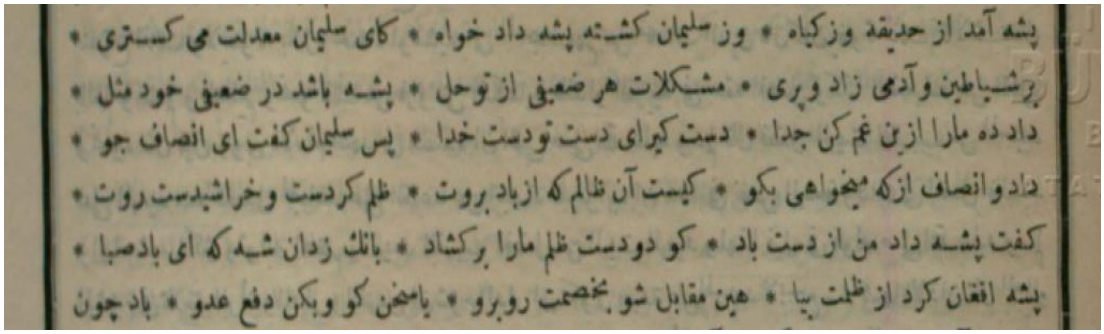
https://www.vajehyab.com/

EKLER

1. Rûhu'l-Beyân Örnek Sayfa

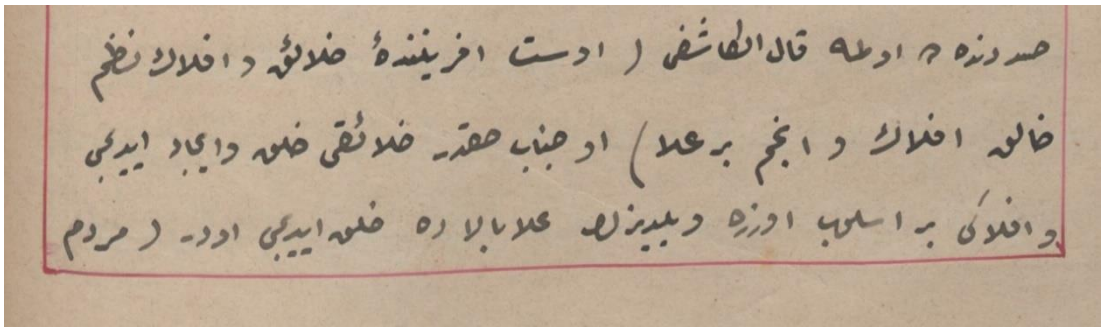

Ek 1. Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye II. cilt, sayfa 353. (Çalıştığımız kısmın ilk sayfası).

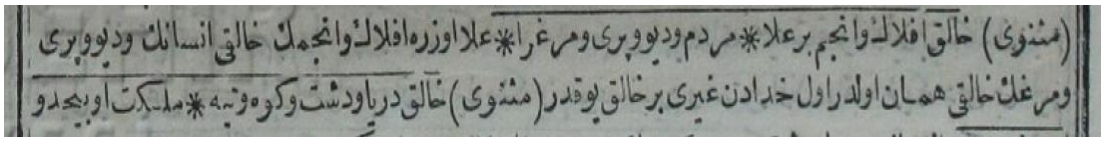

Ek 2. Rûhu'l-Beyân II. cilt, sayfa 297. (Farsça beyitlerin başladığı bölüm).

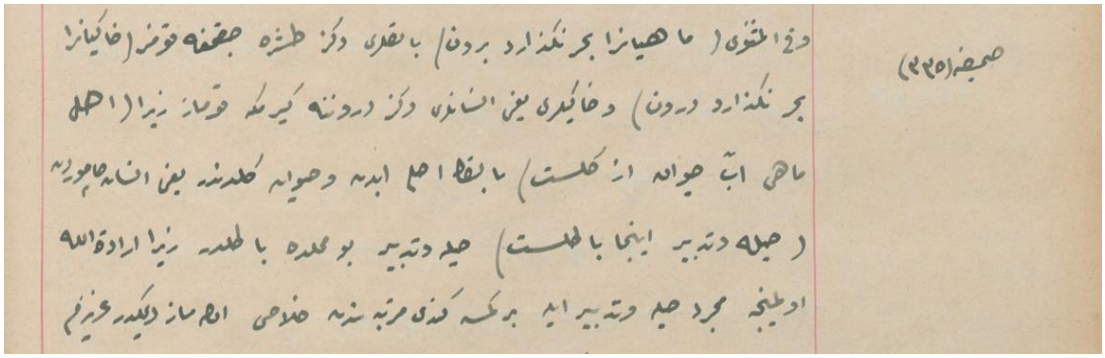
2. Mesnevî Şerhi Örnek Sayfalar

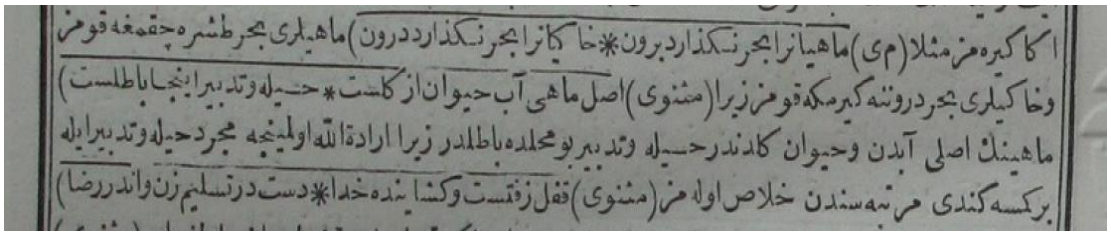
Ek 3. Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye sayfa 375. (Müellifin Kâşifî'ye ait zannettiği Mesnevî beytinin ilk mısrası).

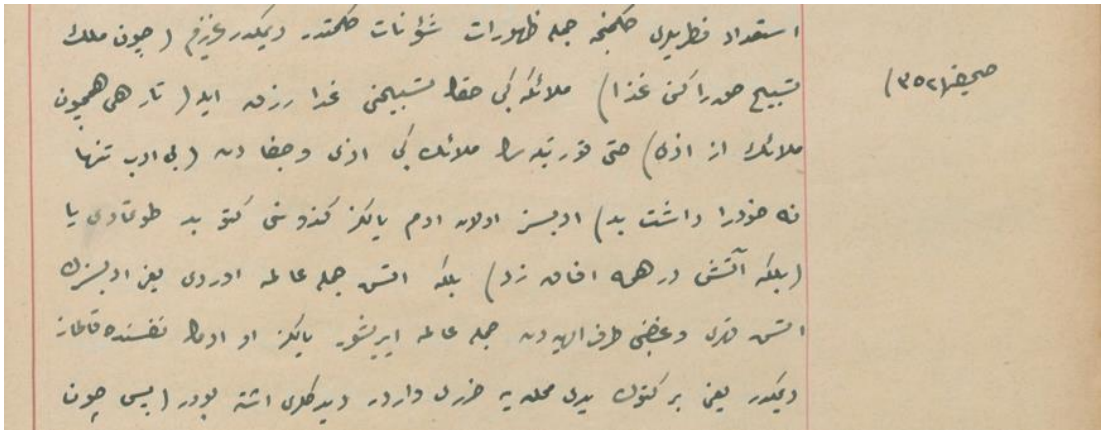
Ek 4. Mesnevî Şerhi IV. cilt, sayfa 286. (Karıştırılan mısranın Mesnevî Şerhi'ndeki karşılığı).

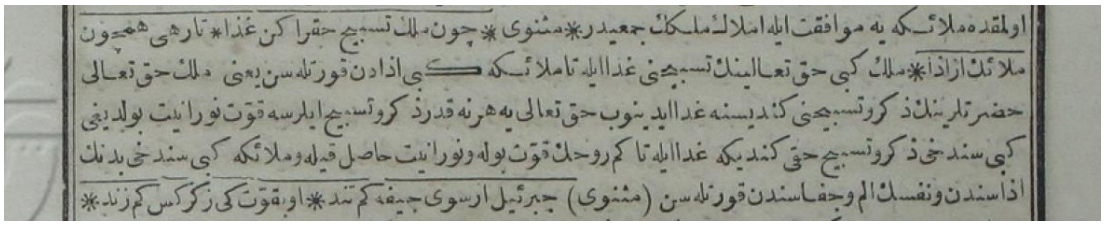
Ek 5. Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye sayfa 389. (Müellifin Mesnevî'den aldığını belirttiği; ancak cilt ve sayfa numarasını zikretmediği beyitler).

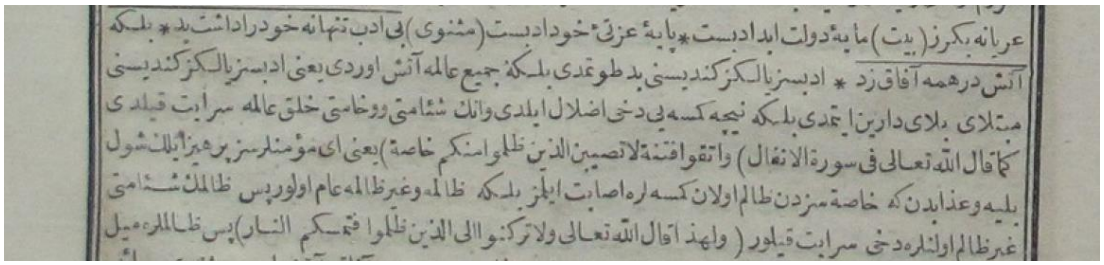
Ek 6. Mesnevî Şerhi III. cilt, sayfa 267. (Cilt ve sayfa numarası verilmeyen beyitlerin Mesnevî Şerhi'ndeki karşılığı).

Ek 7. Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye sayfa 407. (Mesnevî'den alındığı belirtilmeyen beyitler).

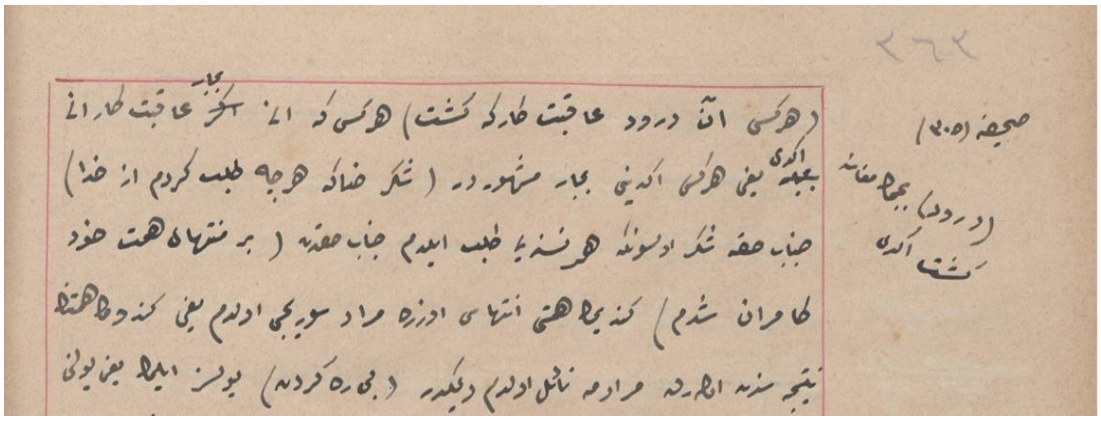

Ek 8. Mesnevî Şerhi V. cilt, sayfa 44. (Metinde zikredilen ilk beytin Mesnevî Şerhi'ndeki karşılığı).

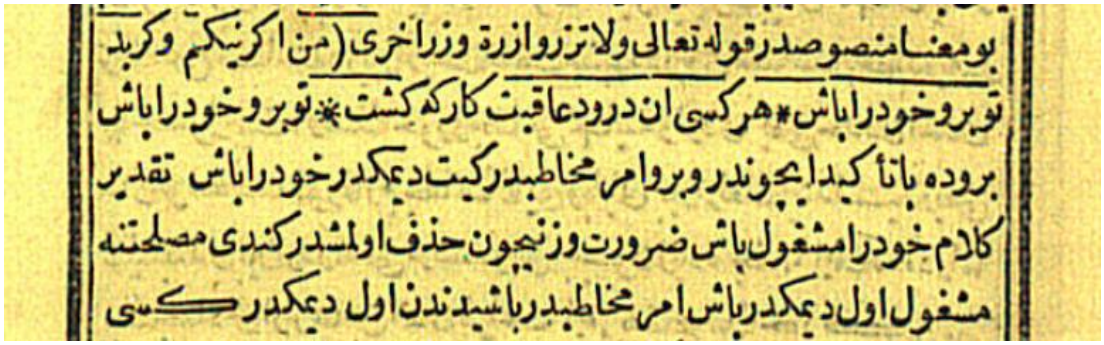

Ek 9. Mesnevî Şerhi I. cilt, sayfa 11. (Metinde zikredilen ikinci beytin Mesnevî Şerhi'ndeki karşılığı).

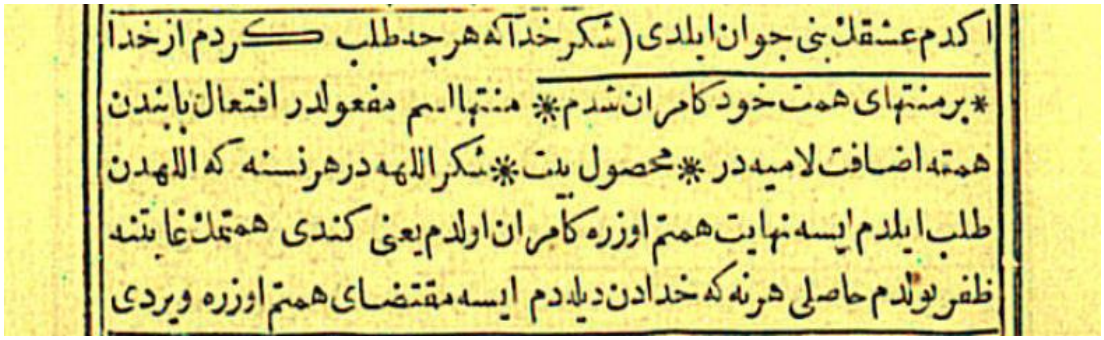
3. Şerh-i Dîvân-ı Hâfız Örnek Sayfalar

Ek 10. Tercemetü'l-Fârisiyye fî-Tefsîri'l-Hakkıyye sayfa 363. (Müellifin, Hâfız-ı Şîrâzî'ye ait olduğunu belirtmediği beyitler).

Ek 11. Şerh-i Dîvân-ı Hâfız I. cilt, sayfa 166. (Hâfız-ı Şîrâzî'ye ait olduğu belirtilmeyen ve ilk mısrası verilmeyen ilk beytin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'daki karşılığı).

Ek 12. Şerh-i Dîvân-ı Hâfız III. cilt, sayfa 109. (Hâfız-ı Şîrâzî'ye ait olduğu belirtilmeyen ikinci beytin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'daki karşılığı).